

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

K Ü R T
U L U S A L
H A R E K E T L E R İ
V E 15. Y Y ' D A N
G Ü N Ü M Ü Z E
E R M E N İ
K Ü R T
İ L İ Ş K İ L E R İ

G A R O S A S U N İ

Hamazkayin Yayınevi, Beyrut-1969

Orfeus Yayınevi, Stockholm - 1986

Med Yayınevi - İstanbul - 1992

ÇEVİRMENLER

BEDROS ZARTARYAN - MEMO YETKİN

BASKI: AYDINLAR MAT. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

DİZGİ: BİBLİOTEK

KAPAK VE İÇ TASARIM: CEREN İNCESU

MED YAYINEVİ

Alayköşkü Caddesi Sıdıka Batu İşhanı 12/5 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 511 52 93 Fax: 513 60 41

İ ç i n d e k i l e r

SUNUŞ	7
ÖNSÖZ	9
1. ESKİ TARİH DÖNEMİNDE KÜRTLER	11
Timurleng Ve Türkmen Sülaleleri	18
2. OSMANLI HAKİMİYETİ VE KÜRT BEYLİKLERİ (1514-1638)	23
Cezire Ve Dersim Yöreleri	31
Cezire Ve Hoy Bölgeleri	33
Hakkari'nin Güney Bölgesi	33
3. ERMENİ - KÜRT İLİŞKİLERİ (1514 - 1800)	37
4. BAĞIMSIZ KÜRDİSTAN KURMA ÇABALARI VE OSMANLI - KÜRT ÇELİŞKİLERİNİN NEDENLERİ (1638 - 1800)	47
Derdimiz.....	50
5. 19.yy'ın İKİNCİ YARISINDAKİ KÜRT İSYANLARI VE ERMENİ KÜRT İLİŞKİLERİ	59
Bedirhan Bey'in İsyanı Ve Bu İsyanı Ermenilerin Katılımı	67
Ermenilerin Osmanlı Taraftarlığı	76
Bedirhan Bey Hareketinin Yenilgisinin Sonuçları Ermenilerin Osmanlı Taraftarlığının Nedenleri Ve Bundan Bekledikleri	81
6. KÜRDİSTANDA "ŞEYHLİK" DÖNEMİ (1850 - 1880)	89
Ermenistan'ın Karışık Durumu Ve Berlin Antlaşması Şeyh Ubeydullah Hareketi	95
102	
7. SULTAN HAMİD DÖNEMİ: (ERMENİLERİN BAĞIMSIZLIK ÇABALARI VE KÜRTLERİN TUTUMU) (1880 - 1908).....	113
Türkler	113
Kürtler	115
Ermeniler	117
Çarpışmalar Ve Sebepleri	119
Hınıs Bölgesindeki Olaylar	121
Bulanık - Malazgirt Bölgesi	121

8. SULTAN HAMİD DÖNEMİ: ERMENİ - KÜRT ANLAŞMA VE DAYANIŞMA ÇABALARI.....	127
9. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908-1915)	143
Ermeni ve Kürtlerin Siyasi Durumlarında Değişiklikler..	143
Balkan Harbi.....	153
10. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ (1915 - 1918).....	161
11. MÜTAREKEDEN SONRA KÜRDİSTAN VE ERMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIKLARI SORUNU.....	171
Ermenistan Cumhuriyeti Ve Kürtlerin Tutumu	171
Barış Konferansında Ermeniler Ve Kürtler	175
Sevr Barış Anlaşması Ve Kürdistan	179
12. ŞEYH SAİD İSYANI -	183
Hareketin Niteliği	191
13. KÜRT ULUSAL SAVAŞLARINDA YENİ AŞAMALAR KÜRT ULUSAL PARTİSİ "HOYBUN".....	195
Kardeşlik Andı	202
14. ARARAT İSYANI	217
Kürt Hareketinin Niteliği.....	225
15. KÜRT ULUSUNUN BUGÜNKÜ DURUMU ve ERMENİ - KÜRT İLİŞKİLERİ	227
İran Kürtleri	227
Irak Kürdistanı	230
Suriye Kürtleri	232
Türkiye Kürtleri	232
16. SONUÇ	235
17. İLAVELER.....	245
NOTLAR VE KAYNAKLAR	249
Kaynaklar.....	261

Bir sorunun sağlıklı bir tarzda tahlili, soruna ilişkin verilerin nicel ve nitel değerleriyle birlikte izlenecek yöntemlede ilintilidir. Şayet sözkonusu olan bir halkın tarihine ait tüm belgelerin incelenmesi ve bilinmesi tarihi bir süzgeçten geçirilmesiyle mümkündür. Bilinçli olarak süzgeç diyoruz çünkü bir halkın tarihine ilişkin öylesine bilimsellikten uzak sistemli iddialar öne sürülürki, toplumda yarattığı tahribatın giderilmesi dahi zaman ve bedel karşılığıdır. Ki bu bedel aynı zamanda bir halkın tarihinin başkaları tarafından yazılmasının bedelidir.

Bir halkın tarihi en iyi şekliyle, toplumsal üretim ilişkilerinin diğer toplumlarla olan ilişkileriyle birlikte her toplumsal döneme özgü olarak gözden geçirilip değerlendirilmesi ve çeşitli tarihi süreçlerden geçerek gelen toplumun yalnızca bir kesiminin tarihi olarak değil, tüm toplumun tarihi olarak ele alınıp incelenmesiyle mümkündür. Günümüz Ortadoğusunda Arap, Ermeni, Fars, Kürt ve Türk halklarının tarihi "içiçedir." Bu halkların dönem dönem birbirleriyle çeşitli şiddetli savaflara tutuşmaları ve birbirlerini karşılıklı kırmaları bu gerçeği değiştirmez. Tarih bilimi, birçok halkın tarihini o halkla savaşmış diğer halkların kitabe ve belgelerinden çıkarmıştır. Bugün Arap, Ermeni, Fars, Kürt, Türk ve günümüz ortadoğusunda yaşayan diğer halkların tarihi içiçe incelenmeden gerçek anlamda bilimsel bir çalışma ortaya konulamaz. Bu düşünceden hareketle KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ VE ERMENİ KÜRT İLİŞKİLERİ adlı kitabını okuyucuya sunduğumuz Ermeni yazar GARO SASUNİ birçok ortadoğu dillerini bildiği ve birçok hadisede bizzat tanık olduğu için kitap önemli bir belge niteliğini taşımaktadır. Şüphesiz yazarın kendisinde bir taraftır TAŞNAK PARTİSİ'nin önderlerinden olup Türkiye kamuoyunun

"MENŞEVİK ERMENİ HÜKÜMETİ" olarak bildiği hükümetin Ermenistan'da iktidar olduğu dönemde milletvekilliği yapmış ve Kemalist-Bolşevik ittifakının olduğu hareketli bir dönemi yaşamıştır.

Kitap önemli bir kaynak olma niteliğinin yanısıra katılmadığımız birtakım alıntı ve tespitleride içermektedir. Elbetteki kitabı Türkiye kamuoyu ve gerçek tarihçiler kendi süzgeçlerinden geçireceklerdir. Okuyanların bir kısmı övecek, bir kısmı saldıracak, bir kısmı ise bilimsel soğukkanlılığı elden bırakmadan tamamıyla tarafsız davranacaktır. Biz kitabı yayınlamakla okuyucuya önemli bir hizmet verdiğimiz düşüncesindeyiz. Dileğimiz okuyucunun kitabı soğukkanlılıkla incelemesi ve bir batılı düşünürün şu sözleri doğrultusunda hareket etmesidir. "Seninle aynı düşüncede değilim, ama düşünceni rahatça söyleyebilmen için seninle birlikte savaşmaya hazırım." Gerisini okuyucunun takdirine bırakıyoruz.

Med Yayınevi

S u n u ŝ

Günümüzde Ortadoğu'da, çözümü gerekli birkaç önemli sorun vardır, bunlardan bir tanesi de Kürt ulusal sorunudur. Kürt ulusal sorunu, kendisiyle yakın olan ilişki halinde olan devlet ve halkların ulusal-siyasal gelecekleri bakımından öyle bir önem taşır ki, o'nun adil, gerçekçi ve doğru bir çözüme kavuşması Ortadoğu'da barışın yerleşmesi ve devamı için kaçınılmaz bir şarttır.

Bu nedenle eğer bu soruna Garo Sasuni'nin bu yapıtında incelediği ve sunduğu görüşlere tarihi ve siyasal açıdan yaklaşırsak, Kürt ulusal sorunun çözümünde esas ağırlık merkezinin Türkiye'de olduğunu görürüz.

Her ne kadar tarihi ve siyasal nedenlerden ötürü Türkiye Kürdistan'ına yakın Irak, Suriye ve İran'da'da önemli sayıda Kürtler yaşıyor ve özellikle Irak'ta Kürtlerin otonomi istekleri bazen Ortadoğu'daki statükoyu tehlikeye sokuyor ve acil durumlar doğuruyorsa da, gerek yeni, gerekse eski olayların deneyleri şüphe götürmez bir gerçeği ortaya çıkarmaktadır: Kürt ulusal sorununun çözümü, yani bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması ancak Türkiye sınırları içine mümkündür. Yalnız bu sınırlar içindedir ki Kürt Ulusu kendi ulusal ve politik kişiliğini daha açık bir şekilde ortaya koyabilecek ve bağımsız bir devlet kurma şansına sahip olabilecektir.

Sorunun önemli bir bölümünü yukarıda belirtilen bölge sınırları içinde bırakıp, soruna Kürt-Ermeni ilişkileri açısından yaklaştığımızda, her iki halkın birlikte yürütecekleri Ulusal bağımsızlık savaşının bir gün mutlaka haklı amacına kavuşacağı gerçeği ortaya çıkar.

Son zamanlara kadar Kürt halkının ulusal ve politik bilinçlenme sürecinin çok gecikmesi ve istikrarlı bir biçim almaması nedeninden, Ermeni sorunu onarılması çok zor darbeler yemiştir. Kürt yöneticilerinin büyük çoğunluğu ne yazık ki ancak Ağrı (Ararat) İsyanı hareketinde çok az bir zaman önce durumu kavrayabilmişler ve ancak o zaman iki halkın ulusal sorununun

çözümü açısından kalıcı başarılar elde etmek için Ermeni-Kürt işbirliğinin ne gibi büyük olaylar yaratabileceğini anlayabilmişlerdir.

Bugün tarih kesin olarak şunu ortaya koymaktadır ki Ortadoğudaki bu iki halkın kurtuluşları, ancak birlikte mücadele etmelerine bağlıdır. Hernekadar uygarlık ve kültürel bakımdan birbirlerinden farklı ve kendilerine has özellikler taşıyorlarsa da, Türkiye sınırları içinde ulusal ve politik davalarında her iki halkın birlikte mücadele etmelerinde büyük çıkarları vardır.

Ermenilerin ve Kürtlerin içinde bulundukları mevcut şartları çok iyi değerlendirebilmeleri ve bundan giderek hem Ermenistan'ın ve hem de Kürdistan'ın bağımsızlığını kazanabilmelerinde Ortadoğ'da Ermeni-Kürt dostluğunun çok önemli bir rol oynayacağını anlamalıdır.

Böyle bir işbirliği Ortadoğu'nun karışık problemlerini çözmede önemli rol oynayan siyasi güçler üzerinde kaçınılmaz etkisini ergeç gösterecektir.

İşte bu nedenlerden dolayı Garo Sasuni'nin "Hayrenik" mecmuasında yıllar önce makaleler halinde yayınlandığı bu yazıları "Hamazkayin" basımevinin birleştirip bir kitap haline getirmesi takdire değerdir.

Takdire değerdir çünkü, 300 sayfayı aşkın Kürt Milli Hareketlerinin bilançosu olan bu yapıt aynı zamanda Kürt Sorununa eğilmesi, olayları incelemesi, sunduğu belgeler ve bu belgeler üzerindeki yorumları bakımından şimdiye kadar ne Ermenice'de, ne Kürtçe'de ve nede herhangi bir diğer lisanda bu denli geniş kapsamlı bir kitap basılmamıştır.

Bazı nedenlerden dolayı elinizdeki bu kitapta son 50 yıllık Kürt Ulusal Hareketlerine değinilmemiştir. Şüphesiz ki ileride bu olayların ayrıntılarıyla incelenebileceği şartlar oluştuğunda, bu kitabın ele aldığı konu daha da bütüneleşecektir.

Kürt ulusal sorunu ve Ermeni-Kürt dostluğu ile ilgili çalışmaları yakından izleyen, çoğu kez de bu alanda siyasi yönetici kişilerden biri olan bu kitabın yazarı Garo Sasuni "Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt ilişkileri" adını taşıyan bu incelemesiyle takdir edilecek ve ilgiyle okunacak bir eser meydana koymuştur. Yazarın bi kitabıyla okuyucuya şu olanakları verilmektedir:

1-Ortadoğ'daki siyasi durumla ilgilenen bütü çevrelere Kürt sorununun ve Kürt ulusal uyanışının tarihi gelişimini, belli başlı aşamalarını tanıtmak.

2-Ermeni-Kürt iç ilişkileri ve gelişikleri ile ilgili ayrıntıları Ermeni kitlelerine anlatabilmek ve bilhassa genç kuşağa maledebilmek ve böylece Türk diplomasisinin tatbik edebileceği gizli, karanlık oyunları açığa çıkarabilmek.

3-Kürt halkının ulusal kurtuluş istemlerini hızla kırmaya çalışan Osmanlı-Türk diplomasisinin sinsi çalışmalarını bilhassa son yüzyıldaki Kürt idarecilerine ve Kürt yeni kuşağına tanıtmak.

Aynı çerçeve içerisinde henüz çözüme ulaşmamış milli-siyasal bir sıra önemli meselelerin aydlatılması bakımından, arzumuz odur ki bu yapıt yeteri kadar tanınsın, geniş okuyucu çevresine ulaşsın. gerekirse bazı kısımları yabancı dillere tercüme edilsin.

Hamazkayin Yayınevi

Ö n s ö z

1929'da bu tarihi ve siyasi araştırmaya başladığımda, önsöz için aşağıdaki fikirleri formüle etmiştim.

"Ermeni-Kürt" dostluğu Yakın Doğudaki en önemli siyasal fenomenlerden bir tanesidir ve bunun üzerine dikkatle eğilmemiz gerekmektedir. Günümüzdeki dostane ilişkilerin bu sağlam temeli üzerinde ancak iki halkın kurtuluşu (her iki halkın bağımsız birer devlet kurabilmeleri) gerçekleştirilebilir.

Ne yazık ki, tarihi şartların kaçınılmaz kıldığı Ermeni-Kürt işbirliğinin önemi bütün yönleriyle kavranılmamıştır. Ve hatta bu iki kaderbirliği içinde olan kardeş uluslar tarihten ders almazlar ve yılmadan kendi kurtuluşları için Türk idaresine karşı, daima kardeşçe birbirleriyle işbirliği içinde bulunmazlarsa, bu bağımsızlık hareketinin tekrar yolundan sapması mümkündür.

Beni bu düşünceye iten nedenler şunlardır: Kürt Ulusal Hareketlerinin bazı Ermeni çevreleri tarafında güvensizlik ve şüphe ile karşılanması ve mağrur yeni Türkiye devletine karşı biricik ölüm darbesi olabilecek Kürt hareketlerini "af"lar ve "islah"lar yardımıyla aldatıp yolundan saptırmayı hedef tutan Türk idarecilerinin ustalıkli oyunları.

Ermeni ve Kürtlerde milli bağımsızlık düşüncesi olgunluk çağındadır. Her iki halk içinde de politik bilinç düzeyi yükselmiştir. Her iki halkta siyasi bağımsızlıklarını kazanma amacındadırlar. Bu iki ülkede Ermeni ve Kürt halkları 500 yıldan beri kendilerine zorla kabul ettirilmiş bir idareyi devam ettirmekte olan Türkiye devletinden kesinlikle kurtulup ayrılmak istemektedirler. Ve bu aydınlık amaca varmak için onları kurtuluşa götüren biricik yolu seçmişlerdir ki bu yol, milli uyanışa ve amansız bir devrimci savaşla kurtuluşa varmaktır.

Tarihin bu gergin döneminde bizlere düşen vazife, her iki ulusa fayda getirecek hareketlerin bilinçliliği içinde metanetle, güçbirliği ile eylemlerde bulunmaktır. Şunu bilmek gerekir ki eğer, bu halklardan herhangi birisi yanlış yola saparsa kesinlikle her iki halkta bundan zarar görecektir. Tarihin çarkı önce birisini daha sonra diğerinide ezecektir. Geçmişte tarih bu tür olaylarla doludur. Bu olaylar bize gösteriyor ki eğer Ermeni-Kürt işbirliği gerçekleşmiş olsaydı her iki halkta çoktan bağımsızlıklarına kavuşmuş olurlardı.

Ermeni-Kürt işbirliğinin siyasal önemini kavrayabilmek için, Ermenilerin biran için gözlerini uzak ufuklardan indirip dikkatlerini, Ermeni halkı ile pekişmiş olan halkların üzerine yöneltmelidirler. Hakiki gücü onların meydana getirdiği ve halkımızın geleceğini tayin eden faktörün, bu halkların siyasi fikir ve davranışlarına bağlı olduğu bilincine varmalıdırlar.

Diğer taraftan Kürtler de yüzlerce yıllık pek çok örneklerle dolu olan tarihten ders almalı ve eski islamlık düşünden vazgeçmelidirler. Türk idarecilerine karşı besledikleri kini siyasi bilince dönüştürmeli, Ermenilere uyruk bir halk olarak bakmaya son vermelidirler. Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki 1925 Şeyh Said nakşibendi isyanından sonra Kürtlerde, artık Ermenilerle hem kader olduklarını ve her iki ulusunda kurtuluş kavgasının Türkiye devletine karşı yönelik olduğu gerçeğini anlamışlardır.

Bu araştırma "Hayrenik" dergisinin 1 Kasım 1929 sayısında yayınlanmaya başlanılmış ve 1930-31 yılında da devam ederek 18 bölüm teşkil etmiştir.

Kitap 1933'te yayınlanacakken, benim Paris'ten Yakın Doğu'ya göçetmem nedeniyle basım işi ertelendi...

Şimdi 1969'da, yakinen 40 yıl sonra aynen 1930'daki gibi Yakın Doğu'daki siyasi meseleler o günkü gerginliğini yaşarken Ermeniler ve Kürtler ellerinden zorla alınmış olan ata topraklarına tekrar sahip çıkmak için eskisinden de daha çok kararlı bulunmaktadırlar.

Yakın Doğu'daki temel sorunların köklü olarak çözülmesinde biricik şart Ermeni ve Kürtlerin anavatanlarına tekrar sahip olmalarıdır.

Eminim ki bu kitabı ciddi olarak etüd edecek olan tarihçiler ve politikacılar benimle aynı sonuca varacaklardır.

1932'den sonra başgösteren Kürt kurtuluş hareketlerinin kısa bir özetini, ek olarak kitabın son bölümüne yerleştirdik.

Garro Sasuni, Beyrut, 1969

Eski Tarih Döneminde K ü r t l e r

Kürt feodal beylikleri, 1514-1530 yılları arasında Osmanlı hakimiyetine girmeleri ile birlikte özel bir örgütlenme sistemine girebildiler.

Bu tarihten sonra başlayan yöresel aşiret hareketleri ve Kürt ulusal hareketleri 400 yıllık Osmanlı idaresinin ve bu hareketlerin başgösterdiği dönemin etkisiyle şekillenmiş ve günümüze dek uzanarak uluslararası alanda büyük ilgi yaratmıştır. Bu bölümün incelenmesine başlamadan önce, 16. yüzyıldan daha önceki uzun tarihi döneme kısa bir göz atmayı zorunlu buluyoruz.

Kürtler İrani halklar grubundandır. Onların hangi tarihlerde Kürdistan'a gelip yerleşmiş oldukları ve ne şekilde Kürt ismini aldıkları halen araştırılması gerekli meselelerdir. Muhtemelen İrani aşiretlerin Kürdistan'a gelişinden önce, burada yaşayan yerli halklara GORTU (Kordu) denilmekte idi. Ve bu isim yeni gelen İrani aşiretler tarafından da benimsenerek, telaffuz değişmesi neticesinde KURD (T) haline geldi. Kurt kelimesi tarihte ilk defa Ksenefon tarafından yazılı olarak anılmış ve sonra defalarca aynı kaynak başkaları tarafından kullanılmıştır. M.Ö 401-400 tarihlerinde Ksenefon Karduk'lara rastladı, onlar ki Bohtan'ın doğusunda bulunan mıntıkada yaşarlardı. Eski Ermeni kaynaklarının Kordu (şimdiki Hakkari bölgesi) diye adlandırdıkları Karduk'lar, Ksenefon'a göre ne İran ve nede Ermeni egemenliğine bağlı idiler. Ancak M.Ö birinci asırda Karduk ülkesi Ermeni Kralı Tigran II tarafından zapt edildi (Yakinen M.Ö 80-50, Ç.N.) ve bir süre Ermeni idaresinde kaldı. Bundan sonraki Arşaguni'ler (1) döneminde de yani IV. asrın

sonlarına kadar Ermeni Krallığının hakimiyeti çok kere Kardû ülkesinde kapsadıysa da bu dağlık ülke hiçbir zaman güçlü bir Ermeni damgası yemedi. Kardû ülkesi aslında bu dönemde Ermeni himayesi içinde bağımsızdı.

Genel olarak tarihçiler Arab istilasına kadar Kürdistan'a "Kordu" ve halkına da "Kordular" derdi.

"İslamlaşan Araplar 637 yılından itibaren kuzeye doğru akın etmeye başladılar. Önce Tekrid ve Holwan'ı daha sonra içinde Kürtlerin bulunduğu Musul'u zaptettiler. Kürtler ancak Arab istilalarına baş eğip haraç vermeye razı olduktan sonra Musul ve civar Kürt bölgelerinin zaptı ve idaresi 640 yılında tamamlanmış oldu. Kürtler Farsta İranlılarla işbirliği içindeydiler. Nitekim 642 yılında Faza'yı Araplara karşı müdafa ettiler. Araplar sık sık Kürtlere karşı olanları cezalandıracak birlikler göndermek zorunluluğunda kalmaktaydılar. Fakat daha sonra Araplar Kürtleri zorla islamlaştırdılar (M.S 645) ve Kürtler, Khirit ve Fars savaşlarında Halife Ali'ye yardım ettiler. (V.Minorski, Kürtler, İslam Asiklapedisi, cilt 2, sayfa 1200)"

Arab hakimiyeti döneminden sonra Kordu bölgesindeki halka Kürt veya Kurd ve genellikle E'krad (Kürtler) denildi. Kürdistan kelimesine gelince bu terim ilk defa Selçuk idaresi döneminde kullanılmıştır. (M.S 1071-1110)

M.S 640 yıllarından itibaren Kürtler sık sık Araplara karşı isyan bayrağını açtılar. Ve bazen Arap halifeliğinin iç işlerinde önemli roller oynadılar.

Emevi halifesi Abdül Melik döneminde Ermenistan ve Azerbeycan'ı fetheden Al-Muktar (M.S 685) Holwan'a bir vali tayin etti. Bunda amaç Kürtlere boyun eğdirmektir. Fakat bu proje Al-Muktar'ın ölümü nedeniyle gerçekleştirilemedi. Aynı halife döneminde isyancı Abdulrahman M.S 702 yılında Sabur'daki Kürtlerle birleşerek 708 yılında Fars'ı yakıp yıktılar. 746 yılında Sabur'daki Kürtler halife Mervan'a karşı ayaklanan haricilerden - Süleyman'ın müttefiklerine karşı direnişe geçtiler. Halife Mervan aslında köle bir Kürdün oğluydu.

Abbasi halifesi Mansur zamanında (764) Ermenistan birçok isyanlara sahne olmuştur. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Kürtler Musul bölgesinde isyan ettiler.

Al-Mutazım döneminde, 839 yılında Kürtler Musul bölgesinde tekrar ayaklandılar. Kürt hareketlerini , bir asilzade olan Cafer Bin-Faharces idare ediyordu. Cafer Arap ordularına , yenildikten sonra Dasen dağlarına çekilerek direnişe devam etti ve halife ordularını etkisiz bıraktı. Halife, Türk Aytak kumandasında Kürtlere karşı yeni bir ordu düzenlettirdi ve bu ordu Kürt isyanını bastırdı. 845 yılında İsfahan'da, Cebel'de ve Fars'da bir Kürt isyanı alevlendi. Bu isyan da Vasıf isminde bir Türk kumandanı tarafından kısa bir zamanda bastırıldı.

Kürtler 866'da Haricilerden Musavir'in önderliğinde Musul'u işgal eden

güçlerle birleştiler. 876 tarihinde Haricilerde, Al-Habit tarafından idare edilen köleler isyanında büyük bir rol oynadılar, aynı tarihlerde Kürtler Safarid Hanedanlığını kuran Yakup El-Safarid'in Hareketine de katıldılar. Yakup El-Safarid bir Kürt olan Muhammed-Ubeydullah Hazarmard'ı Ahvaz valiliğine tayin etti. Muhammed-Ubeydullah ihtiraslı bir kişiydi ve gizlice Al-Habet ile ilişkilere girip yardım alarak Sus üzerine yürüdü. Fakat Ahmet-Ley Toya tarafından geriye itildi. Kendisinde bir Kürt olan Ahmet Ley Toya bir Kürt milis birliklerinin kumandanı olup, halife tarafından Yakub'un güçlerini dağıtmak üzere tayin edilmişti. Böylece Kürtler 879'dan (Yakub'un ölümü) 883'e kadar (Al-Habit'in ölümü) bazen bir tarafla. bazen diğer tarafla birleşerek karışık bir dönem atlattılar. Bu karışık dönem Yakub'un ve Al Habit'in ölümüyle son buldu.

894'de Kürtler Musul'a yerleşen Arap Hamdan Hamduni ile birleştiler. 897'de Kürtler Ab-Ü Leyli önderliğinde isyan ettilersede, isyanlarını uzun zaman yürütemediler.

Habdani Kürtleri kendi aşiret reisleri Muhammed Bilal önderliğinde 906 yılında isyan ettiler ve Ninive mıntkasını tahrip ettiler. Musul valisi Abdullah Hadman, onları bozguna uğratıp kaçırttıktan sonra onları takip etmeye başladı. Fakat Matuba'da onlara yenilince takipten vazgeçti. Ertesi sene Halifeden almış olduğu yeni güçlerle, 5000 aileden oluşan Hadbani'leri tekrar takip etti. Hadbaniler zaman kazanmak amacıyla görüşmelere başlayarak Savuc-Bulak ve Azerbeycan taraflarına çekildiler. Ancak senelerce süren devamlı savaşlarla Hadbani'leri iteate muavfak olabildiler. Halife Al-Muktadir döneminde Musul havalisinde bir Kürt isyanı oldu fakat isyan bastırıldı.

938'de ortaya çıkan ve Haricilerden olan Daysam İbrahim (annesi bir Kürttür) ayaklandı. Onun kuvvetlerinin büyük bir kısmını Kürtler meydana getiriyordu. Daysam İbrahim Azerbeycan'ı işgal edip Laşgari *Bin-Mardin'i oradan sürdürdü. Fakat Muzaffarî (Vali Marzuban) tarafından bir süre sonra Azerbaycan geri alındı ve bunun üzerine Daysam Vasburagan'a (Van gölü havzasının bütün doğu yarısı ile Khoy, Maku ve Nakhiçevan çevrelerini içeren coğrafi bölgeye Ermenicede verilen isim. Ç.N.) dostu Kral Gagig'e sığındı. Daysam ikinci kez Azerbeycan'ı istila ederek, Salmast'da Suriye'deki Seyf'ül Al-Devla'nın adına hutbe okuttu. Daha sonra Marzuban (Halifeye bağlı vali) yine Daysam'ı Azerbeycan'dan atmaya muvafak oldu ve Daysam tekrar Ermeni Kralı Gagig'in yanına sığındı ise de Gagig Onu halifeliğe teslim etmeye mecbur oldu. Daysam'ın gözleri oyulup kör edildi ve bir müddet sonra öldü. (M.S. 956)

Daysam'ın tutukluluğu sırasında İran'ın kuzeybatısında birçok bağımsız valiler türemişti. 951 yılında bunlardan biri olan Muhammed Şaddad Bin Kardü bir Kürt idi. Kendisi sonradan Eyyübbi sülalesini çıkaracak olan Raw-

adi kabilesindendir. Gence (Gandzak) ve Dabil (Dwin) Şeddadiler'in kontrol ettiği bölgelerdi. Şaddadi'ler, Selçuklular ve Bizlanslılar ile ittifak ettiler. Ani şehri 1126-1161 ve 1165-1172 yıllarında Şaddadi'lerin hakimiyeti altında bulunuyordu.

960 da Azerbeycan'da İshak Bin İsa başkaldırdı ve kendisi Kahdani (Kadani) Kürtleri reisinin yardımını temin ederken, rakibi olan Muzafari Castan Bin Marzuban ise Hadbani Kürt aşiretine dayandı. İshak yenilgiye uğradı. Hadbani Kürtleri, Castan, onun kardeşi Nazır Al-Daula ve de İbrahim Bin-Marzuban dönemlerinde büyük rol oynadılar.

Şerefnameye göre 959 yılında Cibal'da, kurucusu Hasanwayh Bin-Hasan olan ikinci bir Kürt sülalesinin temeli atıldı. Barzikani (Barzini) aşireti reisi olan Bezerkan, Hasanwayh Rukn-Al Dawlanın Horosan seferine yardımcı olmuştur. Hasanwayh 979 da kendi başşehri Sarmaç'da (Bisutun'un güneyinde) ölümünden sonra, adil Al-Dawla Kürtlerin sadakatini temin etmek için hakimiyetinin Hamadan, Daynawar ve Nihawend'e kadar yaydı. Adil Al-Dawla, Badır Bin-Hasanwayh'ı, Kürt prensi olarak başa getirdi (979-1014) Badır Bin -Hasanwayh Adil Al-Dawla'ya o kadar sadıktı ki isyankar Fahr Bin-Dawla ile birleşen kendi öz kardeşleriyle bile çarpıştı. Halife, Badır'a "Naşır Al-Din Wa-L-Dawla" ünvanını verdi. Badır'ın dönemi inşaatlarla doludur. Ondan sonra iktidara gelen Badr-Zahir ancak bir sene saltanat sürebildi ve Büveydi Sams Al-Dawla tarafından mevkiinden kovuldu. Fakat, Adil Al-Dawla, etrafındaki Kürtlerle beraber Şehrezor bölgesini zaptetmek için birçok çarpışmalar yaptı. 980 senesinde Adil Al-Dawla, Hakkari'de sonuna kadar bağımsızlıklarını korumaya and içmiş olan isyancılara karşı yaptığı seferde, kuzeyden ve Musul tarafından çembere alınmış olan isyancılar yenildiler. Yine Adil Al-Dawla zamanında Abu-Şuca Bad Bin Dustak (Tarihte Bad veya Baz ismiyle tanınır) kuvvetlenerek Erciş, Amid ve Meyafarkin bölgelerinde hakimiyetini kurdu. Nuseybin'de başgösteren bir isyan sırasında Şamşam Al-Dawla ile karşılaştı ve onu yendi. Musul'u zaptettikten sonra Bağdad üzerine yürümek istediye de Şamşam'a yenilmesinden dolayı Meyafarkin'e çekilmek zorunda kaldı ve anlaşmalar sonunda Diyarbekir ve Tur-Ab-Din'in batısını hakimiyetine aldı (984). 990 yılında Bad'a etrafına birçok Kürdü toplayıp Musul önlerine geldi, fakat bu sırada atadan kalma tımarlarına tekrar sahip olan Hamdaniler Arapların da yardımıyla Kürtleri yenip Bad'ı çarmıha geçdirdiler (Bak İslam Ansiklopedisi).

Kürt Mervanileri Bad'a yakından bağlı bir sülaleydi. Musul yenilgisi üzerine Bad'ın müttefiki ve yeğeni olan Abu Ali-Bin Mervan Bin Dustak, Bad'ın Deylemlili olan karısının oturduğu Hısn-Keyf'e çekilerek onunla evlendi ve böylece Bad'ın idaresinde olan bütün kalelere bir bir sahip oldu. Sonradan Bad'ı yenilgiye uğratıp çarmıha geren Abu Abd-Allah'ı iki kez esir etmesine rağmen O'na çok iyi davrandı ve O'na dokunmadı. İbn-i-Mervan (Abu Ali

Mervan) sonra Diyarbakır'a yerleşti ve adil idaresi, iyi davranışlarıyla halkın güven ve sevgisini kazandı. Mervanilerin idaresi 990 dan 1096 ya kadar devam etti. İdari nüfuzları yalnız Diyarbakır eyaletini (Amid, Arzan, Meyafarkin, Hüsn-Keyfa) kapsamakla kalmayıp, Ahlat (Hilal), Malazgirt, Arceş (Erciş) ve Van Gölü'nün kuzeydoğusuna kadar uzanıyordu. Güneybatıda ise bu sınır Urfa dolaylarına varıyordu. (Ve hatta Urfa'da geçici olarak bir ara ele geçirildi.)

997 yılında Mervaniler Bizans İmparatoru Basil II.'nin idaresinde olan Suriye'yi istila ederek işgal ettiler. Aynı yıl Diyarbakır'da başgösteren ayaklanma sırasında Abu-Ali Mervan öldürüldü, kardeşi Abu-Masur Münahid Al-Dawla, Meyafarkin (Mufarkin)'e yerleşti ve oradan Mervanileri 1011 yılına kadar idare etti. 1031 yılında Bizanslılar Urfa'yı tekrar ele geçirip Mervanilerin genişlemesine engel oldular. 1050 yılında Abu-Nazir Selçuk Kumandanı Tuğrul'a bağlılığını bildirdi. 1085 yılında artık Selçuklu Kumandanı Fahr Al-Dawla Bin-Cahir, Musul Atabeyliğine ait bütün topraklara sahip olmuştu.

Türk ve Tatar kabilelerinin Ortadoğu'ya ve özellikle Kürdistan, Ermenistan ve Anadolu bölgelerine gelişinden önce Kürtler bu bölgede iktidar için aktif olarak mücadelede yer almışlar ve almaktaydılar. Halife El-Kadir (991-1031)döneminde bir yandan Bizanslılara karşı savaşırken diğer yandan Büveydiler ve Ziyaritler arasındaki mücadeleye bütün güçleriyle katılmışlardı. Az sonra Kürtler Mahmut Gaznavi'ye alet olarak, onunla birlikte Karahanlılara karşı mücadeleye sürüklendiler. 1027 de Kürtler Banu Ukeyli'lerin idaresinde bulunan Musul'u Büveydi'lere karşı korumak için savaşırken, öte yandan Hamadan'da isyan halinde bulunan Türklere karşı da savaşmakta idiler.

Fars ve Kuzistan bölgelerinde ise yine Musul'da yaptıkları gibi Büveydi'lere karşı savaşmakta idiler. Böylece Kürtler Türk ve Tatar istilalarının Ortadoğu'nun etnik yapısını bozacak şekilde güçlü olduğu bir dönemde, çok değişik cephelerde birden çarpışarak gün geçtikçe eriyorlardı. 1029 da Selçukluların öncüleri olan Oğuzlar (Guzlar) Rey'e vardıkları zaman Gaznelilerin Türk Kumandanı Taş Faraş Kürtlerinde içinde bulunduğu büyük süvari birlikleri ile onları karşılamıştı. Oğuzlar kendilerine karşı olan birçok Kürt liderini yakalayıp esir ederken öte yandan bu liderlerden bazılarını Oğuzlara karşı mücadele eden Kürtlere elçi olarak yollayıp Kürtlerin karşı koymalarından vaz geçmelerini öneriyorlardı. Bu hal bazı kargaşalıklara neden oldu ve bu arada Türk kumandanı Taş Faraş öldürüldü. Aynı yıl Merağa'ya kadar ilerlemiş olan Oğuz'lar Hadbani Kürtlerinin birçoğunu kılıçtan geçirdiler, fakat Kürtler Azerbeycan valisi ile birleşince Oğuz'lar geri çekilmek zorunda kaldılar. Sonradan Oğuz'ların diğer bir kolu ise tekrar Hadbani'lilerin toprakları Urmiye'ye girerek işgal edip Hakkari'ye doğru ilerleyerek Musul'u zaptedip oraları yağma ve talan etmeye başladılar. Fakat Kürtlerin tekrar hücu-

mu üzerine Oğuzlar 15000 ölü ve birçok esir bırakarak geri çekilmeye mecbur oldular.

Selçuklu Tuğrul Bey'in idaresindeki ordunun yaklaşması üzerine bazı Oğuz kabileleri korkarak Kürtlerin rehberliği sayesinde El-Zawzan bölgesinden El-Cezire'ye geçtiler. Başlarında Mansur Gazakli'nin bulunduğu bir kısım Oğuzlar Cezire'nin kuzeyinde kaldılar. Buka'(Buğa) nın idaresindeki diğer bir kısmı ise Kürtlerin Musul Valisi ile birlikte yaptıkları çabalara rağmen Diyarbekir'de kalıp bu bölgeyi yağmaladılar. Oysaki Oğuzların büyük bir kısmı bu arada Suriye'ye inmişlerdi.

Bu sırada Hasanwayhi'lerin idaresi sona ermiş ve Cibal'da bulunan Banu Anaz'ın eline geçmişti. Abul Şavk adıyla anılan Banu Anaz lideri son Hasanwayhi'lerden olan Tahir (Zahir?) i 1014'te öldürerek Kermanşah'a ve Şehrizor'a sahip oldu. 1046 yılında Tuğrul, kardeşi olan Yanal'ı Cibal bölgesinin sükuneti için atadı. Yanal aynı yıl Kırmanşah'ı alarak Abu'L'Şavkı öldürdü. Fakat oğlu tekrar babasının yerine geçip bu sülalenin 1116 yılına kadar iktidarda kalmasını becerdi.

Malazgirt'te Bizanslılar'ın yenilgisinden sonra Ermenistan Alp-Aslan'ın idaresi altına girdi. Büyük Selçuklular Döneminde idarelerini üç asır yürüten Şabankara sülalesi ortaya çıktı ise de, bu sülalenin Kürt olup olmadığı henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu dönemde küçük Kürt Beylikleri kendi özerk idarelerini nisbeten devam ettirebiliyorlardı, fakat 1100 tarihinde Ahlat (Hilat) bölgesindeki son Mervani sülalesi yerini Türk olan Sokman Kutbi'nin Şah Armen (Şahi Armen) sülalesine bırakmıştı. Bu sülaleninde bir asır iktidarda kalıp Eyyübi Kürtlerinin ortaya çıkışıyla kaybolduğunu görüyoruz.

12. asırda tarih Suriye'deki Kürtlerden ve onların oynadığı rolden geniş şekilde bahseder. Bu dönemdeki bilhassa Selahattin Eyyubi devrinde Kürtler çok önemli savaşlara girmekte ve Franklarla temastaydılar.

Sancar devrinde Cibal'in batısında bir "Kürdistan" eyaleti teşkil edildi Sancar'ın yeğeni olan Süleyman Şah Ayba (Ayva) buranın valiliğine atandı ve Hamadan'ın kuzeydoğusundaki Baar şehri bu eyalete merkez olarak seçildi. Sancar devrinde Kürtler Selçuklulara karşı isyan ettiler. Bunun üzerine Selçuklular Kürtleri cezalandırmak için özel ceza birliklerini Zozan, Başnavi ve Hakkari bölgelerine yolladılar. Kürtler Türkleri yenerek bir ara Tur-Abdine kadar gelip oraları işgal ettiler.

1130 dan itibaren Musul Atabeyi, Musul ve Hakkari bölgelerindeki Kürt Beyliklerine karşı bir çok kez seferlere girişti. İmad El-Din Zengi bir çok Kürt kalelerini istila edip Bohtan suyunun sol kıyısında yaşamakta olan ve Halife Mustarşid'in Musul'u muhassarası esnasında O'nu desteklemiş olan Humaydi Kürtlerini cezalandırdı. Zengi'ler Selahattin'i Eyyubi'nin ölümünden

sonra Kürdistan'da durumlarını daha da güçlü bir hale getirdiler. 1211-1218 yılları arasında Zengi Humeydi Kürtlerinin idaresinde olan Amadiye, Hakkarî ve Zawzan'ın tüm kalelerine sahip oldular. Böylece 1130'dan 1218 yılına kadar yakinen bir asırlık dönemde Kürt beylikleri, bazen başarıyla ve bazen de yenilgiyle Musul'un kuzey bölgesine hükmetmek için Zengilerle devamlı bir mücadele içindeydiler. 13. yüzyıl boyunca Kürtler sürekli bir şekilde kuzeye doğru çekiliyorlar ve Vaspurakan'ın güneydoğusundaki Zap suyu kaynakları bölgesine yerleşmeye ve böylece Ermenistan'a yayılmaya başlıyorlardı.

Diyarbakir Atabeyleri olan Artuk oğulları (Ortukid) sürekli bir şekilde Kürtlerle savaş halinde idiler. Abbasi Halifeleri Kürtlerle birleşerek Türkleri zayıflatma politikası gütmekte idiler. 1185'te Halife El-Naşir'in (El-Nazir) döneminde çok küçük bir olay Kürtlerle Türkmenlerin arasında bir harbin çıkmasına neden teşkil etti. Bu harp yakinen bütün Kürdistanı kapsayan çok geniş bir bölgeye yayıldı. Bu bölgeler, Suriye, Diyarbakir, Cezire, Musul, Şehrizer (Yakinen bugünkü İran Kürdistanı). Ahlat (Hilat) ve Azerbeycan dı. İki sene süren bu kanlı çarpışmalardan sonra her iki rakip de kendi aralarındaki savaşa ara vererek birlikte Ermenistan, Asorik (Yukarı ve aşağı El-Cezire), Suriye, Mezopotamya ve Kapadokya'daki hıristiyanlara karşı savaşa giriştiler ise de yine bir müddet sonra anlaşmazlık başgösterdi ve bu savaş bir sonuca varamadı. Kürtler ve Türkmenler yeniden çarpışmalara başladılar. Savaş Kürtlerin aleyhine geliyor, Kürtler Kilikya'ya doğru çekiliyorlar ve Ermeni ve diğer hıristiyan halklar savaşan Kürtlerin mal ve mülklerini emaneten muhafaza ediyorlar ve hatta Kürdistan'a dönemeyen bazı ailelerin yanlarında yerleşmesine razı oluyorlardı.

Eyyubi sülalesi Suriye ve Mısır'a sahip olduktan sonra Diyarbakir Atabeyliği Artukileri, Musul Atabeyliği Zengileri ve Erbil'i nüfuzu altına aldı. Böylece Selahattini Eyyubi kudretli halifelerin yerine geçen güçlü bir İmparator olmuştu. Ez-Al-Din Zengi ile yapılan 1187 yılındaki anlaşma gereğince Salah-Al-Din Halep ve Şehrizer'u işgal etti. Eyyubi'lerin Doğu Kürdistan'a girebilecekleri yegane kapı Hilat (Ahlat) idi. Burası da 1191 de alındı. Aynı yılda Selahattin'in ölümü üzerine Avhad (Ahad) Eyyub Ahlat'a yerleşti. Ahvad'tan sonra O'nun kardeşi Eşref idareyi eline aldı ve kendisi Şahi Armen olarak adlandırıldı. Eşref'i ise 1244'e kadar sonradan kardeşi Muzaffer takip etti. Bu dönemde devletin devamlılığı Gürcüler ve Mongollar tarafından kesintiye uğratıldı. Ermeni ve Gürcü birleşik orduları Zakare ve İvane Ermeni komutanlarının idaresinde Ahlat bölgesinde savaşıyorlardı (ancak karışık savaş durumlarından dolayı bu bölgede bir Ermeni devletinin oluşması mümkün olmadı). Daha önce ise Ahlat'tan ötede Muş ve Sasun bölgelerinde 11. yüzyıl sonlarında Viken Mamigonyan tarafından temeli atılmış olan Ermeni beyliği de egemenliğini Ahlat'a doğru genişletti.

Eyyubi sülalesinin Kürt kökenli olduğu artık tarihi delillerle ispat edilmiştir. Selahaddin Şadi (Şazi) bin-Merwan vaktiyle Dwin (Dabil) de yaşayan Rewadi aşiretinden idi. Şaddadiler sülalesi bu aşirettendir. Selahaddin Takrit'te doğmasına rağmen ve asil bir aileden geldiğini, ailesinin tarihi geçmişini öğrenerek idareci bir kişilik duygusu ve fikriyle büyüdü. Kader O'na Suriye'de tarihi rolünü oynayacaktı. Suriye'de ortaya çıktıktan sonra idaresini ve idareciliğini daha çok Arap ülkelerinde (Suriye ve Mısır) kuracak ve bir Kürt devleti kuramayıp bütün imparatorlar gibi bilek gücünün varabildiği yerlere kadar hükmedecekti. Selahattin 1191 de öldü.

Eyyubi orduları Kürtler ve Türklerden teşkil edilmişti. Eyyubi idaresi sınırları içinde Kürtler büyük bir yekün de meydana getirmekteydi. Selahaddin 1187 de bütün Kürtleri "Cihad"a davet etti. Cezire ve Diyarbekir bölgelerinden pek çok sayıda Kürt bu daveti kabul etmesine rağmen bu dönemde bir yandan Kürtler çok defa isyan halinde olup hem Türkmenlerle ve hem de devletle çarpışmakta ve böylece Eyyubi Sultanlarının işlerini aksatmakta idiler.

1217 de Harzemşah (Hwarzim Şah) Celalettin, Zağros Kürtlerini yenerrek Ahlat'a doğru ilerledi. Ahlat dolaylarında Kürtler 10 yıl kadar direniş gösterdiler ve bu çatışmalarla zayıflıyorlar ve ülkeleri harabeye dönüyordu.

Tam bu sırada Mongollar yakınoğuda görünmeye başladılar. Celalettin Mongol'ların akını karşısında yenilerek Diyarbekir bölgesine çekildi. Diyarbekir Kürtleri tarafından 1231 yılında linç edildi. Kalan Harzemşahlar Harput'a çekildiler. Mongollar Ahlat'ı, Şehrazor'u (1245) ve Diyarbekir'i (1252) yakıp yıktılar. Eyyubiler safında savaşmış olan Kürtler kin ve hınçla dolu olarak dağlara çekilip Mongol ordularını ve hareketlerini takip ettiler.

Mongollar yakınoğuyu istila edip Bağdat'a kadar ilerlediler. Israrla Mongollar tarafından takip edilen Kürtler savaşarak geriye çekiliyorlar ve hatta Mongollara teslim olmamak için Kürdistan'ı bırakıp Suriye, Mısır hatta Cezayir'e kadar (günümüze dek orada Baben ve Lawven adında iki aşiret yaşamaktadır) göçtüler. Mongollar Azerbeycandan Hakkariye, Hakkariden Suriyeye kadar ellerine geçen Kürtleri kılıçtan geçiriyorlardı.

Musul ve Suriye Kürtleri Mısır sultanlarını Mongollara karşı desteklerken öte yandan da Mongollara karşı Musul'da çok güçlü bir direniş gösteriyorlardı. Mongollar Musul'u ancak hile yoluyla alabildiler. Bu çarpışmalar Suriyede de devam etti ve 5000 Kürt ailesi Mongollara esir edildi. Mısır ordularını genellikle Araplar, Kürtler ve Türkmenler teşkil etmekteydi. 1281 yılında Moğol orduları mağlup edildi. Moğollar'ın mağlubiyetinden sonra Kürtler ve Türkmenler Kilikya Ermenistan'ına hücum edip burayı yağmaladılar.

Kürtlerle Moğollar arasında yegane işbirliği ancak Fars ve Gilan gibi doğu bölgelerinin alınmasında gerçekleşebilmiştir. Bunun dışında Moğollar

Kürtlere karşı çok düşmanca bir tavır takınmış ve Kürtlere çok kötü muamele etmişlerdir. Moğollar 14. yüzyılın sonlarına kadar Kürtleri Mongol emirleri ile idare ettiler.

Mısır sultanlarına gelince, bunlar Kürt beylerine ve aşiret reislerine karşı çok büyük bir yakınlık gösteriyor ve Kürtleri Moğollara karşı kullanmak istiyorlardı. 1340 yılında kaleme alınmış olan tarihi belgelerle 20 ayrı Kürt aşiretine, reislerine ve onların idari bölgelerine ait ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu belgeler bugün Mısır Devlet Arşivinde mevcuttur. Bu belgelerde o zamanki tarihi olaylar da rol oynamış en önemli aşiretler şunlardır:

Gurani, Celali (Bunlardan bir kısmıda Suriye'de yerleşikti).

Zangali, Kusa, Hasanani, Kerkuki,

Sori (Soran), Zarzani, Çulamerk, Hakkari, Zibari, Dımbılli (Fırat vadisi ve Dersim).

Timurleng Ve Türkmen Sülaleleri

Moğollardan sonra kendi aralarında rekabet halinde bulunan Akkoyunlu ve Karakoyunlu sülaleleri nüfuzlarını bütün Kürdistan'a yaydılar. Kürtler bu her iki sülaleyle birlikte o devrin bütün siyasi keşmekeşliğine katılmışlardı. Şii mezhebinde olan Kürtler Şii olan Karakoyunluları desteklemekte idiler. Timurleng Urmiye gölünün güneyinden geçerek önce Karakoyunluları püskürtüp Bağdad'a doğru ilerledi. Kürtler sürekli olarak Timurleng'in ordularına karşı direniyorlardı. Timurleng Bağdad ve Diyarbekir'i işgal sırasında önce Cezire üzerine yürüdü, burayı yakıp yıktı. Diyarbekir ve o bölgedeki Kürtleri idaresine bağladı, Muş'a geçip Bitlis Emiri Şerafettin'i nazikane bir şekilde nezdine kabul etti. Sonradan Azerbeycan'ı işgal ederek Şehrezor üzerinden Bağdat'a girdi. (1400 yılında).

Timur'un ölümünden sonra Karakoyunlu Kara Yusuf Kürdistan'a döndü ve Bitlisli Şems Al-Din'e sığındı. O'nun kızıyla evlendi ve O'nun yardımıyla eski gücüne yeniden kavuştu. 1421 de Timur'un oğlu Şahruh Ermenistan'a girdiği zaman Bitlis Emiri Şems Al-Din, Hakkari Emiri Malik Muhammed, Hüsn Ü-Keyf emiri Malik Halil, Hizan Emirleri ve diğer birçokları tarafından karşılandı. Aynı dönemde Hoy Kürtleri de O'na bağlılıklarını bildirmişlerdi.

Akkoyunluların merkezi Diyarbekir idi. Bunlar Kürtlere karşı çok baskıcı bir siyaset izliyorlardı ve bilhassa Karakoyunlularla dostane ilişkiler içinde olan Kürtleri imha etmek için bütün yollara başvuruyorlardı. Akkoyunlular için en tehlikeli düşman addedilen Kürtler; Çemişgezek, Fırat Vadisi, Dersim Dağları ve Harput Kürtleri (Kızılbaş ve Zaza Kürtler) idiler.

Diyarbekir Sultanı olarak kendisini ilan etmiş olan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kumandanlarından Sofi Halil ve Arap Şah, Hakkari'ye hücum edip orayı zapt ettiler, fakat az zaman sonra Bohtan Dımbılli'leri Hakkari'yi geri aldılar. Diz Nesturileri (Suryanilerin bir kolu) Dımbılli'lerin idaresinden hoş-

nut olmayıp Mısır'a bir heyet yolladılar ve Asad El-Din Zarini Çang sülalesinden birinin buraya idareci tayin edilmesini temin ettiler. Bu yeni sülaleye Şambo adı verildi.1470 de bütün Cezire yöresi Akkoyunluların eline geçti. (2)

Bu sırada tarihi geçmişe göz attığımızda birkaç önemli neticeye varırız.

1- Arap istilası ve hakimiyeti döneminde Kürtler defalarca isyan etmişlerdir. Bu sırada Ermenistan'da da benzeri isyanlar olmuştur. Sekizinci ve Dokuzuncu yüzyıllarda Acem, Kürt ve diğer kavimler sık sık isyan etmekte ve güçlü Arap İmparatorluğunu bu isyanlarla zayıflatmakta idiler. Bu isyanların fırsatından faydalanıp Bagratuni'ler (Pakratlı'lar) Ermenistan'da güç kazanıp Bağımsız Ermenistan Krallığını yeniden kurabildiler. (M.S. 885).

2- Kürtler XI. yüzyıldan itibaren, yakinen beş asır durmadan Selçuk, Türk, Mongol ve Türkmen'lere karşı kanlı savaşlar vermişlerdir. Bütün bu savaşların sonucu Turani kavimlere karşı derin bir nefret ve hınçla doldular. Ve bu öfke sonradan Osmanlı Türklerine karşı da haklı olarak devam edecekti.

3- Kürtler zaman zaman değişik bölgelerde bağımsızlıklarını kurdular. Hatta çoğu aman Ermeni Bagratuni ve Arzuni Krallıklarından daha elverişli şartlara kavuştular. ve hatta meşhur bağımsız beyliklere, sülalelere ve sultanlara dahi sahip olmalarına rağmen ulusal bir devlete sahip olamadılar. Feodal bir ruh ve düzen içinde kaldılar. (3)

4- Kürtlerin bu dönemde kuzeye, Ermenistan içlerine doğu yayılmaları: 12. yüzyıl sonlarında Hakkâri Kürtleri Musul Zengi'lerinin baskısı altında Zağros dağlarının kuzey yönlerine, ta Zap suyu kaynaklarına yani Van'ın doğusuna kadar yayıldılar.

13. Yüzyıl başlarında Bitlis ve Ahlat bölgelerinde Kürtler daha da çoğalmaya başladılar. 14. ve 15. yüzyılda ise hem Musul ve hemde Diyarbekir çevrelerindeki savaşlardan dolayı ve öte yandan Mongol istilası yüzünden Toros dağlarını Kürtler kendilerine koranak olarak seçtiler. Daha sonra oradan da eskiden beri var olan ufak çaptaki Kürt yurtlarının mevcut olduğu Ermenistan bölgelerine yayıldılar. (4)

5- Ermeni Kürt ilişkilerinin durumu: 12. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar olan bu devre çok fırtınalı geçmiştir. Bu dönemde birbiri peşisıra meydana gelen olayların en önemlileri Ermenistan'da geçmiştir. Bu devreye ait Ermeni tarihi belgeleri ne yazık ki çok kıttır. Anlaşıldığına göre bu devreye ait bir çok belgeler kaybolmuş, günümüze dek kavuşanları ise yalnızca o günlerin sefaletini bize anlatabilmektedir. Bu durumda 12. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkilerin niteliği son derece ilginçtir. Bu konuda politik değeri taşıyan belgeler olmamasına rağmen, bununla iki halk arasında siyasi ilişkilerin bulunmamış oluşu anlamı

ortaya çıkmaz. Şüphesiz zamanla yeni belgeler bulunacak ve dikkatle yapılacak araştırmalar sayesinde bu üç asırlık iki halk arasındaki ilişkiler tarihide aydınlatacaktır.

Ermeniler bu uzun süre boyunca sürekli akınlarla yıkıcı, zulümkar idarecilerin devrini yaşadılar. 14. ve 15. yüzyıllarda tarihi belgeler daha da azalmaktadır. Bilinen bir şey varsa o da Ermenilerin kendilerinden kat kat güçlü yabancı idarelere karşı kendilerini kurtarabilme ve var olma çabası içinde oluşlarıdır. Bu dönemde, 14. yüzyıldan itibaren Toroslardan kuzeye, yani Batı Ermenistan bölgelerine yavaş yavaş yayılmaya ve yerleşmeye başlayan Kürtlere nazaran Ermeni siyasi yaşantısına Tatarlar, Selçuklular, Farslar, Osmanlılar ve Gürcüler çok daha etkilidiler. Fakat 15. yüzyılın ortalarından itibaren Kürtlerin etkisi kendisini daha fazla hissettirmeye başladı. Profösör Thomashek'e göre Akkoyunluların son sultanı Uzun Hasan, merkezini Diyarbekir olarak seçtikten sonra bütün Kürt kuvvetlerini kendi tarafına toplayıp Muş, Bitlis, Ahlat, Bagrewand bölgelerine hakim olur. (Ermeni tarihçisi Çamıçyan'a göre Sasun bölgesinide). Bu geniş topraklar üzerinde Kürtlerin bir kısmı yarı bağımsız beyliklere de sahiptirler.

Demekki yarı bağımsız Ermeni Sasun beyliği 15. yüzyılın ortalarında artık Uzun Hasan Sultanının egemenliği altına girmişti.

Böylelikle, Sultan Selim hakimiyetine üç çeyrek yüzyıl kala Ermeniler ve Kürtler, ister devletsel ister beylikse olsun komşuluk ilişkileri içindeydiler ve dış güçlere karşı kendi varlıklarını korumak kaygısı taşıyorlardı. Kendi aralarındaki ilişkiler ise bu her iki ulusun Akkoyunlular'la olan ilişkilerinin niteliğine bağlıydı.

Bu dönemde tarihi yönden çok önemli bir olay 1459 yılında bugünkü Doğu Anadolu diye adlandırılan bölge ile Güney Kafkaslar'daki hıristiyan ve müslüman olan prenslikler ve beylikler arasındaki bir askeri ve siyasi birliğin gerçekleşmesidir. Bu birlik bura halklarının yeni bir tehlikeye karşı kardeşçe birleşme olnaklığının en güzel bir örneği idi. Bu birliğe Diyarbekir sultanı Uzun Hasan Bey, Sasun'un Ermeni beyleri, Trabzon İmparatoru Kalo Yohannes'in halife David, Gürcistan prensi Georg Bagratyan, Mingrelya Prensi Beng, Gurya eyaleti Kontu Mamiya, Avagosya Dükü Dabia, Küçük Ermenistan (Sivas ve Kayseri dolaylarının Ermenice ismi) dan Berti Bey, Sinop Emiri İsmail Bey ve Karaman Sultanı katıldılar.

Prof. W. Thomashek bu anlaşma hakkında bahsederken Ermeni ve Kürt ilişkilerini şöyle belirtir.

"Sultan Mehmet döneminde gittikçe artmakta olan Osmanlı Devletinin saldırgan gücünü durdurabilmek için Nicolaus V. bir haçlı seferi hazırlamak istiyordu. Bu amaçla O'nun yerini alan Kalikstos, Polanya'lı Lutowikos'u Küçük Asya'ya yollayıp, orada bağımsızlıkları tehlikede olan hıristiyan ve

müslüman beyliklere bu sefere katılmalarını temin etmeye görevlendirdi. Bu sefere Burgundi'ya Dükü Philipfos önderlik edecekti. Papa'nın elçileri hiç olmazsa kağıt üstünde de kalmış olsa şaşaalı bir anlaşmaya vardılar. Ve bu anlaşmaya göre bu adı geçen beylikler askeri güçleriyle yapılacak olan sefere yardım edeceklerdi. Bunların ne denli güce sahip oldukları hakkında Dük'e yazılan mektuplarda bilgi vardır." (5)

Bu anlaşmaya önyak olan elçi, beyliklerin delegelerinden Sasun Ermeni Beylerinden Hatun ve Rubani, Diyarbekir'den Kürt Mehmeti, Tiflis'den Nicolaus Bayl'ı yanına alarak, birlikte Pontus üzerinden Macaristan'a oradan Viyana'ya ve nihayet oradan da Venedik'e geçtiler. Bu haçlı seferi projesine bazı siyasi olaylardan dolayı sadece Venedik devleti önem verdi ve Trabzon Beyliği'ne ateşli silahlar gönderdi.

Bu ittifak fikri hernekadar Avrupa'dan getirilmiş ve Osmanlı'ların gücünü durdurmak maksadını içeriyor idiyse de, aynı zamanda anlaşmaya imzalarını atan beyliklerin, dış tehlikeye karşı korunmalarına ve iç çıkarlarının da uygun idi. Bu tür bir Küçük Asya ittifakı sağlam temel ve amaçlar üstüne oturmuş olsaydı, şüphesiz çok büyük değişikliklere sebep olabilirdi. Fakat bir yünden Sultan Mehmet II'nin batıya dönük zaferleri ve Bizans İmparatorluğunun kalıntıları olan beyliklerin korku içindeki kendi yöresel kaygıları, diğer yandan Batı devletlerinin sadece bu Bizans kalıntısı beyliklerin yoluyla birşeyler yapabilecekleri fikri ve öte yandan Doğuda güçlenen ve yeni bir imparatorluk kurma fikri içinde olan Şah İsmail'in etkisi bu anlaşmaların gerçekleşmemesinin nedenleridir.

Böylece Osmanlı hakimiyetinin gelişinden 60-70 yıl önce hem Ermeniler ve hem de Kürtler bu tehlikeyi seziyorlar, bunu önleyebilmek için yarı bağımsız Ermeni Sasun Beyliği Diyarbakır Kürt Beyliği ile ittifaka giriyor ve silah yardımı temin edebilmek için ta Avrupa'ya kadar delege yollayabiliyorlardı. Pontus'dan Diyarbekir'e, Sasun'a, Gürcistan'a ve oradan Harput'a kadar birçok bağımsız ve yarı bağımsız beylikleri, çeşitli dinleri ve halkları birbirleriyle birleştirmek amacını içeren bu cephe fikri o zaman için çok ilericiydi. Fakat ne yazık ki bu anlaşmayı imzalayan beyliklerin çoğunluğu güçsüzdü ve güçlü olan beylikler ise ne diğer halklar ve dinlerle birleşebilme fikrine ve nede Milli ruha sahipti.

Artık Orta Doğu'da iki kudretli devlet ortaya çıkıyordu, bunlardan biri Osmanlılar, diğeri ise Safaviler idi ve bu iki devlet gelişerek Orta Doğu'yu yeni bir döneme sokacaklardı.

* * *

Osmanlı Hakimiyeti ve Kürt Beylikleri (1 5 1 4 - 1 6 3 8)

I

Osmanlı İmparatorluğu Costantinopol'u alıp, Bizans İmparatorluğunun yerine geçip, batıya doğru süratle yayılırken, doğuda Akkoyunlu Türkmenler, Kürtler ve Farslar arasında savaşlar sürmekteydi. Osmanlılar henüz dikkatlerini doğuya çevirmeden önce İran'da safavi Şahları canlı bir şekilde ortaya çıkmış ve Şah İsmail I, 1502 de Akkoyunlulara karşı giriştiği mücadelede birbirini takip eden galibiyetlerden sonra Şarur'da onları kesin bir yenilgiye uğratıp Ermenistan'ı zaptetmişti. Bununla yetinmeyen Şah İsmail savaşa devam ederek Akkoyunluların kalıntılarını da ortadan kaldırdıktan sonra Bağdat'tan Maraş'a kadar uzanan bölgelere sahip oldu.

Safavilerin bu denli güçlü bir şekilde ortaya çıkışları, yakın doğunun kaderi üzerinde köklü değişikliklere neden oldu. Çünkü 300 yıldan beri devam edegelmiş olan savaşlara ve kargaşalıklara bir son veriliyordu. Böylece İran ve Osmanlı İmparatorlukları Ortadoğu'nun siyasi sahnesinde esas rol oynayan yegane güçler olarak kalıyor ve diğer güçlerse geri planda bırakılıyordu.

Akkoyunlular'a karşı uzun zaman çarpışmış olan ve onların idaresinden memnun olmamış olan Kürtler, ilk anda bu idareyi ortadan kaldıran Şah İsmail I'e taraftar kesildiler. Fakat Kürtler'in bu sevinci Safavi'lerin idareye sahip oldukları günden itibaren boşa çıktı. Çünkü, Şah İsmail'i Hoy şehrinde

ziyarete gidip adet üzere O'nu tebrik etmek isteyen 11 ileri Kürt Aşiret Reislerini derhal zindanlara atan Şah İsmail, onların yerine Kızılbaş din adamlarını atadı. Şah İsmail koyu bir Şii idi ve bu tarikate mensup olan Türkmenlerden ve Kızılbaşlardan başka kimseye güveni yok idi. Sünni olan Kürtlere ve diğer halklara karşı hınç ve nefretle doluydu. Bu şekilde sürekli olarak kendi beyliklerinin bağımsızlığını korumaya alışık ve bu yönde kararlı Kürtler Akkoyunlular'dan olduğu gibi Şah İsmail'den de memnun kalmadılar.

Osmanlı İmparatorluğunun yeni sultanları dikkatlerini Anadolu'nun yarısına hakim olan İran İmparatorluğu üzerine çevirmeye artık karar vermişlerdi.

Tarihin cilvesi bu; uzun asırlar önceden İran ile Turan kavimleri arasında meydana gelmiş olan kızgın savaşlar bu kez Safavi ve Osmanlı'lar arasında, Şii-sünni şeklinde yine ortaya çıkacak ve bu ezeli mücadileyle birlikte Kürtlerinde içinde bulunduğu diğer bir çok halkları sürükleyecek ve bu girdaba sokacaktı. Ne yazık ki bu küçük halklarda var olmak endişesiyle kendi aralarında taraflara bölünüp birbirlerini yıpratacaklardı.

Bu dönemde Osmanlı ve İran arasındaki savaş atmosferinden faydalanan, isyan ruhuyla kendi bağımsızlığını tekrar canlandırmak için silahlanarak Fars güçlerini kendi bölgelerinden kovdular. Bu durum Osmanlıların İran'a karşı galibiyetinin en büyük faktörü oldu. Böylelikle Musul-Kerkük, Soran, Hısn-Keyfa, Sasun, Egil, Palu, Meyafarkin ve Siirt Beyleri bağımsızlıklarını koruyabildiler. Fakat öte yandan da 20 ye yakın Kürt Beyleri Farslar'la olan dostluk ve ittifaklarını devam ettiriyorlardı. Ayrı bir Kürt idaresi tesis etmek fikrini ateşli olarak savunan Bitlis'li Kürt Hakim İdris, Osmanlıların galibiyetini bu amacına fırsat biliyor ve bunu sabırsızlıkla bekliyordu. Bu amaçla Farslar'a bağlı olan 20 Kürt Aşiret liderlerini ziyaret ederek onların diğer Kürt beylikleriyle Şah İsmail'e karşı birleşmelerini temin etti.

1514 yılında Sultan Selim I ve Şah İsmail arasındaki kesin savaş Hoy şehri yakınında, Çaldıran'da vuku buldu ve Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlandı. Bu iki güç arasında barış anlaşması imzalandı. Çaldıran savaşından önce Osmanlılar ile Kürtler arasındaki ön anlaşma Osmanlıların galibiyetiyle kesinlik kazandı. Bu anlaşma Kürtlere Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özellikler tanıyan bir anlaşmaydı. Kürtler bu anlaşma gereği Sultan Selim I tarafından cömert bir şekilde ödüllendirildiler.

Çaldıran barış anlaşmasından sonra, Sultan Selim I Tebriz'den uzaklaşır uzaklaşmaz Şah İsmail yeniden toparlamış olduğu güçlerle Diyarbakir ve Hısn-Keyfa üzerine yürüdü. İdris, Kürt silahlı güçlerini seferber etti ve İran Kürdistanı'nın idarecisi olan bir Kürt beyini mağlup etti. Öte yandan Diyarbakir Kürtleri Bıyıklı Mehmet Paşa'nın gelişine kadar İran güçlerine karşı güçlü bir direniş gösterdiler. Bıyıklı Mehmet Paşa ve Kürt İdris kuvvetleri Hısn-Keyfa'da birleşerek İranlılar'a hücum edip onları püskürttüler. Daha

sonra Amadiye'den 5000 Kürt yardımcı güçleriyle takviye edilerek Diyarbekir ve Mardin'i tekrar işgal ettiler. Çarpışmalar sürekli devam etmekteydi. Ve nihayet İran orduları Nuseybin (Mitsbin) civarında kesin bir yenilgiye uğradılar. Nuseybin, Dara, Meyafarkin, Diyarbekir ve Sincar zaptedildi ve böylelikle İdris'in projesi gerçekleşti.

Şah İsmail'den sonra gelen İran Şahları birçok başarılar kazandılarısada hiç bir zaman O'nun döneminde ulaşılan nüfuza kavuşamadılar. 1530 da Şah Tahmasp, Kürt Beyi Dhu-El-Fadar'ın idaresindeki Bağdat'ı zaptetti. Yeniden uzun bir Osmanlı-İran mücadele dönemi başladı. Sultan Süleyman 1533 den 1554 e kadar ordularının bir kısmını bu bölgelere gönderdi. İranlılar Gürcistan'la meşgul iken, Osmanlılar Bağdat, Belkas, Şehrizar Kürtlerini hakimiyetleri altına aldılar.

1590 barış anlaşmasına göre Şah Abbas I, Azerbeycan'ı, Şehrizar'u ve Luristan'ı Osmanlılar'a bırakmaya mecbur oldu ise de 1601 de savaş yeniden başladı. Ve 1612 barış anlaşmasında İran kaybetmiş olduğu vilayetleri tekrar geri aldı. Şah Abbas saltanatının son döneminde İran kuvvetleri Bağdat'ı işgal ederek Kürdistan içlerine doğru ilerlediler. Kürtler karşı koymalarına rağmen yenildiler. İran cezalandırma birlikleri Mardin'e kadar ulaştılar. Şah Abbas'ın ölümünden hemen sonra, 1629 da Osmanlı kuvvetleri komutanı Hüsrev Paşa Bağdat üzerine yürüdü. O'na Amadiye, Soran ve Badinan Kürt Beyleri yardım ediyordu. İranlılar'a ise Ahmet Han Ardalan yardım ediyordu. Hüsrev Paşa Sine'ye kadar ilerledi ve Hamadan'a girdi. 1638 de Sultan Murat IV. kesin olarak Bağdat'ı işgal ettikten sonra bir barış anlaşması imzalandı, bu anlaşmaya göre Zağros sıra dağları Osmanlılar ve İranlılar arasında nihai bir sınır vaziyetine geldi.

Şah İsmail'in yenilgisiyle şu sonuçlar ortaya çıktı:

A-Sultan Selim Kürt Beyliklerinin özerkliklerini tanıdı ve bunu fermanlarla onayladı. (1)

B-Sultan Selim Kürt Beylikleri ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Kürtler Osmanlı Devletinin müttefiki olarak onların komşu ülkelerinden herhangi birine karşı yapacakları savaşa katılmaya mecburdular. Bu anlaşmanın metni şöyledir:

1- Bu anlaşmayı imzalayan Beyliklerin herbiri kendi bağımsızlıklarını koruyacaklardır.

2- Kürt Emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek veya eskiden beri devam etmekte olan oranın örf ve adetlerine dayanılarak yeni Emir seçilecek ve Padişah'tan onaylanacak fermanla bu Emir'in yetkisi kabul edilecektir.

3- Kürtler Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardır.

4- Osmanlılar Kürt Beyliklerini bütün dış saldırılardan koruyacaklardır.

5- Kürtler, Halifelige ananevi dini hediyelerini ödeyeceklerdir. (2)

Kürdistan bağımsızlığının ve birliğinin belkide en parlak siyasi şahsiyeti olan Hakim Idris sadece savaşlarda aktif bir rol oynamakla kalmamış aynı zamanda Kürt beylikleri arasında genel bir ittifak kurma yolunda büyük çabalar göstermiştir. Sultan Selim I ile imzalanan anlaşmanın metnini yazan Idris'dir. Idris bu anlaşmanın metnini Kürt Beyliklerine ayrı ayrı imzalatırdıktan sonra onu Sultanın onayına sunmuştur.

Böylelikle önce Diyarbekir 19 sancağa bölündü: Bunlardan 11'i doğrudan doğruya Bab-ı Ali'ye bağlandı, sekizi ise Kürt Beyliklerinin şeflerine bırakıldı. Palu, Egil, Hazo ve Cezire yarı bağımsız idareleri ve babadan oğula geçen Beylikler olarak ilan edildi.1514'den 1627 ye kadar zaman zaman Malatya'dan Hakkari'ye, Urfa'dan Beyazid'e kadar uzanan yörelerdeki önemli Beyliklere yukarıdakine benzer haklar tanındı.

Sultan Selim I'in siyaseti Kürt Beyliklerinin çoğunluğunu güçlü Osmanlı devletinin müttefikleri haline getirmektir. Kürtler bu anlaşmaya göre Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardı. Bilindiği gibi Osmanlı İran savaşları bazı küçük aralıklarla kesintisiz olarak 1514 den 1638'e kadar devam etti. Sünni Kürtler Maku'dan Musul'a ve Bağdat'a kadar aşılması imkansız kâleler zinciri teşkil ediyorlardı. Kürtler elde ettikleri geniş haklardan cesaretlenerek (belkide Şah İsmail'in kendilerine yaptığı kötü muameleyle tekrar karşı karşıya gelmemek için) Osmanlılara yardım bahanesiyle güçlü askeri birlikler oluşturarak yakinen yüzyıl süregiden bu büyük çarpışmalara katıldılar. Şah İsmail'in varisleri Osmanlı idarecilerinin becerikli siyasetinin sonuçlarını görerek kendileride İran'a bağlı kalmış olan Kürtler ve diğer halklarla daha sıkı ilişkiler kurmak çabası içindeydiler.

Karabağ Melikliklerinin varlığı bu siyasetin yansımasıdır. Şah Abbas I (1585-1629) veya Osmanlılar arasındaki savaşın amaçlarından biride Doğu Ermenistan'a sahip olmaktır. Şah Abbas 1626 da Azerbeycan ve Doğu Ermenistan'ı Osmanlılardan tekrar geriye aldı. Bundan önce 1603 yılında bir kısım Kürt ileri gelenleri ve Meliksetek Gatoğigos (Ermeni kilisesinin en büyük dini lideri) Şah Abbas I'e başvurarak kendilerini Osmanlı boyunduruğundan kurtarmalarını istemişlerdi. İranlılar bunun üzerine hemen harekete geçerek ilk hamlede Azerbeycan ve Ermenistan'ı işgal etmişlersede 1605 de yenilerek tekrar geri çekilmişlerdi. Bu çekilme esnasında Şah Abbas 25000'e yakın Ermeni ailesini başka yörelerden topladığı Kürt aileleriyle birlikte kendi topraklarında İran içlerine sürdü. (3) Ancak Doğu Ermenistan'ı Karabağ bölgesini Osmanlılara karşı bir duvar halinde bırakmak amacıyla buranın idaresini Ermeni Beylerine bırakma anlayışını gösterdi - tıpatıp Osmanlı Padişahlarının İran'a karşı Kürt Beylikleri teşkil etmesi gibi. Sonuçta Karabağ (Udi, Artzağ ve Sünik) beş melikliğe bölündü ve bağımsızca idare edildiler. Bu tarihten sonra bu yöre 80 yıllık bir barış dönemi

geçirdi. 1722-1730 yıllarında, David Beg idaresi zamanında Osmanlılar ve Ermeniler arasında meydana gelen çarpışmalar Şah Abbas'ın ne denli uzak görüşlü bir siyaset güttüğünü ispat etti.

Doğu'ya doğru genişlemekte olan ve karşısında İran gibi güçlü bir İmparatorlukla uğraşmak zorunda bulunan Osmanlılar, hakimiyetleri altına aldıkları ülkelerde özerk bir idare sistemi kurarak, oralandaki daha önce var olan silahlı güçlere ve idari sisteme dayanıyorlardı. Gerçekten Akkoyunlular'ın ve Şah İsmail'in çekilmelerinden sonra Kürtler teşkilatlanmış Feodal Devletler halindeydiler. Bu durum her yeni gelen Şah ve Sultanları, Kürtlere karşı saygı duymalarına sebep teşkil ediyordu. İranlılar aynı silahlı gücü Karabağ'da buldular. Onlara verdikleri özerklik, bir yandan Osmanlı saldırılarına karşı bir set vazifesini görürken öte yandan bu özerklik gelecek yüzyıllardaki Ermeni siyasi hareketlerinin temel ocağını teşkil edecekti. Osmanlılar fethettikleri bölgelerde zayıf, silahsız ve köleleşmiş Ermeni kitleleri ile karşılaşılıyorlardı (Asırlar öncesinin korkunç olayları ve bu olayların doğurduğu keşmekeşliği sonucu). Bunları büyük bir çoğunluğu müslüman ağa ve beylerin eli altındaki köylüler, diğer bir kısım esnaf ve zanaatkar olarak geçimini temin eden şehirli ve çok az bir bölümü ise toprak sahipleri idi. Osmanlı idaresinin bu bölgeye yerleşmesi bu sınıflarda bir değişiklik yaratmayıp sadece mevcut durumu daha da güçlendirmeye ve muhafaza etmeye yardım etmişti. Fakat bütün bunlardan ayrı, Ermeni Ulusu için çok önemli bir değer taşıyan ve asırlar boyunca bütün zorluklara ve fırtınalı olaylara rağmen varlığını ve kimliğini korumaya muvaffak olmuş, ayrıca başka bir grup daha mevcut idi ki, bunlar Ermeni Manastırları ve Kiliseleriydi. Ermeni Kültürü ve uygarlığı dini bir ortamın yalnızlığına terkedilerek, buralarda Milli ruhla korunabilmiştir. Yeni Osmanlı idaresi Kilise ve Manastırların haklarını fermanlarla tanıdı. Siyasi ve idari yönde haklarından yoksun bırakılmış olan Ermeni halkının yaşamlarına yeni bir değişiklik getirmediler.

Yalnız Sasun, kısmen Van (Vankuliler), Van bölgesindeki Şatak ve Moks gibi ufak beylikler silahlı Aşiretler şeklinde komşu Kürt Beylikleriyle birlikte özgür yaşama olanakları bulabilmişlerdi. Fakat bu dağlık Ermeni bölgeleri hem Erzurum ve hemde Diyarbakır ana yollarından uzak kaldıkları için Osmanlıların dikkatini üzerlerine çekmemişlerdi. Bu dağlık bölgeler 5 Kürt Beyliğine bırakılan sancakların içerisindeydi. Kürtlerde küçük Ermeni Beyliklerinin varlığına hürmet etmekte idiler ve bu şekilde bu Beylikler varlıklarını muhafaza edebildiler.

Asıl Ermenistan bölgelerindeki Ermenilerin bu belirsiz siyasi durumlarına karşılık, öte yandan daha Sultan Mehmet II günlerinde İstanbul'da Ermeni Patriark'lığı (4) tesis edilmişti. Bu şartların zorunluluğunda Ermeniler İstanbul'dan Anadolu içlerine kadar Osmanlı devletine bağlı bir duruma geçip, siyasi bir güç olma durumlarını yitirerek, zanaat ve ticaret hayatına yöneliy-

orlardı. Daha varlıklı ve ileri eşraf ise sarraf ve devlet memurluğuna atılıyorlardı. Böylece Ulus bilinçliliği ve bağımsız bir Ermenistan amacına ulaşma fikri zayıflıyor ve bunun yerine bireysel çıkarlar, ihtiraslar ve dini (Kilisevi) meselelere önem verme eğilimi yer alıyordu.

Osmanlı İran çelişkisi 16. yüzyılın başlarında Ermenistan ve Kürdistan ülkelerini bir savaş alanı haline soktu. Bilhassa bu iki devletin Bağdat'ı fethetmek istekleri Kürdistan'ı en stratejik bir bölge durumuna getirdi. Safavi ve Osmanlı İmparatorluklarının genişlemesinden önce Ermenistan ve Kürdistan daha önceki karışık durumdan çok zarar görmüşlerdi. Bilhassa Ermeniler. Bu iki güçlü devlet ortaya çıkıp kendi aralarında mücadeleye başladıkları andan itibaren, ezgi altında bulunan küçük halklar üzerindeki baskı biraz kalktı ve bu halklar savaş ortamından faydalanmak için bu devletlerden birine veya ötekine kendi çıkarları yüzünden umut bağladılar. Kürtler Akkoyunlular'ın yıkılışını sevinçle izlediler ve daha sonra Şah İsmail idaresinden kurtulabilmek için silahlı güçlerle ortaya çıktılar ve kendi bağımsızlıklarını muhafaza etmek temeli üzerinden hareket ederek çoğunlukla Osmalı taraftarı kesildiler. Osmanlı idarecileri Kürtlerin bu eğilimlerinden faydalanmasını bildiler ve Kürtler sayesinde o bölgede idarelerini sağlamlaştırdılar. Ermenilere gelince onlar öncelikle Osmanlı veya İran güçlerinden birisinin, bölgeyi idare altına almasını arzuluyorlar ve bu sayede doğacak barıştan kaybolan zararlarını telafi edecekleri umudunu besliyor ve mevcut keşmekeşliğin sona ermesini ümitle arzu ediyorlardı. Ermeni halkının barış ortamına ihtiyacı vardı. Ermeniler bu iki devletten herhangi birisinin idaresini seçmeye mecbur bırakıldıklarında çoğunlukla İran yanlısı olduklarını gösteriyorlardı. Bilhassa Doğu Ermenistan böyle bir idareyi arzu ediyordu. Bunlar İran'ın güçlenmesiyle sadece mevcut keşmekeş durumun ortadan kalkacağına değil, aynı zamanda Ermeni halkının özerkliğe kavuşacağına da inanıyorlardı. İstanbuldan Ermenistan bölgesine kadar olan bölgelere yayılmış olan Ermenilere gelince, bunlar siyasi bir amaca sahip değillerdi. Bunlar Osmanlıların barışı temin edeceklerine ve kendilerine iktisaden refah ortamı yaratacağına inanıyorlardı. Osmanlı idaresinin ilk yüzyılında, Osmanlılar Ermenileri yaratıcı bir kavim biliyor, onları siyasi yönden zararsız addediyor ve himaye altına alıp, onları kendi çıkarları için kullanmak istiyorlardı.

Ermenilerin Osmanlılar tarafından himaye edilmesi ancak Kürdistan-Ermenistan sınırlarına kadar geçerli olup, daha ötelelerdeki Ermenilerin kadeiri Kürt Beylerinin ve Erzurum ile Diyarbekir Beylerbeylerinin (Umum Vali) insafınabırakılmıştı.

Büyük bir güçle sahnede olan Kürtler, İran yanlısı ve Osmanlı yanlısı bölümlerine ayrılmışlardı, Sünni Kürtler Osmanlılarla, Şii'leri ise İranlılarla birlikte idiler. İran tarafından olanlar genellikle İran sınırları içinde yaşayan

Kürtlerle bu sınıra yakın olan Şii Kürtleriydiler. Bu sınıflamadan ayrı birde Osmanlı sınırları içinde fakat, İran sınırlarından epey uzaklarda yaşayan Kızılbaşlar ismi ile tanınan Dımbılı (Zaza) Kürtlerini de dikkate almak lazımdır. Osmanlı idaresinin ilk döneminde Ermeni ve Kürtlerin siyasi yaşamından bahsederken Kızılbaşların kendisine özgü gelişim yolunun değerlendirilmesini yapmanın zorunlu olduğunu anlamaktayız. Bunların kendine özgü olan bu yolu gönümüze dek devam etmektedir ve bu durum Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi yönünden önemsenmesi gereken bir sorundur ve çok karışık- tır.

Kızılbaşların en büyük merkezleri Dersim ve yöresi, Harput ve Sivas'tır. Bu yörelerde zaza dilini konuşan tüm aşiretlere "Dımbılı" veya Dımbılık" adı verilir. Dımbılıler Varto ve Genç'ten başlayarak Fırat boyunu takip edip Harput'a kadar yayılmış ve kalabalık bir şekilde Dersim dağlarına yerleşmişlerdir. Bunların çoğunluğu (kendilerine özgü) katı bir Şii irancına sahiptirler. Dersim Kürtlerine manası haydut olan "Duziki" (Dusikyan) adı da verilir. Thomanshek, Heartman, Nöldeke ve benzeri bilginlere göre zaza lehçesini konuşan Dusikiler o yörelere çok eski dönemlerde yerleşmişlerdir. İrani bir kavimdirler ve kendilerine özgü birçok yönleriyle asıl Kürtlerden ayrılırlar. Ayrı bir kavimdirler. Prof. Thomashek lingustik yönden onları daha çok Ermenilere yaklaştırmakta ve Mardastan'dan (5) geldiklerini zannetmektedir. Bu durumun biraz daha açığa çıkması için Kürtçe lehçelerine Kürt ananevi masallarına dayanan bazı notlara başvurmak gereklidir. Kürtçenin Zaza, Goran ve Kelhor lehçeleri arasında çok benzerlik vardır. Aynı zamanda bu lehçeleri konuşan Kürtler dini yönden aşırı ve katı Şiiilerdir. Bu karakter 8. ve 10. asırların kalıntısıdır. Çok daha eski dönemlere inmek istediğimizde Kürt ananelerine ve masallarına baş vurmak zorundayız.

En eski Kürt anlatışlarına göre Kürtler ikiye ayrılmaktaydı; Merven (İnsanlar) Namervan (Nainsanlar), Kurmancıyı konuşanlara Mervan, Zazacayı konuşanlar Namervan denirdi. Gerek İran ve gerekse Osmanlı imparatorluğunda bulunan ve "Namervan" diye adlandırılan aşiretler Dımbılı'lerdir ve çoğunluğu Şii mezhebindendirler. Bu anlatışa uygun diğer bir anlatış şekli de Kürtlerin Mil (Milan) ve Zil (Zilan) diye ikiye ayrılmalarıdır. Yine bu inanca göre de yukarıda da olduğu gibi ilk bölümdekilerinin yiğit insan, diğer bölümdekilerinin korkak, yumuşak oldukları söylenmek istenilmektedir. Yine bazı Kürtlere göre Milanlar'ın kökü Araptır. Zilanlar ise İranidirler ve dinsiz kabilelerden türemişlerdir. Bu inançlarının en önemli yönü Zil veya Zilan teriminin kullanılış şeklinin Mardastan'la olan ilişkisidir. Eğer Dersim'liiler eski Mardastan'dan gelmiş iseler onlarda Zilan'dan (Zilan Vadisi) gelmiş olabilirler. Bu bölge Abağa ve Bergiri'nin tam yanındadır. Muhtemelen Zilan coğrafik ismi çok eski devirlerden beri var idi ve Mardastan'dan gelmiş olan Mezhepçi (Sakterian) kabilelere bu ad verilmişti. (6) Çok büyük ihti-

malle Dersimlilerin Tondurak'lıların (bir hıristiyan mezhebi) veya onlardan daha önceki bir mezhep kalıntısı olup yerlerinde bugüne dek kalabilmişlerdir. Eğer Tendürek bölgesini Tondırak'lıların çıkış yeri olarak kabul edersek Tendürek'in Aladağ yamaçları üstüne düştüğü ve böylece buranın Mardastan ve Zilan bölgesi içinde olduğu anlaşılır.

Hernekadar Kürtler ve Zazalar büyük İran kökeninden gelmiş olsalarda yukarıdaki notların ışığında Kürt diye kendini bilen Zaza'ların çok eski devirlerde başka bir kavim oldukları anlaşılır. Çok derinlerde kalan bu farklılık bilhassa orta çağlarda ve bu çağları takip eden devrelerde geçmiş bütün olaylar süresinde izlerini taşımıştır.

Bu kısa açıklamadan sonra Şah İsmail döneminden itibaren bıraktığımız yerden konumuza devam edelim.

Kendilerini Abbasi kökenli sayan Malik Şahi hanedanının Çemişgezek'teki yöneticileri Dersim ve yöresinde egemendiler. Bunlar bu bölgeleri Moğollar'a, Timur'a ve Kara Yusuf'un istilacı ordularına karşı koruyabilmişlerdi. Fakat Şiilere karşı kinle dolu ve hınçlı Akkoyunlu'lar bu Hanedanı ezmek için her türlü çabayı gösterdiler.

Akkoyunlular Türk Hapandalu aşiretini bunların üzerine saldırttı, fakat Pir Şeyh Hasan Türkleri mağlup etti ve böylece Şah İsmail'in Akkoyunlu'ları ortadan silmesine önayak oldu. Şah İsmail'in galibiyetinden sonra Pir Şeyh Hasan O'nun idaresine girdi isede bir müddet sonra görevinden alınarak O'nun yerine İran'lı bir memur tayin edildi. Bu nedenle Pir Şeyh Hasan Çemişgezek bölgesinin bağımsızlığını koruyabilmek için bu kez Sultan Selim'in tarafına geçti. Sultan Selim, diğer Kürt Beyliklerini canlandırdığı gibi Çemişgezek Beyliğini de Pir Şeyh Hasan'ın irsi yönetimine bıraktı. Fakat daha önce gördüğümüz gibi Sultan Selim'den itibaren yakinen yüzyıllık bir süre, Osmanlılarla İranlılar arasındaki mücadele devam etti ve bu dönemde Sünni Kürt Beyleri Osmanlı tarafında kalıp özgürce yaşadılar, fakat genellikle Kızılbaşlar, bilhassa Dersim yöresi İranlılara, yani Şiilere büyük bir sempati duyuyorlardı. Bu yüzden Dersim'den Sivas'a kadar olan yörelerde Osmanlı idaresine karşı aralıksız çarpışmalar süregidiyordu. Bu kanlı savaşlar bu bölgenin diğer bağımsız Kürt Beylikleri ile birleşmesi amacını gütmeyip, daha çok kendi yöresel özerkliğini korumaya yönelikti.

Aynı dönemde Musul, Siirt ve Sincar bölgelerinde büyük bir yekün tutan Yezidi Kürtleri de Osmanlı idaresi altına girdiler. Yezidi dinine inanan Kürtler, eskiden çoktular ve hatta Cezire Kürt Beylikleri de bu inançta idiler. Bu sonuncuları sonradan İslamlaşmış Sünni mezhebini kabul ettiler. Daha sonra göreceğimiz gibi, sünni Kürtlerle Yezidiler arasındaki ilişkiler kötüleşecek ve çok kanlı çarpışmalara neden olacaktır.

• • •

Osmanlı ve İran'ın eşdeğer güçle yürüttükleri ,uzun mücadeleler bu iki devlet arasında bölünmüş Kürt Ulusu için yeni bir tarihi dönem açtı. 16. yüzyılın başlarında İran ve Osmanlı İmparatorlukları hakimiyetlerini Kürtlere zorla kabul ettirdikleri zaman, Kürtler zaten sultanlık veya krallık niteliğindeki Devlet sistemlerini kaybetmiş vaziyetteydiler. Kürtler artık ikinci derecede önemli, Beylikler niteliğindeydiler. Bu beylikler bazen para basmışlar veya bazen de kendi adlarına hutbe okutmuşlardı. Bunların dışında üçüncü derecede Hanedanlıklar da mevcut idi. Bunlar daha yüksek bir Kürt Beyliğine bağlı olmalarına rağmen, kendi bölgelerinin bağımsız idarecileri olup, kendilerine Hükkam adı verilirdi. Hükkam'lara bağlı ağa ve beyler ise dördüncü derecedeki idarecilerdi. Bunlar doğrudan doğruya bir aşiretin şu veya bu bölümünü idare ederlerdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kürt Ulusu Arap hakimiyetinden Osmanlı İmparatorluğunun Kürdistan topraklarına ilk girişine kadar geçen dönem içinde, fırtınalı olaylarla bazen şanslı, çok kere de şanssız devreler geçirdi. Bu geçmiş olayların etkileriyle yüklü olarak Bağdat'tan Malatya'ya, Urfa'dan Hakkari'ye kadar olan bölgelerde kendilerini Osmanlı hakimiyeti altında buldular.

Hakim İdris'in planladığı ve gerçekleştirebildiği Kürt idaresi beş bağımsız Beyliklerden ve sekiz özerk Sancaklardan oluşmuştu. En büyük ailelerden ve aşiretlerden doğup oluşan bu beyliklerdeki mevcut aşiretler ve aşiret birlikleri şunlardı:

Cezire'yi merkez kabul ederek yapılan guruplaşma şöyledir. (7)

Cezire ve Dersim Yöreleri

1— Cezire Beylikleri: Bunlar Emevi kökenli olduklarını söylerlerdi. Çok büyük ihtimalle bu kanı eski Kürt-Emevi ilişkilerinin doğurduğu etkidendir. Cezire Beyleri Yezidi dini inancındaydılar, sonradan Müslümanlığa geçip Sünni mezhebine girdiler. Süleyman Bin-Halid'in ölümünden sonra Beylik üç oğlu arasında bölündü. Cezire, Mir Abd-ül Aziz'e, Gürgel, Mir Hacı Bey'e, Finik ise Mir Abdal'a kaldı ve bütün bu bölgeye Bohtan adı verildi.

2- Hizan ve Sparger Beyleri : Bunlar Hınıs'ın Blecan dağlarından gelmişlerdi ve Namervan idiler. (8) Bunların idaresi Hizan'dan Mervan'ların yaşamakta olduğu Bohtan sınırlarına kadar uzanmaktaydı.

3- Şirwan: Siirt'in kuzey-doğu yöresindedir. Şirwanlıların (Eyyubi sultanlarının hizmetinde iken) o yörelere gelişi Malikanlıların ve Hüsn-ü Keyfan'lerin gelişi ile aynı devreye rastlar.

4- Bitlis: Bitlis Beyliğine bağlı aşiretlere Rojiki denirdi. Çünkü bir zaman-

lar Bitlis, Modigan ve Huyt yörelerinden 24 aşiret reisi Modigan'ın Tab köyünde toplanarak, bir gün içinde aralarında ittifak kurdular ve o tarihten itibaren kendilerine Rojiki (Bir günlük) adı takıldı.

Rojiki'ler Belbazi ve Gawelbazi kollarına ayrılmışlardı. 24 aşiretten beşi yerli idi. (9) Kalan 19 aşiret ise daha sonra buralara yerleşmişlerdi. Sasun Beyliğinin merkezi Hazzo idi; Modigan, Çihur ve Ahlat'ın merkezi ise Bitlis idi. Bu iki Beylik Bitlis Beyinin varisleri idiler.

5- Sasun idarecilerine İz-El-Din Beyinin adına izafeten İzin ismi verilirdi. İz-El-Din Bey Bitlis'in Diya-El-Din beyinin kardeşiydi. Sasun'da yerleşik olan aşiretler şunlardı: Şeravi, Babuzi, Susani ve Damuki. Rojiki'ler buraya daha sonra geldiler. Aynı zamanda Arzan (Ğarzan)'ın Sasun'a katılışından sonra Hüsn-ü Keyf'anlardan olan Halidi, Muani ve Aziçan aşiretleride buralara geldiler.

6- Suweydi'ler: Bunları Barmaki kökeninden olup Genc ile Kiği bölgele-
rinde yaşıyorlardı.

7- Boziki :Bunlar Suveydilerdendiler. Bunlar önceden Hınus ve Malazgirt yörelerine, daha sonraları ise Oğgan ve Muş yörelerine yayıldılar. Boziki'ler güçlenip bağımsızlıklarını ilan etmek istediler ise de bir çok çarpışmalardan sonra kuzeye sürüldüler. Bir kısmı Tiflis yörelerine, diğer büyük bir kısmı ise Eleşkirt yörelerine yerleştiler ve buralarda gittikçe güçlenip daha sonraları Beyazıt Paşalığını ellerine aldılar.

8- Mirdızı :Bunların ataları 10. yüzyıldâ Halep yörelerinde yaşamaktaydı-
lar. Sonraları Mirdıziler Hakkari bölgesinden Egil'e geçmişlerdi. Mirdıziler buradan Palu, Kiği, Harput ve Çermik bölgelerine yerleştiler.

9- Çemişgezek :Bu aşiretin diğer bir adı da Malkişi (Malik Şahi)'dir. Bu beylik hakkında daha önce geniş bir şekilde bahsetmiştik.

10- Hasan Keyfi (Cezire-Kilis yöreleri): Buralara aynı zamanda Hüsn-ü Keyf'an ismi de verilirdi. Bunlardan Melikan Beyleri, Mardin, Siirt ve Bişerik yörelerine hükmederlerdi.

11- Süleymani :Bunlar Merwani'lerden idiler. Önceleri Ğazalık (Kulp ve Batman Suyu arasında) bölgesinde, ekseriye çadırlarda yaşıyorlardı ve bun-
ların işgal ettiği bölgeler ta Aladağ'a kadar ulaşmaktaydı. Bunlar zamanla çetin kaleler zaptederek güçlendiler. Bunların büyük bir kısmı Yezidi dini in-
ancındaydılar. Süleymaniler sık sık Sasun'daki diğer Kürt aşiretleriyle çarpı-
şıyorlardı. Yakinen 1000 aile liderleri Şah Sawar'ın rehberliğinde göçederek
Beyazid bölgesine yerleştiler.

12- Ziraki (Zırıkı) :Bunlar Mardin'den gelmişlerdir. Diyarbakir ve Mufargin
(Kudikan ve Tarçin) arasında yayıldılar.

13- Kilis : Kilis Beyleri Hakkari'den ve Amadiye'den gelmişlerdi. Bunlar
Kilis ve Antiok (Antakya) bölgelerine hükmediyorlardı. Bunlar Kuzer, Ham-
ma ve Maraş Yezidilerini de idareleri altına aldılar.

Cezire ve Hoy Bölgeleri

14- Hakkari :Hakkari'li'lerin ilk merkezi Amadiye idi, fakat Zengi'lerin bas-kısı altında Hakkari dağlarına göç etmişlerdi. Daha sonra Cezire Dıblı'leri Hakkariyi zapt ettiler ve bundan ötürü Dıblı'ler son dönemlere kadar Bitlis Beyleri ile sınır sürtüşmeleri içindeydiler.

15- Mahmudi: Bunlar Hakkari'nin kuzeyindeki Arçak yörelerine yayılmış-lardı. Bohtan Merwani'lerinden olan Mahmudi'ler Hakkari Dıblı'leri ile savaş halindeydiler.

16- Dıblı: Bunlarda bir Bohtan aşiretiydiler. Hakkari'den Hoy'a doğru yayılıp Sultan Süleyman döneminde Kotur'a hükmettiler ve daha sonra ted-ricen Abağa ve Sara'ya girdiler. Bunların büyük bir kısmı Şii idiler.

17- Bradozi :Bunlar Guran ailesinden veya Hasanwayh sülalesinden idiler. Urmiya'nın batısında yaşarlardı. Bir kısmı Soma (Zoma), diğer bir kıs-mı ise Şemdinan'ın güneyindeki Rubari bölgesinde yaşıyorlardı.

Hakkâri'nin Güney Bölgesi

18- Amadiye (Amatiya) :Bahtinan (Bahdinan) lardan olan Amadiya'lar zamanla Zaho, Süleymaniye ve Sülemaniye kuzeyindeki dağlık bölgelere hakim oldular.

19- Dazini (Tazini) :Bunlar Yezidi dini inancındaydılar. Amadiya ve Ce-zire'deki Soranlarla savaş halindeydiler. Sultan Selim I Arbel (Erbil) ve So-ran'lıların illerini Yezidi Beylerine bırakmıştı. Soranlar ve Yezidiler arasında uzun müddet devam eden çarpışmalar nedeniyle Yezidi Hüseyin Beg Ruzi-ni İstanbul'a götürülüp asıldı.

20- Soran: Bunların Bağdat çobanları olup Kalüs diye adlandırılan Ara-plardan türemiş oldukları söylenir. Bunların Beyi aynı zamanda Balkanlar Beyi olarak da adlandırılırdı.En önemli merkezleri Harir-Rawanduz idi. Bu aşiret bir zamanlar Baban'lara hükmederken, zamanla Baban'lar güçlene-rek bu kez onlara hükmettiler.

21- Baban:Baban aşiretinin en önemli şehri Şahri-Bajer'dir. Bunlar daha sonra güçlenerek 1784 de Süleymaniye şehrini kurdular. Zamanımızda bu bölgeye Süleymaniye denir.

22- Mukri :Babanlardan ayrılma olan Mukriler Urmiye ve Sawuç-Bulağ (Mehabad) bölgelerinde yaşarlar.

23- Usduni (Ustuni) :Şemdinan Beyliğinin ilkindendiler. Bunların merkezi Hark'daki Siduni idi. (Şemdinan bölgesi).

24- Kelhor :Eski Holwan'lardır. Kendilerine Guran da denir. Sine'den Kermanşah'a kadar olan bölgelerde yaşarlar.

İran'daki Kürt aşiretleri başlıca üç isim altında toplanır : 1- Seyah Man-

sur (Siyah Mansur), 2- Çigani, 3- Zangana (Zengana). Bunların ataları Gulan ve Ardalanlardan türemiştir. Bunlardan başka Karabağ, Horasan ve diğer bölgelerde 24 kadar irili ufaklı aşiretlerde vardır. Şah Tahmasp döneminde Seyah (Siyah) Mansur'ların aşiret reisi, bütün İran Kürdistan'ına (Takriben 24 aşiret) Beyler Beyi (Emir-Ül-Ümera) olmuştu. Çigani'lerin bir kısmı Garçistan'a göç ettiler. Zangana (Zengana) aşiretine gelince kendi varlıklarını Irak ve Horasan'da hissettirdiler.

III

Bu yeni siyasi durum neticesinde 16. yüzyıl başlarından itibaren Kürt ulusunun çoğunluğu geniş Osmanlı İmparatorluğunun içinde, yakinen dörtte bir kısmı ise İran hakimiyeti bölgesinde kalıyordu.

Bu kitap öncelikle Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Kürtlüğü ve O'nun kurtuluş hareketlerini öne almaktadır. Dolayısıyla biz dikkatimizi daha çok bu yeni tarihi dönem üzerine teksif edelim.

Kürt Ulusunun Osmanlı himayesinde kalan bölümünün kurtuluş hareketleri ta başlangıçtan, yani 16. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren iki guruba ayrılıyordu. Her bir gurup hakim devlete karşı kendine özgü ayrı bir siyaset güdüyordu.

Birinci guruba Kürdistan Beylikleri, Çemişgezek hariç, özerk sancaklar ve Ermenistan'daki Beylikler (ki bunlar daha güneydeki Kürt beylerine bağlı idiler) giriyordu. 1514'den 1639 a kadar bağımsız ve Osmanlıların müttefiki olan ve kendi yakınındaki Beyliklerle ilişkilerinde serbest bulunan bu Kürt beylikleri feodal sistemle idare ediliyorlardı. Bu beylikler arasında yarışmalar ve çelişkiler süregeliyor idiysede, dış tehlikelere karşı genel bir askeri birlik çıkarabiliyorlar ve Osmanlı İmparatorluğunun yardımına koşmak için tüm güçlerini seferber etmek zorunluluğundaydılar. Bu askeri güç Hakim İdris'in düşündüğü şekilde Kürt Beyliklerinin kendi dar feodal çerçevesinden çıkıp, bir gün Ulusal bir Kürt Devleti oluşturacak düzeye erişmedi. Bunlar elde ettikleri yöresel beylik bağımsızlığı haklarıyla yetindiler. Oysa ki, bu bölgelerde Osmanlı idaresi hiç mevcut değildi, ancak Erzurum ve Musul anayolları üzerinde Osmanlı İran savaşları sırasında Osmanlıların kendi güçlerini bu bölgeye çektiği devirde, Osmanlılar askeri güçlerini bu bölgede hissettirmişlerdir.

Sultan Selim'den sonra 115 yıl (1639'a kadar) kısa devreli barış yılları hariç, yarış halindeki Osmanlı İran İmparatorlukları devamlı bir savaş dönemi yaşadılar. Azerbeycan, Ermenistan ve Kürdistan ülkelerinin pek geniş alanları aralıksız olarak bu iki ordu dalgalarının arasındaydılar. Doğu'nun geniş dağlık bölgelerinde hakimiyetini güçlendirmek için, Osmanlı devleti

100 yıl didinmek zorunda kaldı. Osmanlı hakimiyetinin bu bölgelere kadar genişlemesinin en büyük nedenini Kürtler teşkil ediyordu. Bundan ötürü çok doğal olarak Kürtler Osmanlı baskısı altında tutulmadıkları gibi Kürt Beylikleri bu olanaklardan faydalanarak gittikçe daha da güçlenme olanakları bulmaktaydılar. Ermeni ulusu ise genellikle Osmanlı, İran ve Kürt akınları altında gittikçe eziliyordu. Bu yüzyıllık devreye Osmanlı hakimiyetinin bu bölgeye yerleşmesinden çok, Kürtlerin bağımsızlık dönemi diyebiliriz.

İkinci gurubun ana merkezi bir kolcan Çemişgezek ve Hozat (Dersim) bölgeleri merkez olmak üzere Harput ve Sivas'a doğru yayılarak Palu ve O'nun güneyine inip Malatya'ya uzanıyordu. Öteki kolu ise Erzincan ve Erzurum dağlarına kadar uzanıyordu. Bu grupta hakim olan unsur Dersim'lilerdi, ki bunlara genellikle Kızılbaş'lar denirdi. Çoğunluğu Kürtçenin Zaza lehçesini konuşurlar ve Şii mezhebindendirler. İçinde hem Şii ve hemde Sünni aşiretlerini kapsayan birinci kolda olanlar, coğrafi yerleriyle Anadolu'nun göğsü vazifesini görüyor ve Osmanlı Türkiye'sini diğer Ermeni ve Kürt bölgelerinden kesin bir şekilde ayırıyordu. Böylece bu gruptakiler Osmanlı-Türk unusuru ile doğrudan doğruya temas halindeydiler ve Osmanlı ağırları geniş bir şekilde açılmıştı üzerlerine. İkinci koldaki bölge, örneğin Dersim gibi, Osmanlı idaresinin bitiş sınırı ve Sivas, Harput, Erzincan ve Erzurum'dan geçen Osmanlı ordularının geçtiği ana yollardan biri üzerinde bulunmakta idi. Sultan Selim'le varılan Osmanlı-Kürt anlaşmasından 20 yıl geçmeden, 1530-1535 de Osmanlı-İran mücadelesi tekrar başladı. Şii mezhebine bağlı olanlar bu fırsattan istifade ederek, Osmanlı idaresine karşı ayaklanıyor ve İranlıların galibiyetini umutla bekliyorlardı. Bu durum Kızılbaş'ların diğer Kürt Beyliklerinin siyasi yolundan tamamen ayrılıp, kendilerini korumak için yalnız başlarına kanlı bir mücadeleye atılmalarına neden oldu. Sivas, Harput, Malatya, Erzincan yöreleri 1535-1690 yılları arasında 155 yıllık çok fırtınalı bir dönem yaşadı. Osmanlı valilerinin ve Yeniçerilerin yarattığı keşmekeşlik durumu, Kızılbaşların isyanları ve büyük askeri birliklerin hareketleri bu bölgede büyük bir karışıklık yaratmıştı. Osmanlı Devleti bilhassa bu bölgede, ilk günlerinden itibaren idaresini sağlamlaştırmak amacıyla idi. Bundan dolayı büyük askeri karargahlarının bulunduğu bu bölgelerde Osmanlılar, halkının İran'a karşı olan açık sempatisini bildiği Bağımsız Kürt Beyliklerinin varlığına tahammül edemiyordu. Bir yandan Osmanlıların merkezîyetçi politikası, öte yandan Şii-Sünni sürtüşmeleri ve de Kürt beyliklerinin kendi bağımsızlıklarını korumak isteklerindeki ısrarlı direnişleri, bu savaşlara neden teşkil ediyordu. Osmanlı devleti öncelikle, Osmanlı İran savaşlarına yardımcı olmayan ve hatta bu savaşlara engel teşkil etmekte olan bu bölgeleri yutmak ve ortadan kaldırmak amacındaydı. Fakat Kızılbaş'ların çok geniş çaptaki hareketlerinin amacı, genel "Kürt Bağımsızlık Hareketi" ne uygun düşmüyordu. Kızılbaşlar sadece kendi yöresel

bağımsızlıklarını korumak ve Osmanlı idaresinin bölgede yerleşmesini durdurmak amacındaydı. Kürdistan beylikleri ise bu yüzyıllık devrede dikkatlerini hiçbir zaman Kuzey-Batı'ya o yöredeki Kürt Kızılbaş hareketine çevirmediler, aksine onları ezmek için bazen Osmanlılara bile yardım ettiler.

Çok uzun süren bu mücadeleler sonunda Kızılbaş Kürt güçleri zayıflamış, Osmanlı idaresi güçlenmiş ve bu bölge nihayet Osmanlılar tarafında merkezi idare altına alınmıştı.

Yalnız Dersim güçlü direnişi ile, kendi küçük yöresel bağımsızlığını 18. yüzyıl ortalarına kadar kormaya muvaffak olabilmmişti. O dönemde Hozat'ta babadan oğula burayı idare eden beyler vardı. Kısaca 1639 yılından itibaren Osmanlı-Kürt iyi ilişkilerinin bozulduğunu ve yerini düşmanlığa terk ettiğini görmekteyiz.

* * *

Ermeni Kürt İlişkileri (1 5 1 4 - 1 8 0 0)

I

Sivas'ın doğusunda kalan bölgedeki Ermeniler Osmanlı Devleti ve Kürt Beyliklerine bağlı kalıyorlardı. Muhakkak ki bu 300 yıllık devrede, Ermeni ve Kürt Ulusları siyasi alanda ilişkiler içindeydiler, ne yazık ki bu konuda geniş bilgiden yoksunuz. Fakat bu konuyla ilgili birkaç önemli olaya daha ileride yer vereceğiz.

Her iki ulus arasındaki siyasi ilişkilerin fazla bilinmemesi, Ermeniler ve Kürtlerin siyasi ilişkiler içinde olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü, öncelikle bu iki halk birbirine komşu idiler ve sonra da bu iki halk arasında yöneten yönetilen (Ermeni Kürt'ün tebaası idi) ilişkileri mevcut idi. Gerçektende bu karşılıklı ilişkiler, her iki ulus için de ileride kader tayin edici bir rol oynayacaktır. 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Ermeni-Kürt ilişkilerinin fena halde bozuluşunun nedenlerini kavrayabilmek için bu tarihten 300 yıl önceki dönemin iç olaylarını tetkik etmeliyiz.

Bu 300 yılın gerçek durumunu ortaya çıkaran belgeler elimizde mevcut değildir. Fakat buna rağmen elimizde azda olmuş olsa, bulunan hem merkezi iller, hemde Ermenistan-Kürdistan hakkındaki tek tük bilgileri birleştirdiğimizde, Ermeni-Kürt ilişkilerinin bu dönemi hakkında genel bir fikir elde edebiliriz.

Öncelikle merkezi illeri ve Osmanlı-Kürt çarpışmalarının had safhasına ulaştığı bu dönemde bu illerin anarşik durumuna bir göz atalım. Bu anarşik

durumun en büyük kurbanı geniş Ermeni yığınlarıydı. Onlar Bizans İmparatorluğu döneminde büyük bir toplumsal ve siyasal güç teşkil etmiş olmalarına rağmen, birbirini takip eden sürekli istilalar ve değişik idarelerin boyunduruğuna maruz kalarak, her türlü direniş cesaretini kaybetmişlerdi. Bundan dolayı güçlü idarecilere yaranmak için kölece bir davranışı kendilerine yegane çıkar yol zannediyorlardı.

Ermeni Ulusunun, bedbahlığının en büyük nedenlerinden bir taneside, güçlü bir idareden yoksun oluşuydu. İstanbul bu iç bölgelerden çok uzaktaydı ve bu iç bölgeler ise sık sık idareci değiştirmekte idiler. Ermeni Ulusu Osmanlı ve Kürt iki ateşi arasında kalmıştı. Yüzyıllık komşu olarak Ermeniler daha çok Kürtlere sempati gösteriyor ve kendi varlığını koruyabilmek için onlarla daima anlaşma yolları bulmaya çalışıyorluydu, pratikte devleti temsil ettikleri için Osmanlı unsuruna ve idaresine daha öncelik vermeye kendisini mecbur hissediyor ve kendi emniyetini Osmanlının himayesinde arıyordu. İşte Ermeni Ulusu bu belirsiz durumun içindeydi.

Bu dönemde bir yandan Kürt hareketinin ciddi bir siyasi niteliğe sahip olmamayı ve öte yandan da Ermeni ulusunun güçsüz durumda oluşu nedeniyle Ermeniler Kürt cephesine geçip Osmanlının bütün darbelerine karşı koymaya cesaret edemiyorlardı. Aynı zamanda Ermeniler kendilerine gerçekten en ağır baskıyı yapan Osmanlıların tarafına geçmede de çekingen davranıyorlardı, çünkü o zaman da hem iç içe yaşadıkları ve komşuları olan Kürtlerin hışımına maruz kalacaklarına ve hemde Osmanlının zulmünden nasıl olsa kurtulamayacaklarına inanıyorlardı.

Ermeni yöneticilerinin bu kararsız ve "iki yüzlü" siyasi tutumlarından dolayı Ermeni ve Kürtlerin dostluğunun ne denli samimi oluşu bilinmemektedir. Aynı zamanda Kürtlerin siyasi tutumu da çelişki içindeydi. Birçok halde Kürtler Ermenilerin dostu durumunda, bazende Ermenileri ezen, yağmalayan bir tutum içindeydiler. Fakat genellikle diyebiliriz ki, Osmanlıların müdahalesi olmadığı dönemlerde hatta anarşi dönemlerindede Ermeniler ve Kürtler arasında düşmanlıktan çok dostluk ilişkileri yer almıştır.

Bu anarşik döneme ait tek tük çeşitli bilgilerden başka Grikor Vartabet Kamahetsi (Daranağtsi)'nin "Kronoloji" (1) adlı eserini gözden geçirirsek, bu dönem hakkında çok önemli ve bu devredeki olayların tamamını anlamaya yardım eden bir fikir elde edebiliriz. Bu eserin birçok bölümünde Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkileri anlatan paragraflar vardırki, bunlar incelemekte olduğumuz konunun aydınlatılabilmesi bakımından ilginçtir.

Daranağtsi, kendi çocukluk günlerindeki kargaşalıkları anlatırken şu ilgiç bilgiyi vermektedir.

"...1590 yılı Ağustos ayında Kürt Ulusu seferberlik ilan etti, bunlar ileri gelenler değil, önemsiz kişilerdi; hırsızlar, eşkiyalar, çobanlar ve basit köylüler idi. Onlar Keği (Kığı) Baron'una (2) hücum ettiler. O'nu öldürüp evi-

ni yağmaladılar. Daha sonra tekrar Yeznga (Erzincan) ilinin Yegeğyats bölgesine yöneldiler, büyük zararlar verip etrafı ateşe verdiler ve onlara karşı çıkabilecek hiç bir Bey veya Baron mevcut değildi..." (Yage. sayfa 23)

Aynı eserin başka yerlerinde şunlar yazılmaktadır.

"... 1595 te de aynı Kürt köylerinden olan Mahmud isimli bir Kürdün kardeşi Zora Gancer köyünde bir Yeniçeri tarafından öldürülmüştü. Bunun acısından dolayı Mahmud, etrafına topladığı Kürtlerle Sima köylerinde bulunan Yeniçerilerden bazılarını öldürdü ve etrafına çok miktarda Kürt askeri topladıktan sonra Serdar Mahmud lakabını aldı. Bundan sonra köylülere kesinlikle dokunmadı fakat Yeniçerilere ve yolculara (kervanlara) karşı kötü davranıyordu..." (yage sayfa 33)

Daranağtsi, "Kronoloji"sinde Ermenilerin siyasi tutumunu belirten çok tipik bir örnek olan şu olayı bize anlatır. Sivas'daki Osmanlı Paşası büyük miktarda asker toplayıp isyan halinde olan Kürt Azic'in üstüne yürür, fakat mağlup olup Sivas'a tekrar geri döner. İsyançı Kürtler, Azic liderliğinde Osmanlı güçlerini Sivas'a kadar takip ettikten sonra şehri kuşatırlar. Osmanlı Paşası şehirdeki Türklere ve Ermenilere, Osmanlı birliklerine yardım için emir verir. Ermeniler korkularından Paşa'nın emrine itaat ederek Kürtlere karşı çarpışırlar. Fakat Paşa'nın yenilgisi üzerine şöyle derler; "... Günahlarımızdan dolayı Paşa'nın kuvvetleri kırıldılar ve kendisi kaçmaya mecbur oldu..." (Yage. sayfa 26). Ve Kürtler Sivas'ı işgal edip hem Ermenileri ve hemde Türkleri kılıçtan geçirdiler, ancak kadınlara ve çocuklara dokunmadılar, çünkü Azic onlara el değdireni ölüm cezasıyla cezalandıracaktı.

Halbuki, bu olaydan önce yazarımız aynı isyancı Azic hakkında konuşurken O'nun Ermenilere, fakir halka ve yolculara zarar vermeyip yalnız, Yeniçerilere ve Devlete karşı çarpıştığını yazıyordu. Ermeniler, Osmanlı devletinin kudretliliğine güvenerek güçlüden yana idiler ve bu nedenle geçici olarak galip vaziyette olan Kürtler tarafından Sivas'ta kılıçtan geçirildiler.

"... Günahlarımızdan dolayı " Osmanlılar mağlup oldular şeklindeki ifadeden Ermenilerin siyasi tutumu anlaşılıyor. Demekki Ermeniler Osmanlıları muzaffer görmek arzusunda idiler. Celalilerin (çoğunlukla Kürt isyancıları idiler) Osmanlılara karşı yenilgilerinden Daranağtsi memnuniyetle bahsetmektedir. Şu halde ortadadır ki, bu merkezi illerde Ermeniler 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında bir taraftan Kürtlerle yakın komşuluk dostluğunu muhafaza etmek isterken, diğer taraftan hem siyasi ve hem de güvenlikleri yönünden Osmanlı idaresine sempati gösteriyorlardı. Osmanlıların buralarda idareye tam olarak hakim olmalarıyla Ermeni Ulusunun bu bölgede nisbi barışa kavuşacağı ümidindeydiler. Ne yazık ki, bu hayali umut hiçbir zaman Osmanlı idaresinin bu döneminde gerçekleşmemiştir.

Böyle olmakla beraber Kürtlerin Ermenilere karşı takındıkları tavır, Os-

manlılara ve bilhassa Osmanlı idarecilerine takındıkları tavıra kıyasla çok daha olumludur. Fakat Kürtlerin dostane tavırları düzenli ve sürekli olmamıştır. Siyasi bir ittifakın Kürt ve Ermeniler arasında mevcut olmaması, giderek güçlenen dini ayrılık (Kürtler koyu İslam inancını yavaş yavaş benimzediler, fakat gerek Türk, gerekse Arap merkezlerinden uzak olan birçok bölgeler İslami fanatizmden uzak kalmışlardı) ve anarşik olaylar, Ermenilerin zaman zaman Kürt akınlarından zarar görmelerine neden oldu. Böylece tanık olunan birçok olayların yazılı belgeleri o dönemde Kürtlerin Ermeni Ulusuna çok fenalıklar yaptığını onaylarken, biz tam aksine o dönemlerdeki birçok olaylardan Ermeni ve Kürtlerin gerçekte dost olduklarını çıkarıyoruz.

Burada bir kaç örnek vermek gerekmektedir. Daranağtsi eserinin 405. sayfasında şöyle demektedir.

"Yerkan manastırları geçmişte Celali'ler tarafından yıkılmıştı. Celaliler burayı ateşe verip bütün yapıları yakmışlardı."

Bu paragrafın biraz berisinde, aynı eserin ilave kısmının 596-7. sayfalarında, aşağıdaki ilginç hikayeyi buluyoruz.

"Bir Kürt eşkiya gurubu Sebuğ dağındaki manastırlara ve Cıkınaranlara (İnzivaya çekilmiş ruhanilerin seçtikleri ve yaşadıkları ücra yer) girerler, Kürtler bütün Sağmos'ları (dini şarkı ve manzumeleri içeren kitap), diğer kitapları, muhtelif kilise eşyalarını ve beğendikleri birçok eşyaları talan edip geri dönerler. Yurtlarına vardıklarında Allah'ın gazabına uğrayarak oradaki bütün insanlar ve hayvanlar ağır bir hastalığa yakalanırlar. Bu durum üzerine birkısım Kürtler 'Siz herhalde Ermeni manastırlarına bir kötülük yaptınızda onun için bu hastalık ve belalar üzerimize geldi' diyerek eşkiya gurubunu sıkıştırırlar. Eşkiyalar kendi yaptıklarını itiraf etmeye mecbur kalırlar. Kürtler derhal kilise eşyalarını alarak Sebuğ dağındaki manastıra varır, eşyaları verip özür diler ve... oranın en yüksek din adamına kendilerinin zorla takdis ettirip yerlerine yeniden dönerler."

Daranağtsi, Kürtlerin tutumunu dini inançları çerçevesinde anlatmıştır. Bana göre Kürtlerin Ermeni dini müesseselerine karşı olumlu tutumları, Hıristiyanlığa karşı olan saygılarından ziyade, Ermenilere olan dostane hislerin doğurduğu yakınlıktan ileri gelmektedir. Hakikatende Kürtler genellikle Ermeni dini müesseselerine karşı ta zamanımıza kadar devam etmekte olan bir saygı beslemişlerdir. Birçok manastırlar Kürtler tarafından kutsal yer ve ziyaretgah kabul edilirdi. Bu saygının nedenlerinden biri şayet dini hürmet ise de, daha önemli olan diğer bir neden de Ermeni dini müesseseleri ve onun dini liderleriyle Ermeni ulusunun kabul edilip O'nun dini liderlerini kendi aşiret reisleri gibi görmektir. Böylece din adamlarına karşı duyulan saygı ile Kürtlerin Ermeni Ulusuna da dostane duygularını göstermiş oldukları sonucu ortaya çıkar.

Yukarıdaki fikirlerimi daha da güçlendirecek, yabancı bir yazar olan Pi-ton De Tournefort'un tanınmış 'Voyage du Levant' kitabının ikinci cildinde, Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkilere dair bir sıra bilgiler verilmiştir. Tournefort'un doğuya yaptığı gezi, Daranağtsi'nin "Kronoloji"sinden yakinen 60 yıl sonrasına, yani 1702 ye rastlamaktadır. Tournefort'un anlatışında görülüyorki, o devrede henüz geçen asırdaki karışık durum kaybolmuş de-ğildir. Yazar Osmanlı sınırları içlerine inerken, mıntıkanın emniyetsizliğinden dolayı Erzurum'a dönmekte olan Erzurum Paşasına refaket eder fakat, an-cak kafilenin koruyucu askerleri sayesinde Erzurum'a emniyet içinde varab-ilir. Fırat kıyılarında botanik araştırmalar yapmak isteğiyle, Erzurum'dan ha-reket etmek arzusunda olan yazar Tournefort (ki aynı zamanda bir bilim adamıydı) a Erzurum paşası, kendi idaresinin şehirden dışarıdaki Kürtler üzerinde geçerli olmadığını çok rahatlıkla ve tabii bir şekilde anlattı, sonra da Ermeni manastırının başrahibine müracaat ederek onun yardımını ga-ranti altına alarak Kürt bölgelerinde araştırma yapmasını tavsiye etti. Çünkü bu bölgedeki Kürtler Ermeni dini liderlerine büyük bir saygı içindedirler dedi.

Tournefort, Kürtlerin başıbozuk davranışlarını, insana çabucak kıyabil-melerini ve bilhassa onların Osmanlılara karşı nefretini uzun uzun anlatır. bu şartlardan dolayı Avrupalı gezgin, hayatını emniyete almak için tedbirler almaya mecbur olur. Yazar Erzurum'dan üç saatlik uzaklıkta olan Ermenile-rin Garmir Vank (Kızıl Manastır)'ına doğru gidişini ve oraya varışını anlatırk-en şöyle demektedir.

"... Manastırda oturmakta olan manastır başrahibi Piskopos(3) Ermeni-lerce en bilgili kişi olarak bilinmektedir. Bu vasıflandırmayı çok görmemel-i-dir, çünkü Ermenistan'da bilimden anlayan yakinen hiç kimse yoktur. Aynı zamanda bize garanti vererek O'nun Kürtler üzerindeki etkisi çok büyüktür...." dediler.

Tournefort, Garmir Vank Başrahibi ile birlikte Fırat kaynaklarına doğru yola çıkar ve yolda sık sık gözlerinde hücumla hazır oldukları belli olan Kürtlerle karşılaşır. Bunları her zaman Başrahip karşılayıp teskin etti ve bu sayede kafiye yollarına devam edebildi.

Bir defasında tehditkar Kürtlerle uzun dialoglar yapmak zorunda kalan Başrahibi beklerken, Tournefort ve arkadaşları sabırsızlık ve korku içinde kalmışlardı.

"... Ermeni tercüman bize gelip, Kürtlerin Başrahibe peynir ekmek sun-duklarını anlattıktan sonradır ki kendimizi biraz rahat hissedebildik. Aynı za-manda yaşlı adam yaklaşıp Kürtlere bir şişe rakı verdi. Biz o yaşlı adama meselenin ne olduğunu sorduğumuzda o, gülererek şöyle dedi; 'Kürtler fena insanlardır fakat, korkacak bir şey yoktur, çünkü Kürtlerin Ermenilere karşı duydukları eski dostluk ve Ermeni rahibine olan büyük saygıları bizi her-şeye karşı korur. 'Ve hakikaten de Kürtler yiyip içtikten sonra uzaklaştılar ve

Ermeni Başrahibi sevinç ifadesi taşıyan bir gülümsemeyle yanımıza döndü..." (P.de Tournefort, Relation d'un Voyage de Levant, Cilt 2, Sayfa 115-116)

O döneme ait olayların basit bir analizi göstermektedir ki, Osmanlı idare merkezlerinden uzakta kalan ve Yeniçerilerin başıbozuk davranışlarına uğramamış olan bölgelerdeki Ermeniler yoğun guruplar (kavim) şeklinde yaşayabilmişler ve hernekadar bazen Kürtlerin düşmanlığına maruz kalmışlarsa da, bu düşmanlık hiç bir zaman Osmanlıların imha edici niteliğinde olmamıştır.

Hovseb Emin'de eserinde Osmanlı sınırlarından Kafkaslara geçmek için Erzurum bölgesinde, Muş ve Bitlis'ten gelmekte olan Ermenilere rastladığını anlatır. Bu Ermeniler Muş ve Bitlis bölgelerine hükmetmekte olan Kürt idarecilerinin gaddarlığından şikayet ederler, fakat o bölgelerde emniyetlerinin tam bir şekilde sürdüğünü "... başına altın koyup dolaşabilirsin..." sözüyle anlatmaktaydılar. Bundan anlaşılıyor ki Kürt idarecileri gaddar olmuş olabilirler, fakat herbir kimsenin, kendi başlarına eşkiyalığı ve kırıma başvurmaması için bu idareciler bölgelerinde emniyet ve huzuru garanti altına almaya muvaffak olmuşlardı.

Halbuki Daranağtsi'nin anlattıklarından anlaşıldığı gibi 1550 yıllarından itibaren, Erzurum'dan Sivas'a kadar ve daha güneydeki bölgelerde karışıklık vaziyeti ve iç isyan hareketleri berdevamdı. Ermeni ulusu git gide bu bölgelerde erimekte idi ve bunlardan, varlıklarını korumak isteyenlerden çoğu guruplar halinde İstanbul'a ve Balkan'lara göç etmekteydiler. Tabiidir ki, bu baskı halleri Ermeni kitlelerinin kalbini, hem Yeniçerilere ve hem de Kürt Celali'lerine (Bu isyanlar dımbilli Kızılbaşların güçlü direniş hareketlerinin öyküsüdür) karşı öfke ve acıyla doldurmaktaydı. Fakat Celali'lerin bu hareketleri 18. yüzyılın başlarında nihai olarak insafsızca bastırıldı, ancak Dersim ve dolayları yarı bağımsızlık durumlarını muhafaza edebildiler.

Kendi topraklarında haksızlığa uğradığına inanan ve emniyetlerini temin edebilmek için her tarafa dağılan Ermeniler her iki tarafa karşı da öfke dolu olup bu düşmanlık hislerini nesilden nesile aktarıyorlardı. Daranağtsi ülkenin Ermenilerden boşalması hakkında bahsederken şöyle demektedir.

"Kafa (Kırım'da bir şehir)'dan İstanbul'a geldiğimizde Teodopolis (Yine Kırım'da bir şehir) üzerinden çok miktarda Ermeni oraya (İstanbul) geldiler. Bir kısmı İstanbul'da bulunduğum 1605 tarihinden iki yıl öncesi gelmişlerdi, birçokları daha sonra gelip Anadolu'ya, Rumeli'ye, Belgrad'a kadar olan bütün şehirlere ta Buğdan'a ve hatta Lehistan'a (Polonya) kadar göç ettiler." (Kronoloji, sayfa 69)

16. ve 17. yüzyıllardaki korkunç karışık durumun sonucu, birçok Ermeni bölgeleri Ermenilerden boşalmış ve Ermenilerin sayısı çok azalmıştı. 18. yüzyıla ait bilgilerin verdiği yaklaşık rakamlar bize oralardaki Ermeni kitlesi-

nin miktarı hakkında gayet olumsuz bir fikir vermektedir. Örneğin Tournefort; "... Erzurum'da 18.000 Türk, 6000 Ermeni, 400 Rum'un yaşadığı zannedilir." demektedir. Bu tür malumatlar iç bölgeler için de mevcuttur. Genelikle diyebiliriz ki, Ermeni illerindeki Ermeniler 18. yüzyılın başına kadar ya büyük göçlerle ya da baskı ve teröre uğrayarak o bölgelerde erimiş, azalmışlardır.

18. yüzyılda yavaş yavaş daha istikrarlı bir durum meydana gelir. Bir yandan Yeniçeriler gemlenip tesirini yitirir ve tamamen onlara bağlı Paşalar vazifelerinden uzaklaştırılır, öte yandan da Osmanlı idaresi 100 yıl süren çarpışmalardan sonra Kızılbaş Kürtlerinin gücünü kırıp, iç bölgelere hakim vaziyete gelir. Böylece Osmanlı idaresi Doğu illerinde gittikçe hakimiyetini güçlendirirken, aynı zamanda dikkatini Kürdistan'ın yarı bağımsız Beyliklerine teksif etti. Ve bizim de birazdan göreceğimiz gibi, 18. yüzyıldaki nisbi rahatlıktan sonra 19. yüzyılın başlarından itibaren tatbik edilmeye başlanılan Osmanlı istila hareketleri, Ermeni ulusunu tekrardan Osmanlı-Kürt ateşi arasındabırakacaktır.

* * *

II

Ermeniler ve Kürtlerin birlikte yaşadıkları bölgeler yönünden ikinci ve en büyük bölge esas Kürdistan ve Batı Ermenistan'ın doğu bölgeleridir. Ermeniler pratikte, 16. yüzyılın başında Kürtlerin teb'aları haline gelirken öte yandan ancak hukuken Osmanlı egemenliği altındaydılar. Bu çift boyunduruğun altında ezilen Ermeni ulusu, çok tabiidirki bu ağır baskıya karşı sessiz kalamazdı. Fakat ne yazık ki yazılı tarihi belgeler bu konunun niteliğini aydınlığa çıkartacak yeterlilikte değildir. (4) Bilhassa 17. ve 18. yüzyılların olayları karanlık bir perde arkasında kalmaktadır.

16. yüzyılın başında Sultan Selim I ile Kürt Beyleri arasında yapılan ittifak neticesinde birçok bölgeler yarı bağımsızlıklarını elde etti. Osmanlı idaresi, sonraki yüzyıllarda bu bölgelerden bazılarını direkt olarak kendi hakimiyetine geçirmeye muvaffak oldu. Böylelikle Kürt Beyliklerinin sınırları zamanla büyük değişikliklere uğradı ve birçok yeni idari merkezler meydana geldi. Eğer, takriben 300 sene sonraki, yani 1800 yıllarına ait birçok yazılı belgeleri tetkik edersek Kürdistan'ın ve Batı Ermenistan'ın sekiz paşalığa ayrılmış olduğunu görürüz.

P.A Jaubert (5) "Ermenistan ve İran'da bir yolculuk" adlı kitabında Beyazıt, Muş, Van, Karaçolan (Dersim bölgesi), Cölemerk, Zaho, Amediye ve Süleymaniye'nin Kürd Paşalıkları olduğunu yazar. Hakikattende yukarıda

bahsedilen sekiz Kürt Beylikleri 19. yüzyılda hala güçlü bir vaziyette iken bunlara karşı Osmanlı Devleti, kuvvetlerini seferber etme hazırlığındaydı. Hernekadar yukarıda bahsi geçen sekiz Paşalık içindeki Ermeniler, Yeniçerilerin ve Celalilerin zulmüne uğramış olmadılar ise de, Kürt feodal düzeninin baskısı altında git gide ezilip köleleşirken, diğer yandan da Osmanlı idaresinin yüksek memurları tarafından sömürülüyorlardı. Sasun ve Zeytun bölgeleri ile Hınıs, Muş ve Van bölgelerinde bulunan birkaç güçlü köy grupları istisnaları dışında, geriye kalan bütün Ermeni ulusu vasallar' (feodal uşaklık)a mahsus şartlarla Kürtlerin ve Osmanlıların hakimiyeti altında idiler.

İngiliz Kinner 1813'te yapılmış olduğu gezisini anlatırken şöyle der;

"Ermenistan'ın büyük bir kısmı güçlü paşalar tarafından idare edilir, bunlar şeklen Bab-ı Ali'ye bağlıdır, fakat O'nun emirlerine hiçbir saygı ve değer vermezler... Ermeniler kısmen Osmanlıların ve kısmende Kürt Beylerinin tebasıdırlar ve aynı zamanda her ikisi tarafından da sömürülmektedirler." (John Mac Donal Kinner, *Voyagedans L'Asie et le Kurdistan*, cilt 2, sayfa 143.)

Baskı altındaki Ermeni Ulusunun bu devirdeki durumu hakkında birçok kaynaklar mevcuttur. Kürtlerin yüzyıllar süren bu hakimiyeti Ermeniler ve Kürtler arasında uçurumu yavaş yavaş derinleştirerek, daha önceki devirlerdeki dostane ilişkilerin yerine, yöneten yönetilen ilişkilerini doğuracaktır. Jaubert'in ve Kinner'in kitaplarında hem Ermenilere ve hem de Reaya Kürtlerine karşı Kürt feodellerinin zulümlerini anlatan birçok sayfalara rastlarız. Bu açıklamalardan anlaşılıyorki, Ermeniler mevcut durumdan son derece hoşnutsuz ve ne şekilde olursa olsun Kürt beylerinden kurtulma isteğindeydiler. Kitabın bir yerinde Jaubert Ermenileri güçlü bir direnişinden şu şekilde bahsetmektedir;

"...Biz Hozlu Ermeni köyünde (Hınıs bölgesinde) gecelediğimizde buranın sakinleri Erzurum Paşası Yusuf Paşa'nın emrine aykırı olarak bizden para almayınca kadar bize barınak temin etmeyi reddettiler. (6) Osmanlılara mukavemet gösteren Hıristiyanlara biz ilk kez rastlıyorduk, fakat Ermenistan'ın bu kısmında Osmanlı idaresinin gücü hemen hemen yok gibiydi. Köylüler Kürtlerin hücumlarına karşı çarpışmaya alışık ve silahlıydılar, ne tehditten, ne ölümden kormuyorlardı." (P.A Jaubert, *Voyage en Armenie et en Perse*, sayfa 118.)

Görüldüğü gibi her yerde kölelik durumunda bulunan Ermeni Ulusu kendi varlığın müdafaa için güçlü direnişlerde bulunuyordu, fakat bu konuda elimizde ayrıntılı bilgiler yoktur. Örneğin "Vuy Aleksan" şarkısı, her sene Toroslar üzerinden geçerek Muş ovasına varan Kürtlere karşı çıkan bir isyan hakkındadır. (7)

İkinci bir örnek olarak "Mokats Mirzen" şarkısını alabiliriz. Bu şarkıdan

anlaşıldığına göre Moks dağlık bölgesi Cezire'ye bağlı idi. İsyan etmiş olan bir Ermeni Bey'i olan Mokats Mirze, Cezire Paşası'nın yanına hile ile getirilip sonradan zehirlenerek öldürülmüştü Fakat o devre ait Ermeniler ve Kürtler arasındaki kısmi savaşlar hakkındaki bilgiler bize kadar ulaşmış değildir.

O halde biz burada bildiğimiz konuları yazalım. 19. yüzyılın başında Ermeniler Kürt feodal paşaları tarafından iktisaden baskı ve fiziki yönden tehlike altındaydılar. Ermeniler ilk fırsatta bu boyunduruktan kurtulmak için çırpınıyorlardı. Çünkü bu idare yüzyıllarca ve direkt tatbik edilen bir hakimiyet olarak ne iktisaden, ne uygarlık yönünden ve nede Osmanlılara karşı bir cephede birleşme imkanları yaratabilme yönünden Ermenilere hiçbir fayda temin etmiyordu. Kurtuluş yoluna ya daha yüksek seviyede egemen Osmanlı idaresinin veyahutta yabancı Avrupa ülkelerinin müdahalesi ile varılacağına inanılıyordu. Bu olasılıklardan ikincisi, Ermeniler için en çok tercih edileniydi, çünkü bu takdirde hem Osmanlı ve hemde Kürt hakimiyetinden kurtulma olanağına aynı zamanda erişilirdi.

Gerçektende o tarihlerde Ermeniler Osmanlı hakimiyetinden kurtulma yolunu hırıstıyan devletleri ve bilhassa Rusya İmparatorluğunun müdahalesi ümidine bağlamışlardı. Aynı zamanda eğer bu umudun gerçekleşmesi çok gecikirse hiç olmazsa en az zararlı bir çözüm yolu olan Osmanlı Devletine taraf olmak istiyorlardı. Bu son özlem Kürt feodellerinin nüfuzuna son verilmesi ve Osmanlıların bu bölgelerde merkezi idareyi gerçekleştirebilmesi umudundan doğmaktaydı. Böylece Ermeniler ekonomik baskıdan ve fiziki yöndeki tehlikeden kurtularak siyasi bağımsızlığa ulaşmak için bir ön ortama kavuşacaklar ve çabalarını tek bir ezen güce, Osmanlı Devletine karşı yöneltebileceklerdi.

Osmanlı Devletine verilen bu güven umudunun nedeni, aynı zamanda Osmanlı Devletinin silahını artık sürekli bir şekilde Kürt Beyliklerine karşı yöneltmiş olmaları ve Kürtlerin Osmanlılar için bir çıban başı telakki edilmeleliydi. Daha önceden görmüş olduğumuz gibi Ermeniler 17. yüzyıl başından beri batı bölgelerinde (Erzincan-Sivas) karışıklıklardan kurtulmak için Osmanlı idaresinin zaferine taraftar bir tutum takınmışlardı. Halbuki bu bölgenin doğusunda ve Kürdistan'da birkaç asır boyu katlandıktan sonra 19. yüzyılın hemen başında Ermeniler feodal koşullar altında yaşayan Kürtlerle artık birlikte yaşama olanaklarının imkansızlığı fikrine yöneliyorlardı.¶

Osmanlı Devletinin Kürdistan'a karşı güçlü silahlı mücadelesi işte bu psikolojik atmosferin Ermeniler arasında var olduğu devreye rastlar. Aynı zamanda bu tarihlerde hem Kürtler ve hemde Ermeniler birçok isyanlarla kendi Ulusal Bağımsızlık Hareketlerini yürütüyorlardı.

• • •

Bağımsız Kürdistan Kurma Çabaları ve Osmanlı Kürt Çelişkilerinin Nedenleri (1 6 3 8 - 1 8 0 0)

1638'e kadar, Sultan Murat IV'ün Bağdad'ı zaptedip İran'la barış anlaşması imzalayarak, Zagros sıradağlarını Osmanlı-İran sınırı haline getirmesinden önce Kürtler bağımsız bir durumda yaşıyorlardı. Kürtler bunu Kürdistan'ın bağımsızlığı olarak görüyor ve bunu onlara mümkün kılan mevcut idarelerden memnun kalıyorlardı.

Kürt hareketlerinde, toplu şekilde zamanımızın vatan anlayışını ve bağımsız ulusal bir devlet yaratma isteğini bulmak zordur. Bundan ötürü birçok eleştirmenler Kürt Ulusunun bağımsızlık istemine şüphe ile bakmışlardır. Şunu kabul etmek gerekir ki Kürt Ulusu kendi tam bağımsızlığına aşiktir. Fakat bu, anarşiye yaklaşan bir bağımsızlık anlayışıdır. Uzun tarihi yılları gözden geçirdiğimizde Kürtlerin devamlı olarak yabancı idarelere karşı isyan etmiş olduklarını görmekteyiz. Kürtler Arap, İran, Tatar ve Osmanlı idarelerine karşı da aynı derecede ayaklanmışlar ve kendi bağımsızlıklarını ellerinden almış olan bütün yabancı hakimiyetlere karşı son derece nefretle dolmuşlardır. Ve çok eski yüzyıllardan itibaren bütün yabancı hakimiyetler aslında Kürtleri sadece şeklen (adı var kendisi yok-nominal) boyunduruk altında tutmuşlardır. Kürtler, çoğunlukla kendi dağlarına güvenmişler ve daimi olarak yer değiştirme olanaklarından faydalanabilmişlerdir. Ancak birkaç ovalık bölge ve bazı şehirlerde yabancıların boyunduruğunu gerçekten duyabilmişlerdir. Kürt ulusu bütün yabancı boyunduruklardan nefret etmiş, ancak Kürt aşiret idaresine tahammül edebilmişlerdir.

Ne yazık ki bu aşırı bağımsızlık hissi yüzyıllar boyunca siyasi bir şekil alamamış ve Kürtler ulusal bir devlet kurma yoluyla, emniyet ve bağımsızlıklarını bir vatan içinde temin etmeye yöneltmemişlerdir. Bu siyasi olgunlaşmanın nedenleri pek çok ve aynı zamanda karışıktır. Çok zor bir sorun olan Kürt Ulusunun siyasi gelişmesini aydınatabilecek belli başlı birkaç nedeni ele alalım:

1- Kürt kitlesinin çoğunluğunun yazılı edebiyatlarından haberleri yoktu ve dolayısıyla Kürtler fikri ve kültürel faaliyetlerden yoksundular.

2-Dağlarda yaşayan bir ulus olduğundan dolayı uygar dünya ile ilişkileri azdı.

3-Ülkenin ekonomik ve ticari hayatı "çobanlık dönemi" ilişkilerinden öteye gidememiştir.

4- Aşiret ve Feodal idareye özgü sistem daima hükmünü muhafaza etmiştir.

5- Kürt Ulusunun bağımsızlık istemi genellikle yalnız Aşiret bağımsızlığı düzeyinde kalmıştır.

Uzun yıllar boyu Aşiret Beylikleri kendilerine ait terkedilmiş mıntikalarda veyahutta dağların yamaçlarında yaşadıkları ve bütün bu yüzyıllar boyunca bağımsız kaldıkları için Kürdistan'ı kurma fikri Kürt beyleri için genel bir amaç olmamıştır. Yukarıdaki nedenler Kürt Ulusunun kaderinin tayininde, kültürel ve uygarlık nedenlerine nazaran çok daha etkili olmuştur.

Ulsal bir devletin temelini atma amacına yönelik Kürt aydınları bulunmuştur. Örneğin, Şeyh İdris Kürt Beylerinin ittifakının bir gün güçlenerek Ulusal Merkezi bir noktada birleşeceği umundaydı. İdris'in zamanından 124 yıl (1514-1638) geçmesine ve bütün olanakların var olmasına rağmen Kürt beylikleri ve aşiretleri hiçbir zaman tek bir idari sistem etrafında birleşip devlet haline gelmeyi düşünmediler. Düşünmediler çünkü, beylikler için nihai amaç beylikler halinde bağımsız olmalarıydı ve bunuda zaten elde etmişlerdi.

Osmanlılar, Sultan Selim I'den Sultan MuratIV e yani 1638'e kadar Kürt Beyliklerini İran'a karşı kullandılar ve yaklaşık olarak 120 yıl süren savaşlardan sonra İranlıları yenerek, yeni zaptettikleri ülkelerde idari güçlerini tesis ettiler. Tabiidirki Osmanlılar bu uzun devre süresince boş durmamışlar, sadece savaşmakla kalmayıp, yeni fethettikleri ülkelerin Erzurum, Diyarbakir, Musul ve Bağdad gibi önemli şehirleri merkez durumuna getirmişlerdir.

İran tehlikesinin uzaklaşmasından ve nihai barış anlaşmasıyla Zagros sıradağlarının iki devlet arasında sınır teşkil etmesinden sonra, Osmanlı idaresi dikkatini Kürt beylikleri üstüne teksif etti. Osmanlı idaresi yerleşmiş olduğu yukarıdaki merkezlerden hareket ederek, şekli hakimiyetin gerçek bir duruma sokmak için Kürdistan ve Ermenistan içlerine girmeye başladı. Sultan Murat IV döneminde, 1639 da Malak (Malik) Ahmed Paşa, Diyarbakir umumi valisi tayin edilir edilmez Sancar Yezidilerine karşı büyük bir sefere

geçti. Bu askeri hareketten sonra Diyarbekir yörelerindeki aşiret reislerini birer birer kırdı ve ilk kez onlara Osmanlı boyunduruğunun ağırlığını hissettirdi. Aynı Paşa daha sonra 1655'te Van'a tayin edildi ve o bölgelerin Kürtlerini itaate mecbur etti. 1666 da Musul bölgesinde bir Şeyhin oğlu olan ve kendisini Mehdi ilan eden bir Kürt Musul valisi tarafından tutuklanarak zindana atıldı.

Bu olaylar Osmanlı-Kürt sürtüşmesinin ilk döneminin başlangıcıdır. Osmanlılar bu umumi valiler yoluyla, bazen büyük askeri birliklerin yardımıyla, bazende Kürt beylerini ve aşiret reislerini birbirlerine düşürmek yoluyla Kürt beyliklerinin nüfuzlarını yavaş yavaş daraltıyorlardı.

1639'dan 1800 yılına kadar olan devre, yani birbuçuk asırlık bu zaman Osmanlıların yavaş yavaş Kürdistan ve Ermenistan içlerine nüfuz etme dönemidir. Bu uzundevrede Osmanlılar Kürtleri birbirine kırdırmaya uğraşmış olmalarına rağmen 18. yüzyılın başlarında Kürtler yinede güçlüydüler ve beyliklerini korumak için inatçı bir direniş gösteriyorlardı. Osmanlılar Kürt beyliklerine nihai darbeyi indireblimek için Malatya'dan Beyazıt'e kadar birçok Kürt aşiretlerine Sultan Selim zamanında bazı büyük beyliklere verilen hakları bunlarada vererek yepyeni Kürt beylikler türettiler. Böylece büyük Kürt beyliklerinin aleyhine yeni beylik ve paşalıkların sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Osmanlı idaresi merkezileşmek bahanesiyle Kürt beyliklerini peyder pey bölüp onları zayıflatmak ve parçalamak istiyordu.

1639'dan sonra Kürt halkının siyasi hayatındaki durgunluk fırtınalaşıyordu. Osmanlı boyunduruğu tahammül edilemez oluyor ve Osmanlıya nefret ifade eden "Rumi" adı veriliyordu. Bu ikinci dönemde hernekadar Kürt beylikleri Osmanlılara karşı nefretve hınçla doluyor idiyseelerde, bu çoğunlukla nefs-i müdafadan ileri gitmiyor, Kürt beyliklerinin İran'a karşı tutumlarında bir değişiklik yaratmıyordu. Fakat yinede bu dönemde bazı aşiretler İran'a karşı bir eğilim göstermeye başladılar. Ta 1605'te bütün Ermeniler Katoğikos'unun birçok Kürt aşiret reisleriyle birlikte Osmanlı boyunduruğundan kendilerini kurtarması için Şah Abbas'a başvurmuş oldukları tarihi bir gerçektir. Yine diğer bir olay da 1704'te İsrayel Ori'nin (1) "Pfaliz Kurfürst"üne (2) yazdığı mektupta; Rus Çarı, Gürcistan Prensi ve Ermenilerden oluşmuş bir anlaşmanın Osmanlı devletine savaş ilanı halinde bazı Kürt aşiret beylerininde bu savaşa katılmaya hazır olduklarını belirtir. Gerek bu iki olay ve gerekse ileride bahsi geçecek olayların göstereceği gibi hem Ermeni ve hem de bazı Kürt çevreleri Osmanlılara karşı bazı siyasi faaliyetlerde birbirleriyle uyuşabilmişlerdir. Bu faaliyetler gösteriyorki, Kürtler bütün 17. yüzyıl boyunca, yeni bir asır Osmanlı idaresi altında kaldıktan sonra büsbütün bağımsız olma çarelerini arıyorlardı.

1639 da ve daha sonra başgösteren olaylar ve Osmanlıların Kürtlere karşı seferleri birçok Kürt beylerini ve bilhassa çok az sayıdaki Kürt aydınlarını nisbetende olsa uyandırmıştır. Bu aydınlar müzik ve edebiyat yoluyla

Kürt halkının bağımsızlık isteklerini oluşturunyorlardı.

17. yüzyıla mahsus Kürt siyasi özlemini, bağımsız ve ulusal bir devlet haline gelme çabasını büyük Kürt şairi Ahmede Hani'nin 1645-1650 yıllarında yazmış olduğu bir şiirinde ifade ettiğini görürüz. (3) O dönemin tarihine ait ayrıntılı bilgilerden yoksun olduğumuz, Kürt siyasi hayatını apaçık şekilde belirten Kürtçe olarak kaleme alınmış eserlerinde bulunamayışından ötürü, biz burada Ahmede Hani'nin şiirini tam olarak aktarıyoruz.

Bu şiir Kürtlerin yabancı idareye karşı kinini, Kürtler arasındaki anlaşmazlığı ve Kürtlük duygusunun zayıf oluş nedenlerini belirttiği gibi, aynı zamanda bu şiirde bağımsızlık ve "Bir Taçlı Hükümdar" sahibi olma zorunluluğu arzusunun ilk kez dile getirilmiş olarak görüyoruz.

İşte şiir (4)

Derdimiz

Saki Allah için lutfet

Cem kadehimize de koy bir yudum şarap. (5)

Kadeh şarapla dünyayı göstereyin,

Görünsün dilediğimiz ne varsa.

Aydınlığa kavuşsun önümüzde durumlar,

Gelecek bizim için başarılı olacak mı bilelim.

İşte kemale erdi talihsizliğimiz,

Acaba zevale yüz tuttu mu dersin?

Yoksa hep böyle olduğu yerde mi kalacak,

Son devir gelip çatıncaya dek?

Mümkün mü acep felek çarkından,

Bizim için de çıksın bir yıldız,

Bize yar olsun bahtımız,

Bir defa uykudan mı uyanıversin,

Bizden de çıksın bir dünya dayanağı,

Bulunsun bizim de bir padişahımız.

Kılıcı ortaya konsun gücümüzün,

Bilinsin kadri kalemimizin,

Derdimiz deva bulsun,
İlmimiz recava girsin?

Olsaydı eğer başıyükseğimiz,
İylilik sahibi bir şiir istiyenimiz.

Bizim de külçemiz sikkeyle basılır, (6)
Bu denli revaçsız ve şüpheli kalmazdı.

Ne kadar safi ve temiz olsalarda,
Altın ve Gümüş sikkeyle değer kazanırlar.

Olsaydı eğer bir padişahımız
Allah ona layık görseydi bir taç.

Tayin edilseydi ona bir taht,
Açıkça açılırdı bizim de bahtımız.

Hasıl olsaydı ona da bir taç
Elbet olurdu bize de revaç

Biz öksüzlere acır,
Namertlerin elinden kurtarırdı bizi,

Bize galip gelmezdi bu Rumlar
Baykuşların elinde viran olmazdık

Olmazdık mahkum, yoksul, perişan
Yenilmez ve boyun eğmezdik Türklere ve Taciklere

Fakat ezelden beri Allah böyle yaptı
Bu Rumları ve Acemleri bize saldırttı

Onların uyrukluğ u gerç i utanç vericidir
Amma bu utanç ünlü kişileredir.

Bu önderler ve beyler için namustur
Ozanların ve yoksulların gücü nedir ki?

Her kim ki elini kılıca götürdüyse,
Kendisi için devleti zaptetti erkekçe.

Çünkü dünya bir gelin gibidir,
Keskin kılıcın elindedir onun hükmüde.

Fakat başlığı, çeyizleri, düğün hediyeleri,
İyilik, cömertlik, lütuf ve bağıştır.

Ben hikmetli dünyaya sordum ki:
"Başlığın ne senin?" Bana dedi ki: "Himmet"

Kısacası: Dünya kılıçla ve iyilikle
İnsana ram olur, boyun eğer.

Ben Allahın hikmetinde şaşa kaldım:
Kürtler dünya devletinde,

Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük,
Hepsi birden niçin olmuş mahkum?

Onlar kılıçla şöhet şehrini mahfetmişler.
Himmet ülkesine boyun eğdirmişler.

Onların her bir beyi Hatem cömertliğinde,
Ve Rüstem cengaverliğindedir her bir erkeği.

Bak Arabistan'dan Gürcistan'a kadar
Kürtlüktür olmuş kaleler gibi.

Bu Rumlar, Acemler onlarla hisar olmuş,
Kürtlerin hepsi dört kenarda yer tutmuş.

Her iki taraf Kürt kabilelerini,
İmha oklarına hedef yapmışlar.

Sanki Kürtler sınır başlarında kilitmişler,
Her kabile sağlam bir set gibidir.

Bu Rum deryası ile Tacik denizi
Ne kadar çıksalar harekete geçseler

Kürtler kana bulanırlar
Onları berzah gibi birbirinden ayırırlar.

Cömertlik, himmet, mertlik
Beylik, hamîyyet ve yiğitlik

Hep Kürt kabileleri için onaylanmıştır,
Onlar kılıçla ve himmetle ün salmıştır.

Cesarettten hamîyyetli oldukları kadar,
Minnettende nefret ederler.

Bu hamîyyet ve yüksek himmettir ki,
Engel oldu minnet yükünü yüklenmelerine.

Bunun içindir ki hepsi her zaman ittifaksızdır,
Her zaman birbirine karşıdır ve parçalanırlar.

Olsaydı eğer bir ittifakımız bizim,
Hep birlikte birbirimize itaat etseydik,

Rumlar, Arap ve Acemler tamamen
Hepsi bize uşaklık ederdi.

O zaman dini de, devleti de ikmal eder,
İlmi de, hikmeti de elde ederdik.

Sözler o zaman birbirinden ayırdedilir,
Gerçek hüner sahipleri çıkardı ortaya.

• • •

Ahmede Hane'nin siyasi özlemi şüphesiz o dönemin genel atmosferinden doğmuştur. Kürt beylikleri bir Krallığa dönüşebilecek güçteler. Daha önceleri Kürt beylikleri (1540-1639) dönemindeki geniş hürriyetten faydalanamamış ve bütün güçlerini tek bir idare etrafında toplayamamışlardı. Fakat bu dönem geçmiş ve Osmanlı müdahaleleri Kürtlere tehlike olmaya başlamıştı. Bu tehlikeyi gören ve uzaklaştırmak isteyen Kürt ozanı Ahmede Hani "Birlik" ve "İttifak" parolalarını kullanarak sesini yükseltiyordu. Çünkü, gerçekten de bir yandan Osmanlılar tehlikeli bir hale gelirken aynı zamanda Kürtlerin kendi aralarındaki çelişki daha büyük bir tehlike halini alıyordu. Bu durum Kürt ulusunu Osmanlı İran savaşları meydanında kitle halinde eritiyordu. Bu zor şartlar altında bile Kürt beyleri Ahmede Hani'ler gibi aydınların çağrılarını kavrayamadılar. Birbirlerinden ayrı kalarak, siyasi yönden Osmanlı taarruzlarına karşı yenilip, devamlı savaşlara katılarak fiziksel olarak zayıfladılar. Bu psikolojik dönüş noktası devresinde Osmanlılar İran hudut bölgesinde epey güçlenmişlerdi. Bu sırada İran iç karışıklıklar içindeydi. (1700-1727).

Osmanlılar Azerbeycan'a ve Ararat eyaletine (7) girmişlerdi. Kürtlerin küçük bir kısmı İran taraftarı idiler, halbuki büyük bir kısmı yine de Osmanlı istilalarına yardım etmek için silahlanmışlardı. Ermeniler açıktan açığa, Osmanlılara karşı idiler. Çünkü onlardan hiçbir fayda beklemiyorlardı. Rus İmparatorluğunun güneye inmesinin gecikmesinden dolayı İran'ın komşuluğunu ve himayesini tercih ediyorlardı. Karabağ Melikliği Osmanlı ilerlemesine karşı bir set teşkil ediyordu. Osmanlılar belli başlı güçlerini bu Ermeni Melikliğine karşı yönelttiler. Hacı Mustafa Paşa önderliğinde güçlü bir Osmanlı odusu David Beg'e karşı yürüdü. Ermeni birlikleri David Beg, Mihitar Sparapet ve Der Avedik önderliğinde Osmanlılara mukavemet edip onları mağlup ettiler. Bundan sonra Mustafa Paşa ordusunu ikmal ederek bu dağlık Ermenistan bölgelerine karşı ikinci büyük bir saldırıya geçti (1726). Bu kez de Osmanlılar kesin bir yenilgiye uğrayarak geri çekildiler.

O tarihlerde İran siyasi sahnesinde Nadir Ali adındaki kumandan belirgin bir kişi haline geldi. O'nun sayesinde 1727 yılında Şah Tahmaz II tahta geçti. Bu, David Beg'in Osmanlılara karşı kahramanca direnişini, İran için büyük bir hizmet olarak telakki etti ve O'na "en büyük bey" (Beyler Beyi) payesini verdi. Fakat İran daha henüz Osmanlı taarruzlarını durduracak güçte değildi. İran'ı gerçekte idare eden Nadir Ali'ye gelince henüz güçlü bir ordu toparlayamamıştı. Bu şartlar içinde Ermeniler Osmanlı ordusu karşısında yalnız kalmakta idiler. 1728 de David Beg öldü. Osmanlılar 1730 da Kara Bağ'a karşı üçüncü bir sefere girdiler. Mihitar Sparapet (iç anlaşmazlıklar nedeniyle) yenildi ve Ermeni Melikliği ezildi.

Ermenilerin bu bahtsızca yenilgisinden sonra 1732'de Nadir Ali bütün gücüyle Osmanlılara karşı savaşa tutuşarak, kesin zaferler elde ederek Bağdat'ı aldı ve bütün kafkaslarda hakimiyetini kurdu. Osmanlılar Kürt kuv-

vetlerini nafile yere İran güçlerine karşı sürdürsede Kürtler mağlup olup dağıldılar.

Osmanlılar 1733'te ünlü Topal Osman Paşa'yı daha güçlü bir ordunun başına getirdiler. Osman Paşa Musul'da topladığı Kürt güçlerinin yardımlarını da aldıktan sonra Nadir Ali'yi geriye püskürtebildi. Buna rağmen Osmanlı galibiyeti uzun sürmedi. Nadir Ali kendi güçlü ordusuna çok miktarda Kürtleride katarak isabetli saldırılarla Osmanlı ordularını dağıtıp Bağdat'ı, Azarbaycan'ı ve Doğu Ermenistan'ı tekrar işgal etti (1736). Bu zaferlerden sonra Nadir Ali kendisini Şah ilan etti. Bütün Ermeniler Katoğikos'u (8) Abraham, O'nun kılıcını takdis edip beline taktı. Bundan sonra Nadir Şah Kara Bağ Melikliğini tekrar canlandırdı ve Batı Ermenistan'a yürüdü. Fakat Nadir Şah Osmanlı topraklarında fazla ilerleyemedi, merkez kesimi kuvvetleri yenilgiye uğradığından Osmanlı topraklarından geri çekilmeye mecbur oldu. Osmanlılar Sine'ye (Urmiye gölünün güneyi) kadar ilerlediler. Nadir Şah uzak görüşlü siyasetiyle Osmanlılarla barış anlaşması imzaladı. Buna göre Osmanlılar nihai olarak İran eyaletlerinden kolunu çekmekte ve 1639 ittifakı ile tanınmış olan sınırları yeniden kabul etmekteydiler.

Kürtler Nadir Şah'ın fırtınalı döneminde belirsiz bir siyaset göttüler. Kürtler candan ve samimi olarak ne Osmanlıları nede İranlıları desteklediler. Her iki tarafı da kendilerine karşı tehlikeli buluyorlardı. Kürt beylikleri öz güçlerini korumak istedikleri için Osmanlılara karşı nefretle doluydular. Ama aynı zamanda çok güçlü bir İran'dan fayda beklemiyorlardı. Çünkü Nadir Şah bu güçlü haşmetiyle Kürtlere Şah İsmail ve Şah Abbas'ı hatırlatıyordu. Bu şartlar içinde Kürtler bazen Osmanlılara, bazen İranlılara ve bazende her iki tarafa aynı anda yardım ederken en büyük zarara kendileri uğruyorlardı.

Nadir Şah'ın 1746'da öldürülmesinden sonra İran taht kavgalarıyla zayıf bir duruma geldi. 1774'de Kaynarca anlaşması ile galip Rus İmparatorluğu, Osmanlı devleti sınırları içindeki Hristiyan halkların koruyucusu olarak Osmanlılara karşı dikiliyordu. Bu kez Orta-Doğu sınırları üç imparatorluk (Rus, İran, Osmanlı) arasında çekişmelere neden oluyordu. Böylece Orta-Doğu'da siyasi güçlerin etkin olduğu merkezler değişmekteydi. Osmanlıların sarsılmaz gücü İran ve Rusya'nın aynı andaki darbeleri altında çözülüyordu. Rusya'nın Orta-Doğu siyasi sahnesine girmesiyle, İran devleti de gerileyip zayıflıyordu. Kürtler ise bu şartlarda zayıflayan İran'a karşı gittikçe taraftar kesiliyorlardı.

Kürtler kendi bölgelerinde hakim bir unsur idiler. Fakat bu fırtınalı siyasi dönemde bile kendi aralarında ciddi siyasi birlik yaratamadıklarından Osmanlı İmparatorluğundan kurtulmak için Ermenilerle siyasi bir anlaşma kuramadıkları gibi bu hususu münakaşa konusu bile yapmak istemezlerdi. Sasun, Şatah ve birkaç diğer küçük bölgelerdeki Ermenilerle, o yörelerdeki Kürt Beylikleri dostluk ve aşiret ilişkileri içindeydiler. Fakat genellikle bu

beylikler Ermenilere uyruk bir ulus gözüyle bakıyorlardı.

Ermeni Ulusu 18. yüzyılda siyasi özgürlükleri için önemli çıkışlarla varlıklarını duyuruyorlardı. İsrail Ori, David Beg, Hovsep Emin, Katoğikos Arğutyan gibi liderlerin diplomatik çabaları ve siyasi eylemleri Ermeni Ulusunun 18. yüzyıl esnasında, Ermenistan'ın bağımsızlığı sorununa büyük ümitler beslediklerini onaylar.

Batı Ermenistandaki Ermeni kitlesinin siyasi düşüncesi genellikle bizce bilinmemektedir. Fakat şüphesiz ki buradaki Ermeni kitleleri, Ermeni ulusunun İran ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulma çabalarından haberdardılar. Buna rağmen bu Ermenilerin "Ermeni Kurtuluş Hareketi" içindekilere yardım etmek için kendi bölgelerinde ne gibi pratik çalışmalar yaptıkları ve Osmanlılardan kurtulmak için Kürt beylikleriyle ne gibi ilişkiler içinde bulundukları bilinmemektedir..

Bilinen bir şey varsa, oda Ermeni Ulusunun hem Osmanlı boyunduruğu ve hemde yarı bağımsız Kürt beyliklerine aynı zamanda bağlı bulunduğu ve Ermenilerin bu çift boyunduruğun kendi aralarındaki çelişkilerinden yeterince faydalanamamış olmalarıdır. Ermeni topluluğu arasında dinamik siyasi faaliyetler yoktu. Bunun içindir ki Ermeniler egemen güçlerden herhangi birisini tutamadı. Bilakis bu çifte boyunduruğun baskısı Ermenileri o derecede ezdi ki, onların herhangi bir siyasi girişime geçmelerini imkansızlaştırmıştır.

Bununla beraber Hossep Emin'in yazılarında rastlanan bir anıdan, Batı Ermenistandaki Ermenilerin, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak istediklerini ve komşularıyla (9) işbirliği yapmayı düşündüklerini öğrenmekteyiz.

Hovsep Emin, yaşantısı üzerine yazdığı otobiyografisinin birkaç yerinde Muş'taki kutsal Hovhan Manastırının Piskoposu Hovnan'ın mektuplarından bahseder. Hovnan, Hovsep'in siyasi faaliyetlerinden haberdar olduktan sonra, Hovsep'e bir delege gurubuyla birlikte 600 altın gönderirken O'na yazdığı mektubunda da her ne pahasına olursa olsun Gürcülerin Herakli Kralını, Osmanlılara karşı harekete geçmesine ikna etmesini salık vermektedir. Hovnan 1763 yılında yazdığı bu mektubuna şöyle devam etmektedir.

"Osmanlılar yüzyıl önce gibi değildirler. Herhangi bir savaş halinde onlar yüzde yüz yenilecek, bundan başka da onların şehirler muhkem olmadığı için bu şehirleri zapt etmek kolay olacaktır... 6 gün zarfında 40.000 silahlı asker size katılacaktır. Süryaniler ve Yezidi Kürtler bize katılmaya hazırdırlar..." (The Life and Adventures of Joseph Emin, sayfa 235, London, ikinci baskı). (10)

Hovnan Piskopos tarafından vadedilen bu 40.000 silahlı askerin sayısı şüphesiz ki biraz mübalağalıdır. İsyana katılmak arzusunda olanların sayısının 40.000 olarak gösterilmesinin nedeni, herhalde Gürcistan Kralının Osmanlılara karşı harekete geçmeyi kabul etmesi içindir. İddia edilen bu rakamın hiç değilse yarısını toplama ihtimali mevcut idi. Çünkü o dönemde

halkın ve devletin kullanmakta olduğu silahlar yakinen aynı nitelikte ve çok ilkel idi. Bu silahların halkın elde edebileceği çeşitten olduklarını göz önüne alırsak, bu kadar silahlı askerin seferber edilmesi de olanak dahilindedir.

Hovsep Emin bu kuvvetler hakkında ilginç ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Kral Herakiliyi ikna etmek için kendisi Hovnen Piskoposunun mektubunun bir kısmını O'na okur;

"Beyazit'ta size 4000 Ermeni katılacaktır. Oradan 3 günde Erzurum'a ve ona yakın olan Basen, Sasun, Bitlis'e geçeriz ve oralarda Osmanlılar kendi birliklerini harekete geçirmeden size 12.000 piyade daha katılacaktır. Muş Ermenilerinden 10.000'i atlı olmak üzere böylece toplam 40.000 kişi size katılmış olacaktır..." (Yage. sayfa 228)

Hovsep Emin mektubun bu bölümünü okuduktan sonra Gürcistan Kralı'nın yanına yalnızca 6000 atlı ve 10.000 piyade katarak Kürt-Beyazit'e doğru hareketini tavsiye eder. Ne ilginçtirki, Alaşkert bölgesinin merkezi olan Beyazit'i Hovsep, Kürt ülkesi olarak belirtmektedir. Anlaşıldığına göre Beyazit'teki Kürt feodal beyi o kadar güçlenmiştir ki o bölgeyi Kürt bölgesi göz-üyle bakmakta idi.

Hovsep Emin'den aldığımız bu satırlar hernekadar çok kısa iselerde, Ermenilerin ve Kürtlerin bağımsızlık hareketlerindeki ilişkileri konusunda bize yeterli derecede bilgi vermektedir. En dikkate değer nokta, dış müdahale-nin olmasını arzu eden ve aşağı yukarı 40.000 silahlı askerin katılacağı bir isyanı garantileyen, Hovnan Piskopos'un kendisidir. Kutsal Hovhan'ın bu başrahibi aynı zamanda Sasun Piskoposu idi. Çünkü, ta son zamanlara kadar Kutsal Hovhan Manastır'ı Sasun bölgesi sınırları içinde kabul edilirdi. Sasun yarı bağımsız bir Ermeni bölgesiydi ve belkide bundan dolayıdır ki başrahip, böyle bir vaadi yerine getirebileceğine inanıyordu.

Dikkate değer ikinci bir nokta da Piskopos'un mektubunda Süryaniler ve Yezidi Kürtlerinin de anılmasıdır. Bundan da anlaşılıyor ki Osmanlı boyunduruğunu atmak için, birleşmek amacıyla değişik halklarla müzakereler olmuş, fakat sadece Yezidi Kürtler ve Süryanilerle anlaşmaya varabilmiştir. Halbuki çoğunluğu teşkil eden yarı bağımsız Kürt beyliklerini idare eden Kurmanc Kürtleri anlaşmaya girmemişlerdir.

Nazari olarak şöyle düşünebiliriz, Ermeniler için 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı boyunduruğunu atmak, aynı zamanda Kürt beyliklerinin boyunduruğundan da kurtulmak demektir. Batı Ermenistan'da Yezidilerin sayısı nispeten azdı. Kızılbaşlar ve Süryaniler, Osmanlı idaresinden diğer guruplara nazaran daha ağır baskı altında oldukları için, onların Ermeni isyanına katılma eğilimleri daha tabiidi. Fakat Kürt beylikleri yöresel bağımsızlıklarını koruma endişesi içinde olduklarından o dönemde her nekad Osmanlılara karşı bazen çarpışmakta iselerde. Ermeniler ve Süryaniler ile birleşip diğer komşu beyliklerle beraber Osmanlıları Ermenistan ve Kürdistan'dan çıkarmak için temel bir düşünceye sahip değillerdi. Bilakis o dönemde Ermeni-

stan'daki Kürt aşiret reisleri, Osmanlı idaresi elinde güçlü bir baskı aracı idiler. Öyleki, Hovsap Emin Gürcistan Kralına Beyazıt Kürt beyliği üzerine yürümeyi teklif ederken, böylece hem Osmanlı ordusunun ve hem de Kürt feodal beylerinin keyfi idaresinden yerli halkı kurtarmak teklifini amaç ediniyordu.

Şu halde 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı boyunduruğu altına sokulmuş olan Ermeniler ve Kürtler bu 3 asırlık uzun dönemde Osmanlılara karşı birleşik bir cephe kuramadılar. Çünkü, tam bağımsızlık fikri temel bir istem olamadı. O günlerin, Orta-çağ'ın feodelleri ulusal bağımsız bir devlet kurma mefhumundan çok uzakta idiler. Osmanlı idaresi, Kürtlerin ve Ermenilerin suskun bir vaziyette geçirdikleri bu uzun devreden faydalanmasını bildi. Osmanlılar yavaş yavaş birçok idari sorunlarını hallederek, dikkatlerini batıdan doğuya kaydıldılar.

* * *

19. YY'ın İkinci Yarısındaki Kürt İsyanları ve Ermeni-Kürt İlişkileri

1800-1860 yılları arasında Osmanlı devleti kendi içinde fırtınalı bir dönem geçirdi. Birde buna dış savaşları eklersek, bu devreye Osmanlı devletinin en zayıf ve teşkilatsız dönemidir diyebiliriz. Ermenistan, Kürdistan ve Arabistan'da Osmanlı idaresi ancak şeklen mevcut idi ve Osmanlılar kendilerini tehdit eden tehlikelerin doğurduğu korku içinde, (binlerce başıbozukların katıldığı) büyük ordularla değişik uluslara mensup bölgelerdeki güç merkezlerini Asya despotizmi barbarlığı ile ezmek ve bu suretle, uzun yıllar süren idareye rağmen hala Türkleşmemiş ve kendileri için emin hissedebilecekleri bir dayanak noktası haline gelmemiş olan, geniş ülkelerin sahibi olmak sevdasında idiler.

Diğer taraftan 19. yüzyılın ilk yarısı, ulusal fikirlerdeki yenileşmenin başlangıç tarihi idi. Fikirlerdeki bu yenileşme kesin olarak belirli olmamakla birlikte, bu fikirler Yakın-Doğu'da ulusal bilinç uyanışının ilk belirtileri olmuştur. İşte böylece Kürt beylikleri, tek tek olmakla beraber çok azimli bir şekilde Osmanlı müdahalesine mukavemet gösterdiler. Aynı zamanda Sasun ve Zeytun dağlık bölgelerindeki Ermeni yarı bağımsız gurubu da isyan ederek kendi yöresel bağımsızlıklarını korumak istediler. Diğer Ermenilere gelince yukarıda bahsettiğimiz gibi "Bağımsız bir Ermenistan" için bir yandan ümitlerini Avrupa devletlerine bağlarken, aynı zamanda pratikte Kürt feodal beylerinden gördükleri haksızlıklardan kurtulmak için şikayetlerini devamlı olarak Bab-ı Ali'ye bildirerek Osmanlı idaresine itimat ediyorlardı.

Bu devrede geçen tarihi olayların çoğu birbirlerinden kopuk, bazende birbirleriyle çelişkili oldukları halde, bu olaylara toplu olarak baktığımız da 19. yüzyılın ilk yarısındaki Kürt Bağımsızlık Hareketlerinin ve Ermeni Kürt ilişkilerinin genel tablosunu görürüz.

1805'te Kalender Paşa kumandasında bir Osmanlı ordusu Zeytun üzerine yürüdü, aynı zamanda Elbistan yörelerindeki İslam aşiretleri, Zeytun'un yarı bağımsızlığını ortadan kaldırmak için düzensiz güçleriyle, düzenli Osmanlı birliklerine katıldılar. Fakat Ermenilerin güçlü direnişleri yüzünden Zeytun'a giremediler. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, bu esnada Zeytun'daki Ermeniler iki zıt bölüme ayrılmış vaziyette iken, umumi tehlikeye karşı koyabilmek için birleşik bir cephe kurarak, Kalender Paşa'ya karşı çıkabilmişlerdir. Kalender Paşa bu direniş zamanında Zeytun'daki bölünmeden haberdar olup bu durumdan faydalanarak hile ile Zeytun'a girmeyi planladı ve gerçekten de bunu başarabildi. Hemen bunun arkasından Kalender Paşa daha etkin tedbirlere başvurarak bütün Zeytun bölgesinden 20.000 kuruşluk bir verginin alınmasını zorunlu kıldı. Zeytun'lular düşmanın kendi aralarındaki ikilikten faydalandığını ve bunun bütün Zeytun'lular üzerindeki etkisini hissederek, birleşip ünlü "Vasil İncil'i" (1) üstüne toplu bir direniş göstereceklerine dair and içtiler. Bu andan sonra da Kalender Paşa'nın kuvvetlerine hücum edip, onları Zeytun'dan dışarı attılar. Bu sayede diğer İslam aşiretlerinin de Zeytun'lulara karşı daha dikkatli davranmalarına neden oldular. Ağasi adlı yazar "Zeytun" adlı eserinde yukarıdaki olaydan sonra Zeytun'un her dört mahallesinin de düşman tehlikesi karşısında daima birlik içinde hareket ettiklerini belirtir.

Birkaç yıl sonra, yani 1810 da Zeytun'lular o kadar güçlendiler ki, Maraş bölgelerindeki köylere devamlı akınlar yaptılar ve hatta Maraş'ı birkaç haftalığına işgal dahi edebildiler.

Meşhur Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 1835 te ordularıyla Kilikya'ya girdikten sonra, Zeytinluları ve diğer yarı bağımsız aşiretleri nihai olarak itaate mecbur etmek istediğinde, Zeytun'lular ve Kozanoğlu (2) aşireti birleşik güçlerle Mısır silahlı güçlerine karşı çıktılar ve bu olaydan sonra İbrahim Paşa artık onlara dokunmadı. 1860 yıllarında Osmanlı idaresi hem Zeytun'lulara ve hem de diğer aşiretlere darbeler indirmeyi becerdi. Çünkü onlar bu kez Osmanlılara karşı birlikte direnme bilinçliliğini gösteremediler.

Bilindiği gibi Osmanlı idaresi 1805 te Elbistan yöresindeki İslam aşiretlerini (özellikle Türkmen aşiretleri ve Kürt aşiretlerini) Zeytun'a saldırtmaya razı edebilmişti. İtiraf etmek gerekir ki Osmanlılar hileli yollara başvurmada zeki ve becerikliydiler. Örneğin, 1849 da Ermenileri Zeytun'da Kürtlere karşı kullanabildiler. Zeytun'un kuzeyindeki Akçadağ yöresindeki Kürtler Osmanlılara karşı isyan edip, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Osmanlılar bu savaşta ağır bir şekilde bozguna uğramışlardı.

Osmanlılar bunun üzerine yine hileli yola başvurup aşiretler arasındaki

çelişkilerden yararlandılar. Zamanla Osmanlı Sadrazamı Akçadağ'daki Kürt isyanını bastırmak için eğer Zeytun'lu Ermeniler kendisine yardım etmeyi kabullendiklerinde, Zeytun'lulara özerklik vereceğini vaad etti. Ermeniler bu teklife kandılar, fakat kuracakları birliklerin başına bir Ermeninin getirilmesini öngördüler. Bu teklif hemen kabul edildi ve Ermeni güçleri Osmanlılarla birlikte Akçadağ bölgesine hücum ettiler. Bu güçlü Kürt aşireti dağ Ermenileri tarafından mağlup edildi ve ancak bundan sonradır ki Osmanlı ordusu bölgeye girerek büyük tahribatlara sebep oldular.

Osmanlı idaresi ne kadar güçlü bir şekilde doğudaki özerk bölgelere hücum edip oraları merkeze bağlamak için sinirli çabalar gösterdikçe, isyanlar da o denli sıklaşıyordu. Kürdistan'ın iç beylikleri Osmanlı tehlikesini gördüklerinden dolayı Osmanlı birliklerini kırma fırsatlarını hiç kaçırmıyorlardı. Çünkü, o mintikalardaki Osmanlı idaresinin yegane sembolü o birliklerdi. böylece Zeytun'dan sonra Kürdistan'a ait uzak fakat en güçlü bir bölge olan Süleymaniye Paşalığı da isyan bayrağını kaldırıyordu.

1805'te Süleymaniye'deki Baban aşireti reisi Abdurrahman Paşa isyan etti ve Osmanlı birliklerini ortadan kaldırdıktan sonra hakimiyetini yavaş yavaş genişletti. (3) Fakat Abdurrahman Paşa, iki yıl süren ve eşit güçlerle yapılmayan savaşlar sonucunda öldürüldü. 1812'de oğlu Baban Ahmet Paşa,, Osmanlıya karşı savaşlarda galip geldi ve hatta Bağdad'ın birkaç kazasına bile hakim olabildi. Kürtlerin isyanları daha geniş çapta geliyordu. 1820'de de Zazalar isyan ettiler.

Osmanlılar 1800 yıllarından itibaren Kürdistan'daki devlet idaresini güçlendirmeye başlamışlardı, fakat Kürt beylikleri buna karşı direnmekte idiler. Böylece 1826 da Sivas valisi Reşid Muhammed Paşa çok büyük yetkilerle Kürdistan'ı güçlü bir Osmanlı idaresi altına sokma vazifesiyle Diyarbakir'e gönderildi. Osmanlı devletinin bu kararlı politikasına karşı Kürtler ayaklandılar. 1829'dan 1839'a kadar Revanduz, Hakkari, Tur-Abdin, Sincar, Diyarbakir bölgeleri Osmanlılara karşı savaşa tutuştular ve bu hareketler Osmanlı idaresine mali ve insan kaybı bakımından çok pahalıya mal oldu. Bu paşalıklar 1833'te birleşerek Bedirhan'ı tekrar Cezire'de liderliğe atadılar.

Diyarbakir ve Harzan'dan Süleymaniye'ye kadar olan bölgelerde Kürtlük, ulusal bir bütünlük içindeydi. Yukarıda gördüğümüz gibi dört Kürt paşalığı, Musul, Hakkari ve Siirt üçgeni içindeydiler. Bunlar Çulamerik, Amediye, Zaho ve Süleymaniye paşalıklarıdır. Osmanlı idaresi Kürt ulusunu öz Kürdistan'da kalbinden vurmak için bütün olanaklarıyla en büyük güçlerini seferber etti. (4)

1830 yıllarındaki olaylar Osmanlıları, Kürdistan'a daha büyük askeri güçlerini teksif etmeye mecbur etti. Mısırlı İbrahim Paşa Suriye'yi işgal ettikten sonra Şam'ı genel karargah haline getirmiş ve Akdeniz sahillerinden Kilikya'ya girmişti. Osmanlı devletinin varlığı bahis konusu idi. Zaten Osmanlı müdahalelerinden canları sıkılan Kürtler, Mısırlıların ilerlemesinden cesaret

alarak daha da aktifleşmişlerdi. O tarihlere kadar Kürdistan'a yollanmış ceza birliklerini büyük bir ordu halinde teşkilatlandıran Osmanlı idaresi, bu şekilde meydana getirdiği 100.000 lik bir ordu ile iki büyük amacı birden gerçekleştirmek istiyordu. Bunlardan ilki Kürt bağımsız beyliklerini nihai olarak yıkmak için daha evvelki yıllarda başlanmış olan askeri hareketleri devam ettirmek, diğeri ise Osmanlı ordusunu yeni güçlerle (yerli güçlerle) takviye edip, günden güne tehlikeli bir duruma gelen İbrahim Paşa'ya karşı savaşılabilmektir.

1838 yılında bu bölgedeki Osmanlı kumandanı Hafız Paşa idi. Tanınmış Alman generali Moltke, organizatör ve Genel Kurmay Danışmanı olarak kumanda heyeti içinde vazife almıştı. General Moltke hem bu iki yıllık askeri hareketlerin ve hemde bu hareketlerin meydana geldiği ortamın ve ora halkının portresini annesine yazmış olduğu mektuplarda belirtmektedir. Bu mektuplar daha sonra bir cilt kitap halinde toplanıp yayınlanmıştır. Bu seferki Osmanlı ordusunun sayısını Moltke 80.000 olarak vermektedir Moltke nin bu kitabında verdiği bilgilere dayanarak, bizim etüd etmek istediğimiz konuyla yakın ilişkisi olan olayların aydınlığa kavuşması bakımından, bize konuya değişik yönden bakma olanağı da vermektedir.

Bu mektuplarda açık olarak ilk göze çarpan şey, daha 1838 deki Osmanlı hareketlerinden önce, Kürtlerin Osmanlılara karşı göstermiş oldukları gayretli ve ısrarlı direnişleri ve diğer taraftanda yine aynı mektuplarda Osmanlı paşalarının galibiyetleri durumunda yapmış oldukları vicdansızca, despotça ve tahribkar karakterlerini görmekteyiz .Örneğin Reşit Paşa 1836da Cezire üzerine yürüyüp ilk kez bu şehri zaptettiğinde , Cezire yi tahrib ederek bir harabe haline soktu.(5) Görüldüğü gibi Osmanlı ordusunun vicdansızlıklarının nedeni Maraşal Moltke tarafından bile anlaşılamamıştır. Mektupların birinde Moltke şöyle demektedir:

***"Kürtlerin temsilcilerini saygı ile dinliyoruz . Müzakereler epey zor geçmektedir . Kürtlerin biri ötekinin dediğine karşıdır. Bütün köylerin kendi temsilcilerini göndereceklerini zannediyorum fakat henüz gelmediler. Onlar yumuşadıkça Hafız Paşa'da anlaşma şartlarında sertliğini daha da artırıyor. Bu yönde Hafız Paşa'ya verdiğim tavsiyelerin bir tesiri olmuyor. Kürtler eğer itaat etmezlerse Muş bölgesine çekilmeye mecbur kalırlar. Orayı Emlin Paşa (Kürt) idare etmektedir. O da bu askeri harekete yardım etmek için herhangi bir şey yapmaya Erzurum valisine bağlıdır."* (Moltke, sayfa 249)**

Halbuki Osmanlı idarecilerinin esas amacı Kürtleri, ileride herhangi bir direniş gösterebilme olanaklarından mahrum etmek için onların güçlerini nihai olarak yok etmektir. Osmanlı ordusu Suriye sınırlarına yığınak yapacağına, ondan önce kuvvetlerini belli başlı Kürt bölgelerine karşı bulunduruyor ve bunu da sözüm ona bu bölgelerde ordusunu yeni Kürt neferleriyle tak-

viye edebilme gerekçesiyle yapıyordu. Ama gerçek amaçları o ülkeyi talan ederek büyük bir orduyu besleyebilmektir. Böylece Osmanlı devleti Kürt tehlikesine karşı emniyeti sağladıktan sonra, İbrahim Paşa'ya karşı yönelecekti.

Osmanlı ordusu Harput ve Malatya bölgelerinden Diyarbakir'e doğru ilerleyerek, dikkatlerini Diyarbakir düzlüğündeki (Beşiri-Silvan), Harzan, Sasun ve Cezire bölgeleri üzerine teksif etti. Bilhassa Harzan bölgesinde çok kanlı ve dirençli savaşlar geçti.

Moltke Osmanlı ordusunun vicdansızlığına ait birçok örnekler verir. Alman generalinin tavsiyelerinin tam aksine, Osmanlı ordusu insafsızca birçok masum Kürt köylerini ateşe verir ve oralarda Osmanlı ordusunun önünden kaçamayan silahsız, masum halkı, Reaya (6) Kürtlerini süngüleriyle parçalarlar. Halbuki silahlı aşiretler çok sert bir direniş gösterip sırtlarını Sasun sıradağlarına dayayarak çok daha sağlam mevzilere doğru çekiliyorlardı.

Moltke bu seferden önce Reşit Paşa'nın aynı bölgede 1836 da harekete geçtiğini fakat bütün gayretlerine rağmen Hazo ve Sasun bölgeleri üzerinden Muş ovasına geçmeye muvaffak olmadığını anlatır. Hafız Paşa'nın gaddarlıklarının büyük yıkıntılara neden olmasına rağmen, Osmanlı ordusu o bölgede nihai zafere ulaşamadı.

***"Binlerce masumun hayatı yok edildi ve binlerce köy harabeye döndürüldü. Fakat savaşan Kürtler dize gelmedi. Kürtler için iyi ve adil bir idare kurulamayınca kadar, bütün Osmanlı seferleri ancak geçici bir etki bırakmaya mahkumdur."* (Moltke, sayfa 215)**

Moltke Kürtlerin cesaretini ve onların gururlarına olan düşkünlüğünü çok metheder. Kürt direnişinin güçlülüğünü belirten birçok olaylardan bir iki tanesini verelim.

Sait Bey Harzan'daki "sağlam" kalelerinden birisine sığınmıştı ki bu kalenin önünde vaktiyle Reşit Paşa 4000 askerini kaybetmişti. Hafız paşa kumandasındaki ordu 1838 de aynı kaleyi uzun müddet muhsara altına aldı. Uzun süren cesurane savaşlardan sonra kalenin savaşla alınmasının imkansızlığını anlayan Osmanlılar Sait Paşa ile müzakere yapmaya mecbur oldular. Osmanlı kumandanı Kürt beyini kendisine af ve rütbe bahşedileceğini vaad ederek ikna etti ve her iki tarafta beyaz bayrak astılar. Bu vaaden sonra Sait Bey 200 atlı ile dağ zirvesindeki kaleden çıktı ve Osmanlı kumandanlık karargahına indi.

Moltke, Sait Bey'in özgür bir prens'in kişiliğine yakışır bir şekilde Osmanlı karargahı önünde atından inip Hafız Paşa'ya yaklaşip elini öptükten sonra, hiçbir davet beklemeden kendi başına mağlup olmamış bir edayla Osmanlı genel kumandanı Hafız Paşa'nın yanına haşmetle kurulduğunu anlatır.

Anlaşma gereği Osmanlılar önce kaleye girdiler, fakat ertesi günü de Sait Bey'i gayri insani ve kallesçe öldürdüler.

Birçok defalar tekrar edilen buna benzer insafsızca olaylar, Kürtlerin teslim olacaklarına git gide daha büyük bir inatla savaş mevzilerini bırakmalarına neden teşkil ediyordu. Kürt isyanları son neferine kadar inatla dirilen savaşlardan meydana gelen bir zincirleme halkalardan ibaretti. Bu inatçı direnişin güzel bir örneğini Moltke şöyle anlatır.

"1838 de Harzan bölgesinde meydana gelen bir savaşta 600 Kürt bir tepede mevzilenmişlerdi. Onlar son neferin de öldürülmesine kadar savaştılar. Kadınlardan 50 tanesi Osmanlı ordusuna esir olmak istemediklerinden, kendilerini kayalardan sulara atarak boğuldular... Savaş sona erdikten sonra yüzlerce kadın ve çocukların ölüm yaralarının Osmanlı askerlerinin süngü darbelerinden olduğu görüldü." (Moltke, sayfa 213)

...

Diyarbakir düzlüğü, Harzan ve genellikle Güney Sasun'daki Ermenilerin bir kısmı Aşiret hayatı yaşıyorlardı ve o bölgenin Kürt aşiret beylerine bağlıydılar. Bundan ötürü çok tabidir ki Ermeniler de o savaşlara Kürtlerin yanında silahlı olarak katılıyorlardı. Ne yazık ki Moltke bu konudan bahsetmemekte, fakat şehirlerde bulunan Ermenilerin ve Reaya Ermenilerinin bu savaşlardaki tutumlarından açık olarak bahsetmektedir. Bundan anlaşılıyor ki o yıllarda Sasun, Harzan, Şatah, Moks ve Hınus'un bir kısım aşiret Ermenileri hariç, Ermenilerin çoğu Osmanlı idaresine taraftarlardı ve Kürt aşiret beyliklerinin yenilmelerini istiyorlardı.

Ermenilerin böyle bir siyasi tutumunu Hafız Paşa'nın bir planının neticesi olarak kabul edebiliriz. Çünkü, bu plana göre Hafız Paşa Ermenileri de Osmanlı ordusuna katmak istiyordu. Hafız Paşa'nın bu planına göre askere alınan Ermeni askerlerinin Osmanlı ordusu içinde dağılımı öyle bir şekilde olacaktı ki, ancak her 20 neferden birisini Ermeni teşkil etsin.

Moltke mektuplarında, Hafız Paşa'nın bu planına karşı olduğunu ve Hafız Paşa'ya şu kendi görüşünün dikkate alınmasını tavsiye ettiğini belirtir. Moltke'nin görüşüne göre mevcut olan 4000 kişilik birlik içinde 1000 kişilik bir Ermeni gurubunun teşkil edilmesi ve bu gurubun kumandasına bir Ermeni binbaşısının atanmasıdır. Böylelikle Reaya'lar "haraçtan" kurtularak Osmanlı ordusuna değerli bir güç kazandıracaklardı. Bu proje 1839 da teklif edilmiş, fakat Hafız Paşa tarafından kabul edilmemiştir.

Askeri sorunlardan bahsederken Moltke Ermenilere de değinir ve o dönemdeki Ermenilerin siyasi tutumunu açıklayan değerli bir belge bırakır. Bu belgenin tamamını aşağıya aktarıyoruz.

"Asya Ermenileri güçlü, sayıca büyük ve tekvücut halinde olan Osmanlı idaresini kabule alışık, daima işgüzar ve çoğunlukla geçimleri iyi olan bir Ulustur. Şu esnada anladığıma göre onlar Bab-ı Ali'ye karşı sadıklık hususunda Kürtlere ve Arap İslam milletlerine nazaran çok daha fedakarlıklar gösterdikleri aşıktır..." (Moltke, sayfa 268)

Bu belgeden ve Hafız Paşa'nın projesinden anlaşıldığı gibi Ermenilerin çoğunluğunun bu devrede Osmanlı idaresine yakınlık duymuş olduğu görülüyor. Fakat şimdilik bu konuyu kitabın ilerideki bölümüne bırakalım ve hızlı ve tehlikeli bir şekilde gelişmekte olan olayları takibe devam edelim.

...

80 000 lik Osmanlı ordusu iki yıl (1838-1839) Kürdistan'a bütün gücüyle hücum etti, fakat yine de nihai olarak galibiyeti elde edemedi. Kürt savaşçıları dağlara sığındılar. Osmanlı ordusu Bohtan ve Hakkari taraflarına geçemedi. Zor kullanılarak toplanan Kürt askerleri, bir iki ay kaldıktan sonra Osmanlı ordusundan firar edip ya dağlara çekiliyor ya da Suriye'ye geçip Mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusuna katılıyorlardı.

Mağrur Osmanlı kumandanı Hafız Paşa Kürdistan'daki marifetlerini yeterli görerek ve aynı zamanda Mısır kuvvetlerinin Osmanlı devletinin varlığı için daimi bir tehlike teşkil ettiğini anlayarak, cesurane bir hareketle İbrahim paşa'ya karşı bir zafer kazanıp, Osmanlı devletinin en güçlü bir tür diktatörü haline gelmek istedi. Moltke'nin verdiği tavsiyelerin aksine Hafız Paşa savaş durumunu tekrar yaratmak ve ateş-kes'in İbrahim Paşa tarafından bozulduğunu göstermek için her türlü çabaya başvurdu.

Osmanlı ordusu Diyarbakir, Urfa ve Malatya yörelerinden gelip Birecik'te toplandı ve Nizip'e karşı cephe teşkil etti. İlk taarruz Nizip üzerine yöneltildi. Osmanlılara karşı olan bütün düzensiz askerlerinde katıldığı Mısır ordusu, sayı bakımından Osmanlı ordusundan çok daha fazlaydı.

Osmanlı ordusunun taarruzu püskürtüldü, İbrahim Paşa Osmanlı ordusunun bütün kanatlarını kırdı ve böylece Osmanlı ordusu dağıldı. Hafız Paşa kurmay heyetiyle Maraş'a geçtiyse de, İbrahim Paşa birliklerinin hızla Maraş'a ilerleyip orayı da işgal etmeleri üzerine oradan kaçmaya mecbur oldu.

Herkesçe bilindiği gibi Mısır orduları Suriye'ye hakim vaziyete geçip, Halep'i de işgal edip Kürdistan'dan taarruza geçen büyük Osmanlı ordusunu dağıtmakla kalmayıp Kilikyaya hakim olarak, ta Konya'ya kadar ilerlediler. Osmanlı devleti İslam milletleri tarafından yıkılıyordu.

Kana boğulmuş vaziyette olmasına rağmen direniş gücü sarsılmamış olan Kürtler için, Osmanlı ordusunun çökmesi mutlu bir istiharat dönemi teşkil ediyordu. Osmanlılar yıkılırken ve Küçük Asya ulusları büyük siyasi değişikliklere gebe iken, çıkarıcı Avrupa ülkeleri ve bilhassa Rus Çarlığı Os-

manlı-Mısır savaşına karıştılar ve İbrahim Paşa'nın muzafferane ilerleyişini zorla durdurtular.

Hasta adam, yani Osmanlı devleti bu kez de kurtulmuştu.

Zorunlu olarak kabul ettirilen ateş-kes anlaşması belirsiz bir süre içindi. Bu 7 yıl süren ateş-kes durumu iki taraf içinde durgun bir atmosfer yarattı. Ve böylece başlangıçta ateşli olan Arap gücü bu süre içinde yavaş yavaş söndü. Gerçekten de 7 yıl sonra savaşta yenilmiş Osmanlı ordusu tersine tekrar canlandı ve Arap dünyası üzerine önceden sahip olduğu hakimiyete yeniden kavuştu.

• • •

Kürt direniş hareketleri 1835-1840 yıllarında her ne kadar güçlü idilerse de, Hafız Paşa'nın ordularına karşı galip gelemediler, çünkü, Kürt hareketleri birbirinden kopuk olarak yürütölmekte idi ve bu hareketlerde Kürtlerin birbirleri ile ulusal dayanışma bilinci eksikti. Güçlü aşiretlerden hemen hemen hepsi Osmanlı devletine karşı düşmandılar ve kendi paşalık bölgelerinde Osmanlı güçlerine karşı savaşıyorlardı. Fakat Osmanlıya karşı ölüm kalım savaşı veren herhangi diğeri bir paşalığa destek olmak için kendi bölgelerinden kırıpırdamıyorlardı.

Bu dayanışmanın olmayışı ve anlaşmazlıkların sonucu Hafız Paşa'nın kuvvetleri daha henüz Mısır ordusuyla boy ölçüşmeden önce, birçok güçlü bölgelerini kötü bir şekilde ezdi. Öte yandan Kürtler Hafız Paşa'nın Nizip önlerinde Mısırlılara yenilmesinden faydalanarak genel bir isyana başlayıp zayıf olan Osmanlılara karşı kesin bir darbe indirmek için hazır değillerdi. Cezire, Botan ve Hakkari yörelerindeki başlıca Kürt kuvvetleri her ne kadar fazlaca zarar görmemişlerse de, onlar Osmanlıların Mısırlılara yenilmesinden tabii sonucu olan kısa süreli barış döneminden faydalanarak kendi yöresel idareleriyle yetindiler.

• • •

Siyasi yönden en elverişli olan bu dönemden, Ermenilerde faydalanamadılar.

Öncelikle siyasi bağımsızlık anlayışı Ermeniler arasında mevcut değildi.

Sonra Batı Ermenistan'daki Ermeniler siyasi bir merkezden yoksundular ve de mevcut olan siyasi güçler arasında da büyük ihtimalle Kürtlerin kendi aralarındaki çelişkilerinden daha da fazla ikilik vardı.

Ve daha sonra dağ Ermenileri (ki bunlar belirli bir dereceye kadar, yarı bağımsızlığa sahip Kürt aşiretlerinin durumundaydılar) daha güçlü Kürt aşiretlerinin hareketlerine bağılıydılar. Bunun sonucu olarak hem kendi kendilerinden kopuk harekete mecbur oluyorlar ve hem de diğeri Ermenilerle birlikte hareketten yoksun kalıyorlardı.

Bütün bunlara ek olarak, İstanbul'dan başlayarak ta Batı Ermenistan'a kadar olan önemli merkezlerdeki Ermenilerin Arap ve Kürtlere nazaran daha fazla Osmanlı taraftarı oluşları da en ağır basan nedenlerden birini teşkil eder.

Bütün bu sebeplerden ötürü Ermeni Ulusu o dönemdeki büyük siyasi gelişmeler karşısında hiçbir tepkide bulunmuyor ve İbrahim Paşa'nın "Hasta Adam"ın başına indirdiği büyük darbenin önemini kavrayamıyor ve Kürdistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığı yönünde kader tayin edici olan Kürt isyanlarının önemini tartamıyordu. Öte yandan Kürtler ise kendileri ile birlikte olan Ermeni aşiretleri hariç bütün diğer Ermenilere Reaya gözüyle bakarlar ve şehirlerde yerleşik olan Ermenileri ise Osmanlı ajanları olarak kabul ederlerdi. Böylelikle Ermeniler ve Kürtler bağımsızlıklarının gerçekleşmesi için, 19.yüzyılda elde edilen en elverişli bu tarihi fırsatı değerlendirme olgunluğunu gösteremediler.

* * *

I

Bedirhan Bey'in İsyanı ve Bu İsyanı Ermenilerin Katılımı

19. yüzyılın başından itibaren devam eden Osmanlı seferleri ve bilhassa Hafız Paşa kumandasında faaliyet gösteren büyük Osmanlı ordusunun 1837 den 1839'a kadar devam eden hareketi Kürt halkını çok yıprattı. Kürt aşiret reisleri kendi aralarındaki çelişkilere ve iç çatışmalara rağmen, Osmanlı idaresinin gerçek amacının artık onları tamamen ortadan kaldırma hedefini göttüğünün farkına vardılar.

Bu darbeler artık yüzyıllarca devam eden rastgele olaylar niteliğini kaybederek, Kürdistan'da tam bir askeri idarenin sürekli olarak yerleşmesine yönelikti. Bu seferler 1805 te başlayıp hızlanarak 1840 a kadar devam etti. Otuzbeş yıllık bu gergin dönem, Kürt aşiret beylerinin sağduyu ile düşünmelerine ve şu gerçekleri kavramalarına yardım etti. Osmanlı idaresinin kesin amacı Kürt aşiret beylerini idari selahiyetten ve silahlı güçlerinden yoksun bırakmak ve eğer direnenler bulunursa, onları da birbirine karşı düşürüp iç çatışmalarla kırmaktır.

Bu bilinç ve endişeler yavaş yavaş bütün Kürt aşiretleri tarafından anlaşıldı ve bu fikir bütün aşiretler tarafından benimsendiği zaman, artık Kürtler kendilerini Hafız Paşa'nın baskısı altında hissetmiyorlardı. Fakat O'nun ordusunun vahşilikleri, Osmanlı hilekarlıkları, aldatılma yoluyla yapılan cinayetler, destan mevzuu olarak aşiretten aşirete, bölgeden bölgeye ulusal türküler şeklinde söyleniyor, "Hayin Türk"e, "Rum xayine, bexte wi tune" (7) denilerek nefret duyguları yayılıyordu.

Osmanlı vahşetinin sadece savaşların olduğu bölgelerde değil, bütün Kürt halkına yönelik oluşu ve bunun yanısıra Kürt aşiret reislerinin, Kürt aydınlarının, Emirlerin ve Şeyhlerin Kürt halkı arasında dolaşmaları ve ajitasyonları sonucu, bütün Kürt bölgelerinde feodal nitelikte de olsa Kürt ulusal bilinci oluşturuldu. Artık Osmanlı devleti için tehlike çanları çalmaya başlamıştı.

Bir yandan yenik Kürt bölgelerinden bazıları Osmanlı ordusunun idaresi altında ezilirken, öte yandan diğer Kürtler ise, gelmekte olan tehlikenin heyecanlı bekleyişi içindeyken, bir şans eseri olarak İbrahim Paşa bütün Osmanlı devletini tehlikeye düşüren bir zafer kazanmıştı.

Böylelikle 1840 dan itibaren nisbi bir istirahat dönemi başlar, bu dönem Kürtler için durumu tekrar değerlendirme ve kendi güçlerini merkezileştirme dönemidir. Kürtler bundan önceki yıllardaki acı olaylardan ders alarak güçlerini toparlayıp, iç çelişkilerine son vermek için gayrette bulundular ve siyasi özgürlüklerini elde etmek için ön hazırlıklara başladılar.

O dönemin en önde gelen askeri ve siyasi şahsiyeti Botan emiri Bedir Han Bey idi. O'nun daha sonra yaptığı kurtuluş hareketleri tarihe mal olmuştur. Bu olaylar Kürt Kurtuluş Hareketlerinin en önemli dönemini ve aynı zamanda bir Ermeni-Kürt ittifakının başlangıcını müjdelerken, maalesef sonuçta Ermeni-Kürt ilişkilerinin kaderi, öyle bir dönüm noktasına geldi ki, onun acı sonuçlarını bu olayları takip eden 80 yıllık dönem içinde göreceğiz.

İşte bu önemlidenlerden dolayı Bedir Han Bey'in egemenlik dönemindeki planları, hareketleri ve bunların neticelerini ayrıntılı olarak vermek zorunludur. Bunlar günümüzdeki Ermeni-Kürt ilişkileri için ders alınması yönünden değer taşımaktadır.

Bedir Han Bey VII. ve VIII. yüzyıllardan itibaren yöresel idareye sahipolagelmış Cezir ve Bohtan büyük emirliklerinin varisidir.

Üç ayrı büyük aile 1838 Osmanlı seferlerine kadar varlıklarını şu veya bu şekilde devam ettirmişlerdi. Bu ailelerden Alaaddin Bey ailesi ki, takriben 300 seneye yakın bir süredir Muş ovasına yerleşmiş idi ve Muş, Erzurum bölgelerine serpilmiş olan Kürt aşiretlerini kendine tabi sayardı. İkincisi Hakkari Emirliği ve üçüncüsü ise Bohtan Emirliği idi ki bu emirliğe de Diyarbekir, Siirt ve Bitlis (Güney bölgesi) Kürtlerin tabi olduğu kabul edilirdi.

Bunlardan başka ayrıca Dersim bölgesi (ki o bölge hakkında daha önce bahsettik) ve Beyazıt Paşalığı da vardı. Bu paşalık bu yörelere 17. yüzyıl boyunca göçettirilmiş Kürtlerden meydana gelmiş idi. Nitekim Osmanlı idaresi Ermenistan'da hakimiyetini kurduktan hemen sonra, göçebe Kürtlerin Ermenistan'a yerleşmesini teşvik etmiş ve onlara bilhassa Beyazıt-Alaşgert Paşalığına (ki bu paşalık İran sınırı üzerinde bir çeşit tampon bölge teşkil etmekte idi) özel kolaylıklar sağlamıştı.

Genellikle Bohtan Emiri ve Muş'un Alaaddin Bey aileleri birbirleriyle iyi geçiniyorlar ve müttefik idiler. Hakkari Emirlerine karşıydılar. Bu durum to-

plu bir Kürt birliğı yaratma işini imkansızlaştırıyordu. Çünkü, bence eğer Muş'u, Erzurum'u ve Beyazıt'ı birer Kürt adaları olarak kabul edip buralarda Ermenilerin, Kürtlerin ve Türklerin ilişkilerini ve ayrı ayrı ulusal isteklerini göz önüne alırsak, bu bölgelerin bir Kürt bağımsızlığının temel çekirdek bölgesini teşkil edemiyeceğini görürüz. Fakat daha ötede Van ve Bitlis'in güneyindeki Bohtan ve Hakkari Emirliklerini birlikte ele alırsak, bunlarda bir Kürt Ulusu ve devleti meydana getirmek düşüncesini geliştirmek mümkündür. Zira ciddi bir siyasi Kürt hareketinin öz Kürdistan'ı teşkil eden bu bölgede başlaması çok normaldir.

Bedir Han Bey'in bölgesi Büyük Zap vadisi idi. Orada hem gerçekte, hem de tarihi verilere göre ve hemde durumu bilen Avrupalı yazarlara göre Kürt Ulusu bir bütünlük teşkil etmekte idi.

Haritaya bir göz atar, Büyük Zap'ın akışını takip edersek, Zap'ın Kotur tepelerinden başlayıp Van vilayetini bütün İran sınırı boyunca takip edip Hakkari'ye girdiğini, Culamerik'in önünden geçerek Musul dolaylarında Dicle'ye karıştığını görürüz. Öte taraftan Doğu Dicle Havzasının dağlık bölgelerindeki kollarına bir göz atalım. Bunlar Şatah ve Moks (Müküs) dağlık bölgelerinden başlayarak ve güneye dönüp Siirt'in batısından geçerek, 25 km. güneyde Til kasabası yakınında Dicle'ye erişirler. Bir müddet sonra Dicle bir dirsek şeklinde doğuya yönelerek Musul dağlarında Büyük Zap ile birleşir, - bu takdirde esas Kürdistan bölgesi elde edilir. Bu bölgeler hemen hemen yalnız Kürtlerle meskun ve Kürt dilinin hakim olduğu ve en eski iki emirliğin (Bohtan ve Hakkari) bulunduğu yerlerdir.

Bu kısa sınır çizimini yapmanın nedeni sadece siyasi bir hareketin olacağını daha fazla açıklayabilmek içindi. Ancak bu topraklarda böyle bir hareket, Kürt Ulusunun bağrından fışkıracak ve kök salarak sağlam bir temele oturma olanaklarına sahip olabilecekti.

Kürtleri ve Kürdistan'ı incelemiş olan bilginlerin hemen hemen hepsi de yukarıda sınırları çizilmiş olan bölgeyi Kürtlerin esas vatanı olarak tarif etmişlerdir. Bu birçokları arasından ikisinin fikirlerini buraya aktarmakta fayda buluyorum.

Elisee Reclus, "Nouvelle Geographie Universelle" kitabında 1884 te şöyle yazar.

"O yaylalar ki içinde Kürtler kalabalık ve sık kabilelerle toplu halde yerleşiktirler, bilhassa Büyük Zap havzasında, Onlar (Kürtler) orada bir ulus halindedirler ve epey güçlü bir ulus, o dereceki Osmanlılar ve İranlılara karşı hür bir devlet teşkil etme azmindeydiler. Bu son seferden sonra meydana gelen isyanların büyük bir kısmının amacı gerçekten siyasi bağımsızlık kazanmak idi. "(sayfa 342)

Müller Simonis Elisee Reclus gibi yazmakta, fakat "L'Armenie, Le Kürdistan et la Mesopotamie" (Paris 1892) kitabında vardığı neticede Kürtlerin bağımsızlığı varma idealine Pozitif bir gözle bakmamaktadır.

"Kürtler, toplu aşiretlerle meskun oldukları vadiler içinde, bir devlet meydana getirmek cesaretine sahip olacak derecede güçlü bir ulus teşkil ederler. Fakat onların aşiretlere has bölünmüş vaziyetleri, maceraperest karakterleri ve topraklarının coğrafi durumu gerçekten bağımsız bir Kürt devletinin meydana gelmesine engeldir." (sayfa 373)

Emir Bedir Han Bey işte bu tarif edilen bölgede büyüdü ve aşiret beylikleri arasındaki birliğin önemini kavrayabildi. Aynı zamanda da bu bölgede daha önceleri değişik beylikler kurmuş olan ve "Emir"lik rütbesine saygı duyan diğer aşiret reisleri için Bedir Han Bey'in kişiliği önemliydi.

Bedir Han Bey ilk önce Bohtan'da kendini güçlendirdi. Ordusunu Bohtan Kürtlerinden ve Dıh bölgesi Ermenilerinden meydana getirdi. Yakinen 800 Ermeni ailesi olan Dıh bölgesi Bohtan sınırları içindeydi ve bu silahşör Ermeniler Bedir Han Bey'in sağ kolunu teşkil etmekte idiler.

Böylelikle Bohtan Emiri, Ermeni-Kürt karışığı bir ordu teşkil ediyordu. Ve sadece bu aşiretvari birlikle yetinmeyerek, bu iki gurup arasında siyasi bir birliğin kurulmasına da çaba gösteriyordu.

Cezire emirlerinden bazılarının isimlerinin "eşkiya" çıkmış olduğu doğrudur. Bedir Han'ın sert, kırıcı, başkesici ve aynı zamanda himayeci bir Emir olduğu da doğrudur. Fakat Emir Bedir Han'ın sertlikleri ve gaddarlığı neticede, büyük bir siyasi girişim olan Ermeni-Kürt birliğini kurmak ve bu iki halkın bağımsızlığına hizmet etmek içindi. Bedir Han Bey'in birlik çabalarından bahsetmeden önce kısaca şuna değinmek isterim ki, 1840'larda zorbalık, soygunculuk ve haksızlıklar şeklinde nitelendirilen bu tür hareketlerin, günümüzdeki siyasi görüş açısından baktığımızda siyasi bir olgunluk sayılabileceğini görürüz.

...

Önceki olaylardan anladığımız gibi, Osmanlılar Kürt beyliklerini kesin olarak ezemediler. Mısır zaferinden sonra, birleşik bir Kürt gücünün kendilerine karşı başkaldırabileceklerini düşünerek Osmanlılar askeri operasyonlar yerine daha kurnaz metodlara başvurdular. Yavaş Yavaş birçok aşiret reisleri af edilerek, onlara beylik payeleri dağıtıldı.

Böylelikle o döneme kadar güçlü bir aşiret reisine bağlı bulunan birçok bölgeler parçalanarak değişik reisliklere bölündüler. Bu yeni reisler kendilerine verilen yeni rütbeden heyacanlanarak kendi aralarında sürtüşmeye başladılar. Ortamı pek gergin bir duruma dönüştüren bu hile ağı Osmanlı idaresine somut faydalar temin ediyor ve böylece Osmanlılar yeni Kürt isyanlarının çıkmamasını temin edilebildiklerine kanaat getirerek kendilerini emin hissediyorlardı.

Osmanlılar hernekadar Kürdistan'ın kuzeyindeki vilayetlerde emniyeti sağlamışlarsada, esas Kürdistan'da duruma hakim değillerdi. Nitekim Os-

manlılar bunu gerçekleştirmek için Bohtan ve Hakkari birleşik bölgelerini büyük bir kurnazlıkla Bohtan, Zaho, Amadiye Hakkari ve Süleymaniye Paşalıklarına bölmüşlerdi. (Bundan başka da Çulamerk'te yarı bağımsız bir Süryani bölgesi mevcuttu.)

Esas Kürdistan'da güçlü bir pozisyona gelmiş olan Bedir Han, o döneme kadar alışagelmış aşiretlere has kavga ve soygun hareketleri yerine akıllıca, önce Bohtan yörelerindeki paşalıkları kendi hakimiyetine sokmaya çalıştı. Bu paşalıklardan birçoğu, Bedir Han'ın üstün kuvvetleri önünde savaşımadan Bedir Han'la anlaşarak O'na iltihak ettiler.

Böylelikle, Bedir Han'la aynı zamanda, yakın veya uzaktan ailevi bağları da olan Cezire, Zaho, Hakkari ve Amadiye paşalıkları O'nun müttefikleri oldular.

Bu güçleri etrafında toplandıktan sonra Bedir Han Bey, dikkatini Çulamerk ve daha kuzeye düşen bağımsız Süryani kalelerine yöneltti. Bu kaleler daha önceleri Hakkari Emirine karşı direnebilmişlerdi. Ne yazık ki ne Bedir Han ve ne de Süryaniler o dönemde Osmanlılara karşı birlikte olma sağduyusunun siyasi önemini kavramayadılar. Ellerindeki muhkem kalelere güvenmekte olan Süryaniler (8) taviz vermeye yanaşmadılar. Bedir Han Bey ise kendi büyük siyasi amacı yönünden bütün bu yöredeki güçlerin birleşmesinin zorunlu olduğu fikrindeydi. Böylece Bedir Han Süryanilere karşı kuvvete başvurdu. Osmanlı idaresi ise Bedir Han Bey'in bu hareketini teşvik etti. Osmanlıya göre bu her iki tarafta sonu gelmeyen bir savaşa tutuşacak ve böylece her iki güçte zayıflayacaktı.

Bedir Han muvaffak oldu. Çulamerk'i işgal etti, çok sayıda Süryani öldürüldü, (Raffi, "Batı Ermenistan" kitabında öldürülen Süryanilerin sayısını 10.000 olarak verir) birçoklarını ise islamlığı kabule zorladı ve bazılarını da ordusuna kattı.

Bedir Han Bey kendisine karşı sonuna dek savaşmış olan Kürt aşiretlerine de aynı sertlikle muamele etti. Örneğin Süryanilerin katliamından sonra Bedir Han Bey silahını Moks (Müküs) Kürt emiri Abdal Bey'e yöneltti. Abdal Bey Moks'un tarihi kalelerinde mevzilenerek ve aynı zamanda ora Ermeni-lerinden de silahlı yardım alarak uzun bir müddet direniş göstermesine rağmen, sonunda Bedir Han'a yenildi ve O'nun bir müttefiki haline geçti.

Bundan sonra Bedir Han savaşmadan Moks şehrine girdi ve oradan da Şatah'a geçti. Şatah Ermeni beyleri bütün silahlı güçleriyle Bedir Han'a katılarak Kürt-Ermeni ordusunu daha da güçlendirdiler. Gawaş Bey'i Gülihan Bey'inin babası Han Mahmud dahi Bedir Han Bey'e katıldı. Hakkari'nin güçlü emiri Nurullah Bey, Bedir Han'ın siyasi planını kabul ettikten sonra O da Osmanlı idaresine karşı isyan bayrağını kaldırdı.

Bu başarılı genişlemeden sonra Bedir Han'ın yüce kişiliği bütün Kürt halkı arasında ilgi ve hayranlıkla izlendi. Siirt'in batısında kalan bölgelerde, Servan, Modigan, Harzan ve Silvan'da halk, Osmanlıya karşı nefret hisleri ile doluyor ve 6-7 yıl önce Hafız Paşa'nın yaptığı vahşice katliamların öcünü almayahazırlanıyorlardı.

Osmanlı idaresi süprizle karşılaştı. Hiç değilse bu kez Osmanlının hesabı tutmamıştı. Yakın bölgelerde bulunan Osmanlı birlikleri mağlub olmuş, gerilere çekilmişlerdi. Osmanlı idaresine kalan yegane yol, tekrar hilekarlığa başvurarak, Bedir Han güçlerini parçalamaya muvaffak olmak ve bu müddet zarfında güçlü bir ordu ile, Kürdistan'a hücum etmek için zaman kazanma umuduuydu.

Böylece, Osmanlı başkumandanı Hafız Paşa'nın tavsiyesiyle Erzurum valisi Kürt Mahmud Efendi (9)'yi Osmanlı hükümetinin telkinlerini Bedir Han'a iletmek için Bohtan'a gönderdi. Aynı şahıs bu ziyaretten bir sene sonra Hakkari Emiri Nurullah'ı da ziyaret etti ki, bu emir de Osmanlıya karşı isyan halindeydi.

Osmanlıların bu diplomasisi tam bir muvaffakiyet göstermedi isede nisbi bir etki yapabildi. Şöyleki, Bedir Han'ın kardeşi Han Mahmud (Gevaş'ın Han Mahmud'u ile karıştırılmamalıdır. Her ikisi de aynı dönemde yaşamış ve Osmanlıya karşı savaşmışlardır) Osmanlıların vaadlerine inanarak Erzurum'a geldi ve çok büyük misafirperverliklerle karşılandı. Osmanlılar Han Mahmud'u bir müddet rehine olarak tuttular ve sonra Geveş'a, Osmanlılara sadık kalması ve orada ikamet etmesi şartıyla gönderdiler. Fakat çok geçmeden Han Mahmud isyan etti. Han Mahmud'un Osmanlı idaresine teslim oluşu, Bedir Han'ın doğrudan doğruya idaresi altında olmamakla birlikte, O'nun siyasi hareketlerine müttefik olacaklarına söz veren Kürt beyleri arasında epey bir karasızlık atmosferi doğurmuştu. Mamafih Han Mahmud'un sonradan Osmanlıya karşı isyanı, Kürt beyleri için Osmanlının sahte vaadlerine inanılmaması gerektiği hakkında bir uyarıydı.

Osmanlı idarecileri elde ettikleri bu fırsatta, hazırlıklarını zaten tamamlamış idiler. Osmanlılar Bedir Han hareketini, artık bir aşiret veya beylik hareketinden öte, Osmanlı devletine karşı çok daha tehlikeli bir siyasi hareket ve büyük bir tehdit olarak nitelendirdikleri için, çok büyük bir askeri sefere hazırlandılar ve bu seferin kumandanlığına meşhur Topal Osman atandı. Bu sefer, niteliği ve sertliği bakımından önceki askeri seferlerden çok daha büyük hem savaştal ve hemde siyasal yönlerden bir önem ve anlam taşımaktadır.

Osmanlı idaresinin buna benzer kesin bir askeri harekete niçin başvurduğunu anlamak için, önce Bedir Han'ın siyasi planlarına ve O'nunla ittifak halinde olan Ermeni kuvvetlerine göz atalım.

Bedir Han'ın güçlenmesi ve genişlemesi aşiretlere mahsus basit bir yiğitlik olayı olmayıp, öncelikle ve bilhassa bir siyasal kurtuluş hareketiydi ve bu yalnız Kürtlere ait olmaktan çıkarak, gelişip bir Ermeni-Kürt ittifakı

hareketi şekline dönüşmekteydi. Şüphesiz ki bahsi geçen Ermeniler Bedir Han ve Alaaddin Bey'in yöresinde yerleşik bulunan silahlı Ermenilerdi. Böylece Bedir Han gerçekten de Ahmede Hane'nin beklediği bir "Kürt Kralı" niteliğini taşımaktaydı.

Şu unutulmamalıdır ki, Hakkari'li olan Ahmede Hane, zaten Cezire-Botan Beyliği'nin resmi şairi olarak tanınmaktaydı. Bu beyliğe hükmetmiş olanlar Bedir Han Bey'in atalarıydı. Ve yine unutulmamalıdır ki Ahmede Hane'nin en eski el yazısıyla yazılmış eserleri nesilden nesile günümüze kadar Bedir Han ailesinin üyeleri tarafından korunmuş ve bu ailenin çocukları tarafından tekrar tekrar okunarak, bu eserdeki fikirlerle beslenerek büyümüşlerdir. Şüphesiz ki Bedir Han Bey'in kendisi de Ahmede Hane'nin çok içtenlikle umudunu beslediği ve ifade ettiği Kürt bağımsızlığı ve güçlülüğü idealinden ilham almıştır. Fakat ne yazık ki o dönemde geçen olayların, fikirlerin ve amaçların yazılı belgeleri elimize geçmemiştir ve bunun içinde sadece sözlü bilgilere dayanmaya mecburuz.

Bu bilgilerin bir kısmını Bedir Han Bey'in bugünkü torunları bize vermişlerdir. Bu konuyla ilgili topladığım bilgiler genellikle Hagop-Şahpazyan'ın "Kürdo-Hay Tarihi" adlı eserindeki bilgilerle uyumaktadır. Şahpazyan der ki;

"Artık Bedir Han Bey güçlenmiş ve pek doğal olarak gücünü daha da artırmak için Ermeni beylerinin ittifakını arıyordu. Ermeni beyleri ise (gönüllü veya gönülsüz) belki de daha sonra çıkabilecek fırsatları kendileri için değerlendirebilme umudu ile Bedir Han'ı desteklediler.

Bedir Han açık ve sade planını başkalarının kabul etmesini şart koşuyordu ve kuracağı hakimiyetin sınırları içine Van, Bitlis, Muş ve Diyarbekir'den Urmiye'ye kadar olan bölgeleri giriyordu. Esas Kürdistan'ın dışı karşı müdafaasını güçlendirmek amacıyla İran'ın himayesini almaya kararlıydı. Buna karşılık Ermeni bölgelerinin dışı karşı müdafaasını güçlendirmek için de Rusların ve Gürcülerin yardımını temin etmek amacındaydı." (10)

Kurulacak olan devletin başına Bedir Han'ın kendisi geçecek ve buna karşılık ta devletin iktisadi hayatını yönetme vazifesini Ermenilere verecekti.

Söylenişine göre, "Devletin askeri gücü zaten pratikte olduğu gibi Ermeni ve Kürtlerden teşkil edilecekti. İki halkın birbirine yakınlaşmasını sağlamak amacıyla "kaynaştırma siyaseti"ne başvuracaktı, bilhassa ailevi bağların kurulması, yani Kürt ve Ermeni, din ve ırk gözetilmeksizin birbirlerinden kız alıp, kız verecekler fakat aynı zamanda bir müddet için dini inançlarını ve etnik kişiliklerini koruyabileceklerdi.

Bedir Han, devletin içinde silah fabrikası tesis etmeyi planlamış ve bu konuda bilgi sahibi olmaları için Avrupa'ya silah erbabı ustalarını ve ülkenin teknik gelişmesine yardımcı olacak mekanik bilgilerini geliştirmeleri için talebeler yollamayı düşünmüştür. Bunlar tekrar döndüklerinde Van Gölü

üstünde yelkenliler yerine muntazam gemiler yapabilecekler ve böylece gölün kıyısındaki şehir ve köylerde kolayca ve hızla irtibat temin edilebilecekti.

"Bedir Han için 'siyasi bağımsızlık' ilkesi yegane ve en yüksek bir istek olduğundan kendisi, Ermeni veya Kürt olmayı eşit olarak sayardı. Çünkü, şöyle bir inanca sahipti (O'nun buna ne denli samimi olarak inanıp inanmadığını bilmiyoruz) Ermeni ve Kürtler kankardeştirler fakat, tarihin derinliklerinde aşiret ve dinlerle birbirlerinden ayrılmışlardır. Kaynaşma ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın meydana gelecek olan ulus, Bedir Han'a göre siyasi yönden güçlü ve cengaver olacaktı. Çünkü kendisi için ırk ve din kavramlarının bir önemi yoktu." (H.Ş. "Kürdo-Hay Tarihi", sayfa 86-88)

Bedir Han genellikle yukarıdaki bu planı takib etmekteydi. O dönemin siyasal durumunu, diğer taraftan da Kürdistan-Ermenistan, İran ve Osmanlı devletlerinin mevcut geri feodal durumlarını göz önüne alırsak, Osmanlılara karşı bir Ermeni-Kürt ittifakı meydana getirmek amacını gütmekte olan bu planı son derece olumlu ve her yönüyle yeterli bulmaktayız.

O zaman ki güçlerin durumuna baktığımızda, Ermenilerin iki değişik akıma ayrılmış olduklarını görürüz. Bu akımlardan bir tanesi İstanbul Ermeni Patriarklık makamı, şehirlerdeki Ruhani liderler ve varlıklı şehir sakinleri idi ki, bunlar Osmanlı taraftarlığı yapıyorlardı. Öteki guruba gelince bunlar dağlık bölgelerdeki ermeni beyleri idi. Bunlarsa Kürt beyliklerine taraftar idiler ve böylelikle kendi yarı bağımsızlıklarını koruyabiliyorlardı.

Önce İstanbul Patriarkının Bedir Han'a karşı tutumundan bahsedelim.

Ermenilerin bu tutumu, 1871 de yazılmış olan Berberyan'ın "Ermeni Tarihi" kitabından aşağıya aldığım bölümünde açık olarak görülmektedir.

"Vasputakan, Toran (Daron) ve Bagrevand eyaletlerinde yaşamakta olan Ermenilerin, Patriark Matteos sayesinde barbar Mar (Kürt) halkının sömürsünden kurtulması konusunda:

(1847) daha birkaç yıl öncesine kadar insafsız ve isyancı Mar (Kürt) halkı, başlarında Han Mahmut ve Bedir Han olmak üzere Van, Taron (Daron) ve o yörelerdeki köyleri talan edip kırmaktaydı. Ne Erzurum valisi nede Van valisi bu olaylardan haberdar gözüküyorlardı. Çünkü, Ermenilerden aldıkları ganimetleri Kürtler onlarla paylaşıyorlardı. Bundan ötürü gerek doğrudan doğruya veya gerekse tehditle onların hareketlerine engel olmaya çalışmıyorlardı.

Bu faciaları duyan Patriark Matteos, Bab-ı Ali nezdinde nafile olarak iki defa şikayet ettikten sonra son seferki şikayetine şunları eklemiştir: ' Van bölgesinin ahalisi, artık Marların (Kürtlerin) sebep oldukları eziyetlere dayanamayacaklarına kanaat getirerek kitle halinde Rusya'ya göç etmeye karar vermişlerdir. Yüksek makamınız tarafından bana verilen vazifeye uyarak onları korumak ve gelecekte onların önünde kabahatli çıkmamak için durumu size bildirmek istiyorum.'

Bunun üzerine Bab-ı ali toplandı ve yeni bir sefer için ordu hazırlanara, cesur ve güçlü Osman Paşa başkumandanlığa getirildi. Bu ordu isyancılara kuzeyden ve güneyden taarruza geçerek, onları mağlub edip kaçırttı.

Bu Osmanlı seferi başlarken Patriark Matteos Diyarbekir, Bitlis, Palu, Erzurum ve Van Ermeni Ruhani liderlerine mektuplar yollayarak, o ana kadar geçirdikleri eziyetlerin öcünü almak için harekete geçmelerini ve her türlü olanaklarını kullanarak Osmanlı ordusuna yardım edip, ona hizmet ederek Sultanlarına sadakatlarını göstermelerini emretti.

Vaspurakan Ermenileri toplanıp Cezire bölgesine hücum etiler, orada Barbarların ileri gelenleri muhkem yerlere mevzilenmişlerdi ve Ermeniler onların (Kürtlerin) beyi Bedir Han'ı o kadar sıkıştırmışlardıki, Bedir Han tüm umutlarını yitirerek bütün ailesiyle birlikte başkumandan Osman Bey'e teslim oldu. Osman Paşa'da zaman kaybetmeden onları İstanbul'a yollayıp, O'na ait bütün kaleleri işgal etti. Bedir Han daha sonraları ailesi ile birlikte Girit adasına sürüldü.

Kürt lideri Han Mahmud'a gelince, O bir Ermeni manastırında tutsak kalarak daha sonra Osman Paşa'ya teslim edildi. Ailesiyle İstanbul'a gönderildikten sonra Silistre'ye sürüldüler.

Isyancılardan birçoğu kılıçtan geçirildi ve kalanlarında bir kısmı Rusya'ya, bir kısmı da İran'a dağıldılar." (sayfa 321-322)

Şüphesizki sözüm ona Osmanlı hükümetinin Osman Paşa ordusunu Kürdistan'a gönderme kararını İstanbul Ermeni Patriarkı'nın şikayetleri üzerine almış olduğu konusunda A. Berberyan'ın iddiası bir mübalağadır. Osmanlı idaresi 100.000 kişilik bir orduyu Patriark Matteos'un müracatı üzerine harekete geçirmede. Gerçekte Bedir Han'ın teşkil ettiği ittifak ordusunun gittikçe öz Kürdistan ve Güney Ermenistan'ın sahibi haline gelmesiydi. İşte Osmanlı idaresi bu büyük siyasi tehlikeyi durdurmak içindirki bütün gücünü hareket ettiriyordu.

Burada hatırlatmak gerekirken, Osmanlı devleti o dönem içte ve dışta genellikle çok az siyasi engellerle karşı karşıyaydı. Mısır kuvvetleri çözülmüş ve Osmanlılar Arap ülkelerine tekrar oturmuşlardı. Yani yedi yıl süren ateş-kes sayesinde Osmanlılar, İbrahim Paşa'nın kendilerine yöneltmiş olduğu çok tehlikeli darbelerden kurtularak kendilerini toparlayabilmişlerdi. Şimdi ise Osmanlılar tekrar toparlanmak ve Ermenistan ve Kürdistan'da kesin ve nihai idarelerini yerleştirmek amacındaydılar.

Ermenilerin Osmanlı Taraftarlığı

İstanbul Ermeni Patriarlığı'nın ve önemli şehirlerindeki ruhani makamlarının Osmanlı taraftarı oldukları bilinen bir gerçektir. Onlar Tanzimat Fermanından gerçekten yararlar ummakta ve Ermenilerle doğrudan doğruya ilişkisi olan Kürt halkının olanaklarını gözönüne almadan, sürekli olarak güçlünün himayesinde kalmaya devam etmek fikrine sahiptiler.

Patriark Matteos'un şikayeti ve diğer ruhani liderler gönderdiği genelgeler (Osmanlıların telkini ile bile yazılmış olsalar) bu Ermenilerin Osmanlı yanlısı olduklarını ve hatta Osman Paşa'nın Kürdistan üstüne yapacağı sefere bir ortam yaratıp aynı zamanda Kürt-Ermeni birleşik ordusuna karşı kullanmak üzere, Osmanlı kumandanlığına silahlı güçler temin ettirdikleri gerçeğini sarsmaz.

O zamanki Ermenilerin bu gurubu, siyasi bir topluluk olmaktan ziyade dini bir topluluk haline gelmiş ve Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerine dağılmış bir vaziyette hakim idarenin (Osmanlıların) bir aleti haline gelmişlerdi.

Ermenilerin diğer bir gurubuda vardı. Bunlar siyasi bağımsızlık özlemiyle yanan dağlık bölgelerdeki Ermenilerdi ki bunlar büyük merkezle ilişkileri kopuk vaziyette, büyük entellektüel değişlerden uzak, ayrı ayrı dağlık bölgelerde, toplu olarak Osmanlı boyunduruğundan nisbeten uzak, tarihi beylik geleneklerini koruyagelmiş, az veya çok yarı bağımsızlıklarını muhafaza edebilmiş ve daima Kürt beyliklerinin kaderlerine ortak olarak birçok defalarda Kürt beylerinden kopuk bağımsızlıklarını korumuş olan (örneğin Sasun ve Zeytun) gurubuydu.

Dağlık bölgelerden başka şehirlerde ve düzlük yerlerde de beylik haklarını korumuş kişiler mevcuttu ki bunlar kendi yörelerinde geçen olaylarda siyasi bir etkinliğe sahiptiler. Fakat Osmanlı paşalarının ve Ermeni-ruhani liderlerinin gittikçe güçlenmesine paralel olarak, bu tek tük Ermeni beylikleri değerlerini gittikçe yitiriyorlardı. Bunlardan bazıları Bedir Han hareketine katıldılar.

Ermeni silahlı kuvvetlerinden bahsederken, Ermeni beylerinden de bahsetmemiz faydalı olur. Kürt beyliklerinin olduğu gibi az sayıdaki Ermeni beyliklerinin de şu veya bu haklarını tanıyan fermanları mevcuttu.

Örneğin, Melikzatyán adında Van'lı bir Ermeni, Van şehrinin kale kapısının anahtarını muhafaza etmekteydi (Bir Vanguli olarak). Çünkü, Osmanlılar Van'a ilk defa girdiklerinde Melikzatyán'lardan biri kale anahtarını Osmanlı paşasına sunduğu için, Osmanlılar anahtarı onların muhafazasına atamışlardı. Van bölgesinde silah taşıma hakları olan Dankovyan'lar vardı. Bir zamanlar Van kalesi Dankovyan Ohannes adındaki bir Ermeni'nin kumandasında idi. Bundan başka vergi ödemeyen ve kendi dar çevrelerinde birer küçük beylik olan (Ermeni) Tarhan'lar da vardı. Tabidir ki bunlar da belirli dönemlerde Osmanlı Sultanlarından fermanlar elde etmişlerdir.

Fakat görülmektedir ki Ermenilere verilmiş olan bu haklar dar ailesel sı-

nırlar içinde bırakılmış ve siyasi-askeri yönlerden geniş bölgeler üzerinde yaygın değildi.

Bedir Han isyanıyla bir müddet için Osmanlı idaresinin tamamen ortadan kaybolması döneminde, bir kısım liderler bu fırsattan veya mevcut olan eski haklarından istifade ederek vayahutta kişisel güçleriyle kendi çevreleri üzerinde hakimiyet kurdular. Bazı hallerde ise Ermeniler ve Kürtlerden oluşturulmuş güçler birçok bölgelerde idareyi ellerinde tutuyorlardı. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi feodal döneme mahsus kavramlar bu tür oluşumların birleşik bir güce ve geniş bir devlet teşkilatına erişmesine engel olmuştur.

Ermeni ve Kürt birleşik kuvvetlerine ait tarihi örneklerinden biri 16. yüzyıl da Van şehrinde kurulmuş olan ve Van kulu anlamında Vanguli teşkilatıdır. Bu teşkilat Ermeni ve Kürtlerden oluşmuş bir süvari birliği olup Osmanlı idaresi altında İran'a karşı kullanılmak için kurulmuştur.

Şu halde Bedir Han'ın siyasi hareketinden yüzlerce sene önce de Ermeni ve Kürtlerden meydana gelmiş bir güç oluşturulmuş ve çoğu kez de bu güç kendi iradesini Osmanlı İmparatorluğu idarecilerine kabul ettirmiştir. Bedir Han Ermeni ve Kürt birlikleriyle Hakimiyetinin sınırlarını genişleterek, Ermenistan ve Kürdistan'da bağımsız birleşik bir beylik kurmak için harekete geçtiğinde, bu yolda yeni bir adım atmış olmaktan ziyade geçmişte arada sırada tecrübe edilmiş olan benzer faaliyetlere yeni ve daha geniş çapta siyasi bir karakter kazandırarak bu hareketi canlandırmıştır.

Vanguli'lerden bahsederken H.Şahpazyan şunları yazar:

"Ermenistan ve Kürdistan'a hakim olan 2000 kişilik süvari birliklerinin liderlerine Vanguli denirdi. Osmanlılara güven vermek için İstanbul'da rehineler bırakırlardı. (öyleki merkez idareye karşı bir sadakatsizlik hareketine giriştikleri takdirde Sultan bu rehinelerin başlarını kesebilecekti.) Ermeni Vanguli'lerinden bizce bilinenlerin başlıcaları şunlardır; Boçovyanlar, Kareseferyanlar, Toromanyanlar, Baron Garabet.

Vanguli'lik Ermenistan'da Yeniçeri teşkilatından daha önce meydana gelmişti Vanguli'lerin hakimiyeti dönemine kale kumandanlığı ve toprak başçılığı Der-Parseğyantz ailesine bırakılmıştı.

Der-Parseğyantz ailesi günümüze kadar yaşamakta ve Van'ın Aygestan mahallesinde oturmaktadırlar. Vanguli'lerin esas görevi İranlılara karşı savaş halinde öncü vazifesi görmek ve diğer hallerde ise Ermenistan ve Kürdistan'ı İran istilasına karşı korumaktır. Vanguli'ler Ermeni ve Kürtlerden teşkil edilmişti." (Kurdo-Hay Tarihi, sayfa 72)

İşte bu Vanguli'lerin kalıntılarını da Bohtan'ın bu büyük emiri Bedir Han bey kendisine bağlamıştı.

• • •

Bedir Han siyasi planını başarmak için gerekli bütün hazırlıklarını yakinen tamamlamıştı. Daha önce gördüğümüz gibi bu ittifaka hem büyük hemde küçük beylikler katılmışlardı. Bedir Han ordusunun en yetenekli kısmını Bohtan (Dih), Mokz(Müküs) ve Çatak Ermenileri teşkil etmekte idi. Bundan başka Bedir Han kendisine Van valisi Temuroğulları'nın babası Kör Mustafa Paşa'yı ve Van Ermenilerinden Manoğlu Stepan (11), Çalkatıryan M. Ohannes ve diğer liderleride müttefik kıldı. (Bu isimleri H. Şahpazyan'ın eserinden aldım.)

Bedir Han yukarıda bahsi geçen güç ağını meydana getirdikten sonra, Van şehrini işgal etmek için emin bir şekilde yoldayken, Osmanlı Paşa'nın orduları şehre hucuma başladılar.

Osman Paşa'nın 100.000 eyakın olan ordusu iki kola ayrılmıştı. Kollarından biri Erzurum' dan Van' a doğru hareket ediyor,oradan Gevaş, Moks (Müküs) ve Çatak üzerinden, Bohtan'da nihai meydan savaşı vermek için geçiyorlardı, öbür kol ise Diyarbekir bölgesinden Cezire-Bohtan'a doğru ilerliyordu.

Bedir Han'da doğrudan doğruya kendi kumandasına almış olduğu müttefik beylerin bütün güçlerini birleştirerek, yakinen aynı sayıda bir orduyu Osmanlılara karşı sürmekte idi.

Topal Osman Paşa'nın ani bir hücumu karşısında Kör Mustafa Paşa ümitsizliğe kapılıp direnme göstermeden şehri Osmanlılara teslim eder. İsyan katılmış olanlarda kısa süren bir direnişten sonra teslim olurlar ve sürgün edilirler. Tutulan ve sürgün edilenler arasında yukarıda ismi bahsedilen Ermenilerde vardı.

Osmanlı ordusu hiç zaman kaybetmeden Gevaş ve Moks istikametinde ilerler. Han Mahmud "Gevaş" direnmez. Savaş Moks kaleleri etrafında cereyan eder. Abdal Bey (Moks) hafif bir direnişten sonra Osmanlı ordusu kumandanlığına sadıklığını bildirir, fakat aşiretler Bedir Han'ın etkisinde olduklarından savaşa devam ederler.

Böylelikle Bedir Han'ın kuvvetleri Bohtan, Moks ve Şatah dağlık bölgeleri arasında iki yönden sıkıştırılırlarsada, Osmanlı ordusu büyük yenilgilere uğrayarak ilk hızını kaybeder. Fakat Osman Paşa ordusunu yedek kuvvetlerle tekrar takviye ederek bozulmuş olan mevzilerini sağlamlaştırır. Kanlı ve kader tayin edici savaşlar, kah Osmanlıların, kah Bedir Han'ın yüzüne gülerek kesintisiz devam eder.

Osman Paşa Bedir Han'ın sarsılmaz direnişini görerek, savaşa devam etmekle beraber asırlık Osmanlı hilekarlığına başvurdu, rüşvetle ve sınırsız yüksek rütbe vaadleriyle Bedir Han'ın güçlü müttefikleri arasında hainler bulmaya çalıştı. Bunda Osman Paşa yine muvaffak oldu ve ne acaiptir ki bu hain Bohtan ordusunun sol kolu kumandanı olan ve Bedir Han'ın yeğeni Yezdanşer Bey'di.

Böylece Bohtan mevzileri sol taraftan yarıldıktan sonra Osmanlı başarı-

ları hızla gelişti. Topal Osman Paşa ordusu Bohtan ve yöresindeki muhkem mevzileri zaptetti.

Bedir Han sonuna kadar savaşı yürüttü ve ancak çevresindeki askeri güçler de tamamen dağıldıktan sonra mecburen Osmanlılara teslim oldu. Bu teslim olma anında Bedir Han'ın muhafızları yalnız ve yalnız 25 Çatak'lı ve Dıh'lı Ermenilerdi.

H. Şahpazyan'ın, Bedir Han'ı Van Ermenilerinin tevkif edip Osmanlı ordusu kumandanlığına teslim etmiş olduğu iddiası tamamen yanlıştır. Bu konunun böyle olmadığını Avedis Berberyan'ın "Ermeni Tarihi"nden almış olduğumuz bölüm de doğrular. Van Ermenileri ancak Han Mahmud'u tevkif edip Osman Paşa'ya teslim etmişlerdir. Bedir Han'a gelince, O'nun akıbetini yukarıda belirttik ve gerçek olanda budur.

Bedirhan Bey Hareketinin Yenilgisinin Sonuçları

Osmanlı idaresi güneyden ve kuzeyden şatafatlı bir şekilde Kürdistan ve Ermenistan üstündeki idaresini güçlendirdi. Bedir Han Bey önce İstanbul'a, oradan da Girit'e sürgün edildi. Osmanlı Ordusu galibiyet sarhoşluğu ile dizgine gelmez bir şekilde hareket ediyordu.

Topal Osman Paşa bu galibiyetlerle yetinmeyip ordusunu bölerek Ermenistan ve Kürdistan'da olan önemli merkezleri taradı, geriye kalmış olan bağımsız beyliklerin çoğunu ezdi. Pekçok meşhur beyler İstanbul, Silistre ve muhtelif (Ege) adalara ve Arabistan'a sürgün edildiler. Asılanların, kazığa vurulanların, zincirlenip zindanlarda ölenlerin sayısı sürgüne gönderilenlerden çok daha fazla idi.

Ermenilerin bir bölümü, yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı taraftarlığı göstererek Osman Paşa'yı tuttular ve galibiyetten sonrada bazı beyliklerin tutulmalarına yardım ettiler.

Büyük, küçük Kürt beylikleri tamamen ezilmekte, genel vahşet havası uzun seneler boyunca Kürdistan'da devam etmekteydi. Böylece bir Ermeni Kürt ittifakını gerçekleştirmeye yönelik, belkide bu hususta Ermenistan ve Kürdistan'ın tam bağımsızlıkları yolunda bir dönüm noktası olacak Kürdistan'ın en güçlü bağımsızlık hareketi yıkılıyordu.

Bu kadar kader tayin edici Kürt hareketinin başarısızlığından sonradırki, Ermeniler ve Kürtler arasında aşılması zor uçurumlar açıldı... İlerideki 80 yıl zarfında Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler büsbütün değişik safhalara geçti. Şayet birkaç yüzyılın tarihini incelersek, Ermeni-Kürt ilişkilerindeki sapmanın Bedir Han'ın yenilgisinden itibaren başlamış olduğunu görürüz.

Kürtler gözünde Ermeniler kendileriyle komşu ve kader birliği içinde oldukları halde, bir düşman ve hain idiler.

Bedir Han'la birleşmiş olan Ermeniler de aynen Kürt aşiretleri gibi ezildiler. Liderlerinden bir kısmı sürgün edildi, bir kısmı ise zindanlara atıldılar. O tarihlerde 800 aileden oluşan Dıh Osmanlı darbelerine hedef oldu. Bohtan

bölgesinden Ermenilerin ilk göçü bu döneme rastlar. (12)

Bedir Han'la birleşmiş olan Ermeni aşiretlerinin kalıntılarından birinde Şatah'ın güneyindeki tepelerde yaşayan "Ermeni Koçar"ları olarak gösterebiliriz. Meşrutiyetin ilanı esnasında "Azadamart" gazetesinde (Siirt'ten bildirilmiş) yazılanlardan anlaşılmaktadır ki 120 evden oluşmuş varlıklı Ermeni Koçarlar varlıklarını halen korumakta idiler.

Bugün, (1930 seneleri) 120 çadırdan oluşan o göçebe Ermeni aşiretinin halen Musul'un kuzey bölgelerinde, bugünkü Irak'ta (Türkiye sınırlarına yakın) yaşamakta oldukları gerçeğini söylersek hayret edilmemelidir.

Meşrutiyet döneminde onların liderlerinin ismi Reşoys Nerso idi. Zamanımızda bu küçük aşiret aynı aile tarafından idare edilmektedir ve bu aşiret davranışları ve gelenekleriyle Kürt aşiretlerine benzemektedir.

Kürt beyliklerinin zayıflamaları neticesinde dağlık bölgelerde Ermeni aşiretleri de zayıfladılar. Bu dönemde Ermeni-Kürt ilişkileri arasında soğukluk girdi. Beyliklerini kaybeden Kürtler yeni bir döneme giriyor ve yavaş yavaş Şeyhler başkaldırıyorlardı. Bu şeyhler, dini vazifelerinden başka bütün Kürt silahlı kuvvetlerinin kumandasını da ellerine aldıklarından, güçlü birer aşiret beyleri durumuna geldiler.

Ermenilerin dağlık bölgelerdeki kuvvetleri şeyhlerden kopuk kalıyorlar ve hem Osmanlı hem de Kürt düşmanlığıyla karşı karşıya kalarak git gide zayıflıyorlardı.

Bu konular hakkında ilerdeki bölümlerde daha ayrıntılı olarak bahsedeceğimizden, şimdilik Bedir Han'ın yenilgisinin nedenlerini kısaca inceleyelim.

* * *

Bedir Han'ın yenilgisinin nedenleri, gelecekteki Kürt hareketleri için ders vericidir. Topal Osman Paşa'nın 100.000'e ulaşan muntazam ordusunda aynı zamanda topçu birlikleride bulunmaktaydı. Fakat Bedir Han bundan yoksundu. Bu gözle görülür dengesiz durumu analiz etmeden önce şunu belirtelim ki Osmanlı ordusunun bu üstünlüğüne karşı Kürt-Ermeni ordusunun biricik üstün yanı, dağlık yerlerde bulunan ve ulaşılması güç olan mevzileriydi.

İki ordu sayı bakımından da eşit değillerdi. Çünkü, Bedir Han'ın savaşlarına Hakkari emiri bütün gücüyle katılmadı. Isyana katılacaklarına, Diyarbakır düzlüğündeki ve Fırat vadisindeki (Genç, Çapakçur, Palu vs.) Kürt aşiretleri, daha çok düşmanca fakat endişeli bir bekleyiş içindeydiler. (Fakat bu aşiretler Bedir Han'ın yenilgisinden sonra Osmanlılar tarafından cezalandırılıp ezildiler.) Böylelikle Bedir Han'ın kuvvetleri 40.000 den fazla değildi.

Osmanlı idaresi taraftarlığı yaparak onlara yardım etmiş olan Ermenilerin yanı sıra, Osmanlı ordusuna klavuzluk eden ve onların yardımıyla yeni topraklara yerleşmiş olan Kürt guruplarını da belirtmek zorunludur. Örnek olarak bunlardan Modikan aşiret reisini ve Muş ovası Çuhur bölgesinin hakimi

olan ve nüfuzu ta Bitlis'e kadar uzanan Mirza Bey'i verebiliriz. (13)

Mirza Bey'in ailesi Bedir Han'a ihanet ederek Osmanlıların yanında yer aldı. Bunların kontrol ettiği yerler Osmanlı-Kürt çatışmasının cereyan ettiği bölgenin en yakınındaki yerler olduğundan, Kürtler yeni bir cepheden daha vurulma durumuna düşmüşlerdi.

Bütün bunlara ek olarak birde Bedir Han Bey'in kendi çevresinden çıkan ihanetleri sayabiliriz. Üzüntüyle belirtmek gerekir ki bu ihanetlerin en etkiliisi Kürt ordusunun sol kanadının kumandanı ve Bedir Han Bey'in öz yeğeninin yaptığı ihanettir.

IV

Ermenilerin Osmanlı Tarafarlığının Nedenleri, Bundan Bekledikleri

Bundan önceki bölümlerde Ermeni Ulusunun bazen Osmanlı idaresine bağlandığını, bazen de Kürt beylikleriyle anlaşıp, Kürt Ulusuyla birlikte barış içinde yaşadıklarını gördük. Ermenilerin Osmanlı taraftarlığının belirtileri, Osmanlı idaresinin başlangıcından itibaren İstanbul ve batıdaki bölgelerde gözle görülür bir biçimdeydi. Doğu illerinde ise yöresel şartların zorlaması neticesi Ermeni Ulusu, öncelikle Kürt Ulusu, daha doğrusu Kürt beyleriyle birlikteydi. Fakat Ermeni ve Kürt bölgeleri içinde Osmanlı idaresi güçlendi-kçe, Ermenilerin (özellikle şehirdekilerin) Osmanlı idaresine sempatisi de o ölçüde artıyordu. Nedenide Osmanlı idaresini üçüncü bir alternatif güç olarak görüyorlar ve bu gücün, Kürtlerin kontrolsüz hareketlerine bir set çekeceğini inanıyorlardı.

Bedir Han hareketi esnasında barış içindeki Ermeni ve Kürtlerin yaşantı düzeni temelden sarsılmıştı. Şimdi, düzenin bu şekilde bozulmasına ve ilişkilerdeki yön değişikliğine bir göz atalım.

Daha uzağa gitmemek için 1828-29 yıllarında Rus Çarlığı ile İran ve Osmanlı arasında cereyan eden savaş üzerinde biraz duralım.

Rus akınlarından Ermenilerin bağımsızlık umut ettikleri bilinmekteydi Hem doğu ve hemde batı Ermenistan'daki Ermeniler İran ve Osmanlı bo-yunduruğundan kesin olarak (Ruslar sayesinde) kurtulacaklarını umud ediyorlardı. Bu konu hakkında çok şeyler söylenmiştir. Bunun için bu konu üzerinde fazla durmak gereksizdir.

Yalnız burada belirtmemiz gereken bir gerçeğin de Rus akınlarını sabırsızlıkla bekleyenlerin yalnız Ermeniler olmadığdır. Hem Osmanlılara ve hemde İran'a karşı yüzyıllar süren bir nefretle dolu olan Kürtler de aynı bekleyiş içindeydiler. Çünkü, Kürtler Rus kuvvetleri sayesinde iki islam imparatorluğunun ezileceğini ve böylece tam bağımsızlıklarını elde edebileceklerini umuyorlardı.

Ermeniler aynı zamanda iki amaca birden ulaşabileceklerini tasarlıyor-

lardı. Onları yalnız en üstte bulunan Osmanlıdan değil aynı zamanda Sultan Selim(Yavuz)den beri kendilerini bağlayan Kürt beyliklerinden de kurtulmak istiyorlardı.

Kürtler 1829 Rus-Osmanlı savaşları esnasında kendi süvari birlikleri ile General Raskeviç'e yardım ettiler. Fakat Kürtlerin ve Ermenilerin varmak istedikleri amaç aynı hedef değildi. Kürtler Ermenilerin kendilerine bağlı vaziyetlerinden kurtulabileceklerinin ve Kürtlerle eşit bir seviyeye gelebileceklerinin mümkün olduğuna akılları ermiyordu. Bağımsızlık çabasında olan bu iki ulus arasında hiçbir anlaşma yoktu. (Şayet İsrail Ori ve Hovsep Emin tarafından anılan 18. yüzyıl süresince meydana gelen siyasi anlaşmalar göz önüne alınmazsa.)

Tarih Rus galibiyetinin gerilemesini yazar. Rusya Erzurum'dan çekildi ve bunun üzerine, büyük bir ümitle bekleyiş içinde olan Ermeniler hayal kırıklığına uğrayarak kitle halinde göçe mecbur oldular. Batı Ermenistan'ın bir kısmı boşaldı ve 90.000 civarında Ermeni, Güney Kafkasların Ermeni bölgesine yerleşmek için göçtüler.

Bu olayın sarsıntısı Osmanlı idaresi üstünde derin bir tesir yarattı. Çünkü, Osmanlı topraklarının bu bölgesi halktan boşalarak harebe haline geliyordu. Devletin itibarı gittikçe düşüyor ve devlet gelirleri azalıyordu.

Sosyal hayatı ileri düzeyde olan bu halkın (Ermeniler) yerini yavaş yavaş sosyal hayatı daha geri düzeyde olan göçebe Kürtler alıyordu ki, bunlar devlet hazinesine bir gelir bırakmadıkları gibi, Osmanlılara düşmanca davranışları dolayısıyla devlete ihanet edenler diye adlandırılıyorlardı.

Böylece Ermeniler, Rus istilasından sonra sefil oldular ve kendi kabuklarına çekildiler. Rusya'ya bağladıkları parlak umutlar söndü. Ermenilerin kendi yörelerindeki yaşantıları daha da çekilmez oldu. Ermeniler bulundukları yerlerdeki Kürt beyliklerini tatmin etmek zorunluluğunda oldukları gibi, öte yandan gittikçe artmakta olan devlet vergilerini de ödemek zorunluluğunda idiler. Çünkü, Osmanlı idaresinin doğu illerinde güçlenmesi ölçüsünde devlet vergileride artmaktaydı. Ve Ermeniler bu çifte baskının altında, kendi durumlarının iyileşmesi için Osmanlı merkez idaresine sığındılar. Çünkü, Kürt beylerine vermek zorunda oldukları vergilerden kurtulacaklarına ve yeni olanaklar elde edinceye kadar sabırla Osmanlı boyunduruğuna katlanabilmelerinin zorunluluğuna inanıyorlardı.

Ermeniler ve Kürtler gittikçe birbirlerinden uzaklaştılar ve bu soğukluk gelip ta 1848 olaylarına dayandı. Bu olaylar gelecekteki açık Ermeni-Kürt düşmanlığının temeli oldu.

Gittikçe artan bu düşmanlık iki yönden geliyor ve aynı neticeye varıyordu. Kürt ve Ermeni ilişkileri yöneten-yönetilen bir karakterdeydi. Kürtler kendilerine özgü hükmedici karakterlerini koruyorlar ve Ermenilere karşı bir Asya despotizmini uygulamayı kendilerine tabii addediyorlardı. Neticede ezilmiş olan Ermeniler umutsuzluğa düşüyorlar ve bu da onları Osmanlı tar-

afına itiyordu. Kürt beylerinin uyruğu olan Ermeniler, kendi haklarını koruyabilmeleri için Osmanlı merkezi idaresinin bu duruma karışmasını her seferinde istedikleri, bu istekler Kürt beyleri gözünde ihanet olarak kabul ediliyor ve Ermenilerin Kürt düşmanı oldukları kanısına varılıyordu.

Bu iki ateş arasında çırpınan Ermeniler gitgide üçüncü kuvvetli gücün taraftarı oluyorlardı.

* * *

Osmanlı idaresinin Ermenileri Osmanlı tarafına itmek için göstermiş oldukları tutum, genellikle Ermenilerde bu hususta destek olmaıktı. Çünkü, daha öncede gördüğümüz gibi 1806 dan itibaren Kürt beylerine karşı daimi olarak Osmanlı seferleri cereyan etmişti. Bu seferler 1830'dan 1839'a kadar Osmanlı devletinin Tanzimat döneminde, çok daha büyük bir hızla devam ettiler.

Bu olaylardan anlaşılıyor ki Osmanlı idaresi kendi varlığını tehdit eden bir tehlike olan, yarı bağımsız Kürt beyliklerini kesin olarak ezmek için her türlü çabayı sarfediyordu. Ermeniler bu enerjik hucumlara güvenerek Osmanlı idaresinin reformlarını çok çok büyük umutlar bağladılar.

1826 da Yeniçeriler kaldırılıp da ve daha sonra Tanzimat ilan edildiğinde Osmanlı devletinin bütün vilayetlerinde idari ve kazai düzenli idareler kurma çabaları gösterilirken, Ermeniler de bu yapılanları gördüklerinde devletin reformlarından faydalanarak, yöresel kargaşalıktan kurtulacaklarını umud ediyorlardı. Yöresel idari düzen, kendileri için nefret edilir duruma gelmişti. Halbuki Osmanlı düzeninin tadını daha henüz tatmışlardı ve böyle olduğu içinde çok tabii olarak hak ve hürriyet bakımından ondan boşuna umutlar bekliyorlardı.

1829 Osmanlı-Rus seferinden sonra Ermeni-Kürt ilişkilerinin yukarıda belirtilen şekilde geliştiğini ve 18 yıl sonra, yani 1847'de Ermenilerin çoğunluğunun Osmanlı saflarında silahlı güçlerle Kürtlere karşı savaşa katıldıklarını görürüz. Osmanlılar sözde devlet sınırları içinde düzeni korumak için ortadaydılar.

Bunun için bazen düzenli ordu birliklerinin yerleşebilmesi nedenini, bazen herhangi bir yerde ezilen Ermenileri korumak ve bazende yöresel isyanları bastırabilme bahanesiyle, her seferinde de Ermenilerin şikayetleri üzerine harekete geçtiklerini bildirerek, yaptıkları vahşilikler de kendilerini haklı göstermeye uğraşıyorlardı.

Bedir Han'ın isyanı hernekadar Osmanlılar tarafından bastırılmış isede, Osmanlı idarecileri bu hareketi kendi saflarında Ermenilerinde katılmış olduklarını ve bu hareketin yalnızca Ermeni haklarını korumak amacını göttüğü kanısını etrafa yaymaya çalıştılar.

Topal Osman Paşa'nın galibiyet haberi İstanbul'da büyük sevinçle karşılandı. Ermeni Patriark'ının emriyle kiliselerde dualar okunda ve Tanrıya

şükredildi. Bab-ı Ali, Patriark'ın bu hareketini tebrik etti.

Avedis Berberyan "Ermeni Tarihi" eserinde Patriark'ın kendini vazifeli addedip bütün taşraya bir genelge (gontak) göndererek bütün Ermenileri "Sultana ve O'nun güçlü devletine şükran duymalarını" emrettiğini yazar.

Avedis Berberyan bu "Gontak" ın çok kolayca anlaşılabilmesi için o zamanın halk diliyle yazılmış olduğunu da belirtir. Ermeni Patriarklığı'nın ne denli Osmanlı yanlısı bir siyaset izlediğini ve temel nedenlerini belirttiği için bu meşhur belgenin tamamını aşağıya aktarıyorum.

"Sultan'ın oturduğu başşehir Konstinopol'un Patriarkı Peder Matteos Başpiskopos tarafından tüm kutsal kiliseler-bütünlüğüne duyuru:

İman dolu olan sizler, bütün dünya uluslarının gözünde eşsiz niteliklere sahip, mukayese kabul etmez ve Ermeni Ulusu için iftihar teşkil edip, yüzyıllardan bu yana vahşi Kürtlerin insafsız ve zalim despotluklarının elinde bugün bir harebe ve çöl vaziyetine girmiş ve sessizce ağlayıp figan eden Ermenistanımız ve bir şanssızlık eseri insanlıktan yoksun Kürtlerin yırtıcı pençelerine bir av gibi düşmüş sevgili evlatlarımız ve öksüz Ermeni Ulusumuz! Nasıl İsrail Mısır'lıların eli altından kurtulduysa, lutfedici Allah kendi halkı olan Ermenileri de bu çekilmesi imkansız esaretten kurtarır.

O, gökten Ermenilerin dünyasına bakarak Ermenistan'ın vahşi Kürtlerin hayvanlarına çayır ve otlak haline geldiğini, ilk kez yarattığı insanları olan Ermenilere adadığı, bu güzel toprakların bir in haline döndürüldüğünü gördü ve dünyada ilk Putperestliğin yaratıcısı olan Babilon Tiranı'nı Allah'tan aldığı güç sayesinde okuyla vurup yere deviren Hayk - Nahabet (14)'deki inanç gücünü kendi iyilikseverliği ile görerek bizleri hatırladı.

Tanrı bu eşsiz ve güzel ülkeyi insafsız tiranların elinde çaresiz bir durumda kalmış görerek, ona acıdı ve ilahi arzusuyla Görkemli Krallara özgü yüce Sultan Abdul Mecid'in iyi yürekli huyunu, bize karşı acıma ve merhamet duygularıyla besledi ve Abdul Mecid bu ülkedeki despotlardan Ermenilerin özgürlüklerini elde etmelerine karar verdi.

Tanrının bu lütfunun yalnız Ermeni Ulusuna özgü olduğunu bildiğimiz için, biz minnet duygularımızla sabah akşam O'na ibadet, dua ve niza ettik ve böylece, O, herşeye gücü yeten sağ kolu ile devletin sadık, düzenli ve cesurane savaşan askerlerinden oluşan ordusunu korudu ve ona yardım etti.

Tanrı kutsaldır ve O'nun herşeyden güçlü olan sağ kolu da yenilmezdir. O günahsız Kilise korosu çocuklarının dini isteklerini, rahiplerin güçlü bir inançla dolu ve ağlamaklı olarak kolları açık bir şekildeki arzularını duyduktan sonra düşmanların içine bir korku ve dehşet düşürdü ve onlara 'aman!' dedirtti ve O despotların liderleri olan Han Mahmud ve Bedir Han Beylerini Osmanlı Paşasının eline utanlı ve umutsuz bir şekilde düşürdükten sonra, hayatlarının bağışlanmasını rica ettirdi ve bu görülmemiş galibiyeti Sultanın yüksek şahsiyetlerinin adına ve güçlü buyruklarına adadı. Böylelikle Erme-

nistan bu acıklı durumdan ve çekilmesi imkansız esareten kurtulmuş oldu... Umud ederiz ki bundan böyle yapıcı, iyi kalpli, lütüfkar ve insancıl bir kişiliğe sahip olan Kralımızın sayesinde Ermenistan gelişsin, yenilensin ve zenginleşerek eskiden sahip olduğu şahane görüntüsüne kavuşsun.

Görün ve düşünün şimdi şu sözlerin anlamını! Ne denli düşünürseniz o kadar hayret edeceksiniz ve O haşmetli Sultanımızın Ermeni Ulusuna karşı taşıdığı eşsiz sevgi ve özel ihtimamına şaşacaksınız. Çünkü, O'nun yüce iyilikseverliği-kollarım açık olarak bu zaferler için yaptığım duaları, ricaları duyarak-sevincimizi ve anlatılmaz memnuniyetimizi daha da fazlalaştırmak isteyerek, kendileride bizlerle birlikte Kasım ayının 27'si Cumartesi günü, huzurunda en güvendiği dostlarından birisiyle Hak-ipayeleri olan Patriarklık makamına aşağıdaki emri yolladı:

'Olumlu sonuçlanan bu zaferim için yapmış olduğunuz dua ve istekleri Tanrı işitti, kabul etti ve Krallığıma bu görülmemiş galibiyeti adadı. Bu galibiyeti Tanrının bana emanet ettiği uyruklarımın tam rahatını temin etmek için çok arzuluyordum. Patriark! şimdi sen bütün Ulusuna benim sizinle birlikte sevinç içinde olduğumu bildir! Sizin Kraliyetime karşı olan tam bağlılığınızı, sevginizi ve arzularınızı kabullendim ve muhteşem Krallığım önünde bana temennilerde bulunma ayinlerinizi görür gibiyim. Cenabı Allah kendi gücüyle sizleri korusun,'

Bakınız ve bu insancıl-haşmetli Sultanımızın kendi uyruğundaki uluslara karşı gösterdiği bu benzersiz hamiyet duygusuna şaşınız!

Bu günü hürriyet bayramı yapıp birlikte Tanrı'dan isteklerde bulunup Sultan'ı överek O'na şükrediniz ve deyiniz ki:

Yaşasın insafli, muzaffer, iyiliksever ve dayanağa muhtaç olmayan İmparatorumuz ve Kralımız Sultan Abdul Mecid Han!

Yaşasın güçlü ve adil Valide Şultan!

Yaşasın İmparatorun çocukları, O'nun aile mensupları, Sultanımızın ve güçlü Osmanlı Krallığının övüncü olan Tanrının sağ kolu asil Şehzadeler!

Tanrı bu yüksek kişilere yardımcı olsun ve devletin çok sayın şahsiyetleri olan Vezirlerini yüce vazifelerinin görkemi içinde güçlendirip Ermeni Ulusunu Sultanımızın tatlı gözü önünde haklı göstererek koruyup, sahibimiz ve kurtarıcımız İsa Allah'ın selamına, lütuflarına ve insancılığına layık kılsın.

Sonsuza kadar kutsal olsun. Amin! İstanbul, 1847, Aralık 9" (A.Berberyan, Ermeni Tarihi, sayfa 323-326)

Bu meşhur "Gontak" tan anlaşılıyor ki Ermeniler Kürtlere karşı gergin bir durumdaydılar. Kürtlere Ermenistan'ı "idare edenler" ve Osmanlılara da "koruyucular" gözüyle bakmaktaydılar.

Matteos Patriark Ermenistan'da olan baskılar hakkında "koruyucu" idarenin dikkatini çekmek için gönderdiği yazıların ikincisinde Ermenistan'ın durumunda olumlu değişimler olmadığı takdirde Ermeni halkının Rusya'ya göçmeye zorunlu kalacağını belirtmiştir.

Görüldüğü gibi 1848 de Ermeni Patriarlığı kitlesel göçü bir çeşit tehdit olarak kullanmaktadır. Çünkü, Patriark 1830 da meydana gelen göçün Osmanlı idaresi üstünde büyük bir etki yarattığını ve Osmanlı idaresinin böyle benzer bir olayın tekrar etmesini istemediğini ve bu hususta çok dikkatli olduğunu biliyordu.

Kitlesel göç hususunda Osmanlı idaresinin takındığı bu dikkatlilik Sultan Hamid döneminin ilk yıllarına kadar devam etmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı ordusunun galibiyetinden Ermeni Patriarlığı'nın ne umutlar beklediği bu "Gontak" dan anlaşılmaktadır. Patriark çoğunlukla bütün Kürt beyliklerine karşı olup yalnız ve yalnız kendi idaresinin güçlenmesini amaç edinen bu davranışıyla çocuğumsu bir ümit içinde Ermenistan'ın bağımsızlığına kavuşacağına inanmaktadır. Matteos Patriark, "Gontak"ı ile yakın gelecekte Ermenistan'ın gelişerek "Sultan'ın himayesi altında" eski görkemi- liliğine erişeceğini umarken, öte yandan bu himayeye karşı, Sultan idares- nin esas amacını gizliyor ve Sultan'ın muzaffer kılıcını, kendisine bağlı ulus- ları korumak için savurduğunu göstermeye çalışıyordu.

Aynı zamanda Ermeni bağımsızlık atılımlarını bir kenara iterek, Osman Paşa'nın Kürtlere karşı zaferini bir özgürlük bayramı olarak göstermeye ça- lışıyordu. Ve öte yandan da Osmanlı idaresi Ermenileri övüyor ve onları Os- manlıların gerçek sadık tabaası olarak kabul ediyordu. Fakat hakikatette, o tarihlerden sonra Ermenistan'daki Ermeniler üzerinde olan Osmanlı ve Kürt çifte boyunduruğu daha da şiddetli olarak kendisini gösterecekti.

Ermeni Ulusunun büyük bir kısmı ve özellikle İstanbul'daki Ermeni Patriark- lığı Ermenilerin bağımsızlığı (devlet kurma amacından yoksun siyasi, fakat bel- lirsiz bir kavram) ve güncel yaşamın reformunu Osmanlı idaresinin arabasına bağlamışlardı. Özellikle 1839 "Tanzimat dönemi"nde Osmanlı devleti içinde yer alan olaylar Ermenilerin ümidini güçlendiriyor ve aynı zamanda o dönemde Osmanlı ülkesindeki Ermeniler hemen hemen hiç bir yabancı devletin müdaha- lesi ihtimalini düşünmüyorlardı. Osmanlı askerleri, mahkemeleri ve idari yetkisi artık Batı Ermenistan'ın bütün köşelerine giri-yordu.

1850-60 yılları döneminde Ermeni Ulusal Anayasası (15) gerçekleşiyor, Erme- nistan'da Ermeni dini makamlarının ağı her tarafı sarıyor ve Kürt zorbalıkları her seferinde Osmanlıların müdahalesine neden teşkil ediyordu.

Osman Paşa'nın dehşet saçan döneminden sonra da Kürtlerin sürgün edilme- leri ve zindanlara atılmaları siyaseti süregidiyordu. Osmanlı idaresi güçlenebil- mek için yöresel bazı guruplara ihtiyaç duyduğu bu dönemde Ermeniler bir rahat- lık devresini kısa süreli de olsa yaşadılar.

Fakat Ermenilerin genel olarak istedikleri mantıksız olup ancak acizlerin baş- vuracakları yoldu. Ermeniler ve Kürtler 1848 den sonra zor ve acı günler yaşadılar. O günlerde oynanan Osmanlı, Ermeni ve Kürt üçlü siyasi oyununda Osmanlı ka- zançlı çıktı.

Ermeniler ve Kürtler çok büyük hatalarda bulundular. Bunlar o elverişli ve fırtınalı ortamda siyasi yönden olgunluk göstermeyip karşılarında duran büyük zorlukları sağ duyu içinde yenemediler. Bu iki halk arasında ayrılıklar gün geçtikçe büyüdü, aynı hedefi güden yollar birbirlerinden gittikçe ayrıldı ve sonunda birbirine karşı iki zıt kutup şekline dönüştü.

Bu kader tayin edici günlerdeki ayrılış neticesinde tarih çok daha dramatik ve kanlı sahnelere şahit olacak ve bu olayların doğurduğu hatalar Kürt ve Ermenilerin alınlarında silinmez birer leke olarak tarihe geçecektir.

• • •

Kürdistan'da "Şeyhlik" Dönemi **(1 8 5 0 - 1 8 8 0)**

1

Ermeni Anayasası ve Kürt Şeyhlikleri

Bedir Han Bey hareketinin düşmesinden sonra da Osmanlı idaresi yolundan sapmadan bütün güçlü Kürt beyliklerine karşı saldırılarını devam ettirdi. Osmanlı idaresi için, bir çıban başı olan herkes hapsedildi, darağaçlarına götürüldü ve sürgün ettirildi. Bu siyasetini sürekli olarak, aşağı yukarı 1865 yılına kadar devam ettirdi. O tarihten sonra baskı gevşedi, çünkü, güçlü beylikler Osmanlı idaresinin saldırılarıyla hemen hemen tamamen çözüldüler ve Osmanlı boyunduruğunu kabul ederek kaderlerine boyun eğdiler.

Bu olaylardan sonra Kürtlerin Osmanlı devletine ve Türklere olan düşmanlıkları daha da çok güçlendi. O tarihlerde birçok türküler söylendi, bu türkülerde, Türkün dönekeçe arkadan vuruşu, O'na güvenilmemesi gerektiği ve O'nun namertliği nefret ve kinle dile getiriliyordu. O türkülerde Kürtlere, Türke teslim olmamaları, O'nun tatlı sözlerine inanıp "Erzincan'a gitmemeleri telkin ediliyor ve Erzincan (4. Ordu karargahı) ve Musul (7. ordu karargahı) bu türkülerde beddua ile anılan korkunç şehirler olarak tasvir ediliyordu. (1) Osmanlı idaresi gerçekten de iki güçlü ordusunu Ermenistan'ın ve Kürdistan'ın çok önemli iki merkezine karargah olarak yerleştirerek, Kürtleri kuzeyden ve güneyden güçlü bir askeri ablukaya almıştı.

1854 Rus-Osmanlı savaşında Kürtler Osmanlı ordusuna yardım etmediler ve tam tersine yer yer Rus ordusuna öncülük yaptılar 1854'te Yezdanşer (2) önderliğinde yöresel bir isyan başgösterdi, fakat bu isyan büyük askeri kuvvetlerle boğuldu.

Bu isyandan başka Osmanlı idaresine karşı yapılan birkaç direnişte anılmaya değer. Güney Sasun Kürtleri Osmanlı idare teşkilatının Sasun'da yerleşmesine karşı uzun zaman direndiler. Şunu da belirtmeliyiz ki bu direnişte

Ermeni ve Kürtler aynı saflarda çarpışıyorlardı çünkü, Osmanlı idaresinin varlığı her iki halkta da bir dehşet havası uyandırıyorlardı. Onlar Osmanlı idarecilerinin kaymakamlarını, polislerini ve hakimlerini görmek bile istemiyorlar ve "her türlü vergileri Diyarbekir'e götürüp devlete vermeye hazırız fakat Osmanlı idari teşkilatının ve polisinin Sasun'a ayak atmasına bile razı değiliz" diyorlardı.

1864 te devlet daha güçlü bir müdahaleye girişince, Batman nehri üzerindeki köprü'nün yakınında büyük bir savaş oldu. Ermeniler ve Kürtler birleşik güçlerle Osmanlı ordusuna karşı çıktılar. İlk dönemde düşmana karşı üstün geldiler, fakat daha sonraları Osmanlı güçlerinin sayıca üstünlüğü karşısında geri çekildiler ve ancak o tarihten sonra ilk kez Osmanlı idaresi Sasun'a yerleşebildi.

Kürdistan'da büyük beylik aileleri yavaş yavaş ortadan kayboluyor ve bunların yerini, kendi kabuklarına çekilmiş, dehşet içindeki-küçük bölgelere sıkıştırılmış-aşiret reislikleri alıyordu. Bütün Kürt dünyası içinde "Eskere Reş hat" siyah asker geldi-(3) deyimi bir dehşet ifadesi yaratıyordu.

Bu yeni şartlar altında din adamları olan şeyh-Mollaların nüfuz elde etmeye başladıklarını görüyoruz. Onlar artık pasif vaziyetlerini bırakıp o dehşet ve korku günlerinde birbirinden kopuk Kürt unsurlarını birleştirmeye ve kendi etrafında toparlamaya başladılar.

Bedir Han hareketinin düşüşüne kadar dini nüfuza sahip olan Şeyhler, bu nüfuzlarını güçlü aşiret reislerinin silahlı güçlerine yardımcı olarak kullanırlardı. Şeyhlik, emirlik ve Aşiret reislikleriyle yarış halinde değildi, fakat 1848 olaylarından sonra Kürtler, kaybetmiş oldukları askeri ve siyasi güç yerine, tek bir aşiret idaresi sınırlarını aşan dini kozu ortaya çıkarma beceri-likliliğini gösterdiler.

Şeyhler Osmanlı idaresinin baskılarından nisbeten uzaktılar. Osmanlı idaresi onları İslamlığın birer memurları olarak kabul ediyor ve bu dini memuriyet onlara kendi nüfuzlarını büyük Kürt kitleleri üstünde yayarak, yavaş yavaş büyük beylerin yerini alma yolunda kolaylıklar sağlıyordu. Küçüklü büyüklü aşiret reisleri şeyhlere bağlanıyor, onların emirlerine uyuyor ve onların dini nüfuzlarından faydalanarak, kendi idarelerindeki Kürtler üstünde idarelerini güçlendiriyorlardı.

Şeyhliğin güçlenmesi ve Kürt Ulusal hayatında siyasi bir rol oynaması iki nedene bağlıdır. İlk neden, daha önce de belirttiğimiz gibi Kürt beylerinin zayıflaması neticesinde, Kürt entellektüelleri (şeyhler) başarılı bir şekilde dini kişilikleri altında Kürt halkının birliğine ve güçlenmesine yardımcı oldular, İkinci neden ise, Ermenilerin Ulusal Anayasasının tatbik edilmesi neticesinde Ermeni topluluklarının sosyal yaşantısının gelişmesidir.

* * *

Ermenilerin Ulusal Anayasasından biraz bahsedelim. Bu olay 1850 yılları

rından ta 1890 yıllarına kadar Ermenilerin Ulusal yaşamına renk vermiş olan ve Ermeni ihtilalini hazırlayıp, onu doğuran en büyük nedenlerden biridir.

Bu 40 yıl süren Ermeni Ulusunun tarihi birçoklarınınca bilinmektedir. Bunun için burada derinliğine anlatmamız gereksizdir. Fakat Ermeni entellektüellerinin, 40 yıl süren (1890-1930) Ermeni devrim hareketlerini değerlendirebilmeleri, Ermeniler, Türkler, Kürtler ve büyük devletler arasında meydana gelmiş olan "Ermeni Meselesi" ve reformlar hakkında ilişkileri saptayıp, yanlışları ve doğruları tartabilmeleri için, özellikle 1848'den 1890'a kadar meydana gelen olayları, Ermeni halkının yaşantısını ve uluslararası ger-çekleri öğrenmeleri gerekir. Çünkü, geçirdiğimiz son 40 senelik (1890-1930) hayat, Ermeni ihtilalinden önceki yarım yüzyıllık tarihsel-siyasal hayatın açık ve olağan bir sonucudur.

Bundan önceki bölümde Matteos Patriark'ın "Gontak"ını belirtmiştik. Bu "Gontak" tan beklenen umutlar gerçekleşmedi. Ermeni özgürlüğü ve bağımsızlığı yerine, Ermenistan'da Osmanlı idaresi daha da güçlendi. Fakat buna rağmen Ermeniler, Osmanlılardan umutlarını kesmediler ve onlarla dostça ilişkilerini koruyup, meydana çıkabilecek olanakları kullanabilmeye çalıştılar.

Burada itiraf etmek gerekirken 1808 de Sultan Mahmud II nin tahta oturduğundan itibaren, Osmanlı devleti fırtınalı reform dönemleri yaşadı. Ele alınan büyük değişiklikler yapma çabaları, Osmanlı devleti ni içten büyük ölçüde sarstı, Sultan Mahmud, Mustafa Kemal'in sonradan yapacaklarının aynısını yapmıştır. Ve dikkatle belirtmek gerekir ki 1808 den Sultan Hamid'in tahta geçiş yılı olan 1876 yılına kadar önemsiz kesintilerle Sultan Mahmud'dan sonra gelen Sultanlar da O'nun yolunu izlediler. Avrupalılaşıma, reform ve toplumu değiştirme çabalarıyla 70 yıllık bir iç savaş dönemi yaratıldı. Bütün bu çabalar tepeden, yani Sultanlardan, belirli sayıda aydın ve insafli idareciler tarafından salık verilmekte idi, fakal alt zümreye ve düzene girmesi olanaksız geniş memur tabakasına bunu anlatmak çok zordu.

Bu fırtınalı dönemde şu olaylar meydana gelmiştir: Sultan Mahmud reformları (1808), Sırbistan'ın (1815) ve Yunanistan'ın (1829) bağımsızlıklarına kavuşmaları, Yeniçeriliğin kaldırılması (1826), "Tanzimat" (1839), "Hattı Hümayün" (Veya reformlar belgesi) (1856), Karadağ'ın (Monte Negro) özgürlüğe kavuşması (1852), Romanya'nın bağımsızlığını elde etmesi (1862), Ermenilerin Ulusal Anayasası (1862) de tasdik edildi) vs.,vs.

Bütün bu dönem esnasında Ermeniler, Osmanlı devletinin en sadık unsuru olarak kabuledilirlerdi. Ermenilerin kendileri de uğradıkları haksızlıklara rağmen Osmanlı taraftarı olmuşlardı ve onlar, "Tanzimat", "Hattı Hümayün" ve Osmanlı idaresinin Ermeni eyaletlerindeki keyfi idareye son vermek yönünde almış oldukları güçlü tedbirler sayesinde durumlarının temelden iyileşmesini beklemekteydiler. Devletin reform ilanları İstanbul'da muazzam yankılar bırakıyordu. Oysaki bu yankılar ancak Orta Anadolu'ya kadar his-

sedilip, daha ötelerdeki Ermeni eyaletlerinde ise hiç mi hiç duyulmuyordu. Oralarda haya! eski haliyle devam edegeliyor, istismarcılar istismarlarına devam ediyor, halk nefes almaya bile vakit bulamıyordu.

Bu dönemde yapılan iç reformların neticelerinden biri de Ermeni Ulusal Anayasasının ilanıydı ki bu, İstanbul'dan ta en ücra taşra şehirlerine kadar Ermenilerin hayatına yeni bir şekil veriyordu.

Ermenilerin Ulusal Meclisinin yasa kurma çalışmaları, Sultan tarafından resmen tasdik edilmesinden sonra başlar. (1862). Böylece Ermeniler geniş bir özerkliğe ve aynı zamanda İstanbul'dan ta en ücra kazalra kadar, oylarla göreve getirilmiş "Mebusan Meclisine", Patriarklığa, ayrıca Ruhani ve idare Meclislere de sahip oldular.

Ulusal Anayasa Ermenilerin hayatında ateşli bir dönem yarattı. Bu iç özerklik Ermenilerin reform vaatlerinden beklediklerinin bir kısmını tatmin etmiş oldu. Bundan başka bir an için Ermeniler bu yolla kendilerine bağımsızlık yolunun açıldığını inandılar.

İnkar edilemez ki, Ulusal Anayasa Ermeniler için bir rönesans devri oldu. Ermeniler Ulusal bir merkez (İstanbul) meydana getirdiler, taşradaki bütün dinsel ve diğer kurumlar birlikte buraya bağlandılar. Eğitim ve kültür hızla ilerledi ve Ermeni halkı birbirine daha çok bağlandı, ulusal uyanış başladı ve günlük yaşantıda da iyileşmenin sonuçları artık kendini göstermeye başladı. Kısacası, Ermenilik kendi kendisine sahip olmuş kanısını yarattı.

Eğer bir an için 1860-1880 yıllarını kapsayan dönemde Ulusal Ermeni Meclis tutanaklarını, oturumların şeklini, seçimleri ve kararları incelersek, bunların bize Ermeni Ulusunun bu Ulusal Mecliste gerçekten "hükümet", "parlamento", "seçim" vs. gibi devlete özgü roller oynadıkları ve tam bir memnuniyet içinde olmasalarda ellerindekileriyle yetinmeye razı olduklarını gösterir. Ne yazık ki bu iç özerklik, eski Patriarklık geleneklerinin dini ve eğitim prensiplerine göre tatbik ediliyordu. Ve tüm Ermeni hayatı, İstanbul'daki Ermenilerin bilinci ve iç ihtiraslarının dar sınırları içinde kalıyordu. Ermeni halkının yaşantısında değişiklikler ise yüz üstü bırakılıyor, veya en çok bazı durumlarda İstanbul Ermenileri "takrirlere" güveniyor ve "hamiyetperver" hükümetten çareler bekliyorlardı. Fakat bu çareler İstanbul'un dışında, özellikle Ermeni vilayetlerinde maalesef tam aksi bir sonuç veriyordu.

. . .

Bu konuda derine inmeden önce Ermeni vilayetlerinin tümünde İstanbul Ermeni Parlamentosunun tesiriyle mahalli cemaat örgütlerinin hızlı bir şekilde doğduğunu ve bunun Ermeni tarihi içindeki önemini belirtmek gerekir.

Bu arada Ermenistan ve Kürdistan vilayetlerindeki ve kazalarındaki Ermeni kilisesi mümessillik teşkilatlarının gelişimi dikkate değer. Osmanlı idare teşkilatı daha henüz olarlarda güçlenmek üzere iken ve yeni ilan edilmiş kanunlara uygun bir durum yaratılmak için çalışırken, Ermeni Ulusal

Anayasasının etkisiyle, Ermeniler her yerde yeni toplantılar düzenliyor ve kendi kilise mümesilliklerini seçiyorlar veya Patriarklık tarafından tayin ediliyorlardı. Bu liderler o bölge Ermenilerinin dini liderleri olmakla kalmıyor, aynı zamanda idari mekanizmanın da liderliğini yapıyorlardı. Onlar yerli Ermenilerin, Kürtlerin ve Türklerin gözünde Osmanlı valisinin ve mutasarrıfının düzeyinde, Ermenilerin valisi veya kaza müdürü şeklinde sayılmaktaydılar. Kürtler ise devletin Ermenilere tanıdığı olduğu bu lütuftan yoksun bırakılıyorlardı.

Böylece Ermeniler devlet tarafından kendilerine sunulan bu haklara dayanarak, Ermenistan'ı bir Ruhani liderler ağı ile kaplıyorlar, idari hayata katılmak ve benzer faaliyetlerle kendi yaşantılarında olumlu bir gelişmenin gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Fakat gerçekte bu "dini liderler ağı" yalnızca bir din ve eğitim kurumu olarak kalıyor, günlük yaşantının iyileşmesi, Ermeni Ulusunun güvenliği ve halkın özerkliği konularında yalnızca gönderilen müracaatlar ve sayısız şikayetlere bırakılıyordu. Bu müracaat ve şikayetler İstanbul Ermeni Patriarklığı'na gidiyor, Patriark ise bunları takrir şeklinde Sultan'a sunmaktan başka birşey yapamıyordu.

Böylelikle başlarında din adamlarının bulunduğu Ermeni mümessillikleri, Kürtlerin kıskançlığına neden oluyordu. Aynı zamanda Kürt aşiret reislerinin zayıf düşmüş ve baskı altında kalmış olmaları ve bundan yararlanan şeyhlerin, Osmanlı idaresinin izni olmadan kendi bölgelerinin (Ermeni din liderleri gibi) lideri haline geldiğini ve bunlardan bazılarının güçlenerek bütün Kürtlerin sempatisini kazanıp hatta kendilerini "Umum din reisi" (bir çeşit Kürt Patriarkı) ilan ettiklerini görüyoruz.

Fakat Ermenilerle Kürtlerin dini liderleri arasında büyük bir fark vardı. Kürt büyük şeyhinin merkezi Kürdistan'ın kalbindeydi, oysaki Ermeni Patriarkı İstanbul'da kalmaktaydı. Kürt şeyhleri dini memuriyet perdesi altında, güçlü beylik hakkına bizzat ve kendilerine öz güçlerle varıyorlardı. Onların emri altında onbinlerce silahlı aşiret kuvveti vardı. Ermeni liderlerinin yegane silahı ise şikayetler ve gizli raporlardı ki bunları Osmanlı yüksek memurları ve merkez idaresi sevgiyle karşılıyordu. Çünkü, bu sayede rüşvet almak ve talan etmek için ellerinde bir bahane bulunuyordu. Veyahutta bazı durumlarda Osmanlı idaresi gözünde "istenmeyen adam" vaziyetinde olan bir Kürt'ü ortadan kaldırmak için bu şikayeti resmi bir neden olarak kullanıyorlardı.

1848 büyük Kürt hareketinin bastırılmasından sonra Kürtler Ermenilere karşı düşmanlıkla dolmuşlardı ve silahlı dağlı Ermeniler dışında bütün Ermenilere Osmanlı taraftarı gözüyle bakıyorlardı. Bu düşünce, Ermeni dini mümessilliklerinin oynadığı roller ve Osmanlı idaresinin çevik ve hilakar siyaseti sayesinde güçleniyordu. Osmanlı idaresi Kürt aşiretlerinin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarından ve Ermenilerin Osmanlıya olan gözü kör sempatilerinden faydalanarak Ermenistan ve Kürdistan'a girmiş, yerleşmiş-

ti. Osmanlı idaresinin yapacağı şey, Ermeni ve Kürt ilişkilerini daha da gerginleştirerek hakimiyetini oralarda daha da sabitleştirmekti. Osmanlılar yavaş yavaş bu amaçlarına varıyorlardı. İlk dönemde Ermenileri himayelerine aldılar ve onlara geçici bir rahatlık sağladılar. Fakat ne zaman ki Ermeniler bu özgürlük atmosferi içinde sınırsız ve dizgine gelmez ümitler beslediler, o zaman Osmanlılar tekrar Kürtleri Ermenilere karşı çıkarttılar.

-Ancak Kürtler de eskiden sahip oldukları bağımsızca yaşama olanağını elde etme yollarını da iyice kapatarak.-

Gördüğümüz gibi o dönemde Kürtler Ermenilere karşı düşmanca bir tutum içindeydiler. Ermeni liderlerinin şikayetleri ise bu ilişkileri daha da çok gerginleştiriyordu. Diğer taraftan Osmanlı siyasi ve askeri yüksek memurları, ileri gelen bazı Kürt liderlerini sürgün etmesine, hapsedmesine ve kontrol etmesine rağmen bunlar sonunda büyük rüşvetlerle serbest bırakılıyorlardı. Yeniden memleketine dönebilen Kürt liderleri ise bu hınçlarını Osmanlı yanlısı Ermenilerden alıyorlardı.

* * *

1865 den sonra Kürt şeyhleri ve aşiret reisleri artık eskisi gibi takib edil-mediklerinden hayat Ermeniler için daha da çekilmez bir hale geliyordu. Kürt aşiretleri 1847 ve 1854 olaylarında kendilerine vurulan darbelerden uyanmışlardı. Diğer taraftan büyük Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılması ve güçlü bir Osmanlı ordusunun Kürdistan'daki varlığı, Kürtlerin bağımsızlık ve egemenlik isteklerini erteletiyor ve bunun yerini bir nevi kadere boyun eğiş alıyordu. Kürtler kendi dar yöresel hakimiyetleri ile yetiniyor ve talana, soygunculuğa, iç kavgalara devam ediyordu. Milli birlik bilinci ise büsbütün unutuluyordu.

Bu şartlar içinde olan Kürtlerin Ermenilerle bir ittifak kurmaları, onların rönesansına yardım etmeleri veya onlarla iyi geçinerek yaşama çareleri bulmaları yolunda bir eğilim göstermeleri zordu. Hirıman Hayrik, Daron dini lideri olduğu dönemde bu yönde epey teşebbüslere girmişti. Kürtler tam tersine Ermenilere karşı öyle bir sömürü siyasetine başladılar ki, bu baskı 1848 de öncekini aratacak güçlülükteydi.

Daha önceleri Ermenilerin yerleşik olduğu bütün Ermeni bölgesi herhangi bir büyük Kürt beyinin idaresi altındaydı ve bundan dolayı Ermeniler diğer aşiretlerin baskısından korunuyorlardı. Kürt beyleri Ermenileri sömürüyor ve bu sömürü babadan oğula berdevam ediyordu. Halbuki bu yeni koşullarda Ermeniler Osmanlı idaresine bağlı ve onlarla vergi veren bir duruma geçince, Kürtler Ermenileri Osmanlıya bağlı, sömürülmesi olağan fakat şimdi başkasına tabi olan bir kitle olarak görmeye başladılar.

1860 yıllarından itibaren mülkiyet mücadelesi keskin bir nitelik kazanmaya başladı. Şeyhler, çok eskiden derebeylere bırakılmış bulunan ve daha sonraları merkez idaresi tarafından çıkarılan yeni kanunlarla çiftçiye terkedilmiş olan bütün mülkleri kendilerine mal etmek istediler.

Bu hareketi başlatan meşhur Şeyh Celalettin'in babası Şeyh Sabadullah idi. O, dini fanatizmi kendisine bir silah olarak kullanıyordu. O'nun yolculuk yaptığı esnada yüzünü bir peçe ile örtüp, hıristiyanları görmenin bile büyük bir günah olduğunu söylediği anlatılır.

Bu dini fanatizm etkisini göstermekte gecikmedi. Bir müddet sonra Kürt bölgelerinden kovulan bir kısım Ermeniler mülklerini terk ederek başka yerlere göç etmek zorunluluğunda kalıp, bir kısmı da Kürt ağalarına bağlı topraksız köylüler haline geldiler. Böylelikle Ermeni topraklarının Kürtler tarafından işgali yeni bir şekilde başlamış oldu ve durum daha sonra devlet için çözülmesi zor bir sorun halini alırken, aynı zamanda bu durum Ermeniler ve Kürtler arasında büyük bir ekonomik ve sınıfsal uçurumun da ortaya çıkmasına sebep oldu.

Ermeni ve Kürt Ulusu arasındaki bu uçurum Meşrutiyet devrinin sonuna dek kapanmadı ve maalesef sonunda bu uçurum her iki ulusun sel gibi kanının dökülmesine sebep teşkil etti.

II

Ermenistanın Karışık Durumu ve Berlin Antlaşması

Bir yandan Osmanlı idaresi, idari ve askeri mekanizmasını Ermenistan ve Kürdistan içlerinde güçlendirirken, öte yandan da oralarda Kürtleri ezme ve onların beylik haklarını kısıtlama siyasetine devam ediyor ve aynı zamanda Kürtlerin çalışkan Ermeni halkına karşı sürdürdükleri kötü davranışlarına göz yumuyordu.

Bu ağır sömürünün ve kötü davranışların üzerine ayrıca ordunun ve polisin baskıları ekleniyor ve valiler, idareciler, kaymakamlar yetmiyormuş gibi bir de buna mahkemeler katılarak devlet, boyunduruğunu bütün ağırlığı ile Ermeni Ulusunun ensesinde hissettiriyordu. Osmanlı memurlarının ve din adamlarının varlığı islam fanatizmini körüklüyor, Kürt liderleri de Osmanlıları izleyerek dini toleranssızlığı ve Tatarlara özgü barbar davranışlara özenerek bu boyunduruğu daha da çekilmez hale getiriyorlardı.

Gerçekten Ermenilerin durumu 1848 den sonra daha da zorlaştı çünkü, her ne kadar kısa bir süre için de olsa Kürt beylerinin idaresinden kurtuldularsa da, hemen akabinde bu sefer buralara yeni yerleşmiş Osmanlı idari mekanizmasının boyunduruğuna girdiler. Osmanlı despotizmi ise Kürt beylerinin keyfi idarelerinden daha az hafif değildi ve Ermenilerin uğradıkları maddi zararlar ise öncekine nazaran daha da katmerliydi. Çok küçük bir azınlık hariç Ermenilerin çoğunluğu, kendi yakınlarındaki Kürt aşiretlerini memnun etmeye uğraşıyor ve bundan başka da kendilerinden istenen her çeşit dolaylı ve dolaysız vergileri ödemek zorunluluğunda kalıyorlardı.

1850'den Berlin Konferansı'nın yapıldığı 1878'e kadar Ermeni vilayetlerine uygulanan despotizm ve sömürü İstanbul Ermeni Patrikliğine yollanmış olan çok sayıdaki rapor ve şikayetlerde belgelenmiştir. Fakat Patriark, Bab-ı Ali'ye "takrir" ler sunmak ve "hayırsever" Osmanlı hükümetinden bir çare bulmasını rica etmekten başka bir silaha sahip değildi.

Bu konuda bir fikir verebilmek için sadece 1860-1870 yılları arasındaki 10 yıllık süre içinde Patriarklığın Osmanlı hükümetine 529 "takrir" sunmuş olduğunu bir örnek olarak verebiliriz.

Patriarklık ve Ermeni Milli Meclisi Ermenistan'dan kendilerine gelen feryad ve figanlardan çok tedirgin oluyorlar ve kaygılanıyorlardı. 1870 yılında M.Hrimyan'ın Patriarklığı döneminde, son 20 seneye ait rapor ve şikayetleri incelemek ve aynı zamanda Osmanlı ülkesinin bütün bölgelerinden yeni gelen raporları bulup bunların içeriği üzerine mevcut durumu belirten ve çareler öneren geniş bir rapor hazırlanması ve bunun Milli Meclise sunulması için bir komisyon oluşturulmasına karar verildi.

Komisyon uzun oturumlar ve incelemelerden sonra 8 Kasım 1871'de Ermeni Milli Meclisinin genel oturumuna sunduğu "Taşraya özgü kanunsuz olayların araştırılması ile görevlendirilmiş olan komisyonun raporu" nda Ermenistan'ın buhranlı durumunu tam olarak gözler önüne seriyordu.

Bu rapordan değişik bir kaç bölüm aktaralım:

"Askerî Vergi: Genellikle şikayet edilen noktalardan biri, güvenilir bir nüfus sayımının yapılmamış olmasından, ölmüş, göçetmiş veyahutta büsbütün kaybolmuş şahıslara ait vergilerin de yaşamakta olanlar tarafından ödeme zorunluluğunda bırakılması idi. Bundan dolayı bazı Ermeniler din değiştirerek, ödemek zorunda bırakıldıkları haksız vergiden kurtulmaya çalışıyorlardı.

Bir kaç eyaletten gelen şikayetlere göre, her bir Ermeni erkeğinin (hatta yeni doğmuş olsalar bile) senede 27 3/4 kuruş vergi vermeye zorunlu bırakılmaları, Herhangi bir Ermeni ailesine 6-7 erkek çocuk bulunur ve hatta bu aile içinde çalışamayacak durumda sakat veya ihtiyarlar bulunsa bile, ailenin bu durumu göz önüne alınmadan yalnız erkek sayısına bakılarak bütün erkekler için vergi ödemek zorunluluğunun haksızca uygulanması.

Diğer şikayetlerde ise "bakaye"lerin (biriken vergilerin) ölçüsüz miktarda yığılmış olması ve şikayetçilere göre bu kişilerin bütün varlıklarını ve hatta çocuklarını bile satsalar bu vergilerin altından kalkamayacak durumda olmalarıdır. "
(Millî Meclis Tutanakları, 1871, sayfa 469)

Raporda "Mülkler ve kazanç vergisi" konusunda ise bu vergilerin İslam

olanlara nazaran gayrimüslümlerde çok daha ağır olduğunu belirtir.

Kiracılık (iltizam) ismindeki vergi büyük bir haksızlık kaynağı olmuştur. Bu konuda taşradan gelen raporlarda çok sayıda örnekler verilmiş ve Mültezimler o bölgelerde bir bela olmakla kalmıyor, Sultan Hamid döneminde daha da zorbalasarak açıkça soygunculuk yapıyorlardı.

"Bu konuda bütün şikayetler tüm bir ağızdan onaylanıyordu. Yapılan suistimallerin kanunlara aykırı bulunduğunu bilen devlet yöneticileri, Kürt beyleri veya değişik idare meclis azaları bu haksızlıkları şahsen değil oğulları, uşakları veya başkaları yolu ile yaptırıyorlardı. Bunlar kanundan kaçmanın bu şekilde bir çaresini bulduktan sonra halk ne yapabilirdi ki? Fakir halk uğradığı bu haksızlığı ancak kendine bunu yapanlara şikayet edebiliyordu. Bu tür zalim Mültezimler kendilerine birgün zarar gelebileceğini düşünse bile, bundan hiç mi hiç korkmuyorlardı. Çünkü, olabilecek zararların doğuracağı tehlikeyi ortadan kaldıracak güce sahip olduklarını biliyorlardı. Şöyle ki, herhangi böyle bir olay karşısında idareciler halkın malına daha fazla değer biçiyor ve böylece sömürüyü katmerleştiriyorlardı. İdareciler " bu arazi şu kadar pamuk veya buğday verir, onun için şu miktarda peşin vergi vermeniz gerek" der ve hemde bunu halktan altın para olarak isterlerdi."

Raporun belirttiği çok sayıda bu tür despotik örneklerle köylünün kendi ürününden birşey elde edemediği anlaşılmaktadır. Çoğu kez Mültezimlerin kaprisleri veya hesaplı, bilinçli, ve kasıtlı hareketlerinin sonucunda, köylünün ürünü bekletilir ve çürütölüp mahvedilirdi. Çünkü, Mültezimlerin izni olmadan kanunen ürün kaldırılamazdı. Neticede bu yetmezmiş gibi birde köylülerden kaybetmiş oldukları ürünün iki katı değerinde vergi alınırdı.

Raporda bu bölüm hakkında,

"Bu tür şikayetlerin en çok olduğu bölgeler beylerin ve ağaların veyahutta Kürt despotlarının idaresi altında bulunduğu bölgelerdi ve bu beylerle ağalar ya şahsen idareye karışıyor veya mevcut idareciler üstünde etki ediyorlardı. "(aynı eser, sayfa 470)der.

Rapor 20 sene içinde taşradan Patriarklığa gelmiş olan bütün yazıları sıralayıp önemli vergileri sınıflandırdıktan sonra tefeciliği, devlet memurlarının suistimallerini ve hakimlerin, müftü ve zaptiyelerin keyfi hareketlerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aynı zamanda Ermeni ulusunun zorlandığı yersiz ve kanunsuz mecburi hizmetleri de belirterek resmi binalarda, kalelerde ve yollardaki inşaatlar için yaptıkları hizmetlerde

ödeneklerin ödenmemesiyle kalınmayıp, birde onların bu çalışmalar için uzun yolculuklar yapma zorunluluğunda kaldıklarını anlatır. böylece bu gibilerinin geride kalanlarının ve çocuklarının fakirlik ve yalnızlık içinde bırakıldıklarını ve koyu islam dindarlarının insafına terk edildiklerini belirtir. Bu ailelerin hakaretlere uğradıklarını ve hatta zorla din değiştirmeye mecbur edildiklerini de anlatır.

• • •

Bu meşhur raporun dördüncü bölümünün başlığı "Özel Zulüm" dür. Bu bölüm Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkileri belirtmektedir.

"Bu zulümler bütün bölgelerde değil, ancak büyük kısmıyla Kürdistan, Erzurum ve Diyarbekir vilayetlerinde, diğer bir deyişle Van, Kığı, Guzulcan, Tercan, Bitlis, Muş, Çarsancak, Diyarbekir ve Silirt yörelerinde olmaktadır.

Zulüm edenlerin isimleri açıkça belirtilmekte ve onların yapmış oldukları zulümler anlatılmaktadır. Öyle olaylar olmuştu ki, bunları okuyanı dehşete düşürür. Zulme uğrayanların 'Bize sorulduğunda tam aksini anlatacağız, yapılanları inkar edeceğiz, çünkü sonra onların elinden nasıl kurtulabiliriz?' demelerinden bunların nasıl bir baskı altında oldukları görülmektedir.

Harput, Erzincan, Eğin, Bayburt, Yozgat ve Bağrewand bölgelerinde beylerin, Çerkezlerin ve Kürtlerin ve diğer İslam ahalisinin dini bağnazlıklarından şikayet ettikleri anlaşılmaktadır.

Komisyon bu despot hareketlere ön ayak olan şahısların isimlerini vermiyor, çünkü şikayetçiler bunu istemiyorlardı ve —eminiz ki bu şikayetler hiçbir iyi netice getirmeyeceği gibi aksine onlar tarafından bunlar duyulacak ve bizleri şüphesiz daha da ağır cezalara çarptıracak ve hatta bizi öldüreceklerdir— diyorlardı. Hakikaten de zalimler özellikle kendilerini şikayet edenlere karşı bu şekilde davranmışlardı. bütün bu nedenlerden dolayı Bab-ı Ali'ye sunulacak genel raporda bu zalim kişilerin isimleri konulmamalıdır." (aynı eser, sayfa 473)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı devletine 1860-1870 döneminde 529 tane "takrir" sunulmuştur. Ve bunların 65'i Erzurum bölgesindeki ve 79'u da Diyarbekir bölgesindeki "Özel zulümler, soygunculuk, insan kaçırmalar ve adam öldürmeler hakkında" olan dördüncü bölüme aittir. Böylelikle Bab-ı Ali'ye verilen Kürtler hakkındaki "takrir"lerin sayısı 144'ü bulmaktadır.

Bu özel komisyonun önerdiği bazı çarelerin yalnız dördüncü kısma ait olanlarını buraya aktarmak istiyorum.

"1- Kürtler ve diğ er dağlı halklar k  bunların üstüne bir de son dönemde Çerkezler eklendi, yalnız Ermenilere değil, başka halklara da olduğu gibi, özellikle devlet hazinesine de çok büyük zararlara neden oluyorlar. Bunlar silah taşıdıkları gibi, ne devlete vergi ve ne de asker veriyorlar ve bundan başka da isyan içindedirler. Diğ er halklar ise silahsızdırlar ve hem devlete vergi ve asker vermekte ve hem de bu isyancılara ayrı bir vergi vermektedirler. Osmanlı idaresinin yapacağı şey, ya bu zümrenin elinden silahlarını almak veya öteki halklara da silah dağıtmaktır. Çünkü o zaman çadırlarda yaşamakta olan bu canavarlar yerleşik köylüler haline geçecekler ve böylece ülke de bu zulümden kurtulmuş olacaktır.

2- Bab-ı Ali'ye sunulduğunda isimlerinin anılmasını  ng rm  olduğumuz " zel zulüm" yapanlar yerlerinden alınıp Rumeli'ye sürülmelidir. Eğer bu tedbir ele alınmazsa o bölgelerdeki yoksul halkı, onlardan ve esaretten kurtarmak çok zor olacaktır.

3- İran hudutları boyunca ve Kürdistan'ın belirli bölgelerinde kışlalar tesis etmek gereklidir." (aynı eser, sayfa 481)

* * *

Ermeni Milli Meclisi uzun bir süre bu raporu incelemek için zaman ayırmadı. Çünkü, tutucu unsurlar benzeri bir raporun devlete sunulmasını istemiyorlardı. Epey bir gecikmeden sonra bazı değişikliklerle 1872 de Bab-ı Ali'ye sunuldu ise de etkisiz kaldı.

O tarihlerden sonra Ermeni eyaletlerindeki durum daha da ağırla tı. Kürtlerin ba ıbozuklukları İstanbul Ermeni Milli Meclisinde yankılar uyandırmasına rağmen Bab-ı Ali nezdindeki  ikayetlerden hiçbir olumlu netice elde edilemedi. Patriark Hirimyan İstanbul'daki Ermeni ileri gelenlerini Ermeni Ulusal hayatını daha iyiye yöneltebilmek amacıyla kendisiyle işbirliği yapmaları için ikna edemediğinden 1873 de istifasını vermek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra 1876 Osmanlı devleti yüksek idaresi Sultan Hamid'in tahta geçmesiyle temelden bir değişikliğe uğradı.

Ertesi sene, 1877 de, Kırım sava ınaki yenilginin intikamını almak için Ruslar tarafından başlatılan Rus-Osmanlı savaşı patlak verdi. Bilindiği gibi Kırım savaşında büyük Avrupa devletleri Osmanlılar tarafından Rusya'ya karşı yer almışlar ve O'nu mağlup ettikten sonra 1856 Paris Muahedesine geçirdikleri bir maddeye göre Osmanlı lkesindeki Hıristiyan hakların

emniyeti sorunun kontrolu vazifesini büyük Avrupa devletlerine vermişlerdi. Bu karar Rusya'ya karşı bir darbeydi çünkü, o zamana kadar Rusya doğu Hıristiyanlarının "hamisi" rolünü oynuyordu.

1877 savaşında ise Rusya Osmanlıları yendi, doğuda Ermeni bölgelerinden birçoğunu işgal etti, batıda ise Balkanları aşarak İstanbul kapılarına vardı.

Bundan önceki her iki Rus-Osmanlı savaşında Kürtler açık olarak Rus taraftarı idiler ve Rus ilerlemesiyle Kürdistan'ın bağımsızlığı umudu içindeydiler. Halbuki 1877 savaşı esnasında Kürtlerin siyasetleri tamamen değişmiş olduğundan büyük bir ordu ile Ruslara karşı Osmanlıların yanında savaşa katıldılar. Kürt ordusunun kumandanları Şeyh Ubeydullah, Şeyh Celalettin ve Ubeydullah'ın küçük oğlu Şeyh Abdulkadir idi. Bunların emrindeki 50.000 kadar Kürt, Beyazıt kesiminde savaşa girmelerine rağmen kesin bir yenilgiye uğrayarak perişan oldular. Dağılan Kürtlerle birlikte Şeyh Ubeydullah ve Celalettin Van'a vardıklarında Van'ın yeni valisi Şeyh Celalettin'i zehirleterek öldürttü (bunları Sultan Hamid tarafından verilen emirle yapmış olduğu söylenir) ve Sultan'ın emriyle Şeyh Ubeydullah'ı da hacca gönderdi.

Kürtler Sultan Hamid'in tahta geçmesinden daha da cesaretlenirken, Kürtlerle Ermeniler arasındaki uçurumda gittikçe açılıyordu. Çünkü, Kürtlerin inancına göre Rusya Ermeni vilayetlerine hakim olduğunda, Hıristiyan Ermenilere öncelik tanıyacaktı. Bu şartlar altında Kürtler yüzlerini Osmanlılara çevirirken, Ermeniler ise Osmanlı taraftarlığını nihai olarak bırakarak Rusya tarafına geçiyorlardı.

Patriark Varjabetyan (Şeyh Ubeydullah'a nazaran daha beceriksiz bir diplomat idi). San Stefano (4) toplantısını uygun bir fırsat sayarak, Ermenilerin durumunu iyileştirmelerini temin etmeleri isteğiyle Rusya'nın oradaki baştemsilsicisine başvurdu. Bu başvurudan faydalanan Ruslar San Stefano mütarekesine Ermeni Ulusunun emniyetini ele alan 16. maddeyi koydular.

16. maddeye göre:

"Rus ordusunun işgal etmiş olduğu fakat yakın bir gelecekte Osmanlı devletine geri verilmesine karar verilen bölgelerde Rus ordusunun çekilmesi halinde, oralandaki karışıklıklara ve her iki devletin dostane ilişkilerine zarar verecek çelişkilerin doğabilmesine karşı Bab-ı Ali, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yöresel ihtiyaçlar için kaçınılmaz olan her türlü reformların artık hiç geciktirmeden uygulanmasını ve Kürtler ile Çerkezlerin karşısında Ermenilerin emniyeti için kefillik görevini üstüne almasını kabul eder"

San Stefano'daki barış anlaşmaları esnasında Osmanlılar Ruslar tarafınde Ermenilerin özerkliği konusunda açık olarak yapmış olduğu bütün önerilere karşı çıktılar ve bu konunun 16. maddeye girmesine engel olabildiler.

Bu mütarekenin kabul edilmesi Ruslar için son derece önemli bir kazançtı. Fakat, büyük Avrupa devletleri özellikle İngiltere, Osmanlı devletinin bütünlüğünü garantileyecek ve Rus nüfuzunu azaltacak olan müstakbel bir milletlerarası danışma konferansı konusunda ön çalışmalara başladılar. Neticede bu konferans Berlin'de Bismark başkanlığında yapıldı.

Osmanlı idaresi Ermeni Patriarklığına dolaylı veya dolaysız tavsiyelerde bulunarak, Patriarklık Berlin Konferansına reformlar ve Ermenilerin emniyeti konusunu Kürtlere karşı belirtmek için bir delegasyon yolladıkları takdirde, Ermenilere göz yumacağını vaad etti. İstanbul Patriarklığı zaten San Stefano müzakerelerinde Rusya tarafını tutarak yabancı devletlerin müdahalesini istemişti. Bu kez Patriarklık ikinci atılımını yaparak M.Hirimiyan başkanlığında bir delegasyonu Berlin'e yolladı.

Osmanlı idaresi geçen 30 senenin tarihini Ermenilerin ve Kürtlerin birbirlerine olan düşmanlığını ve bunun nedenini, 30 yıldan beri devam eden şikayetleri çok iyi biliyordu. Osmanlı idaresi Ermenilerin Berlin'e sunduğu önergesinde belirtilen Ermenistan'daki emniyetsizliğe ve kargaşalıklara sadece Kürtlerin sebep olduğu ve bu temel üzerine formüllemesi için gerekli bütün ön hazırlıkları gayet ustalıkla tamamlamıştı.

Ermeni delegasyonu Berlin Konferansına kabul edilmemekle birlikte, sundukları rapor tetkik edildi. Osmanlı ve İngiliz delegeleri 16. maddeyi değiştirip yeni bir şekle sokarak Konferansa sunma konusunda anlaştılar ve böylelikle 16. madde 61. madde olarak değiştirildi.

"Bab-ı Ali fazla gecikmeden Ermenilerin yerleşik olduğu bölgelerde yöresel ihtiyaçların zorunlu kıldığı her türlü reformları uygulamaya girişecek ve Ermenilerin, Çerkez ve Kürtlere karşı can emniyetlerini garanti ederek, bu amaçla başlanılmış olan bütün tedbirleri zamanında (bu maddenin yerine getirilmesini kontrol etme sorumluluğunu yüklenmiş) büyük devletlere bildirecektir."

Bu çok kurnazca oynanan oyunla Ermenilerin yüzleri Rusya'dan çevrilmiş oldu (bu da Sultan Hamid'in amacıydı) ve böylece 61. madde yoluyla Ermeni problemi büyük devletlerin girdabına sokulmuş oldu. Osmanlı idaresi büyük devletlerin kendi aralarındaki çelişkileri kullanarak bu bulanık girdaptan yararlanıyor, öte yandan Ermeniler ise her ne kadar şeklen bütün büyük devletler tarafından korunmuş gözüküyorlar idiyseelerde, gerçekte öksüzlerdi. Buna paralel olarak Osmanlı idaresi ile kurulmuş olan Ermeni ilişkileri de bir bir kopuyor, bu ilişkiler o dereceye varıyordu ki Ermeniler Osmanlılar gözünde vatandaşlık haklarından yoksunlar gibi yabancı sayılıyorlardı.

Ermeni meselesi ve Berlin'in 61. maddesi konusunda birçok şeyler yazılmıştır. Bu konudan uzun uzun bahsetmek istemem. Ancak örnek

olabilecek bir konu hem 16. ve hemde 61. maddelerde ayrı ayrı ve oldukça açık bir şekilde sanki Rusya veya büyük devletler tarafından Ermeniler, Kürt ve Çerkezler karşısında korunmak isteniyorlarmış kanısını vererek Kürtlerin ve Çerkezlerin anılmış olmalarıdır. Herkesce bilinmekteydi Osmanlı delegasyonu Kürt ve Çerkez isimlerinin anılması konusunda özellikle direnmiştir. Böylelikle Osmanlı devleti Ruslar ve batı devletleri ile birlikte üçüncü bir koruyucu taraf durumuna geliyor ve Rusya ve batı devletleri önünde Ermenilerin güvenliğini sağlamayı yükümlenerek, Ermenilerin Osmanlılar karşısında herhangi bir tehlikede olmadıklarını, ancak Kürtler ve Çerkezler karşısında tehlikede olduklarını göstermeye çalışıyordu.

Şu halde Berlin anlaşması, Ermenilerin ve Kürtler arasındaki uçurumu daha da derinleştirerek her iki Ulusun da yok olmasını planlayan Osmanlılara büyük olanaklar sağlıyordu.

Böylece Osmanlılar, uluslararası anlaşmazlıklardan ve diplomatik oyunlardan faydalanarak reformları geciktirme konusunda amacına ulaştı ve Ermenistan ve Kürdistan'da kısıktırılmış ve incitilmiş bir Kürt muhalefeti yarattı. Çünkü, Osmanlılar bununla dünya kamuoyuna Kürtlerin büyük devletler tarafından hazırlanmış olan reformların karşısında oldukları kanısını vermek istiyorlardı.

III

Şeyh Ubeydullah Hareketi

Berlin Konferansından sonra Ermenilerin heyecanı durgunlaşmıştı. Berlin anlaşmasına dek olan Ermeni tarihini Hırımyan "Demir Kepçe" hikayesinde öğretici bir nitelikte anlatır. Ermenilere, bu anlaşmaya inanmadıkları halde yine de onun neticesini kollamaktan başka yapacakları bir şey kalmıyordu.

Avrupa devletleri büyük elçilikleri İstanbul'da "reform sorunları" bahanesiyle kendi aralarında askıda kalmış problemleri diplomatik cambazlık oyunları ile çözmeye uğraşırken, İngiliz konsolosu Captain E. Clayton ve Rus konsolosu Albay K.Gamsaragan kendi devletlerinin gözlemcileri olarak bu bölgelerdeki reformların gerçekleşmesi ve ülkenin barışa kavuşması gelişimini izleyebilmek için Van'a vardılar.

Bu dönemde Vaspurakan (Van) genel valisi Arnavut Hasan Paşa idi. Bu Paşa meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın soyundandı (5). Bu valinin görevinden uzaklaştırılmasından sonra Vaspurakan O'nun gibi vicdanlı ve Ermenileri seven bir vali artık göremeyecekti.

Ermeni halkını temsil eden yabancı devlet delegeleri bu zor durumda görev başında iken, tüm Kürdistan'da bir güvensizlik rüzgarı esmeye

başladı. 1880 de Şeyh Ubeydullah Mekke'den dönüp Şemdinan'a (Şemdinan-Hakkâri) gelerek bütün Kürtleri kendi Ruhani reisliği etrafında toplamaya başlamıştı. Bundan sonra Ermenistan ve Kürdistan'da muazzam bir Kürt ordusunun Şeyh Ubeydullah liderliğinde Ermenistan üstüne sefer yapacağı dedidokusu yayılmaya başladı. Aynı günlerde Süryanilerin Patriarkı Mar Şimon oturmakta olduğu Çulamerk (Hakkâri)'den gizli olarak kendi adamlarından birini Van'a yollayarak Şeyh Ubeydullah'ın hazırlamakta olduğu tehlikeli hareketi yabancı devlet temsilcilerine haber verdi.

Rus konsoloslu Gamsaragan, bu haberin doğruluğunun araştırılması ve bir rapor hazırlanması için Kütükçü Siman Çilingiryan (6)'ı yola düşürmekle yetinir İngiliz konsolosuna gelince derhal Şemdinan'a gidip Şeyh Ubeydullah ile görüşmek üzere yola çıkar.

İngiliz konsolosu yanına, bir Ermeni tüccarı olan ve az zaman sonra "Murç" günlük Ermeni gazetesine "Tanık" takma ismiyle röportaj veren M.Bağdasaryan'ı alarak Çulamerke yakın Koçanis köyüne geldi. Burası Süryanilerin Kataoğikos'luk yeri idi. "Tanık" bu görüşmeyi şöyle anlatır:

"Bu dağlı dîn adamının basit ve sade görünüşü ve davranışı üzerimizde büyük bir etki bıraktı. O'nun yanında ve Sinot (yüksek Ruhani meclis), ne Prokuror (dini kuruluş sivil memuru), ne katib ve ne de sayman vardı. Etrafında yalnız birkaç uzun boylu yiğit delikanlı bulunuyordu... Bizimle Türkçe konuşuyordu. Şüphesiz ki konu Kürt ayaklanması üzerine idi. Mar Şimon ne zaman ki Şeyh Ubeydullah'tan bir mektup aldığını ve mektubunda, çok önemli bir iş için O'nunla kendi makamında görüşüp fikir teatisinde bulunmak istediğini söylediğinde ve mektubuna, bu işin Bab-ı All'nin emri ve talimatıyla başlayacağını da eklediğinde hayretler içinde kaldık.

-Peki siz kendisine ne dediniz?

-Hiçbirşey. Yalnız O'na, bizim beş Melik'imiz vardır ve bunlar millî kader tayin edici konularımızda karar verirler. Bundan dolayı onlara müracaat edip bir genel toplantıda, benim sizin (Ubeydullah'ın) yanınıza gelip gelemeyeceğimin karar altına alınması gerektiğini söyledim.

-Acaba bu cevabınızın Şeyh'i doğrudan doğruya incitip, O'nun Süryanilere karşı düşmanlığını tahrik edebileceğini düşünmediniz mi?

-Böyle birşey mümkün olabilirdi. Fakat ben Meliklerin haberi olmadan gidip gitmemem konusunda

kendim karar veremezdim. Sonra şu da var ki 1842 de Kürtler tarafından bize yapılan böyle bir davete kanarak Ulusumuz dehşetli bir şekilde zarara girmişti. Bunları ĉok iyi biliyorsunuz zannederim.

-Acaba Kürtleri kendi etrafında toplamakta şeyh'in amacı sizce ne olabilir?

-şüphesizdir ki geĉen savaş esnasında O'nun Celalettin ile birlikte Beyazıt'te General Der Ėugasov ordusu karşısında korkunĉ yenilgisinin intikamını almak amacıyla tahmin ederim bir nevl sefere girişmeye hazırlanmaktadır.

-Bir sefere girişmek! Kime karşı? Nereye?

-O'nun Van zerine hücum edeceği bence aşıkardır. Ćnk, Celalettin ve Ubeydullah Beyazıt'e gitmeden önce Van'da savaş meydanından zaferle döndükleri zaman ĉoėunluėu Ermeni olan bu büyük şehri kılıĉtan geĉirip talan ederek temelinden yıkmaya and iĉmiřlerdi. Fakat aksine yenik ve başları eėik olarak ancak zorbela canlarını kurtarıp Van'a geldiklerinde, Sultan'ın özel emriyle oraya gelmiş olan Osmanlı Paşası, Celalettin'i zehirleterek ldrtti ve Ubeydullah'a da hacca gitmesi iĉin Mekke'ye hareket etmesi talimatı verildi. İşte řeyh Ubeydullah şimdi o c yerine getirmek istiyor.

-Peki ama bu takdirde O, doėrudan doėruya devletle karřı karřıya gelir. Ćnk, Sultan O'na kendi vatandařlarının öldürülmesine izin vermez.

-Bilakis, Bay Konsolos, şunu size ĉok emin olarak söyleyebilirim ki Sultan'ın hükümeti değil O'na engel olmak, şeyh'e bu korkunĉ amacını gerĉekleřtirmesi iĉin dolaylı veya dolaysız yardım bile eder. Bizi, yani Süryanileri 1842 de müthiş bir şekilde kırdırtan kimdi? Sultan Mecit! Lübnan'da Maronit Hıristiyanları ve Kilikya'da Ermenileri 1862 de ldrten kimdi? Sultan Aziz! ve nihayt daha iki sene önce Rumall'de (Bulgaristan) onbinlerce Hıristiyanı ldrten kimdi? Sultan Hamid değil miydi? şu halde bay Konsolos, görüyorsunuz ki kendilerine bağlı Hıristiyan bütün halkların hepsini fark gözetmeksizin sürgün ettirmek, kırmak, git gide tamamıyla yok etmek Osmanlı Sultanlarının geleneksel siyasi niteliğidir. Kürtler önceleri bizler gibi silahsız, müdafaasız Hıristiyan halkları eski şeşhane tüfekleriyle öldürürlerdi, halbuki

şimdi onlar tepeden tırnağa kadar aynalı, Martin ve 16 darbeli harika Winçester tüfekleri ile donatılmışlardır. Acaba bu tür yeni Avrupalı son model silahları onlara kim verdi? Kim? Sultan Hamid'den başkası mı? Ve hangi amaç için? Zannederim bunu yanıtlamaya gerek yoktur."

"Murç" gazetesinde aynı yılın 3 den 7 ye kadar olan sayılarında röportaj yazarı "Tanık" geniş bir şekilde o dönemin olaylarını belirtmektedir. O yazılar belgesel nitelikte ve Şeyh Ubeydullah'ın siyasi hareketlerinin tam tasvirini vermektedir. Yazar İngiliz konsoloslu ile yaptığı geziye devam ederek Şemdinan'a vardı. Şeyh konsoloslu büyük misafirperverlik ve saygıyla kabul etti. Pek uzun süren aralarındaki konuşmanın özeti şöyledir.

Konsolos Şeyh Ubeydullah'a, Avrupa büyük devletleri, özellikle İngiltere Osmanlı devletinin barış içinde kalmasını istiyorlar ve İngiltere Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü her ne şekilde olursa olsun garanti ediyor. Büyük devletlerin almış oldukları karar gereğince, doğu vilayetlerinde reformlar yapılarak Ermeni ve Süryani Hristiyanlarının durumu iyileştirilecektir. Konsolos, Kürdistan'ın her yerinden Kürt ileri gelenlerinin Şemdinan'a toplanmış olduğunu ve bundan dolayı sözü geçen vilayetlerde bir isyan patlayacağı hususunda dedikoduların yayılmış olduğu haberini aldığını ve Şeyh'in de nüfuzlu yüce bir insan olduğunu bildiği için, kendisinden gerçeği öğrenmek ve O'nun sayesinde, çıkabilecek herhangi bir kargaşalığın önünü almak istediğini belirtti.

Tecrübeli ve diplomat bir kişi olan Şeyh Ubeydullah, kendisinin ve bütün Sunni Kürtlerin Sultan'ın sadık vatandaşları olduğunu, herhangi bir kargaşalık çıkarma niyetinde olmadıklarını ve Sultan'ın iyi niyetli himayesi altında, ülkenin barışı için her türlü gayreti göstermeye hazır olduklarını belirtti. Kürtlerin toplanma nedeninin ise onların kendisinin "hac seferini" tebrik için geldiklerini ve sadece bunun dini bir hürmet davranışından gayri birşey olmadığını sözlerine ekledi.

Konsolos bu konuda Şeyh'e şöyle bir soru yöneltir:

-Bu dağlarda telgraf irtibatı yoktur. Bu kadar çabuk bütün bölgelerin Kürt liderleri ne şekilde haber alabildiler?

-Mekke'den dönüşümde İstanbul'dan geçiyordum, oradan Kürt beyliklerinin bulunduğu yerlere telgrafla Şemdinan'a varış tarihimi bildirmiştım.

Konsolos görüldüğüne göre Ubeydullah'ın bu açıklamalarına ikna olup Van'a geri dönmek üzere yola çıkar. Yolda Çulamerik bölgesinde bulunan Süryani Başpiskoposu ile görüşür. Bu Başpiskoposun dini seviyesi Mar Şimon'dan daha yüksekti. Çünkü, Mar Şimon daha yüksek seviyede olan bu Başpiskopos tarafından vaktiz edilmişti. (7) 80 yaşında bir ihtiyar olan bu

Ruhani lider bütün bir gece boyunca Konsolosa aşağı yukarı tam bir asrın tarihini anlattı ve Ermeni ve Süryani Hıristiyanlarının ne denli büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmış olduklarına O'nu ikna etti. Konsolos oradan, tehlikeyi İstanbul elçiliğine bildirmek için hemen yola çıkar. Başkale'den geçerken Ermeni asıllı fanatik bir Türk olan Kumandan Paşa ile de bir konuşma yapar.

Sözü geçen devlet memuru da Kürt tehlikesi hakkında, Süryani piskoposunun elçiye söylediklerinin yakinen aynısını söyler ve sözlerine Sultan Hamid'in belalı bir Sultan olduğunu ve buna benzer birisinin şimdiye dek Osmanlı tahtına oturmadığını da ekler.

Konsolosu en çok endişelendiren, Osmanlı Paşası'nın şu ifadesi olur. Paşa şöyle konuşur: "Reform planına çok yanlış bir şekil verilmiş ve planın uygulanışı da çok yanlış olarak gerçekleştiriliyor. Çünkü, bu reform projesinde yalnız Ermeniler ve Süryaniler, başka bir deyişle yalnız Hıristiyan unsurlar ele alınarak, Kürt unsuru 'vahşi başıbozuklar' olarak nitelendirilerek büsbütün reform planının dışında bırakılmışlardır. Buranın en eski yerleşik halkı olan Kürtler incitildiklerinden büyük tahribatlar doğurabileceklerdir".

Durumun gerçekten endişe uyandıracak şekilde olduğunu anlayan konsolos tekrar Van'a geri döndüğünde hazırladığı raporu İstanbul'a bir an bile gecikmeden gönderir.

Fakat Ubeydullah hummalı hazırlıklarını geliştirmekte idi. Kürt çevreleri ise heyecan içinde yakında doğacak bir isyan haberlerini etrafa yaymakta idiler.

Öte yandan ise Ermeni çevreleri reform projesinin heyecanı içindeydiler, çünkü, Ermenistan'ın uzak illerinden bu konuda mübalağalı haberler gelmekte idi. Böylece bir taraftan reformların gerçekleştirilebilmesi ümidi öte yandan muhtemel katliam ihtimalleri hem bir yanda sevinci, hem de endişeyi ve korkuyu yaşattırıyordu.

Şeyh Ubeydullah hareketinin nedenini ve içeriğini bir kaç cümle ile aydınlatmaya çalışalım.

Mekke dönüşü 1880 de İstanbul'da Sultan Hamid tarafından büyük bir ihtişamla kabul edilir. Sultan O'na birçok hediyelerle birlikte talimatlar verir. Tahta çıktıktan sonra Sultan Hamid bir Pan-Islamizm siyaseti benimsemişti ve Halifeliği de kullanarak gücünü o ideolojiye yöneltmişti. Bu görüş açısından Şeyh Ubeydullah hunhar Sultan'ın elinde, aynı zamanda üç amacını gerçekleştirebilmesi bakımından önemli bir vesile idi.

1-Sultan, Kürtleri ayaklandırarak Ermeni vilayetlerini harabeye çevirmek suretiyle öncelikle Kürtlere karşı yönelik olan reformları suya düşürmek amacındaydı. Bu reformlara karşıydı, çünkü, başıboş Kürtlerin önüne geçilecek ve böylece ülkenin içinde Ermeni ve diğer Hıristiyan unsurlar hakim duruma geleceklerdi. Sultan Şeyh'e geniş bir Kürt birliğinin teşkil

edilmesini önerir, Ermenistan'ın Kürdistan olarak adlandırılmasına karar verir ve Ubeydullah'a Kürt kuvvetleriyle Ermeni bölgelerine sefer ederek, Ermeni ve Süryanileri kılıçtan geçirme hakkını tanır ve bu konuda O'na emir verir. Sultan Kürt yaşayış şeklini iyi biliyordu. Talan ve soygunculuğa müsaade edildiği takdirde binlerce "başıbozuğun" türeyerek reformların gerçekleşmesini olanaksız bırakacağından emindi. Böyle bir kargaşalık halinde Osmanlı idaresi büyük Avrupa ülkeleri nezdinde bütün kabahati önceden de yapmış olduğu gibi Kürtlerin üzerine atmak suretiyle kendisini haklı çıkaracaktı.

2-Sultan'ın amaçlarından ikincisi de aynı derecede önemliydi. Çünkü, Sultan Kürt beyleri hesabına şeyhleri güçlendirerek bir dini islam devleti yaratmak istiyordu ve bu gayretkeşliğinde İslam dini sayesinde bütün Kürtler Halife Sultan'a bağlanacaklardı. Abdulhamid'in bu gerici amaçlarını gerçekleştirmesinde Kürt düzensiz birlikleri kaçınılmaz bir güçtü. Eski Sultanların elinde olan ve sonradan kaldırılan Yeniçerilerin yerine Abdulhamid, Kürt düzensiz kuvvetlerini kullanmak istiyordu. Böylelikle Şeyhlik, bir taraftan bağımsızlıkları için mücadele eden Hıristiyan ulusları, özellikle Ermenileri ezmek için ve öte yandan da devlet hayatında despot Halifeye dini bir destek olma yönünde bir vasıta haline geliyordu.

3-Üçüncü amaç ise kolaylıkla anlaşılabilceği gibi, özellikle bir Şeyhlik düzeni önderliğinde olacak bir hareketle dini ideolojik fanatizmi canlandırmak ve halklar arası çarpışmalar yaratmaktı. Sultan, bu isteği altında çok gizli ve uzak mesafeli bir amacı güdüyordu. Şöyleki, Kürtleri ulusal bilinçlilikten yoksun bırakıp, onları ulusal bağımsızlık savaşından uzaklaştırmak ve onları yalnız bir dini toplum haline getirerek yavaş yavaş Türkleştirmekti.

Böylelikle Şeyh Ubeydullah Sultan Hamid'den talimatlar ve emirler almak suretiyle Kürtlerin en büyük lideri haline geliyordu. Hacla kutsallaşmış ve Sultan Halifenin lütuflarına layık görülmüş olan şöhretli Şeyh, Kürtlerin bir çeşit Halifesi durumuna gelmişti.

Şeyh'in konuşmalarında anlaşıldığı gibi Şeyh İstanbul'dan Ermenistan ve Kürdistan'daki belirli Kürt liderlerine Şemdinan'a varış tarihini bildirmek ve kendilerine yüksek katın emirlerini iletme için davetiye telgrafları çekmiştir.

Şeyh Ubeydullah büyük bir törenle Van'a geldikten sonra Şemdinan'a gider. Orada Hakkari, Bitlis, Muş, Sasun, Diyarbekir, Bohtan, Siirt, Amediye, Süleymaniye ve İran Kürdistan'ından gelen liderler ve silahlı güçler Şeyh'in etrafında toparlanmaya başlarlar.

Yukarıda bahsettiğimiz endişenin ve İngiliz elçisinin yolculuk nedeni işte bu toplantıydı.

* * *

Şimdi Şeyh Ubeydullah hareketinin nasıl olduğunu, ne şekilde geliştiğini

ve nasıl neticelendiğini görelim. İngiliz konsolosu ve O'na iştirak etmiş olan Ermeni tüccarı, Van'da kendi izlenimlerini anlatıp, gelecek tehlikeyi haber verdiklerinde, Van'da (Rus konsolosunun Şeyh Ubeydullah'ın davranışları hakkında bir rapor hazırlanmasını sipariş etmiş oldukları) Kütükçü Çilingiryan'da hazır bulunuyordu. Anlaşıldığına göre Çilingiryan Şemdinan'dan, İngiliz konsolosundan çok daha önce Van'a dönmüştü.

Şeyh Ubeydullah'ın niyetini öğrenen Çilingiryan, aynı mecliste-bu hareketi başarısızlığa uğratmak gerekli, "köpeği köpekle boğdurtmalıdır"- demiş ve ertesi günde Van'dan kaybolmuştur.

1880 Eylül-Ekim aylarında Şeyh Ubeydullah Urmiye'de (Rızaiye) bulunan Amerika'lı Dr. Corhan'a (O'na karşı özel hürmeti vardı) iki ayrı şikayet raporunu göndererek, bu raporların İngiliz Genel Konsolüne bildirilmesi ricasında bulundu.

Bu raporlardan Şeyh'in İran Kürtlerine gösterilmiş olan haksız muamelelerden çok içerlenmiş olduğu ve yapacağı seferinden önce yabancı devlet temsilcilerine kendi fikirlerini açıklamak istediği anlaşılıyor. Şeyh Ubeydullah'ın raporu öncelikle şu üç noktayı belirtiyordu.

1- Şuca-i Dawle 50 Kürdü darağacında astırmış ve Kürtlerden 100.000 tuman para cezası almıştır.

2- Başka bir Han Murni Dawle, Uşnu bölgesinin ileri gelen Kürtlerinden birkaç tanesini tevkif etmiş ve 25.000 tuman ceza almıştır.

3- Sawuş Bulağ (Mahabad) hakimi Mangurlu Hamza Ağa'ya düşmandı. (Hamza Ağa, Osmanlı topraklarından getirdiği ganimetten yeteri kadar hakime vermediği için aralarında çelişki çıkmıştır.) Bunun için O'nu tevkif ettirmek istedi. Askerler O'nu zincire vurmak istediklerinde, Hamza Ağa kılıcını çekip dört nöbetçiye öldürüp dağa kalkar ve aşiretiyle beraber isyan eder.

Yukarıda sözü geçen İran Kürtlerinin büyük bir kısmı dini yönden Şeyh Ubeydullah'a bağlı idiler. Hamza Ağa zaten isyan bayrağını kaldırmıştı. Tahrik edilmiş halde olan Kürtler Şeyh Ubeydullah'ın yardımını istiyorlardı.

Şeyh yukarıda belirtilen raporu gönderdikten sonra hiç beklenilmeyen bir şekilde Şimdinan'dan İran Kürdistanı'na hareket etti. O'nun güçleri gittikçe çoğalarak 50.000 kişilik bir ordu haline geldi. İki kola ayrılmış olan ordunun başkumandanı kendisi idi. Bu kollardan birine büyük oğlu Şeyh Sıddık, diğerine ise küçük oğlu Şeyh Abdulkadir kumandanlık etmekteydiler.

Bu orduda daha önce tanıdığımız Kütükçü Simon Çilingiryan'da Serdar rütbesi ile vazife almış ve sefer etmekte olan ordunun genel danışmanı idi. Bu Ermeni büyük yetkilere sahip olup, Şeyh Ubeydullah'la birlikteydi.

Bu sefere Ubeydullah'ın etrafında toplanmış olan Osmanlı Kürdistanı güçlerinden başka, İran Kürdistanı'ndan gelen 12 Aşiret katılmıştı. "Tanık" ın ifadesine göre 300 Süryani de bu sefere korkularından katılmışlardır.

Sefer bir fırtına gibi aniden başladı. İran idaresi bu tür bir süprizle

karşılaşmayı beklemediğinden buna karşı koyabilmek için de hazırlıklı değildi. Şeyh, Sawuç Bulağı'ı işgal ederek Urmiya ve Marağa'ya yöneldi. Böylece Azerbeycan'ın başkenti Tebriz'in düşme tehlikesi başgösterdi.

İran, büyük devletlere ve Osmanlılara güçlü bir protesto gönderdi ve aynı zamanda dağılık güçlerini Ubeydullah'ın karşısına toplayarak, ele geçirdiği birkaç fırsatla Şeyh Sıddık ve Şeyh Abdülkadir'in birliklerini bozguna uğrattı.

Avrupa devletlerinin baskısı altında Osmanlı devleti Şeyh Ubeydullah'a karşı bir orduyu harekete geçirdi. Aynı zamanda Rus birlikleri İran sınır boyuna yığınak yaptıklarından Şeyh'in ordusu, İran ve Osmanlı iki ateşi arasında kaldı. Şeyh Ubeydullah'ın orduları hızını yavaşlatarak yavaş yavaş geriye çekilmeye başladılar ve aşiretler kendi dağlarına tekrar döndüler. Ubeydullah'a gelince, O maiyetiyle beraber Şemdinan'a çekildi ve Osmanlı idaresine teslim olmak zorunda kaldı.

Şeyh İstanbul'a gönderilirken yanına çok fazla miktarda muhafız konuldu. Fakat bu muhafızlar etrafa çok şerefli bir misafirin yanında yer alan şeref kıtası intibarnı veriyorlardı. Genellikle herkeste Sultan'ın Şeyh Ubeydullah'ı büyük taltiflerle tekrar yerine yollayacağı kanaati mevcuttu. Hakikatende Şeyh, Sultan tarafınan büyük taltiflere mazhar oldu, fakat daha Ermeniler ayaklar altına alınmadan İran'a sefere giriştiği için cezalandırılıp tekrar Mekke'ye sürüldü.

En azından kendi büyük Halife'si kadar kurnaz olan Şeyh Ubeydullah kaçarak tekrar Şemdinan'a döndü, orada oğulları Sıddık ve Abdülkadir kendisini 8000 silahlı kuvvetle muhafazaya alıp Hakkari dağlarında mevzilendiler. Bir müddet sonra büyük devletlerin ısrarı üzerine Osmanlı idaresi bu kez Şeyh'i küçük oğlu Abdülkadir ile birlikte Mekke'ye sürdü. Orada Ubeydullah 1883'te öldü.

Şeyh Abdülkadir'in İstanbul'a yerleşmesine izin verildi, fakat hür fikirlerinden dolayı O'da İstanbul'dan sürgün edildi ve 1908 Meşrutiyetine kadar sürgünde kaldıktan sonra o tarihte İstanbul'a tekrar döndü ve Osmanlı Senatosu'na aza oldu... 1925 te Şeyh Said İsyanından sonra Diyarbekir'de ki olağanüstü "İstiklal Mahkemeleri" önünde yargılanarak Şeyh Said'le birlikte darağacına gönderildi.

Şeyh Sıddık ise hayatta kaldı ve Sultan Hamid'in gözünde daha faydalı bir kişi olarak gözükmürken, Şemdinan'da güçlendi ve babası kadar nüfuzlu bir Şeyh haline geldi. Daha sonraki bölümlerde Ermeni Devrim Hareketleri esnasında O'na tekrar rastlıyacağız.

Burada çok ilginç bir konuyu belirtmek isterim. Sefere başlamadan önce Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdülkadir bir fetva çıkararak bütün Kürtlere, Ermenileri ve Süryanileri kırmamalarını ve onlara dokunmamalarını nasihat etti. Sefer esnasında mavi bayraklar yaptırarak bütün Hıristiyanlara, sefer halinde olan ordunun onlara dokunmaması için evlerine bu bayraklardan

asmalarını emretti. Gerçekten de Azerbeycan seferi esnasında İranlılar ve onlara taraftar Tatarlar insafsızca kırıma uğratıldıkları halde, genellikle Hıristiyanlara dokunulmadı. Halbuki, Şeyh Sıddık'ın ordusu ise geçtiği bütün yerlerde istisnasız hasarat meydana getirdi. Öyleki, yüzlerce hatta binlerce Ermeni ve Süryani bu sefer yüzünden öldürüldü. Şeyh Sıddık'ın gaddarlığı ve dini tutuculuğu Sultan Hamid tarafından aranan niteliklerdi.

* * *

Bu olaydan açık bir şekilde görülyorki Şeyhliği güçlendirerek Sultan Hamid Ermeni Ulusunu kırdırtmayı, reform planlarına engel olmayı ve bir İslam-Kürt birliği yaratmayı, Ermenistan'ı da Kürdistan haline getirerek birleşmiş bir güç olan Kürtleri İran topraklarına karşı yöneltmeyi planlıyordu.

Şeyh Ubeydullah bu kadar uzağı rahatça görebildiğinden O'nun bütün gizli planlarını anlayabildi. Kürt hareketlerinin geçmiş tarihi tecrübeleri (1835-1848) halen hafızalardan silinmemişti. Bundan dolayı Osmanlı idaresinin hilekarlığı artık yutulmuyordu. Şu halde bazı Ermenilerin dediği gibi, Şeyh Ubeydullah'ın yalnız Kütükçü Çilingiryan'ın tavsiyeleriyle planını değiştirmiş olduğunu zannetmek yersizdir.

Hadiselerin Çilingiryan'ın, Ubeydullah'ın işlerinde büyük bir rol oynadığı intibasını bıraktığı doğrudur, fakat bu çerçeveden çıkıp olaylara daha değişik bir açıdan bakmalıyız. Çilingiryan hernekadar ticari nedenlerle sık sık Şemdinan'a gidiyor isede, O'nun Rus konsolosu Gamsaraga'nın itimadına layık bir kişi olduğu inkar edilemez ve dolayısıyla bu Ermeninin siyasi faaliyetleri de Rus konsolosunun ve Rusya'nın telkinleri ile yapılmış olmalıdır.

Başka bir husus da Şeyh Ubeydullah ile uzun fikir teatisinde bulunmuş olan İngiliz konsolosu Clayton'un şüphesiz ki Şeyh'in dikkatini İran Azerbeycan'ına yöneltmede çıkarı olduğudur. Bu olasılığı doğrulayabilecek şu olayı anlatalım.

Şeyh, Azarbeycan'a sefer etmeden önce İran idaresinden memnuniyetsizliği ifade etmek için, İngiliz Genel Konsolosuna iki rapor göndermişti. Halbuki Captain Clayton Şemdinan'da olduğu zaman Şeyh Ubeydullah'a büyük devlet elçilerinin yaptığı oturuma sunulmak üzere bir rapor hazırlanmasını ve İngiliz hükümet temsilcisine teslim edilmesini teklif etmişti. (Ermeni Ruhani liderlerinin ve Süryani başrahibinin yapmış oldukları gibi.) Diplomat Şeyh, Kürt isteklerini açıklayan bir lider olarak böyle bir raporu kaleme almadı. Çünkü, O bunun Osmanlıların iç işlerine yabancı devletlerin müdahalesini istemek olduğunu, halbuki Kürtlerin Sultan'ın idaresinden çok memnun olduklarını ve o idareye karşı hiçbir şikayetlerinin olmadığını, kaldı ki şikayetleri olduğunda yabancılara değil Sultan'a müracaat edebileceklerini söyledi. Aynı Ubeydullah yine de İngiliz Temsilcisine müracaat ederek, yabancılardan İran'ın iç işlerine müdahale etmesini istiyordu.

Bütün bu diplomatik ağ içinde rolleri olanlar Sultan Hamid (Osmanlı

idaresi her zaman İran hududu üzerinde bulunan Kürtleri, oraya karşı kullanabilmiştir), Rus, İngiliz konsolosları ve kendi olumlu iştirakiyle Simon Çilingiryandır. Bütün bu diplomatik oyunlar Ubeydullah'ın çıkarlarına, nüfuz bölgelerinde hakimiyetinin güçlenmesine ve İran Kürdistanı'nı kendisine bağlayabilmesine uygundu.

Şeyh Ubeydullah hareketinin ulusal anlamı mukayese edilmez bir şekilde çok önem taşır. Bedir Han'ın büyük Ulusal isyan'ından sonra Kürt siyasi hayatı bir düşüş devresine girerek, yavaş yavaş önemli Kürt aşiret beyliklerinin ortadan kaldırılması ile bağımsızlık anlayışı kaybolmuştu. Çünkü, önemli Kürt merkezleri ortadan kaybolmuştu. Şeyh Ubeydullah nüfuzundan ve Sultan Hamid'in himayesinden faydalanarak, bütün Kürtleri (Zaza ve Kızılbaşlar hariç) bayrağı altında toplayarak bir "Kürt Birliği" oluşturabilmişti. Şeyh dini fonksiyonunun üzerine aşiret reisliği ve beylik ünvanlarının bahşettiği hakları da üstlenmişti. Çünkü, bütün aşiret reisleri silahlı kuvvetleri ile birlikte O'nun emri altına girmek için yanına gelmişlerdi. Bundan başka birbirine düşman aşiretleri barıştırmış, onlara Kürdistan'ın bağımsızlığı idealini aşılarmış ve Kürtlerin Osmanlı idaresine karşı beslemiş oldukları güvensizliği ve düşmanlık hislerini tekrar canlandırmıştı. Ve de etkili Kürt çevrelerine, O dönemde Osmanlı idaresinin Ermenileri katlettirme talimatlarını dinlettirmemeye muvaffak olmuştur.

Şunu itiraf etmek gerekir ki Şeyh Ubeydullah'ın yarattığı birlik mevcut olmasaydı ve eğer Şeyh, "Ermeni kırımlarından el çekin " fetvasını çıkarmamış olsaydı, 1880 yılında 1895 katliamlarından çok daha büyük felaketler doğabilecekti.

Kürt birliği anlayışı az sayıda entellektüele aktarılabildi. Bunların içinde Bedir Han'ın oğulları, torunları ve de Şeyh'in küçük oğlu Şeyh Abdülkadir bulunmaktaydı.

Diğer Kürt aşiret reisleri ve Kürt şeyhlerine gelince, onlar Ubeydullah'ın ölümünden sonra Kürt birliğini koruyacak siyasi bağımsızlık hareketini yürütemediler, tam aksine yavaş yavaş Sultan Hamid'e birer vasıta haline gelerek tamamen Osmanlı idaresinin hilekar ağına kapıldılar ve Devrimci Ermeni bağımsızlık hareketine (bu hareketin henüz yeni bir hız alma döneminde) tam bir bela kesildiler.

...

.

Sultan Hamid Dönemi Ermeni Bağımsızlık Çabaları ve Kürtlerin Tutumu (1 8 8 0 - 1 9 0 8)

I

1880 yılından sonra Ermeni-Kürt ve Türk ilişkileri yeni bir döneme girerek, özellikle Ermeniler için çok ağır bir ortam oluşur. Sultan Hamid döneminin idari mekanizması git gide yerine otururken, Osmanlı ülkesi de gittikçe bir faciaya doğru sürüklenmekteydi.

İleride meydana gelecek olayların daha kolay ve basit bir şekilde kavranabilmesi için, bu üç ulusun ve yöneticilerin 1880 yılları dönemindeki siyasal yaşantılarını ve iktisadi durumlarını anlatmak faydalı olur.

Türkler

Sultan Hamid'in hileyle tahta geçişi birçokları tarafından bilinir. O günlerde kardeşin kardeşi öldürmesi, iç hilekarlıklar ve sahtekarlıklar, yabancı devlet müdahaleleri, Mithat Paşa Meşrutiyeti ve Rus-Osmanlı savaşıyla bir keşmekeşlik mevcuttu.

Osmanlı devletinde siyasi hayatın gergin olduğu bir dönemde hem sarayın, hem askerin ve hem de Jön Türk (Genç Osmanlılar) aydınlarının, kısaca hiç kimsenin istemediği bir tip olan Sultan Hamid'i Türkler birden bire başlarında buluverdiler. Bu Sultan en büyük kitlelerin ve binlerce maceraperest memurların yarattığı bu gergin ortamın gerçek temsilcisi olacaktı.

Sultan Hamid tahta oturduğu günden itibaren, kendi şahsından başka herkesi kendisine düşman olarak görüyordu. O'nun gözünde ister Türk, ister Kürt ister Rum ve isterse de diğer herhangi bir ulus olarak ortaya çıkan herkes ve her gurup Osmanlı devletinin varlığı için birer tehlike idiler. Bu korkak, ufak fakat aşırı ihtiraslı Sultan, yukarıda sıraladığımız

özelliklerinden dolayı dünyanın en gaddar ve hunhar insanı haline geldi, O yalnız kendi şahsının güvenliğini (bunun için vicdansızlığın bütün sınırlarını aştı) ve katıksız hakimiyetini düşündüğünden, ilk olarak hızla Osmanlı toplumu içinde 70 seneden beri süregelen olan reform çabalarını ve hareketlerini boğdu. Osmanlı devletinin ileri reform hareketleriyle şu veya bu şekilde ilişkisi olmuş olan bütün şahısları vicdansızca baskıya uğratıp yok etti. İstisnasız herkese uygulanan bu davranış Sultan ailesinden başlayarak aydınlara, memurlara, iş adamlarına ve zanaatkarlara kadar uygulanıyordu.

Bu gerici ve vicdansızca hareketlerle Sultan Hamid önceki dönemlerde atılan ileri adımları durduruyor ve bu şekilde Türklerin çoğunluğunun özlemlerini dile getiriyordu. Bilindiği gibi Türkler, daha önceki Sultanlardan son derece hoşnutsuzlardı çünkü, onlar Yeniçeri'liği kaldırmışlar, ülkeye intizam ve kanun sokmak istemişler ve gavurlarla islamların eşit olduğunu ilan etmişlerdi. Sultan Hamid ise Yeniçeriliği bütün özellikleriyle yeniden canlandırmıştı. Eski kargaşalık dönemindekine benzer olmayan fakat Halifenin iradesine körü körüne itaat edecek olan "Hamid Yeniçeriliği"ni yarattı.

Türklerin çoğunda var olan bu gerici özelliği kendi yüksek siyaseti için kullanan bu hilekar ve korkak Sultan yine de kendisine sadık olan bu kitleye de güvenmeyerek, ülkede benzeri görülmemiş bir casusluk şebekesi yarattı. Dün elbirliği ettiğini bugün astırarak, bir dehşet havası yarattı ve bu ortamda herkes kendi canının kaygusundaydı. Hayat durmuş, İstanbul ölü bir haldeyken Halife de büyük komplolarla idaresini sürdürüyordu. Diğer bölgelerde ise Sultan Hamid'e bağlı muazzam bir "yeniçeri" kalabalığı ağını her tarafa gerip bütün ülkeyi kana boğarak sömürdü. Özellikle idari bir değişiklik için tehlikesiz bir gurup olan "Yeniçeriler", Kızıl Sultan'ın en sağlam dayanağı durumuna girdiler. Türk ordu mensupları, toprak ve servet sahipleri sınıfı, tüm idari unsurlar ve aydınlar çıkarlarını Sultan Hamid'in siyasetine uydurarak, böylelikle birer toplum parazitleri halinde Hamid idaresinin vermiş olduğu olanaklardan faydalanarak diğer halkların üstüne kapandılar.

Yukarıda bahsedilen gurupların hepsi birlikte, Sultan Hamid gibi bir gaddarın liderliğinde Türk milletini temsil ediyorlardı. Geriye kalan emekçi Türk kitlesi ise devlet işlerine etkide bir güç olamıyorlar ve eğitimden, örgütlenmeden, refah ve siyasi düşünceden yoksun kalarak diğer ulusların emekçi sınıfları gibi eziliyorlardı.

Böylelikle Osmanlı idaresi ve onun çevresi kendi iktisadi zorluklarını, Osmanlı devletinin "gayri Türk" ulusları üzerine bindiriyorlardı. İtiraf etmek gerekir ki menkul ve gayrimenkul zenginliklerin büyük bir kısmı "gayri Türk" unsurların elinde toplanmış vaziyette idi. Böylelikle Türkler toplu olarak idareci unsur, diğer halklar ise Türkleri besleyenler haline gelmişlerdi.

Bu iktisadi durum ve işbölümündeki farklılık neticesi Türkleri ve Osmanlı

idaresini diğer uluslara kıskançlık ve nefretle bakmaya sevk ediyordu. Özellikle iç ve dış siyasi şartlar Osmanlı devleti içindeki ulusların arasındaki çelişkileri hızlandırıyordu.

Yöneten Türk unsuru ekonomik ve siyasi düşmanlıkla dolu olarak, Sultan Hamid'in gerici ve despotik tutumunu sevinçle karşılayarak bu fırsatı "gayri Türk" ve "gayri İslam" unsurlara karşı kullandı. Böylelikle -hatta Türk ilericilerinin yok olması pahasına da olsa- iç reformların uygulanışı sorununu ve aynı zamanda özellikle Hristiyan ve "gayri Türk" halklarının, medeni hak ve eşitliği ve can güvenliği sorunları rafa kaldırılıyordu. Sultan bu çelişkiler ile Türk Ulusunun dikkatini kendi despotizminden tamamiyle uzaklaştırmakta olduğunu ve aynı zamanda yönetici ve Türk unsurlarının çıkarlarına da yaradığını görerek, kendisini fanatik bir Pan-İslamizm Halifesi haline soktu. Sultan dini ve ulusal nefreti körükleyerek ülkeyi iç savaşa ve belalara sürükledi. Öyleki bu ortamda ezilmiş uluslar ve köleleşmiş emekçi kitleleri boğulmakta, büyük Türk kitleleri ise devlete bağlı olmaktan çıkmakta, İşte bu sebeplerden dolayı keskin kılıcı elinde olan Osmanlı devletinin ülkesi bir soygunculuk ve katliamlar yuvası haline gelmekteydi. Bu korkunç iç çöküntü gittikçe Sultan Hamid'in kendisini Yıldız Sarayı'na kapamaya zorladı.

Bu düzensizlik zincirinin bir halkası da Sultan Hamid'in Ermeni ve Kürtlere uyguladığı siyasetti. Ermenileri yok ederek, Ermenistan'ın bağımsızlık hareketini öldürmek ve yabancı müdahalelerden Osmanlı devletini kurtarmak istiyordu. Kürtlere gelince, onları Yeşil İslam Cübbesi altına getirmek, onların kendine öz ulusal varlığını öldürmek, onların İslam fanatizmini Ermenilere yöneltmek ve oralaradaki soygunculuğu daha da tahrik etmek yoluyla, kısacası Kürtleri Osmanlı idaresi elinde bir araç haline getirmek istiyordu.

Böylece Sultan Hamid, her iki ulus -Ermeni ve Kürtler- arasında kavga yaratılması neticesinde, Ermenileri fiziksel yönden, Kürtleri ise ulusal bilinçlilik yönünden yok etmek istiyordu.

Bütün bu siyasetini uygulayışında "Türk Ulusu" Sultanı candan destekledi

...

Kürtler

1880 yıllarına kadar geçen olaylar Kürtler için çok olumsuz neticeler doğurdu. Kürt siyasi güçleri dağıldı, bağımsızlık özlemi gittikçe zayıfladı. Kürt silahlı güçleri Osmanlı ordusunun seferleri sonucu kırıldılar ve neticede Kürtlerin iç yaşantılarında ikilikler başgösterdi. Bölünmeler sonucunda Kürt toplumu ancak çok küçük aşiret birlikleri şeklinde varlığını sürdürebildi. Osmanlı idaresi Ermenistan ve Kürdistan'da gücünü sabitleştirdi ve böylelikle Kürtler Osmanlı ordusuna karşı hürmet duymaya başladılar.

Şeyhlik dönemindeki gelişmelerin sonuçları ancak Ubeydullah hareketini doğurabilmişti. Bu hareketin talihsiz akıbetinden sonra Sultan Hamid, Kürtlere karşı olan tutumunu değiştirerek, Kürt Ulusunu çirkin olaylara alet haline getirmeye yönelik çok yönlü bir siyaset benimsedi.

Sultan Hamid, Kürdistan şeyhlerinin Pan-Islamizm fikirlerine cesaret vererek, islam dini gücü ve bir islam devletinde elde edebilecekleri nüfuzlarla onları aldatarak kendisine bağlıyordu. Ve yalnız bir Osmanlı devleti Sultan'ı olarak gerçekleşmesine gücü yetmediği amaçların, halife niteliği altında uygulamaya muvaffak oluyordu.

Fakat Sultan Hamid, bu kadarla yetinmeyip Kürtlerin ekonomik ve siyasi özlmlerini tatmin edecek olan daha köklü çarelere de başvurdu. Ermeni halkı daha henüz ulusal bağımsızlık savaşında sahneye yeni çıkmış iken, 1880 yıllarından itibaren bazen gizli, bazen açık emirlerle Sultan Hamid, Kürtleri Ermenilere karşı kışkırtıyor, Ermenileri kanuni haklardan yoksun bırakıyor ve Kürtlere, kendilerine komşu olan Ermeni halkını talan etmeleri ve öldürmeleri için geniş yetkiler veriyordu.

Kürtlerin talan yetkisi artık resmi makamlarla resmen onaylanmış bulunuyordu. Ve bu durum ise Kürt liderlerinin ve aşiretlerinin iktisadi ihtiyaçlarını (tabii Kürtlerin anlayışına göre) fazlasıyla karşılamış oluyordu.

Bundan başka Sultan özellikle Bitlis, Van, Erzurum ve Diyarbakir bölgelerinde "Hamidiye" alaylarını oluşturdu. Küçücük aşiret reislerine askeri rütbeler ve nişanlar taktı, büyük aşiretlerden de değişik askeri güçler meydana getirip, böylece kendi kişisel çıkarları için ve yeni şartların ortaya çıkardığı olanaklardan da faydalanarak, güçlü liderleri tanımayan kişiliksiz insanları sahneye çıkardı.

Bu taktikle her tarafta Kürt liderlerinin sayısı fazlaştıırılarak Kürtler arasında iç çelişkiler daha da artırıldı ve böylece Kürt siyasi bağımsızlık anlayışı yerini, ufak aşiretlerin kendi özerkliği ve dizginsizliğine bıraktı. Aynı zamanda Kürt silahlı aşiret gurupları bu imtiyazlarla kendi kişisel ve siyasal özlmlerini tatmin ediyorlardı.

Osmanlı idaresi 1805 yılından itibaren ordu eliyle Kürdistan'a ve Kürtlere karşı devamlı şekilde uygulandığı her türlü baskı ve teröre 1880'de son veriyordu. Bu tarihlerde Ermeniler uyanmış ve bağımsızlık savaşlarına başlamışlardı. Bu nedenle, o zamana dek Osmanlı ülkesinin en sadık unsuru sayılan Ermeniler, artık tehlikeli olarak görünmeye başladılar. Kürtlere gelince, onlar siyasi bakımdan zayıflayıp, o tarihlerde Sultan Abdülhamid'in elinde bir araç haline geldiklerinden, hem Ermeni tehlikesini boğabilirler ve hem de Osmanlıya karşı tamamiyle zararsız bir hale gelebilecek derecede kendi güçlerini kaybedebilirlerdi.

Kürtler Şeyh Ubeydullah'tan sonra Sultan Hamid sistemine ve siyasetine bağlanıyor ve devletin yaptığı baskılardan kurtulmuş olarak, Ermenilere karşı misli görülmemiş bir teröre girişiyorlar, kendi feodal haklarına kavuşup, Reaya'ları bedava çalıştırma alışkanlığını, kanunsuz

vergi alma olanağını ve cezalandırılmadan talan ve kişi özgürlüğüne dokunma "serbestliğini" geniş bir şekilde elde ediyorlardı.

Bu iktisadi ve siyasi imtiyazlar, Kürtleri delice hareketlere sürükledi ve Kürt Ulusu tüm olarak (az sayıda istisnalar hariç) kendini "Türk" gericiliğine kaptırıp barbarca hareketlere başvurdu. Her aşiret bütün güçleriyle bunda bir birleriyle adeta yarışa girdiler.

Az sayıda olan Kürt aydınları ise, Kürdistan'dan daima uzaklarda olduklarından yavaş yavaş Türkleşip, askeri ve idari memuriyetlerle tatmin oldular. Kürt halkına gelince onlar bilgisiz, başıboş bir şekilde hayvancılıkla geçinip Kürt feodal sistemi içinde yaşamlarını sürdürdüler.

Reaya vaziyetinde olan Kürtlere gelince, onlar feodallerin ve aşiret reislerinin kör bir şekilde köleleştirme kaprislerine maruz kalmakta devam ettiler. Bu Kürtler kendi efendilerine karşı hiçbir zaman direnmeye cesaret edemedikleri gibi, hatta idari makamlara, içinde bulundukları ağır durumu hafifletmek amacıyla şikayetlerde bulunmayı bile düşünemiyorlardı. Böylece Kürt silahlı güçleri gerçekte Osmanlı ordusunun bir parçası durumuna gelip, modern silahlarla donatılıyorlar ve daha önceki dönemlerde yapmış oldukları şekilde bu güçlerini, Kürt ezeli düşmanı olan Osmanlıya karşı yönelteceklerine, bu kez silahlarını çılgınca Ermeni Ulusuna çeviriyorlardı.

Kürtler bu şekilde hem o günün fırsatlarından yararlanmayı, hem bu fırsatlardan maddi çıkar elde etmeyi, Sultana ve Halifeye sadık kalarak onun sağ kolu haline gelmeyi düşünüyorlar ve aynı zamanda Osmanlı ordusunun seferlerinden kurtulmayı, Ermenileri yok etmeyi ve Sultan Hamid'e bağlı memurların kendilerine vaatetmiş oldukları gibi, Hem Kürdistan'ın ve hem de Ermenistan'ın gerçek sahibi olmayı tasarlıyorlardı.

...

Ermeniler

1877 yılındaki son Rus-Osmanlı savaşından sonra Ermeniler, San Stefanonun 16. ve Berlin'in 61. maddeleri ile bütün ümitlerinin gerçekleşmediğini ve tüm gayretlerinin boşa çıkmış olduğunu görüyorlardı. Buna rağmen yönetici çevreler bir iyimserlik içindeydiler ve onların umutları vaadedilen reformların hiç olmazsa kısmen gerçekleşebileceği ihtimali idi. Aynı zamanda Hırımyan Hayriğin meşhur "Demir Kepçe" hikayesi (1) etrafa yayılıyor ve Ermeni Bağımsızlık Hareketi için yeni bir çalışma programı ve silahlı eylem taktiğinin yaratılması zorunluluğunu gösteriyordu.

Bağımsızlık ateşiyle yanan Ermeniler, yakın geçmişin tarihini yeniden değerlendiriyor, ezilmiş ulusların kanlı bağımsızlık savaşlarını ve bu savaşların iyi bir şekilde sonuçlanmış olduklarını görüyor ve silaha sarılmış bir durumda -savaşla Ermeni Ulusunun bağımsızlığını elde etmek anlamını taşıyan-"Hayriğin" parolasını ellerinde tutarak ilerliyorlardı.

Ermenilerin direniş inancı yükseliyor, reformlar sorunu günlük siyaset

olarak kabul ediliyor ve bağımsızlık parolaları İstanbul'dan ta Ermenistan'ın en ücra köşelerine kadar çınılıyordu. Bütün bunlar, Osmanlı idaresi ve Kürtler tarafından Ermenilere uygulanan baskı ve haksızlıkların kat kat ve sürekli arttığı bir ortam içinde geliyordu.

Bu uyanışa paralel olarak öğretim, eğitim ve kültür faaliyetleri hummalı bir şekilde yürütülüyor, Muş ve Van bölgelerinde Ermeni Eğitim Ocakları oluşturan örgütler ortaya çıkıyordu. Yeni bir ruh taşıyan genç bir kuşak ortaya çıkarken, bağımsızlık fikirleri de bu ocaklardan yayılarak Tüm Ermeni toplumunu etkisi altına alıyordu. Ermeni toplumu eğitim ve siyasi bilinçliliği ile belirli bir düzeye ulaşıyor ve bu uyanıştan dolayı, kendisini ezenlere karşı artık tahammül etmez bir tavır takınıyorlardı. Baskı yapanlar ise bu uyanışı boğmak için despotluklarını görülmemiş bir seviyeye getiriyorlardı.

Ermeni Ulusunun bu zor durumunda yöresel değişik gurupların harekete geçmesiyle ilk kez silahlı mücadele kısmen başlatıldı. Yabancı ülkelerde bulunan çeşitli siyasi guruplar, birbirleriyle sıkı bağları olmadan kendi başlarına çalışıyorlardı. Tiflis'te değişik gurupların yaptıkları toplantılarda delegeler yavaş yavaş temel bir sorun etrafında anlaşmaya varabilmışlerdi. Bu sorunu Kristapor Mikayelyen şöyle belirtmiştir.

"Büyük Ermeni bağımsızlık savaşını yapabilmenin yegane şartı, bütün değişik siyasi akımları ve değişik silahlı kuvvetleri birleşik bir cephe ve tek bir liderlik altında toplamaktır."

Ancak 1890 yılının Sonbaharında Tiflis'teki toplantılardan bir sonuç elde edebildi ve bütün gruplar birleşebildiler. Hınçaklar'da aynı görüşe vardıktan sonra. "Ermeni Devrimciler Birleşik Cephesi" olarak adlandırılan büyük bir birleşik Ermeni siyasi partisi kuruldu. Bu partinin amacı "Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik tam bağımsızlığı"ni elde etmesiydi.

Pratikte bu hareketler başlamıştı bile ve Taşnak Partisi bu hareketleri daha düzenli bir şekle sokmak ve birbirinden kopuk Ermeni halkını bir ulus haline getirmegörevleriyle ortayaatılıyordu.

Taşnak Parti Programı Osmanlı devletinin ekonomik durumunu inceleyip, sınıflararası ilişkileri, ekonomik sömürüleri ve siyasi kargaşalıkları saptayarak şu görüşevarır:

"Bu genel teoriden anlaşıldığına göre Osmanlı Ermenistanı'nın durumu değişik yönleriyle korkunçtur. Halkı bu çekilmez durumdan kurtarmak ve insanlığın tabii gelişim yoluna girmesine olanak sağlayacak şartları yaratmak, ancak silahlı eylemle mümkündür."

"Şu halde devrimin amacı; Başkaldırıp Osmanlı Ermenistanı'nda siyasi ve ekonomik bağımsızlık elde etmektir."

Taşnak Parti Programı, devrimin hangi araçlarla gerçekleştirilebileceğini anlatırken, partinin komşu halklara ve bunların arasında Kürtlere karşı tutumunu da belirtir.

"Taşnak, silahlı olarak amacına ulaşmak için silahlı guruplar oluşturur, bunlar bir taraftan hükümete harşı sürekli ve amansız bi savaş verirken, aynı zamanda hem Ermeni ve hem de yabancı unsurları (Süryaniler, Yezidiler, Kürtlerin bir kısmı, Emekçi Türklerl vs. vs.) ezen her türlü şartları ortadan kaldırmaya çalışır. Bu prensip özüyle diğer halkların bize taraftarlığını sağlamasa bile, hiç olmasa onların bize kaşı direnişini durdurabilir."

Şu halde Taşnak, Osmanlı idaresine ve sömürücü Kürt unsurlara karşı amansız bir savaş gütmek üzere sahneye çıkarken, aynı zamanda Kürt, Süryani, Yezidi ve Türk halklarının ezilmiş tabakalarını da devrime yanaştırmaya (yahut hiç olmazsa onları tarafsız kılmaya) çabalıyordu

Yukarıda ne gibi siyasi ve ekonomik koşullar altında ve nasıl bir çelişki içinde olduklarını saydığımız Türk, Kürt, Ermeni halklarının arasındaki uçurum gün geçtikçe daha da derinleşti, sürtüşmelerse daha da kanlı bir şekil aldı.

II

Çarpışmalar ve Sebepleri

1880 olaylarından sonra Ermeni-Kürt çelişkisi daha fazla belirli bir hale gelerek sert bir düşmanlık durumunu yarattı. Ermeni bağımsızlık hareketi başladığı anda Kürt bağımsızlık hareketi sona eriyordu ve bu tarihlerden itibaren oluşan Türk-Kürt birleşik cephesi tüm Ermenilere yönelmiş bir belaya dönüştü.

Kürt aşiretleri kendilerinden hiç beklenilmeyen despotluklara başvurarak, kendilerine komşu olan Ermenilere karşı düşmanlıklarını açık bir şekilde belirttiler. Kürtler önceden de Ermenileri sömürürlerdi, fakat onları "öldürülmesi gerekli gavurlar" olarak kabul etmezlerdi. Bu nedenle Alaşkert, Basen, Vaspuragan, Daron ve Diyarbekir bölgeleri korkunç vahşiliklere sahne oldu. Osmanlı idaresi, ilk senelerde içten Kürtleri kışkırtıp, uzaktan sevinçle bu durumu izlerken, yavaş yavaş muntazam ordularıyla bu görülmedik seferlerin öncülüğünü üstüne aldı.

Ermenistan yeni bir kargaşalığa sahne oluyor, halktan gayretli ve isyankar olanları, dar sınırlar içinde de olsa haklarını korumak için ortaya atılıyorlardı.

Bu konuda fazla ayrıntılara girmeden Sasun ve Daron bölgelerinde Arapo'yu, Alaşkert'te Huno'yu, Vaspuragan ve Malazgert bölgelerinde Akribasyan'ı ve Goloşyan'ı hatırlamakla yetinelim. Bu gurupların eylemleri hem Osmanlı idaresine ve hem de Kürt aşiretlerine karşı yönelikti. Fakat bu küçük gruplar öyle önemsizlerdiki onların düşmana karşı eylemleri zayıf

kalıyor ve dizginleyici bir güç oluşturmıyordu.

Bu dönemde meydana gelmiş olayların bazılarında bahsedelim: 1895 genel katliamlarına dek birbirini izleyen bu tür olaylar çok güzel birer örnek niteliğindedirler.

1- Musa Bey'in yaptıkları: Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Muş ovasının Çukur bölgesine hükmeden Mirza Bey ailesi daha o zamanlar bile Kürt hareketine sadık olmayan bir aşiretti. 1880 yıllarından başlayarak Musa Bey, o aşirete başkanlık etmekteydi. Kendi feodal haklarını korumak için Musa Bey ve kardeşleri yalnız soygunculukla kalmıyorlar, bundan başka adam öldürmeye ve adam kaçırmaya da başvuruyorlardı. Böylelikle tabaasının karakterini yılıştırmaya ve onları tam bir köle sadakatine alıştırmaya çalışıyordu. Ardavank köy reisi Ohan, Musa Bey'e karşı direnişte biraz daha cesurane davranmıştı, bunun üzerine Musa Bey, ailesinin niteliğine uygun bir hareketle Ohan'ı yakalatıp, diri diri bir ocağa attırarak herkesin gözü önünde yaktırdı. (2)

Bu olayda cesaret alan Musa Bey dehşet politikasına devam eder ve aynı bölgelerden Garso Miro'lardan Kaspar'ın güzelliği ile meşhur kızı Gülizar'ı 1887 de kaçıırır. Bu kız kaçırma olayı o bölgenin Ermenilerinde büyük bir tepki yaratır. Ve bu nedenle 1888 de Çukur ve Daron bölgelerinden yakinen 50 kişi Osmanlılara şikayetlerini sunmak için İstanbul'a giderler Musa Bey ile Gülizar İstanbul'a getirilip mahkeme edildikten sonra, Ermenilere tekrar teslim edilen Gülizar bir süre sonra Muş'lu Keğam Der Garabetyan ile evlenir. Musa Bey Osmanlılar tarafından madalyalarla taltif edildiyse de, yabancı devlet elçiliklerinin baskısıyla Şam'a sürüldü.

Bu mahkeme İstanbul'da devam ederken, Musa Bey'in kardeşi Cazo ise daha güçlü bir şekilde baskılarını devam ettiriyordu. Cazo Ohan'ın oğlu Sarkis'i diri diri yakmak istedi fakat Sarkis silahla karşı koyunca, köylülerde bundan cesaretlenerek Cazo'ya karşı silaha sarıldılar. Kürtlerden ve Ermenilerden birkaç kişi öldü ve bu ölenler arasında cesurane bir şekilde çarpışan Sarkis'te bulunmaktaydı.

Feodal gücünün kırıldığını gören Cazo, daha da çok sağa sola saldırır ve bu arada o bölgeden geçirilmekte olan bir Ermeni gelinini kaçırmak istediğinde, Vartenis ve Muşağşen köylerinden bu düğün alayına katılanlar, Ona karşı direniş gösterip gelini kurtarırlar ve böylece Cazo'ya gözdağı vermiş olurlar. Osmanlı idaresi Ermenilerin Cazo'ya karşı direniş göstermeye başladıklarının farkına vardığında bu durumu bahane ederek Vartenis'lilerin silahlarını toplatıp, 10 kadar genci Muş'taki hapishaneye gönderir.

2- Berm (Perm) Direnişi: Psana ve Hyank kazalarındaki (Sasun) Kürt aşiretleri, Berm ve dolaylarındaki Ermeni köylerini Vasal haline getirmek istediler. Buna karşı Bern'liler isyan ederler ve savaş 40 gün kadar devam ettikten sonra, her iki taraftan da bir çok ölü ve yaralı verilir. Aşiretler tekrar

yerlerine çekilirler, böylece oranın Kürtlere vasal duruma geçmesi engellenmiş olur ve Kürtler uzun bir süre aynı harekete başvuramazlar.

3- Kızılağaç Kavgası: Sasun Kürt aşiretlerinden bazılarının gözü daima Kızılağaç köyündeydi. (Muş ovasında, Sasun eteklerinde zengin bir köy.) Kızılağaçlılar Armenak (Hrayr) önderliğinde Kürtlere karşı direnip, onları köylerine yaklaştırmadılar.

4- Hergert Olayı: Hergert'liler (Muş ovası) Kürtlerin talanını durdurmak için çarpışır ve bu çarpışmada birkaç Kürt ölür.

5- Givars Kavgası: Givars, Muş'un Surp Garabet manastırı bölgesindeki önemli bir köydür. Cibranlı aşiretinin reisi İbo Bey, o bölgenin köylerini kendine bağlı kabul ederdi. Givars'lılar buna karşı direnirler ve Kürtler 16 ölü ve yaralı bırakıp çekilirler. Bunun üzerine İbo Bey öcünü, aynı bölgedeki Bağlı köyünden almak ister, fakat köylüler burda da aynı şekilde direnerek İbo Bey'i tekrar yenerler.

Bizce burada Sıtsnud, Avzud ve Dadrakom olayları da anılmaya değer. Bu olaylar çoğunlukla bir feodalın zulmüne karşı çıkmak veya insan kaçırmak ve soygunculuk nedeniyle meydana gelmiştir. O tarihlere kadar Kürt aşiretleri cezalandırılmadan hareket etmeye alışık olduklarından, Ermenilerin bu direnişleri Kürtlere her defasında birçok ölü ve yaralı verdirdiğinden bu tarihten sonra bir müddet Kürt aşiretlerinin bir daha bu tür hareketlere girişmelerine engel teşkil etti.

Hınıs Bölgesindeki Çarpışmalar

6- Karaçoban Kavgası: Hınıs bölgesi Hamidiye tabur komutanlarından Tacdin Bey, yukarıda adı geçen Musa Bey'in yolundaydı. Ermenilerin Reaya olarak, kalmalarını ve bu suretle de onlardan vergi almayı, onları soymayı, kadınlarını istediği gibi kaçırmayı, eskiden olduğu gibi kendisine meşru gördüğü bu feodal haklarını tam olarak kullanmayı devam ettirmek istiyordu. Tacdin Bey bütün gücünü toplayarak, Hınıs bölgesinin en varlıklı köyü Karaçoban'a hücum eder. Köylüler mukavemet gösterirler ve Kürtlerden birkaç kişi ölüp, diğer bir kısmı da yaralandıktan sonra köyü bırakıp geri çekilirler.

7- Govınduk Olayı: Hınıs bölgesindeki Hamidiye taburları bir Ermeni gelinini kaçırmak için Govınduk'a hücum ederler. Köylüler burada da direnirler ve Kürtler yenilerek uzaklaşırlar.

8- Posta Kavgası: Aynı Hınıs bölgesindeki silahlı Ermeni isyancılarından bir gurup, başlıca belanın Osmanlı hükümeti olduğuna kanaat getirerek, Posta binasına hücum edip, birkaç polisi öldürerek binayı zaptederler.

Bulanık-Malazgirt Bölgesi

9- Harabalılar Direnişi: Hasananlı aşiret reisleri Bulanık ve Malazgirt bölgelerinin mutlak hakimiydiler ve sık sık Ermeni köylerini talana tutarlardı.

Bu talanlara son vermek için Harabalar Ermeni köyü, silaha sarılmak zorunda kaldılar ve bu kez Kürtler yine birkaç ölü verip geri çekildiler.

10- Gozak Olayı: Hasanan bölgesi aşiret reisleri, sanki babadan kalma kendilerine verilen bir hak imiş gibi Gozak'ın tüm yeni gelinlerini kaçırmak istediler. Bundan dolayı Gozak'lılar silaha sarılıp direndiler ve olaya engel oldular.

11- Şirwanşeh Kavgası: Bura feodal beyinin kaybolmuş olduğu ağır ve kanun dışı vergilere dayanmayan Şirwanşeh'deki Ermeniler Hasananlı aşiretine karşı direnirler. Meydana gelen çarpışmada birkaç Kürt ve Ermeni ölür. O tarihten itibaren Ermeni silahlarıyla Kürt aşiretlerine karşı müdafalarını devam ettirirler.

Bu kendiliğinden gelme kavgalar Ermenistan'ın tek tük noktalarında meydana gelirken, öte yanda bütün ülke üzerine yaygın baskı hüküm sürmekte, silahsız köy bölgeleri gücünün önünde diz çökmüş vaziyette, dizginsiz Kürt aşiretlerinin ve Osmanlı idaresinin zulmü altında ezilmekteydi. İstanbul'un Kumkapı semtinde ve Erzurumda yer alan ve etrafı sarsan nümayişlerle 1890 sonbaharındaki Kukunyan seferi de bu döneme rastlar. Bahsedilen sefer ile Pasen ve Alaşgert bölgelerinde sınıra yakın Osmanlı karakollarına ve Kürt aşiretlerine yönelikti.

Zayıf olmakla beraber Ermeniler her yerde ekonomik ve siyasal baskılara karşı direnmeye başlamışlardı. Silahlı eylemler halkın alt tabakalarından yukarı doğru yayılarak herkesi sarıyor ve genel olarak, mevcut karışıklığa ve cezasız kalan baskılara karşı en etkili hareketin, kağıtta kalan şikayetlerle çözülmeyp, silahlı direnişlerle gerçekleştirilebileceği kanısına varılıyordu.

12- Sasun Kavgaları ve İsyanı: 1890 dan itibaren Osmanlı idaresi ve Kürt aşiret reisleri dikkatlerini Sasun bölgesine yöneltiyorlardı. Çünkü, orası bir Ermeni iç kalesi olarak kabul ediliyordu.

Sasun'un merkez dışındaki Ermenileri, kendi aşiret hayatlarını kaybedip, Kürt aşiretlerine bağlanmış oldukları halde, merkezi Sasun ve Dalvorik halen yarı bağımsız durumunu korumaktaydılar.

Osmanlı idaresi bu yerlere çok az ölçüde girebilmiş, Kürt aşiretleri ise karşılarında tamamıyla bağımsız ve silahlı bir Ermeni aşiretiyle karşı karşıyaydılar. Sasun'daki bu durumu örnek alan çevredeki diğer Ermeniler bundan etkileniyor ve onlarda yavaş yavaş kendi silahlarına güvenmeye başlıyorlardı.

Sasun'un oynadığı bu önemli rol nedeniyle Osmanlılar ve Kürtler, birleşik güçlerini Sasun'a yöneltip, böylece hem Sasun'u ezmek ve hem de oraya yakın bölgelerdeki Ermeni direnişlerini durdurmak istiyorlardı.

1891 de Sasun'un bütün sınır boylarında sık sık savaşlar gelişmeye başladı ve her köy kendisine ait sınırları korumak için kendi gücünü kullanıyordu.

Sasun Ermeni beyleri kendi aralarında o zamanlar anlaşmazlıklar

içindeydiler, fakat dış tehlike arttığında mecburen bu beyler görüşmelere başlamaya karar verdiler. Bu yöndeki atılımda Muş'taki "Birleşik Örgüt" ün öğretmenleri, özellikle de bu öğretmenlerden o sırada Sasun'da bulunan Damadyan büyük bir rol oynadı. Ona aynı zamanda Hrayr da yardım ediyordu.

1891 Sonbaharında Sasun'daki beyler anlaşıp, birleşik güçlerle düşmanlarını geri püskürtüler. Bunun üzerine mevcut bu büyük güce karşı Osmanlı idaresi Kürt aşiretlerini kışkırtarak 1892 de bütün Sasun'u kuşattırır ve kısa bir zaman sonra da bu kuşatmaya ordusuyla Muş üzerinden katılır. Ne Kürtler ve ne de Osmanlı ordusu o yılda bir sonuca varamadılar.

Bir yandan git gide artmakta olan tehlikeyi gören Sasun halkı kendisini korumaya çalışırken, öte yandan da Osmanlı güçleri ve Kürt aşiretleri kendi cephelerinde, baharda büyük bir taarruza geçmek ve dağlık mıntıkları elde etmek için hazırlanıyorlardı. Çünkü, Dalvorik ve Sasun, Kürtler ve Osmanlı idarecileri gözünde bir dikendi.

Daha önce de gördüğümüz gibi, daha henüz 1864'de Osmanlı jandarmaları ilk kez vergi almak için Sasun'a girmek istediklerinde, Ermeniler ve Kürtler birleşik güçlerle Osmanlılara karşı çıkarak, Batman köprüsü başında kanlı çarpışmalar yapmışlardı. Halbuki şimdi aynı Kürt aşiretleri Osmanlı idaresiyle birleşmişler ve herbiri kendi çıkarı için Sasun üstüne hücum etmekte idiler. Bu hücumlardan amaç, Osmanlılar için Sasun'daki halkı silahsızlandırarak bu fakir bölgeden ağır vergiler almak, Kürtler içinse bağımsız bir Ermeni aşiretini kırarak, onları kendi feodal nüfuzlarına katmaktı.

Sasun halkı 1893'e kadar direndi, bu tarihte bir hainin ihanetiyle lider Damadyan tutularak İstanbul'a sürüldü. O'nun yerine liderliğe Hrayr geçti ve Sasun'un gerçek büyük kahramanı Şenikli Kırko ise Hrayr'ın sağ kolu haline geldi. Bu hareketin önderleri yukarıdaki iki meşhur kişiden başka Geliyeguzanlı Bedo, Dalvorik'in bütün beyleri, Kevork Çavuş ve diğerleri idiler.

Sasun üzerine yapılan bu yeni sefere bütün bölgedeki Kürt aşiretleri, Diyarbekir ve Muş bölgelerinden Hamidiye birlikleriyle beraber daha birçok başka aşiret reisleri de katıldılar. Kürtleri kışkırtmak için meşhur Zilan Şeyhi sahneye çıkarken, Erzurum, Bitlis ve Muş'tan gelen Osmanlı ordu birlikleri ise Muş güneyindeki tepelere yığınak yapıyordu.

Aylar süren çarpışmalara rağmen Sasun ezilmedi, yalnız Dalvorik bölgesi bazı tehlikeli günler geçirdi. Hrayr Dalvorik'teki, Şenikli Kırko ise Andok'taki çarpışmaları idare ediyorlardı. Dalvorik'teki kuvvetler bütün güçleriyle, güneyden hücumla geçmiş olan sayıca çok büyük miktardaki düşmanlarını yenilgiye uğratmışlardı.

Dalvorik'liler bu çarpışmada 200 genç kaybetmiş, fakat düşmanları ise 1000 ölü vermişlerdi. Düşman ordularının hızı yavaş yavaş kırılmış ve az zaman sonra da Sasun dağlarına kar yağmaya başladığında Osmanlı ordu

birlikleri ve Kürtler bu çarpışmalardan yenik olarak dönmüşlerdi. Kürtler kahraman Dalvorik üstüne övgü türküleri, binlere varan kendi kayıpları üstüne ise ağıtlar düzmeye başladılar.

Fakat Osmanlı idaresi Sasun'dan kolayca elini çekmedi ve 1893 yılının sonundan itibaren 1894'te yapacağı hareketler için büyük çapta hazırlıklara girişti. Müşir Zeki Paşa büyük bir ordu ile Muş'a vardı ve bütün aşiretlere ilkbaharda Sasun'u tekrar muhasara etmek için hazırlanmaları emrini verdi. Bu sefere bir "cihad" karakteri verildi. Zilan ve Dudari Şeyhleri sahneye çıkıp çok sayıda Kürt aşiretlerini yeniden Sasun'a doğru harekete geçirttiler. Önceki sene almış oldukları ağır darbelerden ders almış olan bir kısım aşiretler ise bu savaşa katılmayı reddederken, bu kez Osmanlı idaresi bütün gücüyle, 1820-1848 döneminde Kürdistan'a karşı hazırlamış olduğu orduyu andıran bir orduyla harekete geçmekteydi.

Sasun'lular bütün kışı hummalı bir halde hazırlıkla geçirdiler. ilkbahar başında 3 seneden beri isyan halinde olan Sasun'a yardım temin etmek için Hrayr Kafkaslara geçti. Şenikli Kırko Sasun İsyanının önderi olarak kaldı, O'na Sasun beyleri, Kevork Çavuş, Atam ve başka fedailer de yardım ediyorlardı. Hınçak'lı Murat, Hınus'tan (Hrayr'ın tavsiyesiyle) Sasun'a geçti ve 1894 Sasun İsyanı diye anılan bu halk savaşına katıldı. Fakat, ancak uzun direnmelerden sonradır ki büyük ve unutulmaz Sasun ezilebildi, birçok köyleri harab edildi ve yaklaşık olarak 1000 ölü verildi. Kırko bütün mermileri bitinceye kadar çarpışıp kahramanca öldü. Murat ve Kevork Çavuş yakalanarak Muş hapishanesine gönderildiler.

Sasun İsyanı ve kırımı Ermeni Ulusunda büyük sarsıntılar yarattığı gibi, yabancı devlet çevrelerinde de etki uyandırdı. Yabancı devletler müdahale ederek, 1894 Mayıs 11 tarihli "Mayıs Tasarısı"nı hazırladılar. Bu tasarının amacı Osmanlı Ermenistanı'ndaki reformları gerçekleştirmek idi. Osmanlı idaresi tarafından görevlendirilen Şakir Paşa olağanüstü yetkilerle Ermenistan'a -sözümüne reformları gerçekleştirmek üzere- gönderildi, fakat aslında Şakir Paşa gizli olarak genel Ermeni kırımını hazırlaması görevini üzerine almıştı ve bu Ermeni kırımı aynı zamanda bütün Osmanlı ülkesindeki Ermenilere uygulanacaktı.

1895 Yazı ve Sonbaharında korkunç bir şekilde Ermeni katliamları her yerde başladı. Bu katliamların planlanması ve gerçekleştirilmesi Osmanlı idarecilerine ait olmakla beraber (bazı istisnalar hariç) Kürtlerde bu barbar hareketlere canla başla katıldılar ve eğer gerçeği belirtmek gerekirse, Ermeni vilayetlerindeki bütün kırımlar Kürtlerin eliyle yapılmıştı.

Direnmeyi yürütebilen Ermeni bölgeleri kendilerini kurtarabildiler. Kalan bütün bölgelerde ise katliamlar esnasında 300.000 insan katledildi. Bundan başka katliamları izleyen süre içerisinde pek çok kişi açlık, hastalık ve perişanlıktan ölürlen, diğer birçokları da ancak dinlerini değiştirmek yoluyla hayatlarını kurtarabildiler.

Kürtler gerici bir unsura dönüşüp. Tatarlara özgü bir ahlakın içine

batarlarken, yavaş yavaş kendilerine öz gururlarını ve alicenaplıklarını yitirerek, Ermeniler için hiç te dost olmayan bir kavim haline geldiler. Bundan sonraki olaylar tehlikeli ve kötü bir şekilde gelişti. Hanasor, Hatavin, Parşen, Sasun, Muş ovası, Vaspuragan ve Hınıs'da meydana gelen çok sayıdaki çarpışmalar, Ermenilerin yabancı efendilere karşı uşak olmamak için vermiş oldukları varolma savaşları idi.

Bu olayların ayrıntıları bizi çok uzaklara götürür. Biz bu olaylara ve bunların temel nedenlerine genel bir göz attığımızda, o dönemin Ermeni-Kürt ilişkilerinin niteliğini anlarız. Biz bunu anlatmakla da o devirdeki Taşnak Partisi'nin, komşu Kürt halkı ile bu kritik günlerde anlaşma olanakları bulabilmek için sarfetmiş olduğu gayretin önemini de anlamış oluruz.

• • •

SCIENCE

Sultan Hamid Dönemi Ermeni-Kürt Anlaşma ve Dayanışma Çabaları

I

Sultan Hamid döneminin kabusları günden güne arttı. Kürtler Ermenistan'ı ateşe verdiler ve Ermeni Ulusunun kanuni hakları elinden alındı. Asırlardır komşumuz olan Kürtlerle bir anlaşma ve işbirliği olanağını hiçbir zaman gözden uzak tutmayan Taşnak, Ermeni Ulusunun siyasi hayatında sahneye çıkarak Ermeni-Kürt düşmanlığını yumuşatıp, her iki halk arasında bir anlaşma olanağı bulmak için epey çaba sarfetti. Fakat Türk despotizmine karşı da amansız bir mücadeleye girdi. Ne yazık ki Kürtlerin büyük bir çoğunluğu bu caniyane Türk girdabına kapılıp, Meşrutiyet dönemine kadar budurumunu muhafaza ettiler. Ancak 1895-1896 Ermeni kıyımlarından sonradır ki az sayıda da olsa, Kürt aydınları ve diğer bazı Kürt örgütleri kendi öz halkının bu delice tutumuna karşı protesto seslerini yükselterek, Ermeni-Kürt anlaşması ilkesi üzerinde ısrarla durdular.

Ermeni-Kürt düşmanlığının bu uzun dönemi (1880-1908) ve tarihi sonuçları Ermenilerle oldukça zararlar vermiş ve gelecek dönemlere büyük etkisi olmuştur. Bunun için Ermeni-Kürt ilişkilerinin daha sonraki safhalarını aydınlığa kavuşturmak, anlaşma ve işbirliği için meşrutiyete kadar olan dönem süresinde yapılan çalışmaları (olaylar ve belgelerle) vermek gereklidir.

1890 yıllarında Taşnak Partisinin birinci genel toplantısından sonra, Osmanlı ülkesi içindeki yetkilileri, Taşnakların önderliğindeki Ermeni Bağımsızlık Savaşının, Kürt halkına yönelik olmadığını anlatabilmek için Kürtlere çok fazla çaba sarfettiler ve bu savaşın Osmanlı idaresine ve

Osmanlıların elinde bir oyuncak olan yalnızca Kürt despotlarına kaşı olduğunu belirttiler.

Daha Hanasor seferinden önce Taşnak Partisinin İran Azerbeycanı bölgesindeki Merkez Komitesi ve Osmanlı-Iran sınırı üzerinde faaliyet gösteren parti üyeleriyle birlikte Van vilayeti sınır boyundaki Kürt aşiretleriyle anlaşabilmek için ne kadar çaba sarfetilerse de, Osmanlıların tertip ve rüşvetlerine kanan Kürtlere karşı Taşnakların bu gayretleri neticesiz kaldı. Kürtler inatla silahlı Ermeni guruplarını takib ediyorlar ve yöresel katliamlarda bulunarak yine 1895-1896 büyük katliam örneğindeki dehşet havasını tekrar diğer bölgelerde devam ettirmek istiyorlardı.

Van'ın 1895'teki kendini müdafaa savaşından sonra Hanasor çevresindeki Kürt aşiretleri Taşnak, Armenagan ve Hınçak partili savaşçılardan oluşan ve "ateş kes" anlaşması mucibince Van şehrinden uzaklaşmakta olan kalabalık bir gurubun yolunu kestiler ve yapılan çarpışmada Bedo, Avedisyan, Mardik idaresindeki 900 kişi son nefeslerine kadar döğüşerek öldüler.

Bu olaydan sonra sıcak ve dostane ilişkilerin Kürt aşiret reisleri tarafından benimsenmediğini gören Taşnak, zorunlu olarak Kürtlerce daha kolay anlaşılabilir yeni çareler bulmayı planladı ve bu plan gereğince 1897 de 300 fedaiden oluşan bir gurup uyarıcı nitelikteki Hanasor seferini yaptılar.

Bu seferde Taşnak Partisinin prensip olarak cezalandırıcı siyasetinin tam aksi nitelikte olan ve yine Taşnaklıların Ermeni-Kürt dostluğu ilkesinin değerinin bilincinde olduklarını ortaya koyan bu olayın şu bölümünü anlatmadan geçemeyeceğim.

Taşnaklıların Kürtlere karşı hazırladığı hücumla katılacağı yerde Vazken Dereyon, kendi gurubuyla birlikte Van şehrine yönelmeye karar verdi. Kurken'in gurubu da ona katılınca bu her iki gurubu oluşturan fedailerin sayısı böylece 40'ı buldu. (Aynı gurubun içinde ünlü Antranik te vardı') Gurup Osmanlı-Iran sınırını geçtikten sonra İsfahan gölü yakınlarında Kürt Hamidiyeleri tarafından kuşatıldı. Aynı günde Hanasor bölgesinde savaş cereyan etmekteydi. Kuşatılan fedailer direnmek zorunda kaldılar ve savaşın en kızgın bir anında (çok sayıda değerli hayatları yok olurken) Taşnak'lı Valad Avo (Klavuz Avo) Vazken'e şöyle der: "Bu akılsız Kürtleri öldürerek onları kendimize düşman etmeyelim. Yalnız size parmakla göstereceğimi öldürün!" Neticede Fedailer darbelerini bayraktara ve önder ağalara yöneltip, onları öldürünce geri kalan Kürtler ümitsizlik içinde kalıp dağılırlar.

Ermeniler, Kürtlerle son çarpışmalarında, Kürtlere çağrıda bulunarak evlerine geri dönmelerini önermişler ve hatta Kürtlerin kendileri de itiraf ederler ki, Ermeni fedaileri çoğu kez -ilk ateş açtıklarında kendilerine karşı savaşmak niyetinde olmadıklarını göstermek amacıyla- ekseriye silahlarını

havaya sıkışmışlardır. Pek çok verilebilecek örneklerin hepsini sıralamaktan kaçınmak için 1904 Sasun isyanı esnasında Kürt aşiretlerini hiç olmazsa tarafsız bırakmak amacıyla Hrayr'ın çabalarını anlatalım.

O tarihte Hüseyin Ağa önderliğindeki Kulp aşireti Andok yamaçlarını kendine siper edindi. Hrayr'ın talimatıyla Ermeni fedaileri bir taraftan Kürtlerin başları üstünden ateş ederken, bir taraftan da "Biz kirveyiz, geri dönün!" diye bağıryorlardı. Gerçekten de Kulp aşireti Osmanlılara sadece orada olduğunu göstermekle yetinip, hemen ertesi günü aşiretin silahlı güçleri kendi bölgelerine çektiler.

Bu olaydan başka Daron bölgesinde Hrayr'ın, Vartan Vartabet'in (bu şahıs Surp Garabet Manastırı'nın başrahibi olup, Taşnak Merkez Komitesinin daimi üyesiydi.)

Dersim bölgesin de Şişmanyar ve arkadaşları faaliyettedirler. Şunu belirtmek gerekirken bu bölgede Kürtler , Ermeni eylemcileriyle çok dostane ilişkileri içindeydiler ve daha sonra Birinci Dünya savaşı esnasında bir çok Ermeni'yi kurtarmışlardır. Vaspuragan bölgesinde ise Taşnak Merkez Komitesinin çalışmaları, bir kaç Kürt aşiretini Ermenilere dost olarak bırakma ve Kürt valatlarını (kılavuzlarını)kullanarak Van' a silah taşıma olanaklarını yaratma yönündeydi. Bu gayretler sayesinde Van bölgesi içinde epey miktarda Kürt Valatları ve işbirlikçileri temin edilebildi . Burada hepsinin isimlerini saymak gereksizdir, fakat yalnızca onlardan en önemli olanlarını anacağım.

Misto, Taşnak Partisinin en sadık habercisi idi. Görevini fazlasıyla yerine getirmiş ve Pohig gurubuyla beraber düşman mermileri altında öldürülmüştür. Misto 1903 te Taşnak Partisinin üçüncü genel oturumuna katılmak için yola çıkar. Osmanlı Ermenistanı delegeleri ancak Misto'nun rehberliğinde Sanamerik'e (Salmast bölgesi) varabilirler. Bu delegasyonda Fileh'lerden Çoç Ağa (Van'lı) Yergat (Daronbölgesinden), Vartan Şahap (Vaspuragan'dan) gibileri bulunmaktaydı.

Taşnak Partisinin atılğan hareketleri, birçok aşiret reisleri ve özellikle de Kürt bireyleri üstünde belirli bir etki bırakmıştır. Bunlardan bazıları, Taşnak Partisinin silahlı komandosu emrine girerek, silah taşıyıcılar veya haberciler olarak çalıştılar. Bir kısım aşiret reisleri ise Taşnak guruplarının geçişlerine göz yumarak, onlara karşı iyi niyetlerini belirttiler. Kürtler güce çok önem veriyorlardı. Bundan dolayı Ermeni beylerinden bazıları onların dostluk çağrılarını dinliyorlardı.

Ne yazık ki, Kürtlerin çoğunluğu özellikle güçlü aşiretler ve Hamidiye taburları Ermenilere Karşı daimi bir düşmanlık içinde günlük belaydılar.

* * *

Bu dönemdeher nekadarkı Osmanlı ülkesinin içinde bulunan Kürt liderleri (birçok olanaklara sahip oldukları halde) Ermenilerle anlaşma ve işbirliğine

girme olgunluğunu gösteremedilerse de ,1895- 1896 büyük Ermeni kırımları ve bunu takip eden 1898 den başlayarak yabancı ülkelere sığınmış olan birçok Kürt adını, Kürtlerin bu davranışını kınayıp, Ermenileri anlaşma çağrılarında bulundular. Bu çağrılardan bazılarına bakalım.

Kürtlere Çağrı

Ey Kürtler! Bu asır bilim asırıdır, dağlar içinde bilgisizliğin vakti geçmiştir. Günümüzde birçok uluslar okullarda okuyarak, eğitim ve öğretim sayesinde hak ve özgürlüklerini despotların elinden koparabilmektedirler. Bilgisizlik içinde boğulan uluslar ise esir kalmaya mahkumdurlar. İşte siz de bilgisizlik içinde kaldığınızda, hükmeden devletin kölesi halindesiniz. Sabahtan akşama kadar çalışıp didindiğiniz halde kazandığınız ancak 60 paradır ve bunun da yarısını devlete vergi olarak vermektесiniz. Sizin emеğınızı sömüren devlet, o para sayesinde üstünüze zaptiyeler, alçak memurlar gönderir, böylelikle hem paranızı soydukları gibi, hem de kadın ve kızlarınıza saldırırlar. Peki ama niçin sesinizi çıkarmıyacaksınız, acaba onlar devletin adamıdır diye mi? Bir kez için aklınızı bışınıza toplayın... Bu devlet adamları ismindeki köpekleri yaşatan sizlersiniz. Onlar sizin uşaklarıdır, çünkü siz onlara para ödüyorsunuz. Devletin görevi sizi korumaktır. Perişan etmek değil. Niçin bir gün toplanarak hükümet binalarını basmıyasınız Niçin onların yüzüne karşı "Biz nice zorluklara kazandığımız paraları, üstümüze baskı kullanmanız için değil, rahat yaşayabilmek için ödüyoruz!" diye haykırmıyorsunuz? fakatsiz, hükümet isteklerimize kulak asmıyor demektесiniz. Dediklerinizi dinlemiyorlarsa siz de o zaman silaha sarılıp isyan ederek bu despotları öldürünüz. Ve deyin ki, biz insanız ve bize insan gibi muamelede bulunmanızı istiyoruz, aksi halde başka bir hükümet kurmak kolaydır, mademki siz idare edemiyorsanız, o zaman bizimde sizin hükümetinize ihtiyacımız yoktur.

Sultan Hamid ne halifedir, ve ne de padişahdır. O bir caniden başka bir şey değildir ve bucani size ermenileri öldürün diyor, fakat siz niçin 'biz komşularımızı öldürmeyiz' diyemiyorsunuz. Ermenilere niçin isyan ettiklerini sorduğunuzda 'bize uygulanan zulümler için 'cevabını alırsınız. Ermeniler zulme karşı çıkmakta ve bu uğurda kanlarını dökmektedirler. Peki siz niçin halen hareketsiz duruyorsunuz? Şayet sizlerde Ermenilerle birleşip ayaklanırsanız, hükümet sizlere hiçbir şey yapmayacak ve böylece bütün halklarda kölelikten kurtulacaklardır. Ben bir müslüman olarak size doğruyu söylüyorum, çünkü gerçekleri söylemeyi kendime bir borç bilirim ve size derim ki Osmanlılar sizin hayatınız ve sizin malınızın düşmanıdır. Derhal ayaklanınız, ne bekliyorsunuz? Ellerinizle silahlarınızı alın, zırhlarınızı kuşanın, bugün din ve nüfuz günü değildir. Bugün insanlık günüdür. Söyleyin Ermenilere, gelsinler birlikte olduğumuzda göreceksiniz ki o gün

devlet sizin yiğitliğinizle başa çıkamayacak ve kaçacaktır.

Dünyada ne olursa olsun Ermenilerle birlikte olmalısınız. Bu takdirdе ülkenin düşmanı olarak ilan edilen" Moskof uşaklarının" sizlere hiçbir zararı dokunmayacaktır. Ermeniler sizin dostunuzdur. Siz onlarla birlikte 2000 senedir yaşamaktasınız. Bunun için Ermeniler size dost komşulardır. Yiğit insan kendi dostu olan komşusuna düşman kesilmez. Eğer siz devletin elinden ve zulmünden kurtulursanız birçok okullar inşa edebilir, çocuklarınızı eğitebilirsiniz. O zaman çocuklarınız birçok gerçekleri görebileceklerdir. Siz Kürtler bu kadar çok vergi ödediğiniz halde devlet sizin için nerede bir okul inşa etti? Şunu biliniz ki o şimdiye dek sizin için hiçbirşey yapmamıştır. O bir hükümet değil, bir hırsızdır. Yiğit ve namuslu insan, hırsız insana uşaklık edemez.

Yegane kurtuluş yolunuz vardır, o da, isyan silahına sarılmanızdır! Dr. S. ('Troşak' 8 Haziran 1898, sayı 6 (86), sayfa 51)

Başka bir örnek:

1899 da Taşnak Partisi talimatıyla (Ermenice neşredilen) "Troşak" gazetesi, Makodonya, Jön Türk ve Kürt önderlerine bir çağrıda bulunarak, bu gazetede kendi görüşlerini belirten yazılar yazmalarını ister. Bu örgütler "Troşak" çağrısına uyarak, verdikleri yazılar gazetenin 1900 senesinin Ocak ayında yayınlanır. Bu konuda bizi bilgilendiren bir Kürt aydınının görüşüdür.

"Kürdistan" gazetesi redaktörlerinden biri olan bu Kürt aydını yazısına şöyle başlar. (Makale Kürtçedir, dergi tarafından Ermeniceye çevrilmiştir)

"Vatandaşlar siz de biliyorsunuz ki, Ermeni şikayetlerinde bir Kürdün yer alması ender görülen bir olaydır. Bu şikayetler Kürt halkını muhafaza eder gibi görünen zulümlara karşıdır. Bu nedenlerden dolayı büyük bir sevgiyle davetinizden hemen yararlanarak, soydaşlarımla bu günkü durumu hakkında birkaç satır bilgi vermek isterim.

Ermeni kırımları esnasında medeni dünyadaki bütün gazetelerde, Kürtlerin, komşuları Ermenileri öldürmekte olduğu yazılarak, bu haysiyetsizliği tamamıyla Kürtlere bulaştırdılar. Fakat ben gerçeğin ortaya çıkmasını isterim. Musa Bey'in mahkemesi olurken bile bir çokları biliyordu ki Musa Bey o suçu yalnız kendi başına işlememiştir. Bunun böyle olduğunun en büyük delili, Musa Bey'in suçlu olmasına rağmen mahkeme tarafından suçsuz sayılmasıdır.

Hükümetin Ermenileri katliam ettirme fikri, Rus-Osmanlı savaşından sonra başlar. O zaman Abdul Hamid Kürdistan'a bir "yetki" yolladı ve bununla Kürtlerin Ermeni mallarını yağmalamaları ve onları kırmaları teşvik ediliyor ve bu yolla da Ermenilerin vatanlarından uzaklaştırılmaları isteniyordu. Bu emir üzerine bütün Kürt ağaları ve beyleri Van'da bir toplantı yaptılar ve bu toplantıda Kürtlerin Büyük Şeyhi Şeyh Ubeydulah ayağa kalkarak toplantıdakilere şunları söyledi.

Çok eski zamanlardan beri Ermeniler ve Kürtler bu topraklarda komşu

olarak yaşamaktadırlar. Şayet biz bugün onları kırsak, yarın da Türkler bizi kıracaklardır. Ben zannediyorum ki Kürtler bunu sezinlerler ve tahmini etmiyorum ki bu cellatlığı yapmak isteyecek olan herhangi bir Kürt bulunsun. Şeyh Ubeydullah nüfuzlu bir kişi olduğundan diğerleri de O'na uydular ve bundan sonra toplantı dağıldı, böylece Sultan Abdulhamid'in arzusu da gerçekleşmedi.

Daha Sonra Sultan Abdulhamid isteklerini yerine getirebilmek için Hamidiye süvari birliklerini oluşturdu. Çobanlara ve uşaklara yüzbaşılık ve binbaşılık rütbeleri takıldı ve fakir Kürtler bunu görerek askere yazılmaya koştular, bedavadan elbise ve silah aldılar. Düne kadar uşak ve çoban olan bir kişi bu imtiyazlarla, değil bir Ermeni'yi, kendi öz babasını bile öldürebilirdi. Aynı zamanda Sultan Abdulhamid Kürtler içinde, Ermenilerin Ruslarla anlaşarak Kürtleri katledecekleri şaiyasını yararak, Kürtleri tahrik edip fanatikleştirdikten sonra Zeki Paşa'ya telgrafla Dalvorik'e vurma emrini verdi ve işte Ermeni-Kürt kavgası bu şekilde hazırlanmış oldu.

Kürt aydını sözüne devam ederek, Kürtlerin Ermenilere dokunmamış olduğu bazı bölgeleri sayar.

Hızan, Bohtan, Cezire, Sencar. Bu bölgeler zaten öteden beri Osmanlı idaresine düşmandılar ve bu konuda incelememizin daha önceki bölümlerinde de bahsetmiştik.

Bu Kürt bölgelerinin Osmanlılara karşı düşmanca tutumunu belirten Kürt aydını şu tavsiyede bulunmaktadır.

Bu tür örnekler bende, bu bölgelerdeki Ermenilerin, katliamlara karışmamış, temiz Kürtlerle elele verecekleri özlemini doğurur. Bu satırlarımı okuyanlar muhtemelen şöyle diyebilirler. 'Ne hayal!, ne rüya!..' Fakat ben inanmaktayım ki, dünya üzerinde ülküsel çabalar sonuçsuz kalmaz. Bunun için ben bu yolda çalışmalarına devam edeceğim ve izin vererseniz şunu da belirtirim ki ben öyle umudunu çabuk yitirenlerden değilim. Biz öldükten sonra elbette çocuklarımız bu yolda çalışacaklar ve mutlaka muvaffak olacaklardır.

Geçmişteki anlaşma çabaları hakkında da konuştuktan sonra yazısını şöyle bitirir.

Bugün hepinizin gözleri önünde geçen olaylara ilişkin burada küçük bir Kürt vatanperverleri gurubundan bahsedeceğim. Bu gurup iki yıldan beri "Kürdistan" isimli kendi öz gazetesini yayınlarak, yavaş yavaş Kürt halkına çağdaş fikirleri yaymaktadır. "Kürdistan" Ermenilerle anlaşmaya vardikten sonra Osmanlı hükümetine karşı direnmeyi zorunlu bulur... Bu çağrılar şüphesiz ki bugün zayıftır ve halk arasında henüz filizlenmektedir. Fakat umut ediyoruz ki bu çağrılar meyvalarını verebilecek ve mutlaka ülkemizde hatırı sayılır bir anti-Sultan gücü doğuracaktır.

Bir Kürt

- . . .

1900 yılına kadar ender olarak Ermenilerle dostluk ve anlaşma çağrılarında bulunan Kürt aydınları gördüğümüz örnekteki gibi çoğunluğu "Bir Kürt" imzasıyla ortaya çıkmıştır.

"Kürdistan" dergisinin başyazarı Bedir Han'ın oğlu Abdurrahman Bey cesaretle daha büyük bir atılım yaparak bu kez imzasını ve kendi damgasını kullandı. Tükçe ve Kürtçe olarak yazılmış olan bu yazı Kürtlere yöneltilmiş bir çağrıydı. "Troşak" idarecileri bu çağrıyı (yayınlanmasından 4 ay sonra) ülkeye sokabildikten sonra, gazetenin 1901 Haziran sayısında (no 4, 115) yayınladılar.

Abdurrahman Bey bu çağrıyla güçlü bir anlaşma girişimine giriyordu. Çağrının önemli kısımlarını aşağıya aktarıyoruz.

"Kürtler...! siz çoktan beri medeniyetin her türlü ilerleyişinden, bilimin bağışlarından, özgürlük mutluluğundan sizleri yoksun bırakan ve hilekarlıkla gerçekleştirdiği oyunlar sonunda, nihayet, dünya önünde sizin şöhret ve şerefınızı kirleten Sultan Abdulhamid'e ve onun despot memurlarına uşaklıktan başka birşey yapmıyorsunuz. Padişahın uzak amacı sizi bilgisizlik bataklığı içinde bırakmaktır. Bu bilgisizliğinizden faydalanarak, köpeklerin bile kabul etmediği bir iki nişanla sizi kandırıp, size birçok kötülükler yaptırdı. Siz şunu anlamıyorsunuz ki bu nişanlar ve madalyonlar ulusal şerefınızı ve geleceğinizi ayaklarınızın altına almanızın mükafatıdır.

Siz Kürtler, doğu halkları içinde en yiğidi, en akıllısı ve en çalışkansınsınız. Üzerinde yaşadığınız toprakların müdafaası için bir süreden beri acaba neler yaptınız?

Sizi yok etmek isteyen padişahın uğruna bu kadar kanlarınızı döktüğünüz halde Kürdistan'ı müdafa etmek için ne yaptınız?

Kendisine Halife dedirten ve itaat etmek istemediğiniz bu Kralın bir despot olduğunu ve tahtından aşağı atılmaya layık olduğunu bilmiyormusunuz?.. O'nun yapmış olduğu korkunç despotluklar Cengiz Han'a rahmet okutturmuştur... Sizin herkes tarafından bilinen alicenaplığınız ve cesaretiniz, nasıl birtakım günahsız Ermenilerin kadın ve çocuklarını öldürmenize müsaade ediyor? Bize yakışır mı bir padişahın bu kadar caniyane amaçlarına aldanmak? O sizin bu yaptıklarınızdan dolayı sizleri dünya kamuoyu önünde "vahşiler" olarak tanıtmaktadır.

Birçok müdafaasız Ermeni öldürmekle kendi vatanınızın, ev ve barkınızın da birgün temelinden yok olabileceğinden korkmuyormusunuz? Sizi yıkıma ve talana iten valiler, mutasarrıflar acaba sizlere de bir şeyler verdiler mi? Tam aksine, onlar elinizdekileri aldıktan sonra bir de üstelik namuslarınızı da kirlетmediler mi?

Bu kısımdan sonra çağrı, Şeyh Ubeydullah'ın tutumundan, geçmiş devirlerdeki iki halk arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinden bahsettikten sonra satırlarına şöyle devam eder.

Bu kadar tabii ve köklü ilişkileri Sultan Abdulhamid'in katliam siyasetine

peşkeş çektiirmek yoluyla Ermenileri katliama uğratmanız ve dünya ahirette sizi çok büyük sorumluluklar altına sokar. Sizler de cezasız kalmayacaksınız.

Kürtler! Bu kadar belaya neden olan vurdumduymazlığınız ve safdilliğiniz yeter artık! Atalarınızın namus ve şöhretini namertlik toprağıyla örttünüz. Sizlere hükmetmekte olan memurların elinde gasp, cinayet ve soygun aleti olmaktan daha bıkmadınız mı? Artık eski bağımsızlığınıza kavuşmaya ve eski mutlu günlerinize ulaşmaya çalışınız!

Abdurrahman Bey "Kürdistan dergisini üç seneden beri yayınlamakta olduğunu belirttiikten sonra Kürtlerin önde gelenlerine ve aydınlarına (ki kendisi onlarla ilişki içindedir) sözlerini dinlemelerini tavsiye eder. Yakın bir zaman içinde Abdurrahman Bey Kürdistan'a geçeceği umudunu belirterek çağrısını şöyle bitirir.

Bu yönde gerekli olan gayret ve ihtimamı becermek için öncelikle Kürt Şeyhlerine ve diğer önderlere çağrı yapıyorum. Çünkü, Kürdistan'da meydana gelmiş olan kötülüklerin en büyük sorumluluğunu taşıyanlar onlardır. Bilgisizler ve fakirler bedbahtırlar, bunun için onların günahı büyüklerinin, yöneticilerinin boynundadır... Sizlere yapılan despotik baskılara bir son vermek için, Ermeniler sizlerle her türlü işbirliği yapmaya hazır dırlar. Anlaşma ve uyuşma konusunda size düşen görevi yapınız. Bu takdirde Allah'ta sizinle olacaktır!

"Bedir Han Bey'in oğlu Abdurrahman Bey. 1318 (1900), Zilkadir 11 (özel damga)"

II

Taşnak Partisi'nin sahneye gelişinin ilk 10 yıllık döneminde komşumuz Kürtlerle barış içinde yaşamaya ortam hazırlamak yönünde Ermenistan'ın içinde yapılmış olan bireysel ve toplumsal gayretleri gördük. Bu tecrübeler bir netice veremediklerinden, Kürt aşiretlerinin çoğu Sultan Hamid despotizmi elinde kör bir alet haline gelerek, Ermenistan'da korkunç yıkımları yapıyorlardı.

Şimdi burada ikinci 10 yıllık dönemin ilk yılında (1901) ifade edilmiş olan Taşnak Partisinin resmi görüşüne değinelim.

"Troşak" önceki sene yapılan çağrıları ve Abdurrahman Bedir Han Bey'in Kürtlere hitab eden çağrısını yayınladıktan sonra, Ermeni-Kürt ilişkileri sorunu üzerine görüşünü ek olarak bir başmakale şeklinde yayınlamıştır.(1)

Bu makalelerde Taşnak Partisinin durumu ve görüşü açık bir şekilde gözler önüne serilmiş ve burada parti organlarının Ermeni-Kürt ilişkileri konusunda ne denli geniş bilgilere sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu makaledeki önemli kısımlardan bazalarına bir göz atalım.

"Kürt-Ermeni iyi ilişkiler sorunu hayatımızda yeni bir sorun değildir. Bu sorunla ilgili olarak Nerses Varjabedian ve Mıgırdiç Hrimyan'ın görüşleri ve onların attıkları pratik adımlar çoğu kimseler tarafından bilinmektedir. Raffi'nin devamlı vaizleri, Sırvantzyan'ın görüşleri ve birçok başkaldırılarınin bazen bu konudaki fanatizme varan inançları ve bazense yeterli derecedeki olumlu kanaatlerine toplumumuz uzun süreden beri haberdardır. Nihayet geçen 10 yıllık sürede Kürtlerle ittifak amacıyla Ermeni devrimcilerinin yer yer yapmış oldukları girişimler artık sır olmaktan çıkmıştır.

Geçmişten bize miras kalan bu yolu inkar etmek niyetinde olmadığımızı gibi, tam aksine olarak bugün bu doğrultuda yeni bir zafer adımı atmaya hazırız.

Kürtlerle iyi ilişkiler kurma fikrinin oluşturulması ve bu konunun ilginç bir sorun olarak ele alınması şimdiye dek yalnız Ermenilerin tek yönlü gayretleriyle olmuştur. Son seneler içinde meydana gelen bazı kıpırdamalar -örneğin "Troşak" ta yayınlanan Kürtlerin makale ve çağrıları- göstermektedir ki bu fikirler Kürtler arasında da filizlenmeye başlamaktadır.

.....

Fakat olayların bilançosunu yaptığımızda biz daima Fransızların 'Asılan bir kişinin evinde ipten bahsetmek' (Parler de la corde dans la maison d'un pendu) deyiminin yarattığı duruma düşmekteyiz.

Gerçekten de bize sorarsanız, Ermeni Ulusuna-hiç olmazsa 19. yüzyıldan itibaren-sürekli olarak hangi halk daha çok zarar vermiştir diye, o zaman "Kürtlerdir" cevabını vermeyecek olan hiçbir Ermeni bulamazsınız. İşte biz daimi olarak harab eden, kesen, ırzımıza geçen, işkenceye tabi tutan ve bizi vatanımızdan göç ettiren, kanımızı emen, yani tek bir deyişle, Ermenileri asan ip Kürtlerdir ve biz işte böyle bir ipten bahsedeceğiz. Durum çok fecidir. Şüphesiz ki sorunu mümkün olduğu kadar soğukkanlılıkla aydınlatabilmek için büyük bir dikkat göstermemiz gerekmektedir.

Makale Kürt-Ermeni çelişkilerinin temelini oluşturan nedenlerede de değinir.

Bu nedenlerden en önemlisi, Kürtlerin aşiretlere özgü ilkel yarı göçebe hayat tarzları olup, aşiretlerin ve aşiret reislerinin direkt çıkarları ve bu çıkarlarını güven altına alınmasının ancak talan ve öldürmelerle gerçekleştirilebilmesidir. Talan ve öldürmeler, aşiretlerin ve bireylerin refaha yardım eden çareler olarak kabul edilir ve hatta yapılan soygunculuk ve öldürmeler bir yiğite layık karakterlerdir ve de övgüye layık görülüp hatta üstüne türküler bile düzenlenir.

Ermenilerin ve Kürtlerin sosyal haatlarındaki farklı yaşam tarzı, iki ulus arasındaki asıl çelişkiyi doğurur. Bu makalede ekonomik nedenlerin bazı yönleri üzerinde durulmamıştır. Bunlardan birinci feodal ve vasal arasındaki

ilişkilerdir. Bunlar Ermeni-Kürt gelişmelerinin en temel nedenleridir. Biz bu konudan kitabın önceki bölümlerinde de bahsetmiştik.

İkinci neden olarak "Troşak" a göre Osmanlı ve Rus devletlerinin kullandıkları taktiklerdir. Kürtlerin dikkatlerini bağımsızlık isteklerinden uzaklaştırmak ve onları Ermenilere karşı kışkırtmaktır. Görülüyorki Osmanlı idaresi değişik tarihlerde Kürtleri bir katliam aleti yaparak bu siyasetlerinde başarı göstermişlerdir.

Üçüncü neden ise İslam dinidir. İslam dininin bazı prensiplerinden faydalanan Kürtler, yaptıkları hareketleri sözüm ona bu prensipleri yerine getirme amacıyla yapmışlardır.

İşte kanaatimize göre en önemli olan nedenler-Kürtlerin ilkel yaşayış tarzı, Osmanlı ve Rus idarecilerinin taktiği ve İslam dini-Kürt-Ermeni iyi ilişkilerini zorlaştırmış ve gelecekte de zorlaştıracaktır.

Başmakale şöyle devam eder.

İşaret ettiğimiz bu önemli hususlar, Ermeni-Kürt yaklaşmasına bir engel teşkil ettiklerinden, açıkca görülmektedir ki şu anda iki halk arasında sürekli, sistematik bir işbirliği kurulması umudu güçlü değildir. Bizden farklı olan Kürtlerin ilkel yaşayış tarzını değiştirebilmek, Kürt-Ermeni ilişkilerine de aynı şekilde düşman olan iki büyük devlete (Osmanlı, Rus) karşı devamlı mücadele edebilmek, bunda başarıya ulaşabilmek ve Kürtlerde ulus anlayışına eş bir değerde olan dinin etkisini bertaraf edebilmek -işte yukarıdaki üç sorun, o denli büyük kültürel sorunlardır ki uzun zaman ve devamlı bir uğraşıya ihtiyaç gerektirir- halbuki Ermeni sorununun niteliği halkımızın şu andaki durumu, savaş sahasının yarattığı ortamın bizdeki psikolojik etkileri, günlük hayatın vazgeçilmez acil sorunları, bize, çok uzaklarda yapmamız gereken sorunlara kendimizi vermeye zaman bırakmaz. İşte bütün bunlardan dolayı Kürt-Ermeni gelişmelerini meydana getiren başlıca nedenleri ortadan kaldıran sorunu, köklü ve aynı zamanda da karışık bir iş olduğundan bütün yönleriyle ve tam olarak bizi uğraştıramaz. Şu halde günümüzde önem taşıyan biricik sorun, acaba hiç olmazsa küçük ölçüde de olsa bu temel engellerin zarar verici niteliklerini hafifletmek mümkün değildir, veya başka bir deyişle, günümüzdeki bu karışık durumda bile Kürt hayatına türlü etkinliklerde bulunamazmıyız? Bunlar Kürt-Ermeni ilişkilerini genellikle sürekli değiştiremezlerse de, acaba kısmen de olsa yöresel, bazen, kısa, bazense uzun bir zaman için, bazen önemsiz ve bazende çok önemli ilişkileri geliştirebilmek için bir ortam hazırlayamazlarmı?

Makale bu olanağı Kürt birey-yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmada görüyor.

Kürtler arasında bir aşiret reisini veya dini lideri ikna etmek, O'nun idare ettiği bütün aşireti ikna etmek demektir. Çünkü, aşiretler kendi dini anlayışlarıyla yalnız yönetici liderlerine itaat ederek onların isteklerine uyarlar.

Makale bu konuda geçmiş dönemlerdeki Kürt bağımsızlık hareketlerini ele alarak, onların o dönemdeki amaçlarını ve Osmanlılara karşı olan nefretlerini anlatır ve şöyle devam eder.

Biz belirli bir ortamın mevcut olduğuna ve bu ortam içinde sürekli olmazsa bile bir dönem için etkili ilişkilerin herhangi bir Kürt lideriyle oluşturmanın ve bu ilişkileri geliştirmenin mümkün olduğuna inanıyoruz.

Fakat başıboş komşumuz Kürtler, yalnız güce önem verdikleri için Taşnak Parti Organı şu sonuca varıyor!

Aynı zamanda biz Ermeniler de bu fikirleri onlara empoze etmeye gayret etmeliyiz. Yalnız bunu yapabilmek için bize ait olan kuvvetlerimizi daha da güçlendirmek ve onlara canlı örneklerle, bizim kendi çıkarlarımızı koruyacak gücümüz olduğu gibi, hatta komşularımızın çıkarlarını da koruyacak güce sahip olduğumuzu ispat etmeliyiz. O güce sahip olduğumuz gün Kürtlerin dostluğuna da sahip oluruz. Aksi halde Ermeniler, Kürtlerin gözünde sadece sömürülüp talan yapabilecekleri unsurlar halinde kalırlar, fakat hiç bir zaman ortak düşman olan Osmanlıya karşı mücadele de elele verecekleri bir silah arkadaşı olamazlar. (Troşak, 1901 Haziran ve Temmuz, No4 '115' ve 5 '116')

• • •

Kürt aydınlarının çağrıları ve "Troşak" ın başmakaleleri, Osmanlı, Rus, İran sınır bölgelerinde ve Osmanlı Ermenistanı'ndaki lider çevrelerine ulaşıyor, onlar tarafından birer rehber fikir olarak kabul edilip bu çağrılara uyuluyordu. Taşnak Partisi çevreleri ve aktif olanları tabiidirki bu fikirlere yöresel şartların tecrübelerini de ekleyerek kendi mücadele yollarını ona göre tesbit ediyorlardı. Kürtler 1890-1900 yılları dönemindeki Ermeni örgütlerine karşı küçümseme davranışlarını artık değiştirmişlerdi. Gittide gelişen silahlı eylemler öyle bir gücü ki onu ya kabul etmeleri ya da karşı çıkıp onunla savaşmaları gerekiyordu. Taşnak Partisi savaşı sürdürmekle birlikte iyi ilişkiler ve işbirliği yaratabilmek için de bu yolda kurbanlar vermekten çekinmiyordu.

1900 yılından itibaren Taşnak Partisinin bu yöndeki faaliyetlerinden bahsedelim.

1903 Sonbaharında Taşnak Partisinin önerisiyle İran Azerbeycanı bölgesinde partinin aktif üyelerinden Malhas özel bir görevle Hakkani'ye, oradaki Süryaniler ve Kürtlerle dostane ilişkiler kurmak ve özellikle de Şemdinan'daki Şeyh Mehmet Sıddık'la (Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğlu) görüşmek amacıyla yola çıktı. Şeyh Sıddık babasının yerine geçtikten sonra güçlenmişti ve 10.000 kişilik bir silahlı güce sahipti. Bu güçlü aşiret ve din reisini Ermenilere dost yapabilmek, Ermeni eylemcileri için kaçınılmazdı.

Taşnak delegesi Şemdinan'a bir Amerikalı doktor olarak geldi, fakat Şeyh Sıddık O'nun kim olduğunu ve ne amaçla geldiğini biliyordu ve O'nun

kendisine sağ salım ulaşabilmesi için O'nu askerleriyle karşılamıştı. Malhas, Şemdinan'a vardıktan sonra Taşnak Partisi Yönetim Kurulu adına görüşmede bulundu ve bu ön görüşmelerin başarılı geçmesi halinde, nihai bir anlaşma yapabilmek için Şeyh'in yanına Partinin tam yetkili bir temsilcisinin geleceği vaadedildi.

Taşnak Partisi elçisi partinin görüşlerini ve prensiplerini açıkladıktan sonra konuşmasına şöyle devam ettiğini söyler.

"Örgütümüz faaliyetine başladığı günden itibaren Kürt komşularımızla işbirliği yapabilme konusunda büyük bir istek duyuyor dedim ve bu vesileyle O'na "Troşak" gazetesinde çıkmış olan Bedir Han Bey'in çağrısını da örnek vererek, kendisine hareketimizin bütün Osmanlı devleti içinde yapılmasının zorunlu olduğunu ve hareketimizin hiç bir şekilde Kürt Ulusuna yönelik olmadığını belirttikten sonra, Kürtleri bu topraklarda kendi öz kardeşlerimiz saydığımızı, hareketimizin yalnız Ermeni halkının kendi durumunu iyileştirmesini ön görmeyip, aynı zamanda bu bölgelerde yaşamakta olan herkesin durumunun iyileşmesini de öngördüğünü, fakat ne yazık ki Sultan Hamid Despotizminin Kürtlerin bilgisizliğinden yararlanarak onları bize karşı kullandığını, çarpışmalarımızın büyük bir kısmının zorunlu olarak, kendilerine hiçbir düşmanlık hissi beslemediğimiz Kürtlere karşı cereyan etmiş olmasına rağmen, aslında savaşımızın yalnız Osmanlı idaresine yönelik olduğunu, bu rejimi değiştirmek için sahneye çıktığımızı kendisine uzun uzun izah ettim."

Bu genel görüşten sonra Malhas, Şeyh'e aşağıdaki pratik tekliflerde bulunur. Bunlar;

"1- Habercilerimizin ve sırtında yük taşıyan hamallarımızın Hoşap bölgesine kadar emniyet içinde geçmelerinin temin edilmesi,

2- Bizim ile sınır boylarındaki aşiret reisleri arasında belirli bir anlayışın temin edilmesi için Şeyh Sıddık'ın kendi nüfuzunu kullanmasıdır.

Şeyh Sıddık'ın cevabı ise çok ilginçtir.

"Siz Ermeniler Hıristiyan olduğunuzdan belirli bir derecede himaye altındasınız. Herhangi bir köyde bir Ermeninin burnu kanadığında, bu haksızlığa karşı İstanbul'daki yabancı büyükelçiler Osmanlılara hemen şikayette bulunurlar. "Osmanlı" öldürür fakat suçlu daima Kürttür. Osmanlı baskı yapar, kabahatli olan yine Kürttür. Hiçbir fenalık ortada mevcut değildir ki bunu yapan Kürt olmasın ve hiç bir zulüm yoktur ki buna maruz kalan Ermeni olmasın. Büyük yabancı devletler buna böyle inanıyor ve sizde aynısını iddia ediyorsunuz. Sizi sevmek için özel bir neden bulamıyorum. Fakat biliyoruzki bu topraklar üzerinde sizde bizler kadar eskisiniz ve bu topraklarda yeni olanlar Türklerdir ve onlara karşı ikimizinde dostane bir tutum takınmamamıza hiçbir neden yoktur. Toprağımız geniştir ve iki halka da fazlasıyla yeterlidir. Başkale ve Norduz'dan başlayarak Musul'a kadar olan bölgeler bizimdir, yukarısı da sizindir. İşte esas

üzerinde düşünmemiz gereken konu budur. Siz bizimle birlikte olduğunuz takdirde, planlarınızı gerçekleştirmenizde size karşı olmaya hiçbir nedenimiz yoktur."("Yaşantılar", Malhas, "Hayrenik" aylık dergi, 1926 No. 2)

Bu esas görüşlerini formüle ettikten sonra Şeyh, Ermeni habercilerine serbest yol temin edeceğini, nakledilmesi gereken malları kendi adamları vasıtasıyla da Hoşab'a nakledeceğini, şimdilik silahlı gurupların gidiş-gelişlerini uygun bulmadığını, fakat daha sonra da bu olanağı da temin edeceğini söyler. Bu konuşmalardan sonra Şeyh, önümüzdeki Mayıs ayında Taşnak Yönetim kurulundan tam yetkili delegenin yanına vardığında, o bölgedeki bütün beyleri genel bir toplantı için Şemdinan'a çağıracağına da söz verir.

Bu tavizlere karşı ise Şeyh'in koştuğu şartlar şunlardı:

- 1- Taşnak Partisi Şemdinan'da veya yakın bir yerde, masrafı kendisine ait bir fişek fabrikası inşa etsin ki bundan Taşnaklılarda faydalanabilsinler.
- 2- Şemdinan bölgesinin tütünlerini Mısır ve Avrupa'ya ihracını Taşnak Partisi kendi mümesilleri ile yapsın (Şeyh'in iktisadi planları büyüktü.)
- 3- Çizmiş olduğu Kürdistan sınırını Taşnaklılar tartışmasız kabul etsin?
- 4- Taşnak Partisi Avrupa Hıristiyan devletlerinin yardımını Kürdistan için temin etmeye çalışsın

Görüşme yapmaktâ olan tarafların siyasi görüşlerinin farklı oluşu açıkca ortadaydı. Genellikle tabi olarak konu Ermeni-Kürt iyi ilişkileri üzerinedir. Ve o yönden ele alındığında atılan adım çok önemlidir, fakat iki tarafın siyasi özelemlerine bir göz atarsak, görürüz ki Taşnak Partisinin amacı Sultan Hamid rejimine karşı olup onu devirmektir. Halbuki Şeyh Sıddık'ın amacı ise Osmanlı devletinden ayrılarak, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktır. Ermeni devriminin amacı o yıllarda tüm Osmanlı İmparatorluğu içinde bir devrim yapmaktır ve bunun için de mevcut rejimi devirmek istiyorlar, halbuki Kürt liderleri Kürdistan'ın bağımsızlığını amaç ediniyorlar ve hatta devletin sınırlarını da önceden belirtiyorlardı.

Aynı fark pratik ilişkilerde de görülmekteydi. Biz büyük can ve mal kayıpları pahasına zor zoruna ancak küçük bir miktarda silah temin edebilirken, öte yandan Şeyh bir mermi fabrikasını kendi bölgesinde tesis etmemizi istiyordu.

Maalesef bu yılları takip eden süre içinde değişen şartlar ve olaylardan ötürü, Taşnak Partisinin temsilcisi Şemdinan'a gidemedi. Şeyh ise işbirliği oluşturmak için elinde bütün olanaklar mevcut olduğu halde, 1908 Meşrutiyet ilanına kadar Taşnak Partisi ile ilişki kurmak için herhangi bir teşebbüse bulunmadı.

...

Taşnak Partisi ezilmiş Ermeni Ulusunu savunma görevini yüklenmekle kalmıyor, aynı zamanda topraksız Kürt köylüsünü, valiler elinde kan emici bir araç haline gelmiş olan aşiret reislerine karşı da savunuyordu. Reaya Kürtleri –Daron ve Vaspuragan bölgeleri içindekiler- Ermeni fedailerinin celsareti sayesinde birçok kere kaybetmiş oldukları topraklara tekrar sahip oldular.

Kevork Çavuş'un dehşeti, Daron bölgesindeki Kürt aşiret çevrelerine yayılmıştı. Bu dehşetin tesiriyle aşiret reislerinden Kasım Bey, Cıbranlı Derviş, Cıbranlı Goge, Almanlı Fate, Hoşhanlı Rızko, Balaklıların, Badırganlıların, Bağranlıların Beyleri ve Hasananlı Mehmet Deşti fedailere karşı dostane bir tutum gösteriyorlardı. Fakat eylemci Ermeni güçleri o bölgeden uzaklaşır uzaklaşmaz alışılagelmiş dizginsiz hareketlerine devam ediyorlardı.

Reaya Kürtlerini Ermeni hareketine bağlayabilmek için, daha kesin metodlar kullanılmalıydı. Fedailer, Muş yakınlarındaki Surp Garabet Manastırı çevresinde Ermeni-Kürt tefeci beylerine ve ağalarına karşı birkaç terör hareketinde bulunarak Reaya Kürtlerini topraklarına kavuşturdular (1906-1907). Böylelikle o bölgedeki 23 kadar Reaya Kürt köyleri Taşnak Partisine dost oldular. Fakat bu köylüler hem silahsız, hem de pasiftiler ve hatta Ermeni köylülerinden de daha çok gulam durumunda idiler. Yalnız ender rastlanan sayıda Kürt köylüleri ağalarına karşı silah kaldırma cesaretini göstererek Ermeni fedaileriyle birleşebilmek için dağa çıkabildiler (Rupen'in anılarından).

Böylece Taşnak Partisinin boy göstermesiyle, birçok aşiret reislerini harekete saygı duymaya zorluyor veböylelikle de hiç olmazsa görünüşte bir kısmını Ermeni Bağımsızlık Hareketine dost gözükmeye zorluyordu. Öte yandan da Ermeniler yaydıkları propagandayla Kürt köylülerini uyandırarak gerçekçi adımlarla yavaş yavaş Ermeni-Kürt ilişkileri için dayanak noktası haline gelebilecek olan Kürt Reaya sınıfını savunmaya çalışıyordu.

Ermeni-Kürt iyi ilişkilerini hedef tutan bu çalışmalar özellikle 1907 de "Jön Türk"lerin de Osmanlı devleti toprakları içinde çalışmalara başladıkları bu yıldan itibaren büyük bir hız kazandı.

1907 de bu çabalarının meyva vermeye başladığı anda, Kasım Bey adındaki bir Kürdün hiyanetiyle Ermeniler ile Kürtler arasında bir uçurum açıldı ve Kürtlere karşı Ermeniler arasında tam bir güvensizlik doğdu. Taşnak fedailerinden Saydo, Çindo ve Zaven'e karşı uygulanan Kasım Bey'in cinayeti tipik bir örnek olduğundan üstünde durmaya değer.

Kevork Çavuş'un nüfuzundan büyülenen ve aynı zamanda korkan Musa Bey'in kardeşi Kasım Bey yavaş yavaş Ermeni fedailerine yaklaşıp, onların dostu haline geldi. Hükümete karşı kendisi de çarpıştı, fedailerle birlikte dağlarda kaçak olarak bulundu. Bu işbirliği o kadar ilerledi ki, Kasım Bey ismini de değiştirip "Nor Melik" (Yeni Melik) yaptı. Taşnak Partisine üye

olduktan sonra, komite azası bile oldu. O'nun askerlerinden bazıları Huso ve Mısto daimi olarak fedailerle birlikte kaldılar. Bunlardan Huso, Suluh savaşına (bu savaşta Kevork Çavuş öldürüldü) bile katılarak fedailer safında cesurane bir şekilde çarpıştı.

1907 Sonbaharında Kasım Bey Modikan dağlarına sığınmıştı. Osmanlı güçleri O'nu kovalarken aynı zamanda kendisine gizli vaadlerde bulunuyor ve eğer başlıca Ermeni önderlerinin başını kesip onları getirirse, affedileceğini bildiriyorlardı. Bilindiği gibi hain Musa Bey ve Mirza Bey ailesinden olan Kasım Bey'de hıyanet fikrini kolayca benimsedi. Kasım Bey Ermeni fedailerinin yanına Muş ovasındaki Avzud köylüsü Malhas ve Ğar köyünün papazını yollayarak (Huso, Mısto ve Hesano zaten fedailerinin yanındaydılar) fedailerin Çukur bölgesine geçip kendisiyle orada birleşmelerini ve Modikan ve daha güneydeki aşiretlerin başına geçerek Osmanlılara karşı çarpışmalarını teklif etti.

Bu teklif etrafında Taşnak Partisi, Daron bölgesi liderleri ve fedailer arasında tartışma çıkar, bazıları bir tuzaktan korktukları için bu teklife karşı çıkarlar, diğer bir kısmı ise etrafta bir etki bırakabilmek ve kendilerini müdafaa edilebilmelerinin ancak büyük güçler oluşturarak başarılabilineceğini düşündüklerinden teklifi kabullenirler. Fakat böyle bir adımın bahardan önce atılamayacağını çünkü, dağlarda yürüyebilmek ve belirli eylemleri gerçekleştirebilmenin zor olduğunu ve bundan başka da Çukurlulardan oluşan başka bir azınlık ise Çukur'a gitmek ve Kasım Bey'in yanında kalmanın kanısında idiler.

Van'dan henüz yeni gelmiş olan ve aşırı bir sosyalist olan Zaven halkların iyi ilişkilerinin ateşli savunuculuğunu edip, hemen Kürtlerle işbirliği yapma teorisi üzerinde ısrarla durup, kendisine Çukur'a gidip orada bu konuda çalışabilmesine izin verilmesini şart koşar. Eski yoldaşları boşuna O'nu ikna etmeye çalışırlar, o ana kadar işbirliği yönünde çok çaba harcamakta olduklarını anlattılar. Kürtlerle ancak mevcut şartlarda ve belirli tempo ile bir işbirliğinin gerçeğeşebileceğini söylediler, fakat bütün bu görüş ayrılıkları sonuçta şu kararla neticelenir.

Kasım Bey'in yanına yalnız Çukur'lu askerler ve Saydo, Cındı ve Zaven gideceklerdi. Diğer fedailer ve liderler ise Muş ovasında ve Sasun'da kalacaklardı.

Saydo, Cındı ve Zaven Çukur'a vardıklarında Kasım Bey onları karşılamaya gelir. Hep birlikte Artonk Ermeni köyüne girerek beraberce yer içerler. Geceleyin fedailer yoldaşları Hesano ile birlikte uykuda iken, Kasım'ın emri ile hain "yoldaş" önce onların silahlarını çalar, sonra Huso'yu ve başka birkaç gulamları içeri alarak (Ermeni-Kürt ilişkileri ve birlikte çalışma inancıyla yola çıkmış olan) Taşnak Partisinin üç temsilcisini yatarken öldürürler.

Tabidir ki Osmanlı idaresi bu "kahramanlığından "dolayı Kasım'ı affeder

ve Kasım Bey ise Ermenilere karşı vahşiyane davranışlarına o günden itibaren devam eder. (2)

Bir taraftan Osmanlı idaresinin rüşvetleri, öte yandan Kasım'ın hain ve güvenilmez karakteri, Ermeni-Kürt ilişkilerini boğarak, aşağı yukarı bütün Kürtlere karşı, Taşnak Partisi ve Ermeni çevrelerinde haklı bir kuşku yarattı. Kürtlere gelince, kendileri de Kasım'ın yaptığı işleri yerdiler, kendisini "namert" diye adlandırdılar ve Taşnak Partisine dost gözökmeye çalıştılar. Çünkü, Taşnak Partisi bu olaydan sonra aşiret reislerine karşı çok tedbirli birtavır takınmıştı.

Böylelikle iyi ilişkiler ve dayanışma yönündeki niyetlere rağmen Ermeniler ve Kürtler genellikle düşman cephelerde yer aldılar, Sultan Hamid'e has oyunlar nihayet etkisini apaçık gösterdi ve Ermeniler bağımsızlık savaşını Kürtlersiz sürdürdü. Bu savaşı bazen Osmanlı baskılarına ve onun muntazam ordularına, bazense Kürt feodallerine ve Hamidiye taburlarına karşı yürütüyordu.

Kürtlerin bu savaşta elleri Ermeni kanına bulanarak, 1908 Meşrutiyet ilanı döneminde Sultan Hamid ve O'nun binlerce adamları gibi onların çoğunluğu da suçlu kabul edildi.

• • •

Meşrutiyet Dönemi (1 9 0 8 - 1 9 1 5)

I

Ermeni ve Kürtlerin Siyasi Tutumlarındaki Değişiklikler

10 Temmuz 1908 de Meşrutiyet'in ilanı, bunun için çalışmış az sayıdaki liderler için olduğu gibi, Osmanlı ülkesindeki halklar için de bu olay bir sürpriz teşkil etti.

Meşrutiyet gerçekten de özellikle Sultan Hamid'in sınırsız despotluğuyla karşı karşıya kalmış olan halklara hürriyet getiriyor, kitle halinde Ermeniler ve özellikle Ermeni mücahitleri bu hürriyet atmosferi içinde nefes alabilme olanağı bulabiliyorlardı. Şunu belirtmek gerekir ki bütün Osmanlı devleti içinde halk nazarında Ermeniler en çok baskıya uğrayan bir ulus olarak görülüyor ve dolayısıyla Meşrutiyetin ilk döneminde bu hürriyetin korunmasını en çok Ermeniler yükümleniyorlardı. Ermeniler ve Ermeni devrimcileri ilan edilmiş olan Meşrutiyetle okşanıyor ve derin bir nefes alma imkanına kavuşuyorlardı.

Meşrutiyetin ilanı Ermeniler için yararlıydı çünkü, Ermeniler benzeri görülmemiş bir despotizmin altında çok kayıplar vermişlerdi. Ermenistan da köyler yavaş yavaş boşalıp ülke bir çöl haline dönüyordu. Ermeni silahlı hareketleri ise çok sert bir şekilde ezilerek, Ermenilerin bütün bağımsızlık teşebbüsleri durduruluyordu.

1908 ilkbaharında Daron ve Vaspuragan'daki silahlı örgütler ağır darbeler yiyip, Van'daki silah depolarını Osmanlılara bıraktılar ve bir yandan Aram, grubu ile tevkif edilirken, Daron'daki fedailer de sert bir şekilde takip ediliyorlardı. Böylelikle Meşrutiyet ilan edildiği anda, Ermeni silahlı hareketi de Ermenistan'ın bu iki önemli merkezinde "kritik bir durum" vardı.

Mütareke sayesinde Ermenilerin durumu iyileşmeye başladı, takibata uğramış olan birçokları yerlerine tekrar dönebildi ve bu hürriyet ve kişisel

güvenlik döneminde Ermenilerin ekonomik ve kültürel yönden durumları hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. Ermeniler canla başla Meşrutiyete sarılarak, ilk günden itibaren bütün güçleriyle bu elde ettikleri hürriyeti korumaya uğraştılar.

Ermeniler bu hürriyet atmosferi içinde, kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına öncelik tanıdıklarından, Osmanlı devletine karşı tutumlarını değiştirdiler. Ermenilerin ve Taşnak Partisinin bu dönemde Türksever oldukları söylenemez isede, şurası da bir gerçektir ki onlar Meşrutiyetçi ve Meşrutiyet rejiminin sadık taraftarları idiler. Böylece Ermeni- Türk düşmanlığı dost komşu halklar şekline dönüşüp son bulurken, silahlı Ermeni bağımsızlık hareketi de Osmanlı Meşrutiyetçilerine karşı mücadeleden vazgeçiyorlar ve onlarla dost haline geliyorlardı.

Halbuki Kürtler ise tam aksine Sultan Hamid dönemini desteklemiş bir kavim olarak şimdi de anti-Meşrutiyetçi bir güç şeklinde ortaya çıkıyor yeni idare tarzına-Osmanlı Meşrutiyet rejimine-düşman oluyorlardı.

Böylece Türk-Kürt işbirliği Sultan Hamid döneminin dizginsizliği ile birlikte ortadan kaybolup, yerini anti-Türk (bu kelimeyi anti-Meşrutiyetçi olarak anlamak gerekir) bir siyasete bırakıyordu.

Ermenilerle Kürtlerin siyasi tutumları arasındaki gayet açık olarak görülen bu ayrılık nedeniyle Ermeniler ve Kürtler Meşrutiyetin ilk günlerinden itibaren ayrı ayrı cephelerde yer aldılar.

Böylece Ermeni-Kürt çelişkisi gittikçe daha kötü bir durum alırken, bu durumun ciddiyetini, ne Ermeniler ve ne de Kürtler o zaman farkedemiyorlardı, bu çelişkinin (Türlere yararlı olan) tohumları filizlenerek 1915 Ermeni katliamını doğurdu. Bu katliam öyle korkunç bir siyasetten doğmuştur ki, bunun amacı Ermenileri ve Kürtleri köklü olarak yok etmektir.

Ermeni ve Kürtlerin farklı siyasi eğilimlerinin temel nedenlerine kısa bir göz atmak istediğimizde şu sonuca varırız. Öncelikle Osmanlı Meşrutiyeti siyasi yönden önemli bir devrim idi. Fakat toplumsal ve ekonomik olarak köklü değişiklikler getiremezdi. Despot yönetim altında ezilmiş olan kitleler, Meşrutiyetin getirmiş olduğu en tabii vatandaşlık haklarını büyük bir sevinçle karşılıyorlardı, ama daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Ermenilerin ve Kürtlerin başlıca temel çelişkileri tabii vatandaşlık haklarından öte, ekonomik ve sınıfsal nitelikteydiler.

Ermeni Ulusu, Taşnak Partisi önderliğinde kendilerine sunulan siyasi hürriyetle yetinip, Ermeni sorununu çözümü sorumluluğunu Osmanlı devletine bırakıyorlardı. Taşnak Partisi programında, Osmanlı Ermenistanı'nın geniş özerkliğini ancak Osmanlı devletiyle kurulacak ittifak gerçekleştirebilir diyordu.

Taşnak Partisine göre Ermeniler için vatandaşlık hakları ve Ermeni halkının mal ve kişi güvenliği sorunlarının hayati önemi dolayısıyla Meşrutiyetin korunması ve devamının zorunlu olduğu kaanatine varılıyordu.

Ermeni mülk ve kişi dokunulmazlığı, Kürtler (daha doğrusu Kürt yönetici sınıfı) tarafından tehdit altında olduğu için bu durum Ermenilerle Kürtleri karşı karşıya getiriyordu. Unutulmamalıdırki, Kürtler bu son 30 senelik dönemde devam edegelen kargaşalık içinde durumlarını güçlendirip, nisbeten de olsa bir güven altına almışlardı.

Şimdi artık Ermenilerin özgürlüğü kavramı bir geniş federasyon fikri etrafında dolaşmaya başlıyordu ve Ermenistan'ın bağımsızlığı sorunu, bile siyasi fikir olarak mevcut değildi. Böylelikle Ermenistan'ın özerkliği, Osmanlı devletinin iç sorunlarından biri durumuna geliyor ve bunu hiç olmazsa Osmanlı Meşrutiyetçileri sözle de olsa kabul ediyor görünüyorlardı. Ermeniler, hürriyet dalgalarına kapılmış olan Meşrutiyetçileri yavaş yavaş devletin iç idari teşkilatlarında reformlar yaparak, Ermenistan'ın kabul edilebilir bi özerkliğe kavuşabileceğine inanıyorlardı. Ermenistan'ın idare özerkliği prensip olarak Kürt feodal sistemine karşıydı. Çünkü, bu tür bir reform hiç olmazsa idare zeminde, şimdiye kadar haksızlığın ve düzensizliğin hükmettiği böyle bir bölgede kanunların ve hakkın hakimiyetini geçerli hale getirecekti.

Bütün bunlar öncelikle Kürt hakim unsurunun ekonomik sömürsüne karşı yöneltilmiş öldürücü darbeler olurdu. Ermeniler artık söz ve yazı ile şikayet etme hürriyetine sahiptiler ve devlet mahkemeleri adaleti gerçekleştirebilmek zorundaydı. Artık Ermeniler serbestçe ticaret yapabilecek, çalışabilecek ve servet sahibi olabilecek, Reaya vaziyetine bir son verebileceklerdi. Ermeniler gerektiğinde resmen silah taşıyabiliyor, Kürde ve Türke karşı medenî haklar bakımından eşit olmakla da kalmıyorlar, aynı zamanda Meşrutiyetin vatandaşları olarak devleti destekleyici bir güç oluyorlardı. Mevcut bu durum ve fikirleri açık olarak anlatan Taşnak Partisinin 5. genel toplantı kararları Osmanlı devleti hakkındaki tutumunu şöyle belirtir (1909):

"Aynı zamanda şu hususlar da göz önüne alınarak:

1-Feodal beylerin artıkları, eski rejimden faydalanmış olan imtiyazlı sınıflar, Meşrutiyet rejimini kendi varlıkları için bir tehdit saydıklarından bir karşı hareket yapma fırsatını beklemektedirler.

2- Bize komşu olan İslam kitleleri Meşrutiyet rejiminin gerçek değerini yanlış anlamakta, Meşrutiyete yalnız Hıristiyanlara verilmiş imtiyazlar gözüyle bakmakta ve yapılan değişikliğe düşmanca tavır almaktadırlar. Meşrutiyet rejiminin, yalnızca ordu mensupları ve aydınların küçük bir kısmı tarafınan desteklendiği inancındadırlar.

3- Meşrutiyetin ilanı ile Meşrutiyetçiler bir yandan memleketin iç hayatındaki problemlerle, öte yandan da

çok tehlikeli dış tehditlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Fakat bu sorunların çözümünde Meşrutiyet rejiminin faydalı olduğu inancının henüz halk arasında yeterince yerleşmemiş olduğunu unutmamalıyız.

Genel Kurul şu karara varmıştır:

1- Osmanlı Meşrutiyetini, elde olan bütün olanaklarla savunmak ve onun içeriğini, rejim, demokrasi ve halkların eşitliği çerçevesinde halkı aydınlatmak ve bu fikirleri halk arasında yaymak.

2- Bu kaçınılmaz görevler üzerinde bütün dikkatimizi toplarken, bizimle ilişki halinde olan herkese çağrıda bulunarak onların ulusal ve uluslararası sorunlar yaratabilecek her türlü hareketlerden kaçınmalarını tavsiye etmek.

3- Yapılması gerekli ve önemli olan pratik işler üzerine özel bir dikkatle eğilmek ve bu işler sayesinde bir taraftan Meşrutiyet rejiminin olumluluğunu Osmanlı halklarına anlatmak ve öte yandan da farklı ulusların emekçi sınıfları arasındaki çıkarların aynı olduğunu belirtmek yoluyla, yakın bağlar kurma olanakları yaratmak.

4- Örgütümüzün yetenekli organları; Meşrutiyet rejimini olabilecek herhangi bir darbeye karşı korumak için gerekli olduğu zaman her yolla savaşmak zorunluluğundadır. ("Troşak" sayı10-11, Ekim Kasım, sayfa 132)

Ermenilerin yönetici siyasi akımı olan Taşnak Partisi, o dönemin gerçek ihtiyaçlarını göz önüne alarak, Osmanlı devlet idarecileri, İttihat Terakkicilerle bir anlaşma yaptı.

Bu anlaşmanın amacı şuydu:

1- Meşrutiyeti her türlü gerici güçlere karşı korumak.

2- Ermeni vilayetlerinde en önemli sorun olan toprak sorununa bir çözüm yolu bulmak.

3- Ermeni vilayetleri için, yöresel geniş bir özerk idareyi kurmak.

Gördüğümüz gibi Taşnak Partisinin temel düşüncesi Ermenistan'dı. Ermenistan'la ilgili yukarıdaki üç önemli sorun, Kürtleri Ermeni dostluğundan ayırıyor ve onları Ermeni düşmanlığına itiyordu.

Ermeniler bu siyasi yola zorunlu olarak sarılıyorlardı. Çünkü, denebilirki bu tutum (dış ve iç, bütün şartlar göz önüne alınarak) Ermenilerin ilerlemesini garanti altına almak suretiyle Ermenistan özerkliğine adım adım erişebilmenin yegane yoluydu. Çünkü, Meşrutiyetin ilan edildiği günden

itibaren Kürt liderleri, özellikle Ermenistan'dakiler ilan edilmiş olan bu hürriyete karşı çekimser bir tavır takındılar. Toprak sorununa gelince bunun sözünü bile duymak istemiyorlardı.

Ermeni ve Kürtlerin işbirliği yapmaları daha ilk günlerde bile güncelleşmişti fakat, Kürtlerin ekonomik ve siyasi tutumları herhangi bir anlaşmaya olanak tanımıyordu. Bu olanaksızlığın nedenleri şunlardı.

En önemli sorun toprak sorunuuydu. Daha Sultan Hamlid döneminden önce bile Ermeni bölgelerinden bazılarında toprak köylünün elinden alınmıştı. Örneğin, Şeyh Celalettin'in babası Şeyh Sabadullah'ın yaptığı işler (bundan daha önce bahsetmiştik) Ermenileri yerlerinden sökmeye ve onları topraksız köylüler haline sokmaya yönelik bilinçli bir siyasetti.

Sultan Hamid döneminde bu siyaset daha da dizginsizce devam etti ve bunun neticesi olarak Ermeni vilayetlerindeki Ermenilerin elinden ormanlar, otlaklar ve tarlalar alındı. Meşrutiyet ilan edildiğinde, Ermeniler bu mevcut siyasi hürriyetlerden faydalanarak çok olağan bir şekilde Ermenistan'ın her yerinde kaybetmiş oldukları toprak haklarını tekrar elde etmeye çalıştılar ve Meşrutiyetin bu ilk heyecanlı günlerinde, o zamana kadar bilinen fakat resmi olarak onaylanmadığı halde, şu veya bu beyin, yahut aşiretin egemenliği altında bulunan topraklarını geriye alabiliyorlardı.

O dönemde hem hükümet ve hemde mahkeme makamları şüphe götürmez adaletin tarafını tutmaya ve dolayısıyla Ermenilerin haklarını onaylamaya zorunlu idiler. Fakat işgal edilmiş toprakların büyük bir kısmı Sultan Hamid rejiminin hoşgörülüğü sayesinde resmi niteliğe dönüşmüştü ve bundan dolayı Ermenilerin bu toprakları geri alma istekleri mahkeme yetkilileri tarafından kanuni olmadığı bahanesiyle durumda bir değişiklik yapılamayacağı sonucunu doğuruyordu. Oysaki bu tür ciddi bir sorun, devlet tarafından çıkarılacak müstesna bir emirname ile çözümlenebilirdi. Fakat Osmanlı idaresi bu köklü çereye başvurmada ve neticede Ermeniler ve Kürtler ağır bir ekonomik savaşla karşı karşıya bırakıldılar.

Toprak işgali hakkında bir fikir edinebilmek için, Muşlu Keğam'ın "Toprak Sorunu" kitapçığından şu bölümü aktaralım.

"Erzurum vilayetinin Hınus, Alaşgert, Beyazıt, Pasen, Kemah, Erzincan, Tercan, Papert (Bayburt) ve diğer kazalarındaki 129 Ermeni köyünde çeşitli şekillerde binlerce tarla, çayırılık, otlak, ev ve değirmenler gasp edilmiştir. Örneğin Erzincan-Tercan bölgesinde 15.000 dönümden fazla arazi ve 300 kadar ev, otlaklar, Bayburt, Pasın Alaşgert bölgelerinde 500 parça arazi, 270 den fazla ev, 7 çiftlik, Hınus'taki 19 köyden 1000 den fazla tarla, 400 ev, 17.000 dönümlük arazi gasp edilmiştir. Toplam Erzurum vilayetinde 100.000 dönümden fazla otlak gasp edilmiştir.

Harput vilayetinden Ağın, Arapkir, Malatya, Dersim kazalarındaki 50 kadar köyden 1800 tarla, 5000 dönümlük arazi, 203 ev ve Çarsancak kazasındaki 40 köye alt çeşitli tarlalarıda düşünürsek, yakinen 200.000 dönümden fazla arazi de (ki bunların içinde bağ, bostan da glrer) bu işgale eklenebilir." (1)

Aynı ölçüde fakat daha da gayri kanuni bir şekilde Diyarbekir, Bitlis ve Van vilayetlerindeki Ermeni köylülerine ait yüzbinlerce dönümlük arazi de gasp edilmiştir. Ermenistan'daki köylülerin başlıca servetlerinin toprak olduğu gözönüne alınırsa, bu topraksızlaşmanın Ermeni Ulusu için ağırlığı kolayca anlaşılabilir.

...

Toprak sorununun yanında, hem ekonomik ve hemde siyasi nitelikte bir yığın karışık sorunlar vardı, fakat Meşrutiyet aynı zamanda bu sorunlara da köklü bir çözüm getirmiyordu.

Örneğin, bu tür sorunlardan bir tanesi de "Kafirlik vergisi" ydi. (2) Bu vergi Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, yürürlükten çıkartılmış olduğu ilan edildiyse de, (belli başlı merkezlerden uzak olan) birçok yerlerde, Kürt aşiret reisleri kendilerine özgü gördükleri bu feodal haktan vazgeçmiyorlardı. Yine bu tür sorunlardan bir tanesi de ücretsiz çalışma, "gulam" lıktı ki aşiret reisleri bundan da vazgeçmek istemiyorlardı.

Bu iki sorun Ermenistan halkı için, toprak sorunu ile aynı derecede önemli olan sorunlar idiler. Halbuki Kürt aşiret reisleri eski yarı bağımsız feodal idarelerini Ermeniler üstünde devam ettirmek istiyorlardı ki bu istek kendi siyasi bilinçlerinin doğurduğu bir sonuçtu. Öte yandan ise aşiret reisleri Meşrutiyet tarihine kadar "Kafirlik vergisi" sayesinde zenginleşmeye, kendi toprak işleri ve diğer işler için ücretsiz olarak Ermeni emekçilerinin gücünden yararlanmaya alışıktilar.

Meşrutiyetin getirdiği hürriyetten faydalanan Ermeniler, Kürt aşiret reislerinin isteklerine karşı koydular ve vasaletten kurtulmak istediler. Bu durum tabii olarak hürriyetin ilk günlerinden itibaren dünkü feodal Kürt ile vasalet Ermeni arasında gerginlik doğurdu. Şayet topraklarına tekrar sahip olamaz ve emeğini koruyamazlarsa, Ermeniler için Meşrutiyet hiç bir anlam taşımayacaktı. Halbuki Kürt aşiret reislerinin Meşrutiyetle uyuşabilmeleri için, Ermenilerin topraklarını geri istememeleri, Kafirlik vergisini vermeyede devam etmeleri ve gulamlıklarını sürdürmeleri gerekiyordu. Ancak bu şekilde Meşrutiyeti kabul edebilirlerdi. Feodallerin kafasında uzun senelerdir, hatta yüzlerce seneden beri bu feodal kavramlar kökleştüğinden, onlar için bu kavramların sarsılması imkansız gibi idi. Bu durumun korunabilmesi feodaller için hayati bir sorundu. Bu konuda Ermenilere taviz verme Kürtler için hükmeden sınıfın siyasi ve ekonomik

haklarından vazgeçerek, emekçi-köylü olarak kendi emekleriyle yaşamak olacaktı ki bu ise zaten sınıfsal-ekonomik yönden köklü bir değişiklik demek olurdu. Bu da ancak ya devletin zor kullanması veya Ermenilerin güçlü bir isyanıyla mümkün olabilirdi.

Meşrutiyet hükümeti gördüğümüz gibi ilk dönemde ezilmiş halkın isteklerine kulak vermiş ve birçok askıda kalmış sorunların çözümü için adaletli çabalar göstermişti. Fakat Meşrutiyetçiler kısa bir müddet sonra Sultan Hamid rejiminin açmış olduğu derin yaraları tedavi etmeye yönelik birşeyler yapmadığı gibi, ancak gösterişli vaatler ve bildirilerle yetindiler.

Hükümetin bu reformları uygulamada gecikme siyasetine karşı, Ermeniler bir taraftan iç yaralarını tedavi ederken, öte yandan da sabırla ve barış yoluyla hükümet reformlarının uygulanmasını gözlüyorlardı.

Bu zihniyeti "Troşak" ın başmakalesinde özetlenmiş olarak görüyoruz.

"Ermeni Ulusu ve Taşnak Partisi, bir yandan Meşrutiyet devrim vaatlerinin gerçekleşmesini beklerken, öte yandan Ermeni ulusunun Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde gelişebilmesi ve hürriyetine sahip olabilmesinin ancak Osmanlı ülkesi içindeki bütün diğer halkların da özgürlüğüne kavuşmasına bağlı olduğuna kanaat getirmiştir."
("Troşak", Ocak 1909 sayı 1, başmakale görüşü).

Ermeniler 1913 yılına kadar bu fikirde kalarak hükümetin vermiş olduğu resmi vaatlerin gerçekleşmesini beklediler, toprak ve diğer zor ekonomik sorunları çözmek için devleti sarsıcı iç hareketlere girişmediler.

Kürt Ulusunun büyük çoğunluğu ise (özellikle Ermeni vilayetlerindeki Kürtler) anti-Meşrutiyet duygularıyla yaşadılar ve çekimser bir tutum takınıp kendilerini tecrit ettiler.

Kürtlerin bu tutumlarının sonuçları üzerinde durmak faydalıdır. Kürtler Meşrutiyet rejimine karşı çekimser bir tavır takınmak suretiyle pratikte kendilerine özgü eski anti-Türk tutumlarına dönüyorlardı, fakat bu kez eski isyankar hareketlerde bulunmadan yapıyorlardı bunu.

Bu anti-Meşrutiyetçi tutum aynı zamanda Kürt feodallerini Ermenilerle karşı karşıya da bırakıyordu. Çünkü, Ermeniler hararetli birer Meşrutiyetçiydiler ve aynı zamanda da genç liderler vaziyetinde olan Türklerle uyuşma ve işbirliği çabaları içindeydiler. Böylelikle Kürtler Sultan Hamid döneminde benimsemiş oldukları platformda kalmaya devam ediyorlardı. Oysa ki Ermeni ve Kürtlerin temel sorunlarındaki değişiklik ve birbirlerine karşı olan düşmanca tutumları her iki halkın üzerinde de tehlikeli bir bulut gibi duruyordu.

Acı olan şu ki, bu iki ulusta tehlikenin ağırlığını tam olarak kavrayamıyorlardı. Çünkü, Ermeniler aciz bir durumda olarak Meşrutiyet hükümetine sarılıyor, barışçı yollarla, devrimci rejim sayesinde zolukları

yenmeyi ve Kürt tehlikesini uzaklaştırmayı umut ediyor, Kürtler ise Meşrutiyetin hürriyetlerini kısa vadeli görüyor, kendi silahlı güçlerine ve bağımsız bölgelerine güvenerek, Ermeniler üzerinde kesin hakimiyetlerini -Sultan Hamid'in kendilerine verdiği imtiyazlar dönemindeki gibi- yeniden kuracaklarına inanıyorlardı.

Tarih gösterdi ki her iki taraf ta kanaatlerinde kötü bir şekilde yanıldılar...

Kürt feodalleri bu tutumda iken genellikle Kürt aydınlarının ve özellikle de hür fikirli Kürt aydın guruplarının Meşrutiyet döneminde ne yaptıklarını ve neyi temsil ettiklerini bilmek çok ilginçtir.

...

Kürt Ulusunun liderlerini üç sınıfa ayırabiliriz.

1- Beyler, Şeyhler, Ağalar: Bütün aşiretler onların eli altındaydı ve onlar ülkenin ekonomik ve siyasal hayatının ve ülkenin gerçek sahibiydiler. Bu gurup halk üzerinde en etkin olanıydı ve eli altındaki Reaya Kürtler ise Meşrutiyet devrinden önceki durumlarında da olduğu gibi bu aşiret reislerinin uşağı olarak kalmakta devam ettiler ve Meşrutiyetin olanaklarından hiçbir şey elde etmediler. Sanki Meşrutiyet yalnız Ermeniler için gelmişti.

2- Kürt memurları ve subayları: Bunlar neredeyse "Türkleşmiş" ve çoğunluğu Sultan Hamid rejiminin sadık hizmetçileri idiler. Meşrutiyet döneminde ulusal uyanıştan dolayı belirli bir ölçüde Kürtlüklerini hatırladıysalarda, memur zihnietinde kalarak (çoğu ittihatçı kesildi) elde ettikleri pozisyonlarını ve memuriyetlerini korumak için Meşrutiyete bağlandılar ve tüm devleti kapsayan (daha doğrusu ittihatçıların) siyasetini -ulusal olarak örgütlenme ve siyasi bakımdan olgunlaşma ihtiyacında olan Kürt halkını hiç düşünmeden- takip ettiler.

3- Hür fikirli Kürt aydınları: Bunlar Kürt bağımsızlık fikrini yaymaya çalışanlar olduklarından, Sultan Hamid devrinde takip edilmişler, sürgün edilmişler ve bunlardan bazıları yabancı ülkelere kaçıp "Kürdistan" gazetesini kurmuşlardı. Bunlar Osmanlı devletine karşı, Kürdistan'ın bağımsızlığı uğruna savaş veren -Şeyh Ubeydullah'ın oğulları ve torunlarından oluşmuş- bu küçük gruptu. Bunlar halen 19. yüzyılın çeşitli dönemlerinde savaşmış olan iki büyük aile ocağından kendilerine miras kalmış olan aynı nefesi taşıyorlardı. Bu küçük akıma az sayıdaki diğer Kürt aydınları da katılmışlardı. Bunlar samimi olarak Kürdistan'ın bağımsızlığına ve Kürt Ulusunun rönesansına taraftar idiler.

Daha önce de gördük ki bu aydın ve sözüm ona devrimci grup, Meşrutiyetin ilanından önce Osmanlı devletine karşı çok sert bir dil kullanmış ve Sultan Hamid elinde bir alet haline gelmiş olup, Ermenistan'ı katliamlara ve insafsızca sömürülere uğratmış olan Kürt beylerine (büyük çoğunluğuna) cesurane bir şekilde hücum etmişlerdi.

En umut verici bir özellik bu gurubun içinde çok tanınmış ve nüfuzlu şahıslarında bulunması idi, fakat onlar Kürt kitlelerinden kopuk olarak İstanbul'da veya başka büyük merkezlerde yaşarlardı ve onların otoriteleri aşiret reisleri nezdinde çok az bir önem taşırdı. Çünkü, aşiret reisleri kendi bölgelerinin gerçek sahipleri olup, uzağı görmezler ve kısa vadeli çıkarlarının peşinde koşarlardı.

Bu üç yöneticiler grubundan ilki, Ermeni vilayetleri içinde Ermenilere karşı olan unsurlardı. Ermeni Ulusu onlarla Sultan Hamid döneminde bir uyuşma olanağı bulamadığı gibi Meşrutiyet esnasında da bulamıyordu. İkinci grup ya İttihat Terakkicilerle veya devletle kaynaşmışlardı. Üçüncü gruba gelince, maalesef bu grup Meşrutiyet döneminde siyasetlerini köklü olarak değiştirdiler. Bağımsızlık propagandalarına son verdiler, Kürdistan sorununu Ermeniler gibi Meşrutiyet rejimindeki Osmanlı devletinin gelişmesine bağladılar ve anti-Türk hareketlerini durdurarak, önceleri Kürdistan'ın bağımsızlığına kendilerini adanmışken, bağımsızlığı hedef tutan aktif hareketlerini ikinci plana iterek, herkesin bildiği basit sözler söylemekten daha ileri geçmeyerek, dikkatlerini Kürt Ulusunun kültürel rönesansı üzerine teksif ettiler.

Meşrutiyet döneminde İstanbul'da Kürt Kulübü teşkil edildi. Kulübün resmi organı "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" (Kürt dayanışma ve ilerleme gazetesi) idi. Bundan başka öğrenciler tarafından "Roje Kurd" (Kürt Günü-Güneşi) aylık dergisi yayınlandı ise de ancak birkaç sayı çıkabildi.

Bu yayınların içeriği siyasi yönden güçsüzdü. Bu yayınlarda genel mahiyetteki Meşrutiyet laflarından, kültürel özlemlerden ve medenileşme tavsiyelerinden ileri gidilmiyordu. Bağımsız bir devlet kurma, amacı bağımsızlık olan bir parti kurma, fikirlerini yayma ve Kürt halkını devrimci savaşa itme yönündeki çalışmalarından söz dahi edilmiyordu.

Kürt aydınlarının bu fikirlerini yansıtan bazı örnekleri aktaralım.

"...Kürt ve Kürdistan" başlıklı "Kürt Teavün ve Terakki" gazetesinin ikinci sayısının başmakalesinde şöyle denir.

"Bütün uluslar büyüktür, onları alçaltanlar yalnız insanlardır. Kürtler, Osmanlı devletinin her yönden önemli mevkilerinden yoksun bırakılmışlardır. Onlar 450 senedir doğu sınırlarındaki Osmanlı devletine vazife yapmışlar ve herbiri devletin hakkını ve emniyetini samimi olarak savunmuşlardır.

Cesur Kürt kavmi Osmanlı ülkesinin önemli ulusları sırasına konulmalıdır. Onlar buna hem hak kazanmış ve hem de buna layiktirler."

Bu paragraflardan anlaşılıyor ki Kürtler, kendilerine de diğer halklara duyulduğu kadar -liberal hükümet tarafından- saygı duyulmasından başka birşey istemiyorlar. Açık olarak Kürtler hakkında yaratılmış olan sert atmosferi yumuşatmak arzusunda idiler. Zira bu atmosferde Kürtler "Sultan Hamid'in elinde bir alet, anti-Meşrutiyetçi ve barbar bir halk" olarak görülüyordu.

Aynı gazetenin aynı sayısında Saidi Kürdi şöyle yazar.

"Kürtlere gerekli olan nedir? 15 senedir bu ihtiyaç hakkında düşünmekteyim ve Kürdistan'ın kaderini garantileyecek şu iki fıkirden başka hiçbir şey bulamıyorum.

1- Ulusal birlik.

2- Dini bilim ile birlikte asgari uygarlık düzeyine ulaşmak için teknik sanatları öğrenmek ve ileri götürmek."

Babanzade İsmail Hakkı'nın yazısı ise daha da ilginçtir. O tanınmış bir aydın olup, Hüseyin Cahit'le birlikte "Tanin" gazetesini çıkarıyordu ve Musul bölgesine yerleşik meşhur "Baban" aşiretinden idi. Bütün hayatı ve edebi eserleriyle Türklüğe bağlanmıştı ve bazen bağlı olduğu Kürt Ulusuna ancak kırıntılar dökmekle yetinirdi. Kürt organında yazdığı yazının başlığı "Kürtçeye Dair"dir. Orada dilin ve eğitimin önemi hakkında yazarak, ulus haline gelmenin ilk şartının dil ve ulusal okullar olduğunu, Kürt Ulusunun kendi eğitimini Türkçe lisanıyla sürdürdüğü müddetçe, ulusal ilerlemesinin zor olacağını söyleyip, sözlerine şöyle devam eder.

"Eğer bir Kürt çeşitli bilgiler ve incelemeler üzerinde kendi diliyle yazılmış kitaplar bulursa, eğitim Kürt lisanıyla olur ve çocuklar okulu daha kolayca bitirerek, eğitimlerini mükemmel yaparlar ve böylece bu çocuk Osmanlı allesi için de kıymetli bir üye haline gelmiş olur.

Bunun için Kürt vatandaşlarıma tavsiye ederim ki, herşeyden önce mükemmelleştirilmiş iyi bir lisan elde etmeliler ve ona sahip olmaya öncelik tanımalıdırlar.

Ondan sonra Kürt kavminin tarihini yazmaya el atarak, kaleme alınmamış bütün bilgileri ve ananeleri toplayıp yaymalıdırlar.

Lisanın bu mükemmelleştirilmesi sayesinde ileriye gitme yolumuz açılmış olur. Nihayet bir ulusun kurtuluşunun temeli öğrenmedir ve öğrenmenin anahtarı ise lisandır. Uygarlığın kapısı bu anahtarla açılacaktır.

Kavimimiz yetkililerinin dikkatini bu kaçınılmaz noktaya teksif etmelerini tavsiye eder ve onlardan derhal bu yönde çalışmalara geçmelerini rica ederim.” (Aynı gazetenin 3. sayısında "Kürtçeye ait" makalesi)

Kürt ilerici aydınları kültürel ve uygarlık yönünden eksikliklerine doğru parmak basmışlardır. Bu eksikliklerden dolayı o zamana kadar Kürt birliği ve bütünlüğü imkansız olmuştu. Fakat maalesef bu ilerici aydınlar teklif edilen sorunları çözme yolunda çalışacaklarına (birkaç müstesna hariç) kendilerini devlet hayatına veya kişisel hayatlarına adanarak Senato azası, mebus, memur ve subay olmakla yetinmişlerdir. Kürtler okullardan yoksun kalarak, yazı ve edebiyata sahip olamadılar ve İstanbul'da duyulan bu birkaç ses, ancak diğer bir iki vilayette hafif bir yankı bırakabildi. Hareket söndü ve Kürt Ulusu kendi ilköğretimi ve bilgisizliği içinde kalarak yalnız silahına güvendi ki buda örgütsüz ve ciddi bir siyasi plandan ve kültürel dayanaktan yoksun olduğu için hiçbir değer taşımıyordu.

Böylelikle az çok devrimci aydın sınıfı da yavaş yavaş Ermeni devrimci örgütlerinden uzaklaştı ve kendine göre belirli hiçbir tavır takınmadan başını Türk çevrelerine gömdü. Şuda doğrudur ki, ilk devrede bu Kürt aydın grubu Taşnak Partisine yaklaşmış, hatta Mart isyanı hareketi esnasında (1909) bunlardan Şeyh Abdulkadir, Ermeni vilayetlerindeki birçok Kürt liderlerine telgraflar yollayarak, Ermenilere düşmanlık yapmamalarını tavsiye etmişti. (Bu o günlerde iyi sonuçlar verdi) Fakat daha sonraları bunlar yavaş yavaş işbirliği fikrinden ellerini çektiler çünkü, öncelikle onlar muntazam bir örgütten yoksunlardı ve Ermeni - Kürt uyuşmasının kesin önemini tam olarak bir türlü kavrayamıyorlardı. Sonra Taşnak Partisinin ve Ermenilerin temel isteklerine katılsalar bile, onların sözü Ermenistan sınırları içinde duyulmazdı.

Ermeniler ve Kürtler gerçekte birbirlerine karşı bir durumda, fakat uyuşma konusunda pasif kaldılar. Tamamıyla kendilerini Meşrutiyetin seline kaptırarak yavaş yavaş önceki döneme ait olan bağlardan da koparak, bu iki ulus kendine özgü yollarda -devlet hayatı içinde birbirlerinin varlığını görmemezlikten gelerek- belirsiz istikballere doğru ilerlediler.

II

Balkan Harbi

Balkan harbine kadar Osmanlı ulusları bir Meşrutiyet hayatı yaşayarak, kendi ulusal rönesanslarına ayrı ayrı yollardan gittiler. Devlet hayatı onların büyük bir meşguliyeti haline gelmişti. Bu dönemde hürriyetler korundu, parlamento ülkenin, kamuoyunun merkezi haline geldi, ilerici ve hürriyetçi atmosfer vasat bir derecede kaldı. Her ne kadar hükümet temel sorunlara el atmadı ve onlara bir çözüm getirmedi ise de, yinede Osmanlı ulusları

Meşrutî rejimden ümitlerini kesmeyip, idari ve hukukî yollardan , isteklerini yavaş yavaş gerçekleştirmek için çabalar gösterdiler. Bu dönem epey uzun sürdü (1908-1912). Değişik uluslar ve çeşitli ideolojik akım içerisindeki birçokları Meşrutî hürriyete kendilerini alıştırdılar. Herbir ulus bir diğerinin takip ettiği yola saygılı kalarak, kendi aralarından birbirlerinin ve hep birlikte Meşrutîyetin gücünü ölçtüler.

Balkan harbi 1908 Meşrutîyetine bağlanılmış olan bütün ümitleri sildi. Avrupadaki Osmanlı topraklarının parçalandığını ve düşman ordularının Çatalca önüne geldiklerini gören Jön Türkler, bu arada en fazla sukutu hayale uğrayanlar oldu.

Osmanlı Meşrutîyet rejiminde değişik ulusların ulusal ve ekonomik birçok önemli sorunlarını çözmeye muktedir olmadığını ve bu ulusal sorunlardan, Trakya ve Makedonya'dakilerin ancak bir savaş sonucu ve yabancı müdahale neticesinde çözümlendiğini gören diğer ulusların liderleri de bu durum karşısında sukutu hayale uğradılar.

Bir taraftan savaş, diğer taraftan ulusal hoşnutsuzluk, Osmanlı ulusları içerisinde gelişkilî ve düşmanca bir atmosfer yarattı. Devletin temel düşüncesi unutuluyor ve gayri merkezîyetçilik akımları büyük bir hızla geliyordu. Türk yöneticileri Sultan Hamid'e has davranışlara kendilerini kaptırıyorlar, İmparatorluğu korumak için yumruk ve kırım tehditlerine büyük ümitlerle kendilerini bağliyorlardı.

Türk yöneticilerinin gütmekte oldukları tehlikeli, ırkçı ve turancı planlar, siyasi beceriksizlikler ve Sultan Hamid'e has davranışlar (Balkan harbinden sonra tam açığa çıktı) nedeniyle Osmanlı Meşrutîyetine samimi olarak bağlanmış olan diğer halkları ve değişik siyasi akımlar içinde olanları kendilerinden uzaklaştırdı.

Olaylar hızla kötüye doğru gelişti. Osmanlı devleti yenildi ve Avrupa'daki topraklarından dışarı atıldı. Savaşta Türklerle beraber omuz omuza düşmana karşı çarpışmış olan ezilmiş uluslar, başka bir deyimle Osmanlı ulusları camiası, savaştan sonra kendilerini terkedilmiş buldular ve kurtuluşları için bu kez galip ülkelerden ümit beklediler. Türk yöneticileri ise yalnız kalarak, yenilginin hırsını kendilerine bağli diğer uluslara yöneltmeye başladılar. Çünkü, bu halklar ulusal istekleriyle, ırkçı yeni hükümet için tahammül edilmez diler.

Bu tarihi dönemde Ermeni Ulusunun savaşı da köklü bir değişikliğe uğradı. Taşnak Partisi, Balkan harbinden az önce İttihat - Taşnak anlaşmasını iptal ettiğini ilan etmiş ve bu çok ciddi adım iki nedenden dolayı atılmıştı. Öncelikle İttihat ve Terakki'nin vaadlerini (Toprak sorununun çözümü, idari gayri merkezîleşme) gerçekleştirmemesi ve sonra da Ermeniler içindeki anti - Taşnak akımların (şahsi kanaatime göre olgunlaşmamış akımlar) (3) İttihat ve Taşnak anlaşmasını bahane ederek Taşnak Partisine karşı bir anti-propagandaya başlamasıdır. Bu anlaşmaya

hatta Taşnak içinde de karşı olanlar vardı. Bu şartlar altında Taşnak 6. genel kurulu (1911) Merkez Komitesine İttihatçılarla yapılmış olan anlaşmayı iptal etmesi için izin verdi.

Böylelikle Taşnak Partisi ve Ermeni Ulusunun diğer bütün siyasi partileri, Ermeni reformlarını uluslararası sahneye sokma konusunda, 1913'te birleşik bir cephe oluşturdular. Ermeniler yeniden eski siyasi tutumlarını benimsiyorlardı. Yabancı büyük devletlerin vaadlerine sığınıyor ve tıpkı Varjabetyan'ın (San Stefano-Berlin) konuşmasındaki fikirlere uygun şekilde yine sahneye çıkıyorlar ve bu kez kesin bir netice elde ediyorlardı. Bunun sonucu olarak Ermeni vilayetleri iki büyük bölüme ayrılıyor ve buralara Hoff ve Vesteneng isminde iki Avrupalı genel vali (Marzban) tayin ediliyordu.

Ermeniler bu çok önemli uluslararası belge ile apaçık bir anti-İttihat tutumu benimsemiş olarak sahneye çıkıyorlar ve Ermeni bağımsızlık işini Avrupa büyük devletlerinin yardımıyla yürütüyorlardı. O tarihe kadar (1913) Taşnak Partisi anti-Rus bir siyaset izlemekte idi. Halbuki Ermeni vilayetlerindeki reformların neticesiyle Ermeniler Rus seven ve Türkten nefret edenler haline geliyorlardı. Cephelerin bu tür ayrı şekilde gelişmesi tabii olarak birçok kaçınılmaz sonuçlar doğuracaktı. Ve her iki tarafta bu sonuçları karşılamaya mecburdu.

Türkler zaten tatbik edilmeye henüz yeni başlanmış olan reformları baltalamaya kesin olarak kararlıydılar ve takındıkları nazikane tavırları da bir kenara itip, hiç saklamaya gerek görmeyerek, kaba bir şekilde göstermekten artık çekinmiyorlardı.

Taşnaklılar bu olaydan sonra, kısmende olsa eski silahlı hareketlerine tekrar sarılarak, özellikle Ermenistan'da halkın kendi kendisini müdafaa etmesi için çalışmalarına başlıyorlar.

Ermenilerin çoğunluğu, iç çelişkiler nedeniyle birbirlerinden ayrılmış durumda, kendi güvenliklerini safça (buna isterseniz kendi kendini aldatma deyiniz) yabancı devletlerin himayesine terk ediyorlardı.

Kürt liderleri ise tecrit edilmiş vaziyetlerinden silkinerek reformlar sorununu dikkatle takip etmekteydiler. Reformlara karşı bu ilgi özellikle Ermeni vilayetleri içinde gözle görülür bir şekildeydi. Fakat öte yandan Kürt aydınları halen bir umursamazlık içindeydiler.

• • •

Ermeni Uлуу ve Taşnak Partisi, Osmanlı idaresine ve İttihat-Terakki'ye karşı bir tutum takındığından, Kürt-Ermeni ilişkileri için yeni bir olanak açılıyordu bilhassa reformların gerçekleşebilmesi Ermeni ulusuna bir avantaj sağlamaktaydı. Bu siyasi anlaşmanın arkasında (sözde olarak) Avrupa büyük devletler ve özel çıkarları olan Rusya durmakta idi. Bugün (1928) Rusya'nın Ermeni reformlarına paralel olarak bir kısım Kürt aşiret

reislerini ve şeyhlerini kendi tarafına çekmek için özel ilişkilerde bulunmuş olduğu artık gizlilikten çıkmıştır. Bu karışık siyasi olaylar esnasında, Taşnaklıların Ermenistan'daki temsilcileri ve liderleri, Ermenistan'daki ve Kürdistan'daki nüfuzlu Kürt önderleriyle -her iki ülkenin de bağımsızlığı adına- bir işbirliği yapabilme olanağını bulmaya çalıştılar. Amaç, Türk yöneticilerine karşı bir cephe kurmaktır. Taşnaklıların kanaatlerine göre, yalnız Kürt Ulusunun iyi niyetiyle planlanmış ve onaylanmış olan reformlar tam olarak gerçekleştirilebilirdi. Bunun yanı sıra, Ermeni-Kürt dayanışması, olması muhtemel katliamlara ve kötülüklere karşı en büyük garanti teşkil edecekti.

Taşnak Partisi, İttihat-Terakki yöneticileri ve hükümette devlet memuru vaziyetinde çalışan Kürt aydınlarından çok haklı olarak dikkatini Ermenistan'da ki durumun hakimi Kürt liderleri üstüne çevirdi.

Bu çok önemli ve tarihi görüşmelerin ve anlaşmaların kısa bir özetini yapalım. Şayet bu çalışmalar biraz daha uzun sürüp, savaş fırtınasıyla beraber silinmemiş olsalardı, Ermeni-Kürt bağımsızlık tarihinde, kader tayin edici kararlara varılabilecekti. Fakat maalesef başlangıçta Ermeni-Kürt görüşmeleri ve uyuşmaları fikrini kabullenenler, yalnızca Şeyh Celalettin'in torunu ve Hizan'ın meşhur dini reisi Şeyh Said Ali olabildi,

1902 den 1906 ya kadar Şeyh Said Ali, Ermenilere karşı çok sert bir şekilde davranmış ve Ermeni devrim hareketlerini boğmak için Osmanlılara yardım etmişti. 1906 yılından itibaren Taşnak gizli örgüt ağı Hizan Ermeni köylerine dağıldı. Kendi nüfuzuna bağlı Ermenilerin ve Kürtleşmiş olan Ermenilerin, Taşnak önderliğinde örgütlendiğini gören Şeyh Said Ali, partiye yakınlık göstermeye başlayarak, onlara karşı önceden gösterdiği sertliklere son verdi.

Bu zayıf dostane ilişkiler Meşrutiyete kadar devam etti ve ondan sonra beylerin ve şeyhlerin nüfuzu azalarak Taşnak Partisi ile Şeyh Said Ali arasındaki ilişkiler de (bu ilişkiler kendisine bağlı Kürtleşmiş Ermeniler yoluyla temin edilmişti) böylece sona erdi.

Balkan savaşından sonra Ermeniler yeni bir siyasi yol seçtiklerinde, 1913 te Şeyh Said Ali Taşnak Partisiyle görüşme isteğinde bulundu. Bundan daha önce Vaspuragan ve Daron'daki Taşnak liderleri, Şeyh Said Ali'ye Ermeni-Kürt uyuşmasının her iki ulusun acil çıkarları için zorunlu olduğunu anlatabilmek fırsatını bulmuşlardı.

Şeyh Said Ali bazı nedenlerden ötürü görüşmeler için kesin bir zamanın artık gelmiş olduğunu belirtti. Şeyh Said Ali ile diğer ileri gelen Kürt liderleri. Rus ve İngiliz çevrelerinden, önemli vaadlerle birlikte, bir Kürt isyan hareketine başlama yönünde bu siyasi çevrelerce telkin edilmiş oldukları bilinmektedir. Aynı zamanda bu tür bir hareketin "ermenli reformları" sorunu üzerinde büyük bir etki yaratıp Ermenilerin düşmanlığını Kürtler üzerine çekebileceği de aşıkardı.

Görünüşe göre Şeyh Said Ali, Meşrutiyetçilerce kabul edilmiş olan reformların Ermenistan ve Kürdistan için çok önemli olabileceğini kavramıştı, fakat aynı zamanda Şeyh Said Ali Ermenilerin ve Taşnak Partisinin, Osmanlı devletine karşı mücadelesinin, Ermenistan'ın bağımsızlığını amaç edindiğini biliyor ve reform planını Osmanlı devletine zorlayanların da yabancı büyük devletler olduğunu da anlıyordu. Bu devletlerden bazılarının bir Kürt hareketine taraftar olabileceğini de düşünerek, siyasi bir karar verme anının geldiğine inanıyor ve bu yüzden de Ermenilerle uyuşma eğilimi gösteriyordu.

Şeyh Said Ali'nin güvendiği bir kimse olan Melikan'lı Molla Selim, 1913 te Bitlis'e gitme bahanesiyle Muş yakınındaki Surp Garabet manastırına uğrar ve Daron Taşnak Merkez Komitesi azası olan rahip Vartan Vartabet ile görüşerek, Şeyh namına Ermeni ve Kürtlerin birliğini teklif eder. Bu ön görüşmelerden sonra Şeyh Said Ali'nin güven mektubuna (itimatname) sahip olarak Molla Selim, ikinci kez olarak Daron'daki Taşnak liderleri (Vartan Vartabet, Görün ve Rupen) ile görüşerek şu tekliflerde bulunur.

- 1- Bu ülke Kürtlere ve Ermenilere aittir.
- 2- Bu ülkenin geniş özerkliğe sahip olması şarttır
- 3- Ülkeyi Ermeniler ve Kürtler idare etmelidirler.

Bu noktalarda he iki taraf ta anlaştılar. Bu konuşmalardan sonra Vramyan Van'dan Garçgan'a geçerek bizzat Şeyh Said Ali ve onun kardeşiyle görüştükten ve iki tarafında anlayışına sahip olduktan sonra bir anlaşma yapılır.

Ne yazık ki bu tarihi belgeyi şu anda buraya aktarabilmem mümkün değildir.

Toprak sorunu emniyeti ve Kürt-Ermeni kardeşlik konularından başka bir siyasi önemi olan şu temel karara varılır: Kürt ve Ermeni birlikleriyle, bütün doğu illerini bağımsız ilan ederek, oraların iki yerli ulusu tarafından idare edilmesini sağlamak.

Ermeniler, Kürtlerle uyuşma sayesinde, reformların gerçekleşmesini güvence altına aldıklarına inanıyorlardı ki bu reformlar Ermeni vilayetleri için geniş bir özerklik idi. Kürtlere gelince, onlar Ermenilerle uyuşarak bahşedilmiş olan reformlar içinde kendi haklarını güvence altına almayı istemekle kalmıyor, aynı zamanda Ermenilerle birleşik bir cephe oluşturup, yabancı devletlerin yardımlarını da garanti ettikten sonra, ülkeyi köklü bağımsızlığa götürmek istiyorlardı.

...

Kürtler hazırlıklarına başladılar. Şeyh Said Ali'nin emirleri ta uzak bölgelere kadar ulaştı ve isyan bayrağını ilk kez Harzan Rişkodan'lı Bişare Çeto kaldırdı ve çarpışmalar 1914 ilkbaharı sonlarında birçok bölgelere yayılmıştı.

Burada Kürt dostlarımız için ders olabilecek olan tarihi bir belgeye değinmek istiyorum.

Vramyan ile yapılmış olan müzakerelere katılmış olan, Şeyh Said Ali'nin kardeşi Şeyh Reşit, herşeyi gizli olarak Osmanlı idaresine bildirdiğinden, Osmanlılar da doğalıbeccek bir isyanın önünü alabilmek için hazırlıklara başladılar. Yapılan hıyanetin farkına varamayan Kürtler, hemen acele olarak işe koyulup, Bitlis'e ani bir hücum yapmayı tasarladılar. İsyanın gerçek önderi Melikan'lı Molla Selim idi. Şeyh Said Ali, Bütün Kürtlere Ermenilere dokunmamaları hakkında emirler verir.

Kürtler Bitlis şehrine girip, şehrin büyük bir kısmını işgal ettiklerinde, hazır durumda olan Osmanlılar derhal Muş'tan yardımcı ordu birliklerini Bitlis'e doğru yola çıkartırlar, ve Kürtler, üstün Osmanlı güçlerinin karşısında geri çekilirler. Çarpışmalar 18 gün devam ettikten sonra, Osmanlı birlikleri Hizan'a girip Şeyh Said Ali ve yakın adamlarını tevkif eder. Böylece Kürt birlikleri dağılır ve Bitlis olağanüstü mahkemesi, derhal Şeyh Said Ali ile birlikte birkaç diğer şeyh ve mollalarla, harekete katılanlardan 14 kişiyi idam ettirir...

Molla Selim Rus konsolosluğuna sığınarak, Birinci Cihan Harbinin ilanına kadar orada kaldı.

Harbin ilan edildiği gün, Türkler Rus Korsolosluğuna zorla girerek Molla Selim'i çıkarıp Bitlis meydanında astılar.

Osmanlılar Kürt isyanını gerici (şeriatçı) bir hareket olarak ilan ederek, 14 Kürt liderini bundan dolayı suçlu bulup astıklarını söylerler. Halbuki gerçekte hareketin niteliği ulusal olduğu gibi, Rus-İngiliz diplomasisi de bu işe karışmıştı.

Kürt isyanı esnasında Vramyan ve Şeyh Said Ali arasındaki anlaşmayı bilen Osmanlı Askeri Kumandanlığı (Muş bölgesi kumandanı İhsan Paşa) Ermenileri sınamak için, Muş bölgesindeki Taşnak ve diğer Ermeni liderlerine, gönüllü birlikler oluşturarak Kürt isyanına karşı savaşmalarını teklif eder.

Ermeniler ise İhsan Paşa'nın teklifinden dolayı epey zor duruma düştüler. Teklifi kabul etmek, Kürtlerle yapılan anlaşmaya ihanet demektir. Teklifi red etmeleri halinde ise, Osmanlılar tarafından, Kürt isyancılarıyla işbirliği yapmakla suçlanma durumuna girilecekti. Bu durum karşısında Daron liderleri şu çareyi buldular. Derhal Şeyh Said Ali'ye gizli bir haberci yollayarak, şayet gösteriş için gönüllü Ermeni gurupları oluşturulursa hiddetlenmemesini ve şaşırmamasını çünkü, Ermenilerin imza atmış oldukları anlaşmaya sadık olacaklarına kararlı olduklarını bildiren bir mesaj bırakıldı. Gönüllü Ermeni gurubu (çok az sayıda) Norduz'dan hareket halinde bulunmakta olan ve zamanında Ermenilere pek çok kötülükler yapmış olan Kör Mihe(Miho) ya karşı çarpışacaktı.

Kürt hareketi çabuk boğuldu. Başlıca liderler hemen asıldı ve şüphe

altında bulunan birçok aşiret reisleri hapsedilerek, böylece istikbalde olabilecek herhangi bir Kürt hareketinin önüne geçinilmek istendi.

Birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı başladı ve Ermeni reformları da böylelikle havaya uçtu. Ermeni-Kürt uyuşması ve işbirliği yönünde kurulmaya başlanmış olan bağ, keskin bir makasla kesildi. İki ulus arasında doğmuş olan birbirini anlama çalışmaları, daha henüz bu iki ulusun malı olmadan, Cihan harbi fırtınası, Osmanlıların hilekar ve öldürücü planları, Ermenistan ve Kürdistan'ı öyle bir karanlık günlere sürükledi, ki bu tarihte eşine az rastlanan bir faciaydı. Bu karanlık ortamda Nisan Faciası (Jenosidi) meydana geldi ve bundan bir sene sonra Kürtlere karşı da aynı Jenosid hareketi başlatıldı.

• • •

Birinci Dünya Savaşı Dönemi (1 9 1 5 - 1 9 1 8)

Cihan harbi dolayısıyla büyük Osmanlı orduları Ermenistan'da mevzilendiler. Burada toplum hayatı köklü sönerken, her şey savaşın ve bunun neden olduğu karışıklığın içinde kayboluyor ve herkes bir yoluyla kendi başının çaresine bakmaya çalışıyordu. Ermeni ve Kürtlerin ulusal arzuları hergün daha fazla sönüyor ve aralarındaki bağlar ise kopuyordu, ülkede örfi idare vaziyeti bitmeyecekmiş gibi sürüyordu.

Osmanlılar bilinçli ve örgütlü bir şekilde işlerini yürütüyorlardı. Ermeni ve Kürtlere gelince kendilerini alın yazılarının seline bırakıp, yalnızca faydalanılabilecek birer unsur haline dönüşüyorlardı.

Artık Ermeni-Kürt ilişkileri üzerinde düşünen kimse yoktu ve zaten o gergin günlerde bu konuyu düşünmeye olanak bile yoktu. Ermeniler bütün gençlerini Osmanlı ordusuna vermek zorundaydılar ve aynı şey tabii Hamidiye alaylarına katılmamış Kürtler için de geçerliydi. Büyük Kürt aşiretlerine gelince, onlar tümüyle birlikte şu veya bu cephede vazife görmek üzere Osmanlı ordusuna hizmet etmek zorundaydılar. Az sayıdaki belirli dağlık bölgeler (örneğin Dersim, Sasun'un belirli kısımları ve Hakkari'nin bazı bölgeleri gibi) kendi güçleriyle kendilerini koruyabilir ve tüm olarak Osmanlı ordusuna katılmayabilirlerdi. Fakat denebilirki, Kürtler genellikle Osmanlı ordusunun kontrolü altında harekete katılırlardı.

Osmanlı idaresi 1915 yılının başlarından itibaren tahayyül edilmesi imkansız, müthiş Ermeni katliamlarını uygulamaya başladığında, bu hem Kürtler ve hem de Ermeniler için hiç beklenilmeyen bir sürpriz oldu.

Osmanlı idaresi kurnazca ve planlı bir şekilde, Ermenilerin savaş cephesi oluşturmamaları için bütün bu ulusun yok edilmesini amaçlayarak, bunu devletin güvenilir idari mekanizmasını ve ordusunu kullanarak

gerçekleştirdi ve bu yolda aynı zamanda Kürtleri ve Türkleri birer yardımcı vasıtalar olarak kullandı.

Osmanlı idaresinin Ermeni Ulusunu nihai olarak yok etme yönündeki köklü planı, sadece Türk ve Kürt sivil halkının başarabileceği bir şey değildi. 1895 olaylarındaki yaygın katliamların tecrübesi, kısa zamanda ve köklü bir katliamı başarabilmenin eski metodlarla etkili olmadığını göstermişti. İşte bu yüzden Nisan Jenosidinin yapılması kararlaştırıldı. Ermenilerin büyük çoğunluğu bulundukları yerlerden sürgüne uğratılarak, yol üstünde planlı bir şekilde yok edildiler. Bu büyük sürgün kitlesinin bir kısmını, önce almış oldukları görev gereğince memurlar ve nöbetçiler öldürürken, kalan kısmı ise yol boyunca ve derin vadilerde karşlarına çıkan Türk ve Kürtler tarafından yok ediliyorlardı. Bunlar Ermeni guruplarına istedikleri muameleyi yapmakta serbesttiler.

Böylelikle Jenosid başarıldı. Bunun en ince noktalarına kadar tarihi, yüzlerce ciltlik eserlerde kaydedilmiştir.

Fakat bazı Ermeni merkezleri silaha sarılarak, birçok bölgelerdeki insanları koruyabilmek için kahramanca savaşarak, özgürlükleri için kanlarını döktüler ve bazı bölgelerde ise Ermeni mücahitleri son neferine kadar direnerek, kendi ulusunun şerefini korudu ve ulusunun var olma hakkının haklılığını ispat etti.

Vasपुरagan, Sasun, Muş, Çatak, şebinkarahisar, Urfa ve Suveydiye'deki (meşhur Musa Dağ) lm kalım savaşları ve kahramanca direnişler tarihe öyle bir şekilde geçtilerki ve bunlar gerçekler olarak kalacaklardır ki, Ermeni Ulusunun varlığının korunması yönünde büyük mücadele anıları olarak (hatta anlatılması zor jenosidlerden sonra bile) kuşaktan kuşağa daima hatırlanacaktır.

Bu direnişlerden burada bahsetmeyeceğiz, çünkü bu konuda etrafta yeterli derecede eser vardır. Tipik olan ve üzerinde durmamız gereken, bu cephelerde Kürtlerin Ermeni direnişinin kırılmasında büyük bir rol oynadıklarıdır. Ermenistan'da yerleşmiş güçlü aşiretler Osmanlı ordusuna yardım edip, Sasun, Çatak (Van'a bağlı) (1) ve Hınus'un muhasaralarına katılarak Van'ın belirli kazalarında Daron ve Bitlis bölgelerinde katliam ve soygunculukta bulundular.

Bu aşiretlerden bazıları, sanki askeri bir görev yerine getiriyorlarmış gibi, hükümetin zoruyla sahneye çıkartıldılar. Diğer bir kısmı ise öncelikle talan ve soygunculuk amacıyla, 1895-1896 dönemi günlerinde yaptıklarını tekrarlamak için kendi arzularıyla ileriye atıldılar. Böylelikle Osmanlı idaresinin işleri hafifliyordu çünkü, bu düzensiz Kürt gçleri Ermeni dağlarını, vadilerini, ormanlarını tutarak, av köpekleri gibi her türlü irtibatı imkansız ve bütün sığınakları da emniyetsiz hale getiriyorlardı. Osmanlı orduları bu yardımlar sayesinde Ermeni direnişlerini her yönden kolayca vurabiliyordu.

Dağınık durumda olan Ermeni gurupları, Osmanlı idari memurları ve muntazam ordu birlikleri tarafından devamlı olarak sıkıştırılarak her yerde emniyetsiz bir haldeydiler. Türkler hükümete bağlı bir şekilde onların emirlerini yerine getiriyorlardı. Kürtlerin büyük bir kısmına gelince ellerine düşmüş olan artıkları soyuyor ve vahşice onları öldürüyorlardı.

Bu şartlar altında başlayan korkunç Nisan Jenosidi, 1915 yılında bir milyon'dan fazla Ermeninin yok olmasıyla son buldu.

Savaşın ilk dönemlerinde Pasin, Eleşgirt, Malazgirt ve Bulanık bölgelerindeki Ermeniler kurtulabilmişlerdi.

Van bölgesinde direnen Ermenilerin ve gönüllü birliklerin (Rus ordusu safında) yardımı sayesinde 110.000 kadar, Muş ve Sasun bölgelerinde ise 30.000 kadar Ermeni kurtarıldı. Kalan diğer bütün bölgelerde ise Ermeniler kırıldılar. Bundan başka, Ermeni Ulusunun küçük bir kısmı, yani savaş sonuna kadar çöllerde sürgünde hayatta kalabilenleri bu korkunç jenositte kurtulabilenler kabilelerine kavuşabildiler.

1916 dan itibaren savaş hareketlerine paralel olarak Ermeni örgütleri hayatta kalan Ermenileri toplama işini 1920'nin Sonbaharına kadar sürdürdü. Böylece hem Osmanlı Ermenistanı sınırları içindekiler ve hem de Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerindeki hayatta kalmış olanları, anlattıkları hikayeleriyle Ermeni ve Kürt ilişkileri konusunda bazı önemli gerçekleri ortaya çıkartmamıza yardımcı oldular.

1- Kürtler ülkenin güney bölgelerinde, Ermeni kırımına çok az ölçüde katılmışlardır.

2- Birçok aşiretler kırımlara katılmamakla kalmayıp, aksine kendilerine sığınmış olan Ermenileri saklamış ve korumuşlardır. Örneğin Dersim Ermeni kurtaran ocaklardan biri olmuş ve bu sayede 20,000 Ermeni hayatta kalabilmiş, bunlar sonraları Erzincan ve Erzurum yoluyla daha doğuya geçip kurtulabilmişlerdi. Sasun'un Huyt-Modikan'lı Ermenice konuşan Kürt Şeho ailesi o bölgenin Sasun'lularını korumuştur. 1916 da Muş bölgesi Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, oradaki Ermenileri ve o bölgedeki diğer aşiretlerin yanına sığınmış olan yakinen 12.000 Ermeniye toparlayıp Muş'a getirebilmişlerdi. Suriye dolaylarına sürülmüş olanlardan da edinilen bilgilere göre, Güney Kürdistan'ın güçlü aşiret reislerinin muhafazası sayesinde çok sayıda Ermeni kurtarılabilmişti.

Ben şahsen bu konuyla ilgili olarak şu gerçeği kendim saptadım. Birçok Kürt aşiret reisleri, 1915-1917 senelerinde Ermenileri kendi muhafazaları altına alıp, onlara Kürt elbiseleri giydirek saklamış olduklarından, sonrada Osmanlı idarecileri tarafından cezalandırılmışlardır.

3- Hayret edilecek bir gerçek te 1915 Nisan Jenosidinde Reaya Kürtlerin, aşiretlerden daha kötü bir rol oynamalarıdır. Osmanlı idaresi aşiretlerden şühpe ettiği için Reaya Kürtleri sahneye çıkarıp, kısa vadeli jandarma olarak görevlendirip silahlandırarak, kendilerine Ermenileri

kırmalarına ve bırakılmış olan mülkleriyle zenginleşmelerine izin verilmiştir. Osmanlı idaresinin kendilerine verdiği bu yetkiden şımaran Reaya Kürtler, Ermenilerin başına tam bir bela kesilerek, son derece insafsız davranışlarda bulunmuşlardır. Ve hatta şu veya bu aşiretin yanına sığınmış olan Ermenileri de Osmanlı makamlarına ihbar etmişlerdir.

4- 1915'in sonlarına doğru Kürtler yaptıkları hataları anlayarak, korkunç

Türk tehlikesinin kendilerine karşı da yöneleceğini sezinlemeye başlamışlardı. Bunu özellikle aşiretler hissediyordu çünkü, onlar Türklerin geçmişteki hilekarlıklarını görmüşler ve aşiretlerin yarı bağımsızlıklarına hiç bir zaman saygı duymamış olduklarını ve halen de aynı siyasetlerini sürdürdüklerini biliyorlardı.

Fakat o devrede bütün bu gerçeklerin ve endişelerin genel bir analizini yapacak bir Kürt yönetici gurubu yoktu. Güçlü aşiret reislerinin birbirleriyle olan ilişkileri kesilmişti ve esas Kürt kuvvetleri değişik harp cephelerinde bulunuyor, aydınlar ve subaylar ise Türklerin idari ve askeri kontrolü altındaydılar. Önemli Kürt bölgeleri birbirlerinden kopuk olarak herbiri kendi kaderine terkedilmiş vaziyette iken, öte yanda hilekar Türk kafası ve kanlı kılıcı karanlıkta işliyordu.

1915 yılının sonlarında Ermeni sorunu bir sorun olmaktan çıktı ve o tarihten itibaren de artık Ermeniler iç ilişkiler yönünden dikkate alınacak bir güç değillerdi. Geriye kalanlar, dışardaki Ermeniler, gönüllü birlikler ve Ermeni vilayetlerinden götürülüp sürgünde ayakta kalabilenler idi ki, bunların tümü birden Türkler için artık bir dış düşman sayılıyorlardı. Bunlara karşı ise Türkler tıpkı Rus ordusuna karşı yaptıkları gibi savaşacaklardı.

1913 yılında reformlar dolayısıyla benimsemiş oldukları yeni siyasete sadık kalmış olan Ermeni siyasi örgütleri, savaşın ilanından sonra da gönüllü birlikler oluşturmaya devam edip, Ermeni bölgelerini mümkün olduğu kadar müdafaa edebilmek ve mümkünse vatan topraklarını yüzyıllık düşmandan kurtarmak için güçlerini topladılar.

Kürtlere gelince tam aksine olarak savaştan dolayı kendi dümenlerini kaybedip belirli bir plandan yoksun olarak Türklere uydular ve bütün savaş süresince Türklerle birlikte savaştilar. Şüphesiz ki Kürtlerin büyük bir bölümü Türklerden nefret ediyordu, fakat buna rağmen (bütün savaş boyunca) bazı önemsiz olaylar dışında Kürtler Türklere hıyanet etmedi ve yabancı devletlere de hiç bir yardımda bulunmadılar. Böylece Kürtler 1914 Bitlis isyanından sonra bütün Meşrutiyet döneminde anti-Türk fikirleri beslemiş olmalarına rağmen, maalesef fikirsel yönden örgütlenip, olgunlaşamadıklarından sonunda Türklerin yanında yer aldılar.

Bu siyasi olgunsuzluk Kürtlere çok pahalıya mal oldu. Bunun ilk kurbanı Ermeniler ve ikinci kurban ise kendileri oldu.

• • •

Türklerin gerçek amacı (ırkçı ve Pantürkist proje), Ermeni ve Kürt Uluslarını kökünden kazımak ve doğu illerini bu iki ulustan nihai olarak temizlemektir. Buna bağlı olarak asıl temel proje, Tatar kitleleriyle birleşme yolundaki engelleri Türkler önünden kaldırmaktır. Bu amaçla Türkler büyük bir beceriklilik ve tahayyül edilmez bir hilekarlıkla, önce Kürtlerin yardımıyla Ermenileri boğmayı becerdikten sonra, 1916 dan itibaren doğu bölgelerinde yalnız kalmış olan Kürt Ulusuna karşı bütün güçleriyle yöneldiler.

Ermeni katliamları ve sürgünlerinden sonra Türkler, Kürtleri yoketme yoluyla Kürt sorununu çözmeye yöneldiler.

Birinci Dünya savaşı esnasında Osmanlı devleti içişleri bakanlığına ek olarak bir "aşiret reislikleri ve göçmenler umum müdürlüğü" vardı. Onun müdürü daha sonraları Ankara hükümetinin ziraat bakanı olan Şükrü Kaya Bey idi. Bu kuruluşun işlemleri 5 maddelik gizli bir emre göre yürütülürdü. (2)

Bu gizli emre göre Ermenilerin sürgünden sonra, Türk vilayetleri içinde dağıtılmaları için Kürtler de sürüleceklerdi. Kürtleri göçettirmenin ilk amacı, savaş alanı bölgesindeki Kürtlerin, Ruslarla ve Ermenilerle birleşmelerine fırsat vermemek, ikinci neden ise Ermenilerin kırımı ve sürgününden dolayı, doğu illerinde bir Kürt çoğunluğunun oluşmasına olanak bırakmamaktır.

Anadoluya gönderilecek olan Kürtler, önceden hazırlanmış bir plan gereğince, orada daha önce mevcut halktan değişik bir muamele görecekler. Kürtler bu yeni yerlerinde halkın yüzde beşinden fazlasını oluşturmayacak, liderler ve gençler halktan kopararak uzak yerlere gönderileceklerdi. Kürtlere ana lisanslarını serbestçe konuşmaları yasak edilecek ve onların Türkçe öğrenip Türkçe konuşmaları zorunlu kılınacaktı. Özel izin almadan hiçbir zaman yerlerini değiştiremeyeceklerdi.

Bu kanunun birde çok gizli bir yanı vardı ki, buna göre askeri ve sivil idareler yerlerinden çıkarılmış olan Kürtlere öyle bir muamele yapmaları şart koşulmuştu ki, göç yolu boyunca en fazla zarara uğramaları temin edilsin, başka bir deyimle yöresel idare makamlara Kürtleri de aynen Ermeniler gibi kırmalarını emrediyorlardı ve gerçekten de 1916 yılında yerinden sürülmüş olan Kürtlerin pek azı Konya, Ankara ve Adana vilayetlerine varabildiler. Burada yerleşebilme şansına kavuşanlarda, elverişsiz şartlarda, açlık ve çeşitli baskılardan dolayı çok sayıda kırıldılar.

Burada Protestan Papazı M...’in görgü şahadetinden bahsedeceğim. Bu tanık Türklerin bu iki halkı yok etme işlemini ne kadar sistematik bir şekilde takip ettiklerini bize apaçık olarak gösteriyor.

Bir Ermeni sürgün kervanı çıplak ayak, yırtık elbiselerle bir deri, bir kemik halinde Adana’ya varır. İstanbul’dan onları bir Kürt bölgesine nakletme emri gelir. Kaza reisi bu emri veren makama, oraya varmış olan

Ermenilerin 'tifolu olduklarını ve onları belirtilen bölgeye göndermenin doğru olmayacağını bildirir. Merkez hükümeti ise emrini tekrarlayarak şu ilavede bulunur. "Zarar görecektir olanlar neticede iki düşman unsur olacaktır" der.

Bu tedbirlerden başka Osmanlı idaresi birçok yerlerde askeri hareketlere başvurarak birçok illeri tahrip edip, Kürt halkını kılıçtan geçirdi. Özellikle Diyarbekir havzasında ve bu hareketler esnasında çok fazla Kürt kırıldı.

Burada Sarıkamış başarısızlığından sonra Enver Paşa'nın bir ifadesini kaleme alalım. Kendisi İstanbul'a döndüğünde arkadaşlarının ve devlet makamlarının sorularını cevaplandırırken şöyle demiştir:

"Sarıkamış çarpışmasında dıştan bakarsak yenildik sayılır, fakat gerçekten muzafferiz. Çünkü, Sarıkamış ormanlarından Erzurum'a kadar uzanan yollar üzerinde onbinlerce Kürt gençlerinin cesetlerini bıraktık."

Bütün savaş esnasında Türk subaylarının ve memurlarının ağzında yalnız şu tekerleme işitilmekte idi. "Zo gitti, Lo kaldı", yani "Ermenileri kırdık, Kürtler kaldı" Onlar metodik bir şekilde Kürt Ulusunu da eritmeye uğraşılar.

Türkler yukarıda bahsettiğim Kürtlere karşı yapılan hareketlerden başka daha büyük çapta bir askeri harekete girişmediler. Çünkü, böyle bir adım ne bir akıllılık ne de üstelik mümkündü. Öncelikle Kürtler zaten yukarıda saydığımız olaylar içinde azaldı ve sonra Kürt gençlerinin bir kısmı zaten Osmanlı ordusu içindeydi. Bundan başka da Kürtleri kökünden yok etmek için çok büyük Osmanlı ordularını değişik cephelerden çekerek, Kürtlerle bir iç savaşa girmesi lazımdı. Bu dönemde Kürtler hem tam olarak silahlıydı. Ve hem de bu tür bir hareket karşısında genel bir isyana girişip Osmanlı idaresi için çok büyük zorluklar yaratabilirlerdi.

Bu nedenlerden dolayı, Osmanlı idaresi Kürtleri büyük miktarda kırmak suretiyle onları nüfuzca azaltabildi ve maddi yönden zarara sokabildiyse de, Ermeniler için muvaffak olunduğu gibi Kürt Ulusunun belini tam olarak kıramadılar. Şüphesiz ki Kürt yardımı olmamış olsa idi Türkler Ermenilere karşı emellerini gerçekleştirmede çok büyük zorluklarla karşılaşarlardı.

* * *

Kürt halkı gaddar Türk planlarından başka, savaş hareketlerinin doğurduğu genel felaketlerden dolayı yakinen Ermeniler kadar büyük zarara uğradılar. Bu tarihi gerçeği tam olarak belirtebilmek için özellikle Ermeni illerindeki Kürtlerin maruz kaldıkları durumun özetini verelim.

1914 te Rus orduları ve gönüllü Ermeni birlikleri, Pasen ve Alaşgert'e

girdiler. 1915 te Bulanık istikametinde ilerliyerek Van'ı zaptettiler ve Çatak'a kadar vardılar. 1916 yılının ilkbaharında Erzurum'u, Hınıs'u, Muş'u ve Bitlis'i zaptettiler. Böylelikle 1916 yılının Şubat ayından itibaren Rus birlikleri Toroslara, Fırat kıyılarına ve Dersim'e kadar geldiler. İşgal edilmiş olan bu yerlerdeki Kürtlerin büyük bir kısmı Osmanlı ordusuyla beraber Anadolu içlerine doğru çekildiler (Osmanlı idaresinin onlara ne denli korkunç planlar hazırladıklarını daha önce görmüştük). Kaçamayan Kürtlerin akıbeti, kaçanlardan pek daha iyi olmadı. Rus birlikleri, özellikle Kazaklar ve onlarla birlikte Ermeni gönüllüleri de Kürtlere düşman gözıyla bakıyorlardı. Sağ kalan Ermeniler Rus orduları tarafından alınan bölgelerde, bu kez silahlı ve kinle dolu olarak kendi yurtlarına tedricen geri dönmeye başladılar. Bu işgal hareketlerinde Türk sivil halkı, Türk ordusu ile birlikte gerilere çekilmişlerdi, kalan Kürtler ise Kazakların ve Ermenilerin öcüne maruz kalıyorlardı.

Kürtlerin askeri gücü 1914-1917 döneminde işgal edilmiş olan bölgeler içinde, -o esnada Osmanlı Ermenistan'ın her tarafında bulunmakta olan çok büyük askeri güçlere nisbetle- zayıf idi.

İtiraf etmek gerekir ki Kürtler daha işgalin ilk günlerinde Ermenilerle birleşme ve kendi geçmiş hatalarını tamir etme yolunda herhangi bir çaba göstermeme tedbirsizliğinde bulunarak, tam aksine özellikle Ermenilere düşman gözıyla bakmışlar ve Osmanlı idaresine bağlı kalmaya devam ederek, fena halde kışkırtıcı olan cephe arkası hareketlerine geçmişlerdi. Bundan dolayı işgal bölgesinde dağlara çekilen Kürtler Osmanlı ordusunun bir bölümü kabul edildiklerinden Rus ordusu tarafından çok sert şekilde cezalandırıldılar.

Van geri çekilmesi (3) esnasında Aladağ ve Abağa Kürtleri (bunların bugün -1930- Türkiye'ye karşı delice savaşmaktadırlar) dağlardan inerek, Pergiri (Bergiri) köprüsünü tutup 4000 kadar Ermeniye öldürdüler, fakat onlar da cezasız bırakılmadı. 1915 sonbaharında Rus Kazakları ve Ermeni gönüllülerinden oluşmuş bir gurup Aladağ'a karşı öç almak için bir harekete başladı. Kürtlere ait 40 kadar köy harab edildi, silahlı şahıslar kırıldılar, kalanlar ise Zilan vadisine sığındılar. Van, Bitlis, Muş ve Hınıs bölgelerinde kalmış olan Kürtler üç yıllık işgal döneminde onların çoğu dağlarda açlıktan eriyip öldü. Her ne kadar bu üç yıllık dönem esnasında Kürtler yavaş yavaş bu bölgelerin Ermeni vatani olduğunu ve Ermeni katliamlarının Ermenilerin sonunu getirmediğini anlamaya başladılar ise de, ne yazık ki bu dönemde dahi Ermeniler ve Kürtler herhangi bir uyuşmaya yanaşamadılar.

1917 Rus veya Şubat Devriminden sonra Ermeniler oralarda serbest hareket etme hakkını kazanıyorlar ve idari mekanizmaya sahip olarak kendi vatanlarında yerleşmeye uğraşıyorlardı. Onların gerçek sahibi haline gelmiş

olan Ermeni idarecileri özellikle Osmanlı taarruzlarından endişeleniyorlardı. Bu endişeyi Rus ordusunun gittikçe çözülmeye başlaması ve boşalan yeri doldurmaya çalışan Ermeni güçlerinin zayıflığı daha da güçleniyordu. Az sayıda da olsa dağlarda yerleşik olan Kürtler Ermeniler için bir tehlike teşkil ediyorlardı. Çünkü Kürtlerin büyük çoğunluğu dört gözle Osmanlı ordularının gelmesini bekliyorlardı.

1918 Ocak ayında Ermeni güçleri ve Ermeni halkı, güçlü bir Osmanlı ordusu karşısında, Erzincan'dan Van'a kadar uzanan geniş bir cepheyi müdafaa etmede yalnızdı. Çarpışmalar başlamıştı ve Ermeniler savaş meşguliyeti yanında birde Kürt tehlikesinden dolayı kötü bir duruma düşmüş olan cephe gerilerini güven altına alma endişesi içindeydiler.

Ermenilerin Kürtlere karşı öç alma hareketleri haklı sayılabilmesine rağmen, yine de birçok Ermeni idarecileri Kürtlerle anlaşmaya varıp Osmanlılara karşı birlikte çarpışmayı önerdiler.

Uyuşma ve anlaşma yönünde birçok atılımlara girildiyse de muvaffak olunamadı, çünkü, Kürtler çekimserlerdi ve bu bölgelereden ayrı yerlerde bulunan Kürtlerin akibetinden henüz haberdar değillerdi.

Uyuşma ve anlaşma yönünde yapılan atılımlardan birini de ben şahsen 1918 Ocak ayında Hınus'ta iken yaptım.

Orada Bingöl, Şuşar, Tekman ve Varto bölgelerindeki Kürt liderlerini ve delegelerini bir Kürt-Ermeni toplantısına davet ettim. Bu kongreye 40 kadar Kürt geldi ve konuşmalar tam 24 saat sürdü. Zannederim ki bu kongre öz vatanda yapılmış olan ilk Ermeni-Kürt kongresi olarak kabul edilebilir. Biz Kürtlere geçmiş bütün tarihi izah ettik. Bu savaşın neticelerini, Türklerin Ermenileri katledişlerini ve Kürtlere yaptıkları kötülükleri belirterek, Ermeni-Kürt dostluğunun ve işbirliğinin kaçınılmazlığı üzerinde durduk, Kürt delegelerinden bazıları Ermeni-Kürt dostluğuna tamamen inanmışa benziyor idiyselerde, büyük bir kısmı teklifi onaylamakla beraber düşmanca bir tutum içinde olduklarını gösteriyorlardı.

Kongreye gelmiş olanlar sadakat ve dostluk yeminleri içerek dağıldılar. Fakat Şubat sonlarına doğru Osmanlı orduları bize baskı yapmaya başladıkları zaman Kürtlerin büyük bir çoğunluğu yine onlara yardıma koşular.

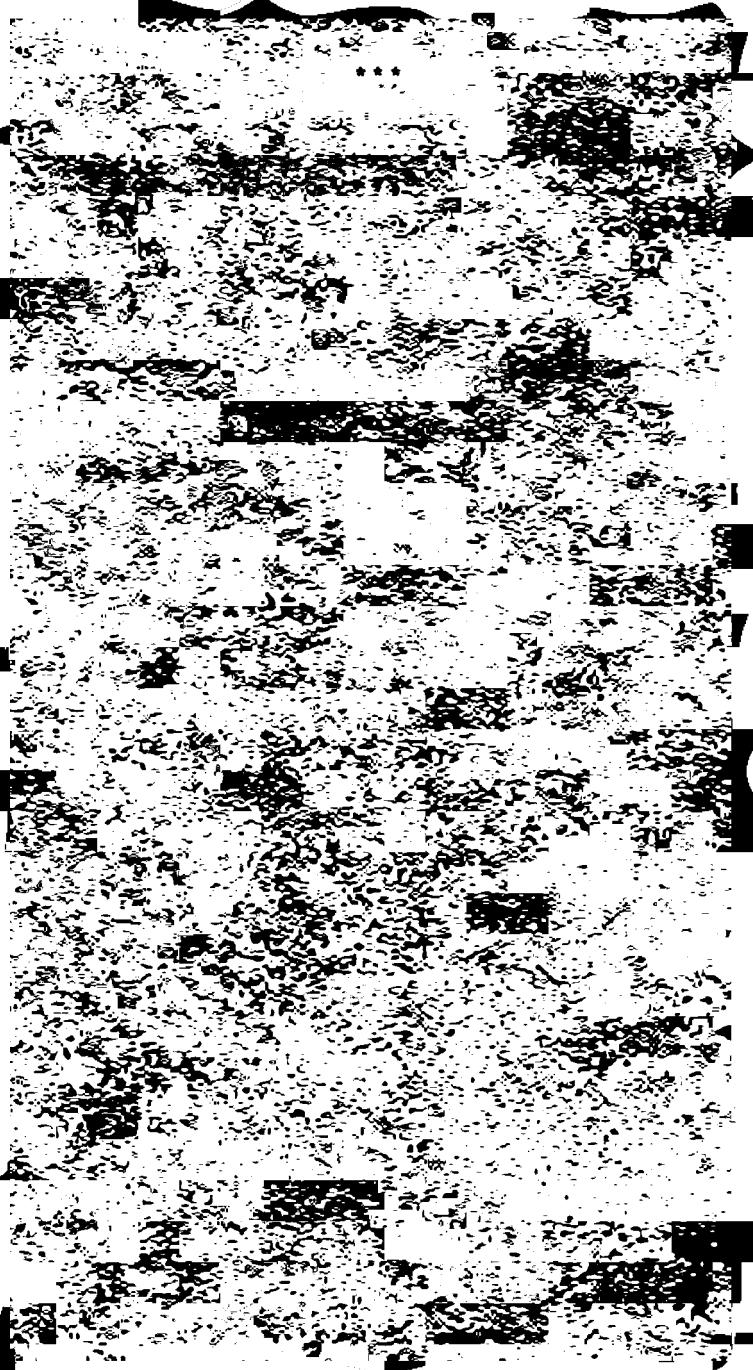
Büyük Osmanlı askeri gücü önünde Ermeniler yenilerek Güney Kafkaslara kadar çekildiler. Osmanlılar tekrar tüm Batı Ermenistan'a sahip oldular. Kürtler toparlanıp yanyana gelebildiklerinde Wilson'un Ermenistan (4) bölgesinde yaşamakta olan 500.000 Kürtten ancak 100.000 Kürt kalmış olduğunu farkedebildiler.

Bu darbeler ve katliamlar sanki o günlerde de kötü kaderin cilvesiymiş gibi Ermenileri ve Kürtleri birbirlerinden yine ayrı bıraktı. Bu kötü kader

yıkılma eşiğinde olan Osmanlı devletinin en fazla Ermeni ve Kürtlerin gelişmelerinden ve her ikisinin zayıflamasından faydalanarak, sanki herikisini de serbestçe ezmesini istiyor gibiydi.

Bu dönüm noktasından sonra olaylar yine hızla kötüye doğru ilerledi ve Kürt Ulusu bu girdaptan bir türlü kendisini kurtaramadı.

* * *

Mütarekeden Sonra Kürdistan ve Ermenistan'ın Bağımsızlıkları Sorunu

I

Ermenistan Cumhuriyeti ve Kürtlerin Tutumu

30 Ekim 1918 de imzalanan mütareke ezilmiş halklar için yeni olanaklar yaratıyordu. Fakat maalesef Ermenistan ve Ermeni Ulusu için bu mütareke çok geç kalmıştı.

Yeni doğmuş olan Ermenistan Cumhuriyeti (1), 28 Mayıs 1918 den, mütarekenin olduğu döneme kadar (Ekim 1918) bir Osmanlı çemberiyle çevrili kalarak varlığı tehlikede idi. Bu durum dikkate alınınca mütarekenin bir kurtuluş olduğu çabuk anlaşılır. Çünkü, bu sayede kısa bir zamanda Ermenistan Cumhuriyeti hakimiyetini İğdır ve Nahiçevan bölgelerine yayarak, 1914 Güney Kafkasya Ermenistan sınırlarına dayandı. (2)

Fakat mütareke, Ermenilerin üstüste yediği darbeler nedeniyle çok zayıf oldukları bir ana rastlıyordu ve bu fırsattan faydalanıp silah gücüyle daha uzaklara gidebilmek için güçsüz ve hazırlıksızdılar.

Kürtler de aynı durumdaydılar ve belirli ölçüde güç yönünden yeterli sayılabilseler bile, siyasi yönden ortaya çıkmış olan eldeki fırsatları yeterince değerlendirebilmek olgunluğundan yoksundular.

Bu dönemde artık Ermeni-Kürt ilişkileri, her iki ulus için de kader tayin edici bedbaht bir durum almıştı.

O dönemin gerçek durumuna biraz değinelim. Kürt Ulusu iki ayrı bölge arasında bulunuyordu. Osmanlı Ermenistanı'ndaki Kürtler ve Toros'un güneyinde kalan Kürtler.

Dersim dağlarının yamaçlarından Bingöl'e, Sasun sıradağlarından Van'ın Çatak'ına kadar olan yöreler 1916-1918 yılları arasında Rus ve Ermeni hakimiyeti altına girmişti ve 1917'nin sonlarında ve 1918'in başlarında ise

bu bölgeler yalnız Ermeni idaresi altında bulunuyordu. Bu bölgelerde kalmış olan Kürtlerle, Kulp, Kağızman ve Oltu bölgelerindeki Kürtler, 1914 den 1918 e kadarki dönemde birçok haksızlıklarla karşı karşıya geldiler. Bu dört yıl esnasında Kürtlerle Ermenilerin kardeşçe bir hava içinde oldukları söylenemez. Tam aksine 1915 olayları onları iki ayrı cephede karşı karşıya koymuştur. Ermenilerin 1914-1915 te uğradıkları zorluklara benzer güçlüklerle Türkler, Azeriler ve Kürtler de (Şüphesiz Türk barbarlığının yaptıklarıyla kıyaslanamayan) acı çekmişlerdir.

Osmanlı Ermenistan'ın işgal edilmiş bölgelerindeki Kürtler artık Rus idaresinin kalkmayacağına emindiler ve bu yeni idari sistem içinde Kürtler, Ermenilerin hakim Ulus durumuna geleceklerine inanıyorlardı. 1917 yılındaki Büyük Oktober Devriminden sonra hem Türkler ve hemde özellikle Kürtler, Osmanlı sınırları içinde ergeç Ermenistan'ın kurulacağı inancındaydılar. Bu inanç onlar arasına yerleştikten sonra da Kürtler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler iyileşmedi. İtiraf etmek gerekir ki, her iki ulusun liderleri de Ermeni-Kürt ilişkileri yönünde lakayd bir tavır takındılar ve Osmanlı himayesinden yoksun kalan Kürtler, karşılarında Ermeni ve Rus'u gördüklerinde, Ermenilerin öç alma istekleri karşısında yapayalnız kalmamak için Rusları Ermenilere tercih ediyorlardı.

Fakat 1917 nin sonlarında Ruslar gitti ve böylelikle Kürtler için şu soru ortaya çıkıyordu. "Ermenilere bağlı mı olmalı, yoksa canı gönülden Osmanlıların gelişini mi beklemeli? "Bu bölgelerde olan Kürtler, o döneme kadar Osmanlıların güney ve merkez vilayetlerindeki Kürtlere karşı yapmış oldukları kırımlara şahit olmamışlardı, bundan dolayı daha henüz Türklere karşı özel bir nefret duymuyorlardı. Bundan dolayı ora Kürtlerinin çoğunluğu 1918'in başından itibaren Ermenilere karşı düşmanca bir tavır takınarak, Kafkaslara doğru ilerleyen Osmanlı ordusunu kıvançla desteklediler, fakat bu hareketlere gerçekte herhangi bir köklü katkıda bulunmadılar.

Osmanlı ordusu kafkaslarda yerleşiyor, ufacık Ermeni Cumhuriyeti zaten daracık olan sınırı içinde gittikçe küçülüyor ve Kürtler sanki Osmanlı ordusunun tekrar ortaya çıkışından sonra bir nefes alıyor gibiydiler. Fakat bu arada Kürtler küçük veya büyük olsun gerçekten bağımsız bir Ermenistan'ın var olduğunu ve yarın bunun büyüyebileceğini düşünmeye başladılar. Bütün bunlara rağmen bu kuzey bölgelerinde dağınık bir halde bulunan Kürtler, hatta mütarekeden sonra da, ta 1920 yılına kadar kararsızlık içinde kaldılar ve "Osmanlının" varlığını tercih etmeye devam ettiler.

1918 ve 1919 da Ermenistan Cumhuriyeti idarecileri Kürt-Ermeni ilişkileri üstünde durma fırsatını elde edemedi. "Ermeni sorunu" en büyük bir uğraşıydı ve "Büyük bir Ermenistan" sorununun çözülmesi için artık fırsatların müsait olduğuna inanılıyordu. Galip büyük batı devletleri birçok "vaadlerde" bulunuyor ve Ermeniler de sağlığından buna inanarak

kendileriyle ufak komşuları arasındaki ilişkilere yeterli önemi vermiyorlardı. Kürtlere (hem Ermenistan'ın dışında ve hem de içinde olanlar) gelince, barış ve işbirliği fikirlerine hiç bir zaman yanaşmadılar, 1918 mütarekesinde 1919 yazına kadar olan dönemde, Osmanlı devletinin çözülmüş birdurumda bulunduğu ve daha henüz Mustafa Kemal güçlerinin teşkilatlanmamış olduğu devrede, Osmanlı devletine gerçekten düşman olan bu iki ulus elele verip Osmanlı artıklarını doğu illerinden dışarıya atma bilinçliliğini gösteremediler.

Ermeniler 1919 Sonbaharından itibaren Osmanlı Ermenistan'ının tekrar işgal edilmesi endişesi içindeydiler ve şunu söylemek gerekirdi ki bu yönde en büyük engeli, Ermenilere düşmanlık hisleri içinde olan Kürtler teşkil ediyorlardı. Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı askeri gücünün büyüklüğünü biliyordu ve bu gücün yavaş yavaş tekrar büyüdüğünü de görüp buna karşı Ermeni sorunu masa başlarında bir çözüme bağlansa bile Ermenistan'ın ancak kendi silahlı güçlerinin varlığıyla korunabileceğini de biliyordu.

1920 yılının başlarında Kulp, Kağızman, Ararat ve Oltu bölgelerindeki Kürtler Ermenistan Cumhuriyeti gözünde tehlikeli bir zincir oluşturuyorlardı. Çünkü, şayet Ermeni güçleri silah gücüyle, vatan toprakları olan Alaşgert ve Pasen bölgelerini işgal etmeye teşebbüs ederlerse, Kürtler Ermeni güçlerini cephe arkasından vurarak tehlike yaratabilirlerdi.

Bu endişelere dayanarak, Ermenistan hükümeti 1921 Ocak ayından itibaren Ermenistan Cumhuriyeti içindeki Kürtleri, devlete dost yapabilmek için gayretlerde bulundu. (3)

Bu çalışmalar 1920 Mayıs sonuna kadar devam etti ve o tarihte Ermeni Bolşeviklerinin başarısız Mayıs isyanı patlak vererek, Ermenistan hükümetinin çalışmalarını aksattı. Böylelikle batı sınırları boyunca Kürtler silahlı vaziyetteki durumlarını muhafaza ediyorlar ve bu durum karşısında Ermeni ordusu aynı anda bir taraftan Osmanlı güçlerini ve içerdeki Azerileri kollarken, öte yandan da sınırın her iki tarafındaki Kürtleri kollamak zorunda kalıyordu.

Torosların güneyinde bulunan ve öz Kürdistan'ı oluşturan mıntikalardaki Kürtler, mütarekeden sonra çabucak kendilerini toparlayamadıklarından, kendi bağımsızlıklarını ilan edemediler. Kürt liderleri örgütlü değillerdi ve ulusal bir siyaset fikri yaygın değildi. Bu iki temel nedenden başka diğer önemli iki neden de vardı ki bu, Kürt yöneticilerinin pasif bir tutum takınmalarına yol açmıştı.

1- Kürtler yeterli derecede kırıma uğramış olduklarından Türklere karşı nefretle doluydular, fakat mütarekeden hemen sonra Alman ve Osmanlı orduları geri çekildiği için pratikte Kürtler eski yarı-bağımsızlıklarına tekrar kavuşuyorlardı. Böylece bu durum Kürtler arasında Kürdistan'ın (büyük sarsıntılara uğramadan) giderek bağımsızlığına yolaçacağı kanısını yaratıyordu. Bundan dolayı Kürtler savaşız bağımsızlığa kavuşma

ihtimaline güveniyor ve bu düşünceyse onların sakin durmalarının ilk nedeniydi.

2- Kürtlerde Ermeniler gibi siyasi oyunlara kurban oldular. Mustafa Kemal Sivas'a gelip (Eylül 1919) çevresine 35000 kadar silahlı güç topladığında, Kürtler bu karışık dönemde kendilerini güçlü görüyorlar ve Mustafa Kemal'e bir darbe vurmaya hazırlanıyorlardı. Çünkü, O'nun sahneye çıkışı güney Kürtlerini de endişelendirmişti. Bu amaçla Malatya bölgesinde (Kahta) bir Kürt toplantısı yapılarak, isyana başlama kararı alındı, fakat İngilizlerin müdahalesi üzerine bu karardan vazgeçildi.

Bu konuyu ispatlayan 1928 de Amerika'da " Hoybun " tarafından yayınlanmış olan "The case of Kurdistan against Turkey " raporundan şu bölümü aktaralım.

" O zamanlar (Ağustos- Eylül 1919) meydana gelmiş olaylardan endişelenen Kürt liderleri Malatya yakınlarındaki Kahta'da bir toplantı yapıp, bir güç oluşturarak Mustafa Kemal'in serüvenlerine bir son vermek kararı aldılar. Fakat maalesef İngiliz gizli ajan bürosunun Halep'teki şefi Albay Bill oraya gelerek, hükümeti adına Kürtlerden her türlü savaş girişimlerinden vazgeçmelerini istedi ve onlara, müttefik devletler savaş paktı gereğince, Kürt sorununu Kürtlerin özlemleri doğrultusunda çözümleyeceklerine söz verdi. " (sayfa 37)

Raporcu haklı olarak bu olaydan epey bir zaman sonra şu kaniya varmıştır ki, eğer bu müdahale olmamış olsaydı ve Kürtler güneyden ve Ermenilerse kuzeyden silaha sarılsalardı, 1919 Yazı döneminde kendi sorunlarını kendi güçleriyle çözümleyebileceklerdi.

Fakat maalesef bu olmadı. Kürtler bekler bir vaziyette kalmaya devam ettiler ve zaten örgütlenmiş bir siyasi partiye desahip değillerdi. Aydınlar ise birlik olma sağduyululuğunu gösteremediler. Onlar Rus-Osmanlı-Ermeni " Dostluk- Düşmanlık " döneminden sonra hangi şekilde olursa olsun yalnızca varlıklarını koruyabilmek ve yarı-bağımsız şekilde dağlık bölgelerde kalabilme endişesi içindeydiler. En büyük güce ve bağımsızlık için hareket olanağına sahip olan Güney Kürdistan iki büyük bölüme ayrılmış durumdaydı. (Bu bölgenin güneyi Fransızlar-Suriye, İngilizler-İrak ve kuzeyi ise Osmanlılar tarafından işgal edilmiş durumdaydı.) Buralarda, 200 bin Kürt Suriye'de, 600 000 Kürt Irak'ta ve geriye kalan büyük çoğunluk ise Hakkari'den Malatya'ya kadar uzanan bölgelerde yaşıyor ve bu olayların gidişini takip ediyorlardı.

Bu durum karşısında Ermenistan Cumhuriyeti Mustafa Kemal güçleri

karşısında yapayalnız kalmıştı. 1920 Sonbaharında Sovyet - Mustafa Kemal uyuşması ve işbirliği ciddi bir niteliğe bürünüp, Mustafa Kemal idaresi güçlenirken Mustafa Kemal güçleri Sovyetlerle hemfikir olarak Ermenistan'a hücum ettiler.

1920 yılındaki " Ermeni - Türk " savaşı (Eylül, Ekim ve Kasım ayları) döneminde Ermeni bağımsızlığı için kader tayin edici bir dönemdeyken, Osmanlı Ermenistan'ında yaşayan Kürtlerden bazıları Karabekir Kazım Paşa'yla birleşerek Ermenilere karşı çarpıştılar. Örneğin Oltu ve Kulp Kürtleri benzer hareketlerde bulundular. Haydaranlı aşireti (Malazgirt - Erciş) Kôr Hüseyin Paşa önderliğinde gönderdikleri büyük sayıdaki süvari birlikleri ise Kars ve Aleksandropol çarpışmalarına katıldılar.

Kürtler Mustafa Kemal hareketine karşı özel bir sevgi beslememelerine rağmen Sultan Hamid döneminde kendilerine verilen imtiyazlara tekrar kavuşacaklarını umut ettiklerinden, Mustafa Kemal'in galip olmasını istiyorlardı. Bilindiği gibi Haydaranlı Hamidiye taburları ve bizzat Kôr Hüseyin Paşa'nınkiler, Sultan Hamid devresinin en başıbozuk taburlarındandı. Onlar tarihin önemli olaylarının gidişatını daha henüz kavrayamamış ve bilinçsizlikleri nedeniyle bu kez de Ermeni Ulusunu çok üstün Mustafa Kemal güçleri karşısında yine yalnız bırakıyorlardı ki daha sonraları ise aynı güçler silahlarını onlara yardım edenlere (Kürtlere) karşı insafsızca kullanacaklardı.

II

Barış Konferansında Ermeniler ve Kürtler

Mütarekeden hemen sonra Ermenistan Cumhuriyeti delegasyonu ve Milli delegasyon (4) Ermeni sorununa hukuki bir çözüm vermek için diplomasi dünyasına kendilerini takdim ediyorlardı. O dönemde Ermenistan'a ve Ermeni Ulusuna dünya kamuoyunda büyük sempati beslenmekte ve cömertçe çok daha büyük vaadlerde bulunulmaktaydı. Ermeni siyasi liderlerinin ve Ermenilerin Ermeni sorununun çözümleneceğinden hiç şüpheleri yoktu ve zaten tarihin akışı da bu ümitleri haklı çıkarıyor gibiydi. Burada belirtmemiz gerekir ki bu ümit ve bekleyiş iç cephede başarılması gerekli olan çalışmaları büyük ölçüde baltalıyor ve Ermeni sorununun ancak Ermenilerin kendi öz güçleriyle çözümlenebileceği zorunluluğu yeterince anlaşılmıyordu.

1919 Yazından itibaren Osmanlı devletinin iç yaşantısında meydana gelen gelişmeleri Ermeniler gerekli ciddiyetle izlemediler. Bu dikkatsizliğe yalnız Ermeni ve Kürtler değil, Müttefik Devletler de düştüler. Bu yanılgıdan dolayı Ermeniler ve Kürtler bütün bir yıl 1920 Ağustos'unda imzalanacak olan Sevr Barış Anlaşması'nı beklediler. Halbuki ötede Mustafa Kemal

grupçuğu bu kısa dönem içinde bir devlet haline geçerek Anadolu'nun gerçek idarecileri olmuşlardı.

Bu dönemde Kürtlerin de davalarını izleyebilmesi için Paris'te Şerif Paşa önderliğinde bir delegasyonları vardı. Şerif Paşa'nın Kürt aydınları veya nüfuzlu aşiret reisleri tarafından tayin edilmiş olduğu iddia edilemez. Bilakis bu niteliği kendisi kendisine vermiştir ve bir kısım Kürt liderleri de aynı zamanda O'nu desteklemekteydiler. Kürt Delegasyonunun resmi mahiyetinin belirsiz olmasına rağmen bu delegasyon Kürt ulusu adına konuşabilirdi. Çünkü, Kürt ulusu içinde değişik fikir ayrılıkları olmadığı gibi, çeşitli fikir akımları da mevcut değildi. Ermeniler ise siyasi yönden olgun olmalarına ve Ermeni siyasi partilerinin, özellikle de Ermenistan Cumhuriyetinin varlığına rağmen delegasyonları henüz bir birlik dahi kuramamış ve bu yüzden de Ermeni sorununun çözümünü de tartışmalarla vakit geçirip, öldürüyorlardı. Halbuki Ermenilerin bu durumu göz önüne getirildiğinde Şerif Paşa'nın bazı kararsız davranışlarını çok görmemek lazımdır. Kürdistan'ın bağımsızlığı ve onun muhtemel sınırları hakkında Şerif Paşa'nın konkret (somut) fikirleri yoktu ve diğer taraftan da O halen eski Osmanlı memurlarına özgü karakterini korumakta ve Kürt sorununa bir çare ararken, Osmanlı diplomasisinin dolaplarını da pekala iyice tatbik edebilmekteydi.

Bütün bunlara rağmen her iki ulusun (Ermeni, Kürt) hakların tesbit konusunda Ermenistan ve Kürt delegasyonları kendi aralarında bir anlaşmaya varabildiler. Sözü geçen delegasyonlar 1919'un sonlarında bir bildiri imzaladılar ki bu bildiri Ermeni - Kürt uyuşması bakımından önemli bir adım olup, dünya diplomasisi önünde iki ulusun davalarını daha da kolaylaştırıyordu ve bu bildiri Osmanlı nüfuzuna karşı bir darbeydi. Çünkü, Ermeni - Kürt birleşmiş cephesi, bu ulusların bağımsızlık sorununu diplomatik çevrelerde güçlendirmekle kalmayıp, ülkelerindeki Ermeni ve Kürtler arasında uyandırarak, kendi halkları üstünde de etki bırakabilir ve ileride şartların olgunlaştığı bir ortamda Osmanlı devletine karşı tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Şüphesiz ki Mustafa Kemal'ciler bunu anlayarak Kürt kitlelerini aldatabilmek için birçok tedbirlere başvurdular.

Buna paralel olarak herkesce de bilinmektedir ki Ermenilerin bir kısmı ise denizden denize uzanan " Büyük bir Ermenistan " istiyorlardı. (5)

Öte yandan ise Kürtlerin çoğu Kürdistan sınırlarını ta Erzurum'a, Bitlis'in kuzeylerine, Van şehrinin varoşlarına kadar yayılmış olarak görmek istiyorlardı ve bu aşırı istekler pratik bir uyuşma olanaklarına büyük ölçüde engel oluyordu. Bundan dolayı büyük devletlerin rolü gitgide artıyor ve bu iki ulusun kurtuluşları onların kararlarına bırakılıyordu. Böylece büyük devletler bu sorunun çözümünü oldu bittiye getirecek ve taraflara bunu kabul ettireceklerdi.

1919'un sonlarına doğru Ermeniler ve Kürtler tarafından uyuşmanın

kaçınılmazlığı kavranmaya başlanmıştı ve büyük devletlerin diplomatik çevreleri de bu yönde tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Bu şartlar altında Barış Konferansına verilmek üzere bir önergeyi kaleme almak mümkün oldu.

20 Kasım 1919 Paris

" Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan !

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı arı kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasıdadırlar ve genellikle de hem Ermeniler ve hemde Kürtler her iki ulusa da facialar getiren ' İttihat ve Terakki ' komitesinin ' resmi ' veya ' gayri resmi ' kabinelelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak 'Birleşik Bağımsız Ermenistan' ve 'Bağımsız bir Kürdistan'ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü, verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizinde içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

İmzalar

Boğos Nubar

(Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı)

Dr. H. Ohancanyan
(Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon
Başkanvekilli)
Şerif Paşa
(Kürt Millî Delegasyonu Başkanı) "

Bu önerge Barış Toplantısına sunulduktan sonra, Ermeni Cumhuriyetinin Washington elçisi Armen Garo (Dr. Karekin Pastırmacıyan) önergeyi imzalamış olan Boğos Nubar ve H. Ohancanyan'a karşı bir protesto gönderdi. Armen Garo'ya göre bu önerge ile Ermeni Ulusu Kürt Ulusuna toprak konusunda belirli tavizler vermiş oluyor ve böylelikle tartışması gereksiz Ermeni toprakları üzerinde Kürtlerin müdahalesine kapı açılıyordu. Şüphesiz ki bu protestonun yapılmasına yolaçan o dönemde Ermeni siyasi liderlerinin sahip oldukları genel fikirleriydi. Buna göre denizden denize Ermenilerin toprak hakları tartışma götürmezdi.

Böylece bu sorun basında (Ermeni basını) tartışma konusu haline geldi. Her iki Ermeni delegasyonu da bir açıklamada bulunarak bu tartışmalara son vermeyi zorunlu buldular. Amerika'daki basında yayınlanması için Ermeni liderlerine şu telgraf yollandı.

1920 Ocak 29, Paris
"Ermeni - Kürt anlaşması konusunun basında
tartışmalara neden olmasına son derece
üzülmekteyiz.Millî delegasyon tarafından da
imzalanmış olan bu anlaşmanın hiçbir şekilde Ermeni
çıkartlarına ve isteklerine tehlike teşkil etmediğine
eminiz.

A. Aharonyan, Boğos Nubar" "

Şunu da belirtmek gerekir ki Şerif Paşa Kürt delegasyonu olarak uzun zaman görevinde durmayıp çekildi ve çeşitli çevrelerde şahsi bildiriler yayınlarak bu anlaşmanın varlığını inkar etti. Kürtler genellikle diplomatik dünyaya, örgütlü bir şekilde katılmayıp, gelişigüzel kişiler bütün Kürt Ulusu adına konuşuyorlardı.

Delegasyonlar tarafından yapılmış olan çok sayıdaki çalışmalar ve müzakereler üstünde etraflıca durmadan, bu çalışmaların neticelerinden biraz bahsedelim.

10 Ağustos 1920 de Sevr'de Osmanlı İmparatorluğu ile bir barış anlaşması imzalandı. (Mustafa Kemal'in temsilcisi yoktu, Barış Toplantısına yalnız İstanbul'daki Osmanlı hükümeti bir delegasyon göndermişti.) Sevr'de Ermenistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü konusu (herkesce bilindiği gibi) kesin olarak imza edildi. Ermenistan Cumhuriyetinin

batı ve güney sınırlarının tesbit edilmesi için ABD Reiscumhuru Wilson, hakim (arabulucu) olarak tayin edilmişti. Wilson aynı senenin Sonbaharında Ermenistan'ın kesin sınırlarını müttefik kongresine sundu.

Bu sınır Trabzon ve Giresun arasında, Giresun'un 20 kilometre doğusundan başlayarak, Dersim'in doğu eteklerine, Erzincan'ın 20 kilometre batısına kadar inip sonra Erzincan'ın güneyinden Bingöl dağlarının güney eteklerine varır. Surp - Garabet dolaylarından güneye doğru Sasun sıradağlarının kuzey tepelerinden geçer ve Bitlis'in 20 kilometre güneyinden devam ederek İran sınırına ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan Osmanlı Ermenistan'ı ve Kafkas Ermenistanı, Birleşik ve Bağımsız bir devlet oluştuyordu.Kafkas Ermenistanı kısmının kuzey ve doğu sınırları ise ya Rusya ile ya da diğer bağımsız Kafkas Cumhuriyetleri ile sulh müdahalelerinin imzalanmasıyla nihai bir duruma geçecekti.

Sevr'e Kürdistan sorunu da belirli bir şekle girerek anlaşmanın özel birkaç maddesini oluşturdu. Arlaşmanın 62, 63 ve 64 üncü maddeleri Kürdistan sorununun çözümü hakkındadır. Tamamını buraya aktarıyoruz.

Sevr Barış Anlaşması ve Kürdistan

" Madde 62 - İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden oluşan bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre belirtilmiş bulunan altı aylık süre içerisinde Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride saptanacak olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasındaki belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin salt çoğunlukta bulundukları bölgeler için, anlaşmanın 27. maddesi II , 2 ve 3 derecelerine uygun olarak, dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun karşısında oy birliğine varılmaması halinde, komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine ileteceklerdir.

Adı geçen plan, bu bölgeler içinde bulunan Süryani, Keldani ve diğer etnik, dîni toplulukların tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, bizzat yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Osmanlı devleti dahilinde ve gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik sözkonusu olursa, bu değişiklikler, anlaşmanın içeriğine uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde 63 - Osmanlı hükümeti şu andan itibaren, 62. maddesine göre kurulmuş bulunan her iki komisyonun bildirecekleri kararlara aynen uymayı ve bu kararları üç ay içinde tatbik etmeyi üstlenir.

Madde 64- Antlaşma başkanlığının saptadığı tarihten itibaren geçecek en çok bir yıllık süreç içerisinde, eğer 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı yani bu bölgede oturan halk çoğunluğu Osmanlı devletinden ayrılarak tamamen " BAĞIMSIZ " olmak arzusunu belirtirse ve Milletler topluluğu Konseyine başvurursa ve eğer Konsey'de bu halkın bağımsızlık isteğini gerçekleştirebilecek kapasitede bulunduğuna inanırsa ve bunun yerine getirilmesini ögütlerse, Osmanlı devleti bu ögütlemeye aynen uymayı ve bu bölgedeki bütün hakları ve ünvanlarından vazgeçmeyi ve kendisini buna göre ayarlamayı şimdiden üstlenir.

Bu vazgeçme işleminin ayrıntıları, başlıca müttefik güçlerle Osmanlı devleti arasında varılacak özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonrada, bu bağımsız Kürt devletiyle günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul ilinde yaşayan Kürtlerin kendi istekleriyle birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı hiçbir itirazda bulunmayacaklardır. "

...

Bu metinlerden de görüldüğü gibi Kürdistan sorunu yalnız sınırlı bir çözüme bağlanıyor ve gelecekte birtakım zorluklarla karşılaşmasına yol açıyordu.

Bu anlaşmada genellikle İngilizlerin etkisi ve uzağı güden amaçları görülmektedir. Irak sınırlarını ta Diyarbakir ve Malatya'ya kadar genişletmek yoluyla oraları da bir İngiliz himayesine sokmak imkansızdı, çünkü birbirleriyle yarış eden diğer büyük devletler de kendilerine düşen payları koparmak istiyorlardı. Öte yandan İngiltere böylece öyle bir Kürdistan yaratmak istiyordu ki, bu Kürdistan'ın bağımsızlığı zaman ve şartlara asılı kalsın ki böylece İngiltere ne zaman bu soruna el atmaya Kürtler yoluyla arzu ederse bunu kolayca yapabilsin. Bunun böyle olduğunu anlamak için 64. maddenin son kısmına bakmak yeterlidir. Burada İngilizler Musul'un ve Bağımsız Kürdistan'ın birleşmesini öngörmekte ve bu çözüme hiçbir yabancı devletin itiraz etme hakkını tanınamaktadır.

Fakat bütün bu diplomatik başarılar ve planlar yavaş yavaş değerlerini kaybettiler. Çünkü, Mustafa Kemal idaresi o denli güçlenmiş ve Rus Bolşevikleri yardımıyla o kadar yerlerini sağlamlaştırmışlardı ki, Sevr Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra hem Ankara ve hem de Moskova bu anlaşmayı tanımayacaklarını ve ona hürmet etmeyeceklerini açıkladılar. Ankara - Moskova işbirliği zaten epey ilerlemişti ve bu gelişme pratik sonuçlarını ilk kez Ermeniler üzerinde hissettirmekte gecikmedi.

1920 yılının Eylül ayında Mustafa Kemal'e bağlı ordu birlikleri Ermeni Cumhuriyetine karşı bir taarruza başladılar. Bolşevikler ise Karabağ, Zanzezur ve Kazak istikametlerine doğru ilerleyerek Ermenistan Cumhuriyetini doğudan tehdit altında bıraktılar. 1920 Aralık ikisinde Ermenistan Cumhuriyeti kesin olarak yenilmiş ve 28 Mayıs 1918 de sahip olduğu küçücük kısmına (Karakilise bölgesi hariç) çekilmişti.

Osmanlı Ermenistan'ındaki Kürtler daha henüz bilinçlenmediklerinden hiçbir hakka sahip olmadıkları halde, ezilmiş Ermeni halkını bağımsız bir Ermenistan'a sahip olmalarını kıskançlıkla izliyorlar ve bir eziklik içerisinde " "Devir Ermenistan devri, küller Kürdistan'ın başına " anlamına gelen " Dewru devrane Felistan'e, xali ser Kurdistan'e " şeklinde türküler söylüyorlardı. Kürtler Mustafa Kemal güçlerine yardım etmenin Ermeni tehlikesini bertaraf etmek ve Kürt özerkliğini elde etmek demek olduğunu zannediyorlardı.

Tarihin çarkı Türklere yaradı. Avrupa büyük devletleri tedbirli bir siyaset güttüler. Ankara muzaffer bir askeri devletin merkezi haline geldi. Ermeniler 1921 yılında, 10 yıllık bir mücadeleden sonra , bütün ümitlerinin bir rüzgarla savrulup gittiğini gördüler. Durum Kürtler için de aynı şekilde oldu. Ancak 1920 nin sonlarında Kürtler silkinmeye ve ayaz soğukluğundaki gerçekleri değerlendirmeye başlayabildiler. O zaman ise Türkler artık herşeyi kontrol edebilme olanaklarına kavuştuğundan uluslararası müdahale ümitleri artık yok denecek derecedeydi ve şimdi Kürtler yalnız olarak kendi öz gücüne güvenmeye mecburlardı.

• • •

Ş e y h S a i d İ s y a n ı

1920 olaylarından ve Ermeni Cumhuriyeti bağımsızlığının ortadan kalkmasından sonra Türkler Kars vilayetine ve Sürmeli kazasına sahip olurlarken, daha doğuda Sovyetler ise Arpaçay ve Aras nehirlerine kadar inmişlerdi ve Ankara hükümetinin otoritesi artık çok güçlenmiş olduğundan Fransa'yı Kilikya'dan, Rumları İzmir'den ve Müttefik devlet kuvvetlerini İstanbul'dan kovmayı planlıyordu. Bu planlanan şekilde de oldu ve neticede dar görüşlü Pan-Türkist rüzgarlara kendini kaptırmış olan bir Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Musafa Kemal hakimiyetinin ilk günlerinden itibaren memleket idaresinde "Türk"lerin kesin hakimiyetini belirtti ve buna tarihi olaylarda yardım etti. Ermeniler ve Rumlar ya kırılmış ya da sürülmüş olduklarından, Türkiye'de önemsenecek başka Hıristiyan ulus kalmamıştı. Mustafa Kemal idaresi daha ilk günden itibaren karşısında yalnız bir halk görmekteydi. O da Kürt Ulusuydu. Bu ulusun asimile edilmesi ya da kırılması gerekliydi. Kürtler ise bu acı gerçeği ancak 1920 yılının hızla kötüye giden olayları sonucunda kavramaya başladılar.

Kürtler artık yeni Türkiye devleti karşısında yapayalnız kalmış olduklarını gördüklerinde, İslam olmalarının ve daha önce Türklere yapmış oldukları yardımların artık hiç dikkate alınmadığını ve bilakis tam aksine "Türk" tehlikesinin yalnız kendilerine karşı yönelmiş olduğunu anlayarak, 1920 yılının Kasım ayında Cıbranlı aşiret reisi Albay Halid, Bitlis mebusu Ali Rıza ve Kemal Fevzi Beyler ile Meşhur Şeyh Said Nakşibendi'nin yönetiminde bir iç örgüt kurmaya yöneldiler. Bu örgüt Kürt Ulusu içine yavaş yavaş kök salarak, birkaç yıllık çalışmalarından sonra mükemmel bir ağ halinde bütün Kürdistan'ı sardı

Kürtler bu iç örgütlenme çalışmalarıyla meşgul iken Irak, İran ve Mısır'da kendileriyle aynı fikirde olan muhacir birçok Kürt aydını bulunmakta ve bunlar hernekadar Kürt hareketinin ateşli taraftarları idilerse de bir Kürt Ulusal Bağımsızlık Partisi kurmak için daha henüz bir birlik oluşturamıyorlardı. Kürdistan'ın içinde şekil almakta olan ulusal hareketlerle Kürt aydınları arasındaki bağlar kişisel ve tesadüfi idi.

Ermenistan bağımsızlığını kaybetmişti ve Ermeni siyasi liderleri zorla ülkelerinden dışarıya sürülüyorlardı (Sovyet sistemine uymayanları). 1921 den itibaren Ermeni siyasi mültecileri, bunlardan özellikle Taşnak Partisi liderleri durumu yeniden değerlendirmeye başladılar. Siyasi gerçekler ve diplomatik olanaklar tartışıldı, olayların Ermeniler için olduğu gibi, Gürcüler, Azeriler, Kürtler için de ders verici nitelikte olduğu, bütün bu halkların geçmişteki siyasetlerini yeniden değerlendirmelerinin zorunluluğu üzerinde duruldu.

Tekrar sözümüzü Ermeni ve Kürt konusuna getirelim. Olaylar, gidip gelip bu iki ulusu birbirine yaklaştırmaya, birbirlerini anlamalarına ve ortak düşman olan Türklere karşı aynı gözle baktırmaya zorluyordu. Bundan başka her iki ulus da diplomatik oyunlardan ve yabancı büyük devletlerin vaadlerinden çok daha önemli olan, iki kadim komşu olduklarını ve bu iki halkın kardeşten de yakın ezilen iki ulus olduklarını anlıyorlardı. Bu akıllıca düşünme, olayları tartma yavaş yavaş -bazen büyük zorluklara rağmen- iki ulus liderlerinin düşüncelerini sararak, onların bağımsızlık hareketlerine rehber oluyordu.

Bu yönde Taşnak Partisi sorumlularının ve liderlerinin çabaları 1921 den sonra sistematik ve sürekli bir şekil aldı. Çok sayıdaki zorluklara rağmen Taşnak Partisi, Ermeni-Kürt uyuşması çalışmalarını sürdürerek, hem ülkenin içinde ve hem de dışında, büyük düşmana karşı davalarının aynı olduğunu kavramış olan birçok Kürt liderleri bulabildi. Çeşitli görüşmeler, tavsiyeler ve kararlar hakkında ayrıntılı konuşmalara burada yer vermeyi gereksiz buluyoruz.

Bu olaylara ait tarihi belgelerin açıklanması siyasi durumun bu tür bir yayına müsait olduğu bir zamanla bırakılmalıdır. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, 1924 te Sevr muahedesi sınırlarını ve prensiplerini göz önünde tutan Taşnak Partisi ve Kürt Milli Komitesi arasında bir anlaşma yapılmıştı. Bu konuyu da bugün ayrıntılarıyla anlatmak olanaksızdır. Önemli olan olaylara kısacada olsa yer vermektir. Ermeniler ve Kürtlerin siyasi sorumluluğunu yüklenmiş olan partiler, aralarındaki ilişkilerle hiç değilse doğru olan uyuşma ve işbirliği yoluna girmişti.

Ermeni ve Kürt ilişkileri bu safhada iken 1925 yılı baharında Şeyh Said isyanı patlak verdi. Bu isyanın patlak vermesine kadar, ülkede örgütsel çalışmalar yürütülmüştü ki bu konuda "Troşak" ın 1925 Aralık sayısında yayınlanmış olan İsmail Hakkı'nın (Kürt lideri) raporunu burada vermek faydalıdır.

"Türklerin devamlı hücumlarına maruz kalmış olan ve onların yok etme siyaseti altında inlemekte olan Kürt Ulusu önderlerinin etrafında toplandı. Cıbranlı aşireti reisi Albay Halit Bey'e Kürt halkının haklarını isteme ve elde etme görevi güvenle ve oybirliği ile verildi. Halit Bey ilk kez 1920 Ekiminde gizli olarak merkezi Erzurum'da bulunan bir "Kürdistan Bağımsızlık Komitesi" kurdu. Komite Türklerin boyunduruğundan kurtulmayı ve bağımsızlığa kavuşmayı amaç edinmişti.

Komite birkaç ay içinde Kürdistan'ın birçok şehirlerinde şubeler açarak Kürdistan'ın ta en ücra köşelerine kadar yayıldı. Dersimlilerle irtibat tesis edildi, ve komitenin ilk işi Kürtçe yayınlar yapmak oldu. Bu suretle birçok sayıda Kürtçe kitaplar yayınlandı ve sözlü edebiyat toplanılma işine girildi. Komite ayrıca, aşiret reisleri, ulemalar ve şeyhlerle irtibat temin etmekle kalmayıp, özellikle Türk okullarındaki Kürt öğrencilerle, Türk ordusundaki Kürt subaylar ve devlet dairesindeki Kürt memurlarla da ilişkiler kurdu.

Kürt Komitesinin haberleşme bölümü çok düzenli ve güçlü idi. Komite, Kürtlerin ulusal varlığına karşı Ankara'da verilmiş olan herhangi bir kararı daha uygulamaya konulmadan önce duyup, ilgililere uyanık bulunmalarını tavsiye ederek iletirdi. Bu konuda Kürt öğrencilerinin, subaylarının ve memurlarının vatanperverliği ve bu uğurda canlarını bile adayabilmeleri saygıya değerdir. Bağımsızlık hareketinde Kürt ulemaları son derece sır saklamasını bilerek, bağlılık ve fedakarlıklar gösterdiler.

Komitenin ulusal çalışmalarının bütün amacı, Kürtlere kendi kültürlerini unutturmamak, onlara Türkün 'Kan ve Demir' siyasetini anlatmak ve her ne pahasına olursa olsun Türk boyunduruğundan kurtularak Bağımsız bir Kürdistan kurulmasının zorunlu olduğunu göstermekti."

Bu özet halindeki bilgileri verdikten sonra, harekete katılmış bir kişi olarak İsmail Hakkı dürüst bir şekilde zamanımızda olmuş olan bu büyük Kürt isyanını anlatmaya devam eder. O'nun verdiği bu bilgiler önemli tarihi bir belge olduğundan tümünü olduğu gibi sunuyoruz.

İsmail Hakkı Türklerin ölmekte olduğu bir dönemde harekete geçilmediği için üzgün olduğunu, fakat Türklerin Lozan'da galip gelişiyle aynı zamanda

Kürt hareketinin de yeni bir hız kazanmış olduğunu sözlerine ekler.

"Dış ve iç belalardan kurtularak Lozan anlaşmasını imzaladıktan sonradır ki Türkler amaçlarını açığa vurdu. 1924 Eylül sonlarında meydana gelen Beytülşebap -Hakkâri olaylarını bahane ederek Türk hükümeti kanlı süngüsü ve bombasını Kürtlere gösterdi. Birçok kanlı çarpışmalardan Kürtler Türklerden 2 dağ topu, 3 makineli tüfek ve çok sayıda çeşitli silahlar ele geçirdiler. Çarpışmaların sonlarına doğru, o yörelerde bulunan muntazam bir Kürt bölüğü de İsyançılara katıldı. Durumun kötülüğünü kavrayan Kazım Paşa derhal Kürtlere karşı ikinci kolorduya mensup çok sayıdaki toplar ve makinalı tüfeklerle teçhizatlı güçlü bir birliği yolladı. Meydana gelen çarpışmalar esnasında Kürtler çok kötü bir duruma düşerek, bir kısmı Bitlis yakınlarındaki dağlara, bir kısmı da Hakkâri taraflarına çekilmeye mecbur oldular. Bu çarpışmalarda Kürtlerin kaybı 200'den fazlaydı. Bu isyan gizlice, merkezin istek ve emirlerine zıt olarak Bitlis şubesi kararıyla başlamıştı. Türkler Bitlis'te eski milletvekillerinden Yusuf Ziya Bey'i ve olayla ilgisi olan 18. alayın yaveri Bitlis'li Ali Rıza Bey'i tevkif ettiler..."

Bu kısmi sarsıntıdan sonra 1925 yılının ilkbaharında genel isyan patlak verdi.

"Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ulusal amacına varmak ve genel bir isyanı organize etmek için durmadan çalışıyordu. Komite, genel hareketi 1925 yılının Haziran ayında başlatacaktı, fakat bazı olaylar "Büyük Kürt İsyanı"nı kararlaştırılan tarihten daha önce başlatmaya mecbur etti. Buna neden olan olaylar şunlardır: Bitlis şubesi başkanı Şehit Yusuf Rıza Beyin (milletvekili) zamanından önce harekete geçmesi, Beytülşebap-Hakkâri isyanı, birtakım belgelerin 'Türklerin' eline geçmesi, Muş yakınlarında bir Kürt beyinin oğluna 'Türk' jandarmaları ve tahsildarları tarafından yapılan hakaret ve hücumlar ve bundan doğan kavga ve de nihayet bu beyin oğlunun büyük bir jandarma birliği tarafından muhasara altına alınarak tevkif edilip Muş hapishanesine hapsedilmesi.

Beytülşebap olaylarından sonra 'Türkler', Kürt ulusal hareketini kolaylıkla dizginleyebileceklerini tahmin ediyorlardı. Kürtlerin derin sessizliğinden

cesaret alan 'Türkler', derhal Erzurum Merkez Komitesi Başkanı ve Kürt Ulusal Örgütü Başkanı Albay Halit Bey'i (Cıbranlı) tevkif edip, makineli tüfeklerle donatılmış olan büyük bir birlikle önce Muş'a, sonra da Bitlis'e götürerek orada kolordu karargahına hapsedtiler.

Artık durum çok nazik bir döneme girmişti. Merkez komitesi, derhal genel bir harekete başlamanın kaçınılmaz olduğuna karar verdi. Bütün şubelere emirler yollanarak, Halit Bey'in Muşta hapsedilmiş olan Kürt ağasının oğlunun, Bitlis'te hapsedilmiş olan Yusuf Ziya Bey'in ve arkadaşlarının derhal kurtarılması emri verildi. Genel isyanın başlaması konusunda da benzer kesin emirler verilip Kürdistan'ın her tarafına gönderildi. Halit Bey'in yerine oybirliği ile Palu'lu Şeyh Said Efendi Başkan ve genel kumandan tayin edildi.

İsyan 1925 yılının Şubat başında Kürdistan'ın bütün bölgelerinde birden başladı. Hasananlı aşireti reisi Albay Halit Bey derhal Muş'u kuşattı. Cıbranlı aşiretinden Hasan Bey çarpışmalardan sonra Hınus'u, Şeyh Abdullah ise Varto'yu zapttetttiler. Birkaç önemsiz çarpışmadan sonra Ergani-Maden de zaptedildi. Şeyh Said 7000 isyancıyla birlikte Kığı, Egil üstüne yürüyüp, Hayne, Lice ve Piran'ı zaptederek Çapakçur'a hakim oldu ve bütün Harput'u tehdit altına aldı. Az sonra da çevre aşiretlerinden yardımcı kuvvetler alarak derhal Diyarbekir üstüne yürüdü.

'Türkler' endişeye kapılarak derhal Sarıkamış'taki 9., Erzurum'daki 8., Diyarbekir'deki 7. tümenleri ve Mardin'deki 1., Urfa'daki 14. süvari alaylarını, Van'daki 1. suvari tümenini ve hudut birliklerini harekete geçirdiler. Bu çok büyük sayıdaki birlikler, sağdan soldan temin edilmiş olan diğer muntazam birliklerle takviye edilerek her yönden Kürt güçlerine karşı yürümeye başlayıp kanlı çarpışmalara yol açtılar. Güç ve azimlerini ulusal bağımsızlık ruhundan alan Kürtler, bu büyük Türk' birliklerini her yerde mağlubiyete uğratarak dağıttılar.

Kürt isyancıları kurtarılmış bölgelerde milli örgütlerini daha da çok sağlamlaştırıyor ve güçlerini arttırmaya hız veriyorlardı. Kışın korkunç fırtınalara, kara ve tipiye rağmen Kürtler büyük bir ustalıkla

Kürdistan'ın doğal engebeliklerinden faydalananak muntazam 'Türk' birliklerine karşı çarpışıyorlardı. Silvan, Beşiri ve Pehrelık bölgeleri 'Türklerden' alındı ve sonra Kuzeye, Palu İstikametine yönelerek Malazgirt, Piran, Bulanık zaptedildi. Bununla yetinmeyen Kürtler, Malatya vilayeti İstikametinde ilerleyip, Pötürge'de kurtarılarak Çemişgezek'i aldılar. Öte yandan da Siverek İstikametinde ilerlediler. Böylelikle 1925 yılı Mart ayının sonlarında Kürtler Kürdistan'ın yakinen 12 vilayetini kurtarıp, mevcut telefon ve telgraf hatlarından da faydalananak bu sayede Kürt Merkezi ile milli Kürt güçleri arasındaki irtibatı muhafaza ediyor ve Türk birliklerinin hareketlerini de takip edebiliyorlardı.

Aynı zamanda çok sayıda makineli tüfek ve silahlarla donatılmış büyük Kürt milli güçleri Diyarbekir üstüne yürüyerek hem kuzeyden ve hem de güneyden taarruza geçtiler. Her iki taarruz da başarılı oldu ve Mardin Kapı'sının yeraltı geçidinden şehre girildi. Süprizle karşılaşan Türk birlikleri kaçarak zar zor iç kaleye sığınabildiler. Kürtler orada bulunan silah ve cephane depolarını zaptederek, silahların bir kısmını orada çarpışan Kürtlere, diğerlerini ise dışarıya yolladılar. Diyarbekir sokaklarındaki çarpışmalar çok kanlı oldu. 'Türk' askerleri, asrımızın her türlü toplarına karşı koyabilecek olan Diyarbekir surlarının üstünden Kürtlerin başına ve göğsüne el bombası, makineli tüfek, top mermilerini yağmur gibi yağıdırıyorlardı. Bütün bunlara karşı Kürt milli askerleri, hançerleri ellerinde 'Biji İstiklal, Biji Kurdistan' (Yaşasın Özgürlük, Yaşasın Kürdistan) sesleriyle hücum ediyorlardı. Kürt ruhunda ulusal hissin ne kadar gelişmiş olduğunu, ulusal varlık için yiğitçesine ölüm hissini ne kadar yüce olduğunu ispatlamak için bundan daha açık bir delil düşünülemez...

Buna paralel olarak ulusal güçlerden kuvvetli bir kol Siverek İstikametinde, diğer bir kol ise Harput ve Malatya İstikametlerinde ilerlemekte idiler. İsyancılar işgal ettikleri bütün yerlerde derhal geçici bir 'Kürdistan Hükümeti' kurarak disiplin ve güveni sağlıyorlardı. Türklerden esir alınan askerlere ve özellikle çocuklara çok iyi davranılıyor, özel esir

yerlerine yerleştiriliyorlardı. Kürtlerin hizmetinde bulunmayı arzu eden bazı 'Türk' subay ve askerler, kendi rütbeleri ve maaşları korunarak görevlendiriliyorlardı. Türk ordu birliklerinde bulunmakta olan birçok Kürt subayları ve erleri gönüllü olarak isyancılara katılarak görev istediler. Çok tabidir ki böyleleri güvenle kucaklandı ve rütbeleri yükseltilip sevinçle kabul edildiler.

Artık Kürtler Kürdistan'ın 12 vilayetini zaptetmişlerdi. Durumun çok tehlikeli olduğunu, isyancılardan Siverek kapılarına dayanmış olduklarını ve isyan bölgelerindeki Türk birliklerinin tamamen eriyip dağılmış olduğunu gören Ankara hükümeti derhal genel seferberlik ilan etmeyi zorunlu buldu.

Kürt isyancılarını Türklere karşı kendi haklı savaşlarını ilan ederken hiç değilse yabancı büyük devletlerin Türklere yardım etmeyeceklerini ummuşlardı. Özellikle güney ve güneybatı sınırlarından emindiler. Halbuki, tam tersine, Türklere Fransız devletinin rızası ile Suriye demiryollarından faydalanarak Carablus üzerinden ilk kez 80.000 ikinci kez 25.000 askerle birlikte, hafif ve ağır top, makineli tüfek ve uçakları Mardin'e, yani isyan bölgesine aktardılar.

Durumun çok tehlikeli olduğunu anlayan isyancılar Diyarbakır'ı tahliye kararı verdiler. Kürtler Siverek kapıları önünde Ankara hükümetini tehdit etme durumundayken, 'Büyük İhtilal'le ulusların bağımsızlığını ve hürriyetini ilan etmiş olan Fransız Ulusunun Kürdistan'ın hürriyet özlemlerini boğmak ve bağımsızlık ateşini söndürmek için 'Türkle' birleşebileceğini Kürtler akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi.

Kürtler hiç bir yabancı devletin maddi veya manevi yardımını almadan tam aksine yalnız kendi millî inancına, azmine ve idealine bağlanarak, her yönden hücum etmekte olan 'Türk' güçlerine karşı kahramanca mücadeleye ve kanlı çarpışmalara başlayarak, tekrar Diyarbakır'ın doğu çevrelerinden Silvan'a taarruza geçip ikinci kez orayı işgal ettiler.

Diyarbakır'ın tahliyesinden sonra Kürtler 'Türk' orduları ile nihai bir savaşa girmemek için dikkatli

davranıyorlardı. Bundan dolayı Sivas-Bayburt-Erzurum-Carablus-Mardin istikametlerinde ilerleyen 'Türk' ordularına karşı bir gerilla savaşı vermeye karar verdiler. Bundan başka Karadeniz yoluyla Trabzon'a gönderilmiş olan çeşitli 'Türk' yardımcı kuvvetleri yavaş yavaş Erzurum ve Erzincan bölgelerine varmaktaydılar. 'Türk' ler Nisan ayı sonlarında Malatya, Harput ve Muş'u tekrar işgal ettiler. Mayıs ayı başlarında ise uçaklar vasıtasıyla Bitlis ve Van'la nisbi bir irtibat temin edebilmişlerdi.

Bu dönemde 200.000 (1) e varan 'Türk' güçlerine karşı Kürtlerin yalnız 40.000 mücahidi vardı. Kürtler Nisan sonlarına doğru erişilmez olarak bilinen Genç, Dersim, Bitlis ve Hakkari dağlarına başarılı bir şekilde çekildiler. Nihayet Şeyh Said'in kuvvetleri Genç'in kuzeyinde zor bir duruma girmişlerdi. Doğuya çekilmek için ateşli çarpışmalar vererek 'Türk' cephesini yarıp Varto yakınlarına varabildiler. Bu olaydan sonra çeşitli kollar halinde ve çeşitli istikametlerden çok sayıda Türk kuvvetleri ilerleyip Şeyh Said'i tekrar muhasara altına aldılar. Birçok kanlı çarpışmalardan sonra Şeyh Said şafakta yeni bir taarruz yaparak muhasarayı yarmak istediysede maalesef başarılı olamadı ve Çarpuğ köprüsü yakınında büyük bir kısmı yaralı olan diğer liderlerle birlikte Türklerin eline esir düştüler ve hepberaber Diyarbekir'e gönderildiler. (2)"

Türkler Savaş esnasında uğradıkları bütün köyleri yakıyor, harekete katılmamış olan silahsız köylüleri katledip, mallarını gaspediyor ve kadınların ırzına geçiyorlardı. Bu şekilde 50.000 kadar Kürd 'Türk' barbarlığının kurbanı oldular. Türkler esir düşmüş olan bütün Kürt mücahitlerini süngüleyerek öldürüyorlardı. Bütün bu davranışları gördükten sonra Kürtler öc alma hırsıyla gördükleri her yerde ve esir aldıkları bütün Türkleri öldürdüler.

Bu katliamlardan başka, Şeyh Said'in teslim oluşuna kadar Türkler çok sayıda Kürtleri tutuklayarak hapishanelere tıkmışlardı. Mahpusların sayısı Türk ordusunun ilerlemesine paralel olarak arttı.

İsyanın genişliğini gözönüne alan Türkler tehlikeli addedilen düşmanlarından kurtulmak için Bitliste hepsedilmiş olan aydın Kürt liderini mahkemesiz yok ettiler. Halit ve Ali Rıza Beyler kurşuna dizildiler. Yusuf Ziya Bey, damadı ve arkadaşlarını astılar.

Bu olaylardan kısa bir zaman sonradır ki Türkler Şeyh Said'i ve diğer liderleri kuşatıp esir ederek Diyarbekir'e yollamaya muvaffak oldular. Diğer

Kürt ileri gelenleri de bölüm bölüm muhakeme edilip asıldılar. Böylelikle Diyarbakir, Harput ve Malatya'da kurulan "Türk İstiklal Mahkemeleri" 200 Kürt lider ve aydınlarının celladı oldu.

Mahkeme edilip asılan tanınmış kişilerden bazılarını analım. Senatör ve Kürdistan'ı Yükseltme Birliği başkanı Şeyh Abdülkadir (Meşhur Şeyh Ubeydullah'ın oğlu) ve oğlu, Kürt Dostluk Örgütü'nün genel sekreteri Şair Kemal Fevzi Bey, Bağımsızlık Komitesi azası Dr. Fuad Bey, Avukat Refik Bey ve pek çok diğer tanınmış nüfuzlu Kürt liderleri.,

Hareketin Niteliği

"Türk İstiklal Mahkemeleri"nden çıkardığımız sonuçlar şunlardır.

1- Kürt isyanında hiçbir yabancı devletin parmağı yoktu, tam aksine Kürt bağımsızlık hareketini ezmek için komşu devletlerden bazıları Türkiye'ye yardımda bulunmuşlardı.

2- Kürt isyanı dinci ve gerici bir isyan olmadığı gibi, gerici Türk unsurlar ile de hiçbir ilgisi, bağı mevcut değildi.

3- "Türk İstiklal Mahkemeleri" özellikle Kürdistan'ın bağımsızlığı üzerinde durarak şu neticeye vardı. Silaha sarılan bütün Kürtlerin amacı, Türk boyunduruğundan kurtulmaktır. Verilen cezalar işte bu temel düşünceye varılarak verildi. Bu durum mahkemeler tarafından tutulan zabıtlar ile savcı ile hakimlerin konuşmalarından ve karar tebliğlerinden anlaşılmaktadır.

Oysa ki bu açık belgelerin tam zıddına Türk hükümetinin dış istihbaratı, dünya kamuoyunu, meydana gelen olayların dini gericilikten doğduğunu ve hareketin henüz uygulanmakta olan Avrupalılaşmaya karşı olduğu kanısını yaratmaya çalışmıştır. Avrupa basınında buna inananlar oldu ve bu isyanın nedenleri arasında Milli Bağımsızlık fikrinden başka, gerici fikirlerin de rol oynadığı zannedildi. Fakat ne acıdır ki devrim adına çok konuşan bir devlet ve parti vardı ki Büyük Kürt İsyanının "Devrimci" Kemalizme yönelik gerici bir hareket olduğunu ilan etmişti. İşte bu devlet Sovyetler Birliği ve bu parti de Sovyetler Birliği Komünist Partisi idi.

Bu büyük Kürt İsyanı, kendi örgütlenme biçimiyle; liderlerinin benimsedikleri amaçlar ve hareketin genel hızıyla tartışma götürmez bir Milli Bağımsızlık Hareketi idi. Bunun en gözle görülür ispatı darağacındaki Kürt liderlerinin son sözleridir. Onların hepsi de dudaklarında Kürdistan bağımsızlığının son hecelerini söylerken can verdiler.

İnsanı gerçekte etkileyen ve aynı zamanda da Kürt gençliğine bir mesaj teşkil eden önemli Kürt liderlerinin bu son vasiyetlerinden bazılarını buraya aktaralım.

1-Şeyh Said :Dünya yaşantımın sonu geldi. Ulusum için kurban edildiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Yeterki torunlarımız bizi düşmanlarımızın

önünde mahçup bırakmasınlar.

2- Hınus'lu Halid Cebri Bey : *Karşınızda yalnız değilim. Arkamda İran, Mezopotamya ve Türkiye'de muazzam bir Kürt Ulusu bulunmaktadır. Bugün beni asıyorsunuz, fakat hiç şüphemiz yoktur ki yarın torunlarımız da sizleri yok edeceklerdir.*

3- Şeyh Abdülkadir (Senatör) : *Zaten sizler yakma ve harab etme konusunda büyük bir şöhrete sahipsiniz. Burasını da Kerbela'ya çevirdiniz. Şunu bilin ki dehşet ve insafsızca sömürü ile şan ve şeref kazanılmaz. Yok olsun Türkler!...*

4- Yusuf Ziya Bey (Bitlis Milletvekili) : *Bize mevki ve rütbe bahşetmek suretiyle bizi aldatabilirsiniz endişesi içindeydim. Şükür Allah'a ki bizi mermi ve iple karşıyorsunuz ve bundan dolayı biz hiç pişman değiliz. Verdiğiniz ders sayesinde torunlarımız öcümüzü alacaklardır.*

5- Doktor Fuad Bey (Diyarbakir'li) : *Vatanım için yiğitçe kurban olmayı daima düşünürdüm. Şüphesiz ki asılmakta olduğumuz bu toprağa bağımsızlık bayrağı dikilecektir.*

6- Avukat Tefik Bey (Diyarbakir'li) : *Cesedimi bütün dünyaya gösteriniz ve herkes bilsin ki kişisel haklar için değil, ulusal haklar için savaşıyorum. Yaşasın Kürdistan!...*

7- Koçzade Ali Rıza Bey (Bitlis'li) : *Elimdeki silahı ulusuma karşı kullanmayıp düşmanımız Türk'e karşı yöneltmiş olduğumdan dolayı mutluyum. İşte şimdi hayatımı Kürtlük için kurban ediyorum.*

8- Şair Molla Abdurrahman (Sirt) : *Sefiller!... Sizi ayağımızın altında çok alçak ve küçük görüyorum. Biliniz ki Kürt bir ağaç değildir, ölür fakat eğilmez!...*

9- Hızanizade Şair Kemal Fevzi (Bitlis'li) : *Cennet Kürdistan bizimdir. Ev sahibi biziz ve kim ne derse desin biz yine içeri gireceğiz, buna hiç bir güç engel olamaz, çünkü Obizimdir...*

Şeyh Said'in ve birçok Kürt liderlerinin esir edilerek, mahkeme edilip asılmasına rağmen Kürtler hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmadılar. Türkler büyük şehirlere ve belli başlı yollara hakim duruma gelmişlerdi. Kürtler halen birçok yerlerde çarpışmalara devam ediyorlardı. Türk hükümeti bir taraftan önemli liderleri mahkeme edip, onları yok ederken diğer taraftan da hakimiyetini kurmuş olduğu bölgelerde baskı ve terörü artırıyor ve oralara

yavaş yavaş birlikler yığarak kalan isyancıları da ezmeye çalışıyordu.

"Türkler" Ağustos ayında Van'dan Hakkari bölgesine geçtiler. Amaçları o bölgelerde mevzilenmiş olan Said Abdullah'ı (Şeyh Abdülkadir'in oğlu) yok etmektir. Durumun ciddiyetini gören Şeyh Abdullah inisiyatifini eline alarak o bölgedeki "Türk" sınır birliklerini yok etti ve 50 asker esir edip 4 makineli tüfek zaptederek Başkale'ye doğru ilerlemeye başladı. Türkler hemen Van'dan yeni takviye kuvvetleri getirmelerine rağmen yenildiler. Kürtlerin eline 2 top, 8 makineli tüfek, büyük miktarda teçhizat ve 200 esir düştü. Şeyh Abdullah daha fazla ilerlemeyerek, önce Başkale'ye daha sonra Hakari'ye dönerek orada yerleşti.

Aynı esnada Hınus bölgesinde çarpışmalar cereyan ediyordu. Albay Halid Bey önderliğindeki Hasanan aşireti kanlı çarpışmalardan sonra Türk kuvvetlerini yenip Abağa ve Saray'a vardı ve oradan da İran'a geçti.

Bitlis bölgesinde ise meşhur Şeyh Said Ali'nin (ki 1914 te Bitlis'te asılmıştı) oğlu Said Selahattin 1000 e yakın mücahit ile Hizan ve çevresinde mevzilenmiş olarak, Muş ve Bitlis için bir tehlike teşkil etmeye devam etti.

Aralıksız süren Şırnak, Bohtan ve Hakkari'deki çarpışmalardan başka Harzan'da Kürt hanımı Peri Han kumandasındaki Kürtler Şiran'a tarruz ederek Bütün bir Türk alayını nehre atıp yok ettiler.

1925 Sonbaharında Kış mevsiminin zorluklarından dolayı her iki taraf suskun kaldı. Bu bir nevi mütareke idi ki her iki tarafta gelecekteki zor ihtimalleri hesaba katarak büyük hazırlıklara girişiyordu. Türkler ve Kürtler arasında, aynen Ermeniler ile Türkler arasında olduğu gibi çok derin uçurumlar açılmış olduğundan artık aralarında hiçbir barış yolu kalmamıştı. Hareket, nefret ve öc alma hisleriyle dolu olarak Kürt Ulusunun yapmış olduğu kahramanlıkların hatırlanmasına ve tüm olarak Kürt Ulusunun ulusal bağımsızlık hareketine dört elle sarılmasına yardım ediyordu.

Her iki tarafın tutumu bu şekilde kesinleşerek, Kürt Ulusal Hareketi, ideolojik bir biçim ve karakter kazanıyor ve böylece Ermeni-Kürt ilişkileri için de ümit verici bir ortam ortaya çıkıyordu.

* * *

Kürt Ulusal Savaşında Yeni Aşamalar - Kürt Ulusal Partisi "Hoybûn"

I

Şeyh Said isyanından sonra Türk-Kürt ilişkileri çok kötü bir duruma girdi. Her iki tarafta sürekli bir savaş içindeydi. Bu savaşın diğer savaşlardan farkı, onların artık birbirini yok etme (ölüm-kalım) amacıyla olmasıydı.

Her ne kadar ki silahlı Kürt çevreleri direnişe devam ediyorlardıysada, bu gruplar birbirlerinden kopuk ve ayrı ayrı dağlık bölgelerdeydiler.

Türkler bir yandan muntazam ordu birlikleri ile direnmekte olan Kürt isyancılarına karşı çarpışırken, öte yandan da bütün Kürdistan'da örfi idare ilan edip, başlıca güçlerini bu isyanın ezilmiş olduğu bölgelerde topladılar. Olağanüstü mahkemeler harıl harıl çalışıyor, camiler ve terkedilmiş Ermeni kiliseleri hapishane olarak kullanılıp, askeri birlikler ve jandarma bölükleri olağanüstü yetkilere sahip yüksek rütbeli subaylar kumandasında geniş tevkiflere ve sürgünlere girişiyorlardı. Bu hareketler Türk hükümetinin Ermeni-Nisan katliamları gibi Kürt Ulusunu da yok etme planını bütün yönleriyle uygulamış olduğunu gösteriyordu.

Herne kadar Harput, Malatya ve Diyarbakir hapishaneleri darağacına gitme ve kurşuna dizilme dehşeti içinde olan binlerce Kürt ile doluydusalarda, en acı olaylar daha uzak bölgelerde meydana gelmekteydi. Herbir köy gurubu şu veya bu birliğin kumandasına bağlıydı ve oralarda davalar çok daha çabuk neticeleniyor, kurşuna dizilme olayları vs. ler yankısız kalıyorlardı. Bundan başka da Kürtleri yok etme planı suçlu ile suçsuz arasındaki fark gözetilmeksizin uygulanıyordu. İşte bu şekilde köylerden ve köy guruplarından yüzlerce, binlerce tutuklu, yollarda daima eritilerek bir kaza merkezine sürülüyorlar, daha sonra ise merkezden diğer bir merkeze yer değiştirilirken tekrar kırıma uğratılıyorlar ve sonuçta onlardan ancak yüzde onu olağanüstü mahkemelere ulaşabiliyorlardı.

Buna örnek bir olayı anlatalım. Bu olayı bir göz tanığı Diyarbekir'den geçerken görmüş ve not etmiştir. (1)

Bu tanığa göre Silvan ve çevresinden 468 tutuklu yola çıkartılır, bunlardan ancak 250 si kaza merkezine sağ olarak varabilir ve aynı gurup Diyarbekir'e vardığında sayısı 134'e iner. Oradan Harput'a doğru yola çıkartılırlar, birkaç gün sonra yolda, yukarıda bahsedilen tanık (ki kendisi de bir tutukluydu) onlara Deve Boynu mevkiinde rastladığında 134 ten yalnız 52 Kürt tutuklusunun kalmış olduğunu görür ki, bunlardan da ancak 25'i Harput olağanüstü mahkemesine çıkabilme bahtiyarlığına kavuşabileceklerdi!.

Hiç tereddüt etmeden bu örneği birçok bölgeler için genelleştirebiliriz ve eğer bütün bunların üzerine Kış mevsiminde Beyazit, Alaşgert, Muş, Erzurum, Diyarbekir, Dersim ve diğer bölgelerden batı illerine (Sivas, Ankara, Konya) -daima eritme amacıyla düzenlenen- toplu sürgünleri de eklersek durumun tablosu daha iyi ortaya çıkar. Gerçekten de Kürt kavmi yok ediliyordu, liderler ve aydın kesimin başları kesiliyordu. Yalnız en az tehlikede olanlar Türk hakimiyetine karşı elde silah çarpışan Kürtlerdi.

Katliam ve eritme siyaseti söylemiş olduğumuz gibi Ermeni-Nisan jenosidine tıpatıp benzemekteydi ve Kürtler bunu çok çabuk anlayıp tekrar silahlarına sarıldılar. Ağızdan ağıza dolaşan ve çok eski bir fısıltı tüm Kürdistan'ın bir ucundan öteki ucuna yankı yapıyordu. -Bexte Rome Tune... Türk acımasızdır, kavga etmek şarttır.

"Türk"lerin Kürtleri yok etme planı ancak kısmen gerçekleşebildi. Fakat, iş artık kavgaya kalmıştı. "Türk"ler için tehlikesini gördüklerinden ölüm çemberini daha fazla sıkmaya cesaret edemediler. Eğer bunu yapmış olsalardı yalnız isyancı çevreler değil genel olarak bütün Kürtler ümitsiz bir direnişe geçmek zorunda kalacaklardı.

Türk hükümeti bu sefer yine yüzyıllık hileli metodlarına başvurarak, bir taraftan isyan bölgelerine karşı onları zayıflatma amacıyla harekete devam ederken, öte yandan belirli bazı Kürt çevrelerine mulayim gözle bakıp, aflar bağışlayarak, onlarda isyankar bölgelere karşı bir çekingenlik yaratmaya çalıştı. Sanki sözüm ona meydana gelen faciaların sorumlusu isyankar Kürtler idi.

Böylece bir yerde silah zoruyla, diğer yerde "Türk" kurnazlığıyla Kürt Ulusu "Türk"ün katliam siyasetine maruz kalmaya devam etti.

Fakat Kürt Ulusunun dişleri oldukça keskindi ve Kürtler sarsıcı ağır "Türk" darbelerinden silkinip, kesin olarak Ermenilerin akibetine düşmemek için mümkün olan her yerde direnişe geçtiler.

Kürt Ulusal hareketi bütün Kürtlere yayılmaya başlıyordu çünkü, artık iç çelişkiler ve bireysel hesaplar büyük düşman tehlikesi önünde önemsizleşiyordu. Ulusal örgütlenme fikri her köşeye yeniden yayılıyordu.

"Türk" gaddarlığı istisnasız olarak bütün Kürtlerde, ulusal birliğin kaçınılmaz olduğu fikrini münakaşasız her Kürdün beynine sokuyordu.

Ararat kendi silah gücüyle dokunulmaz bir durumdaydı. Celali aşiretinin küçük bir kolu, daha 1925 yılının Sonbaharından itibaren İbrahim Huske Telli önderliğinde, Türk hükûmetine güvensizliğinden dolayı 250 kadar mücahit ile bir isyan ocağı haline gelmişti. Bunlara, yavaş yavaş yakın yörelerdeki Kürtler de katılarak çoğaldılar. Beytülşebab isyanının önderi İhsan Nuri, (Bitlis'li bir Kürt subayı olup sonraları Ararat'ın ünlü kahramanı İhsan Nuri Paşa oldu.) O sıralarda İran'da idi. İran'daki Ermeni ve Kürt dostlarından belirli yardımlar elde ettikten sonra 1926'da Ararat'a geçerek Huske Telli ile birleşti Kürdistan'ın bağımsızlığına kendilerini adanmış olan diğer bir çok liderlerde yavaş yavaş buraya toplandıklarından 1926 yılının sonlarında Ararat zaten sağlam bir Kürdistan devrim kalesi haline gelmişti.

Hakkari, Şeyh Said İsyanından sonra bazı darbelere maruz kaldıysa da daha güçlü bir taarruzla durumunu sağlamlaştırıp, tehlikeyi uzaklaştırdı. Van, Bulanık, Malazgirt aşiretleri ise kendilerini toparlayarak bir yandan Türk yöneticilerine karşı tarafsız olduklarını beyan ederken diğer yandan da koyun gibi kesilmeye hazır olmadıklarını gösteren tehditkar bir tutum içindeydiler.

Sasun; Şeyh Said çarpışmaları esnasında Genç bölgesi hariç, bütün diğer bölgeler harp alanıydı. Sasun'daki Kürtler bağımsızlıklarını koruyarak Hazo, Kabilcoz ve Modikan bölgelerinde mevzilendiler ki buraları daha sonra onların isyan merkezleri olacaktı.

Kürt güçlerinin en büyük merkezlerinden biri olan Dersim, Şeyh Said isyanına katılmadığı için (hernekadar orada da belirli tutuklamalar ve sürgünler oldu ise de) çok az kayıplarla kurtulmuştu. Dersim daha bir müddet Türkiye için bir çiban başı olarak kalmaya devam edecekti.

İsyan esnasında Genç, Çapakçur, Palu, Lice ve Diyarbekir'in bazı bölgeleri en ağır şekilde ezilmişlerdi. Güney Kürdistan'ın başlıca merkezleri olan Siirt, Mardin, Urfa ve Siverek ise daimi olarak genel tehlikeyi göz önüne alarak beklenti içindeydiler. "Türk" ler vakit kazanırken aynı zamanda gaddarlıklarına devam ediyorlardı. Kürtler bu süre içinde güçlerini toparlamaya çalışıyorlardı.

Bütün bu olaylarla birlikte bu olayların etkisiyle (Kürtlerde meydana gelen bir psikolojik değişimle) Kürtler ilk defa Ermeni-Kürt ilişkilerine tarihsel önemini verebildiler.

Kürtler daha 1916 dan itibaren yanlışlıklarını hissetmişlerdi. Ermeni katliamlarından sonra kendilerini (40 senedir ellerinde bir alet durumunda oldukları) gaddar "Türk" lerin karşısında yapayalnız hissediyorlardı.

Gerçekten de daha sonraki olaylar, Kürt kitlelerini gittikçe daha fazla düşünmeye itti.

Ve 1925 isyanı ve "Türk" lerin geniş ölçüdeki katliamları, Kürt kitleleri ve

liderlerini köklü olarak, ergeç Ermenilerin durumuna düşmeye mahkum edeceğine ikna etti.

Böylelikle o zamana dek Ermenilere karşı duyulan pişmanlık duyguları, aynı kaderi paylaşmış olan bu ulusa karşı bir sempatiye dönüştü. Ermeni ve Kürtlerin "Türk" hakimiyetine direnişlerinin aynı amacı güttüğüne ve ancak bu iki ezilmiş ulusun birlikte olmalarıyla (Hem Ermenistan ve hem de Kürdistan'da) "Türk" gaddarlığının dizginlenebileceğine kanaat getirdiler.

Böylece Ermeni-Kürt işbirliği ve kardeşliği ülkenin içinde amansız darbeler altında bulunan, sefalet ve tehlikeyle karşı karşıya kalmış olan Kürt Ulusunun kalbinde geliyordu. Özellikle hayatta kalmış olan çok az sayıda da olsa Ermenilerin de Kürt isyanına katılmış olmaları ve Kürtlere uygulanan aynı gaddarlığının kurbanı olmaları bu hisleri etkiledi. Ermeniler şu veya bu aşirette, ya Kürt giysisi içinde ya da "Kürtleşmiş" olarak bulunuyor ve böylece kardeşlik ve birlik kavramı savaş meydanlarında ve darağaçlarında geliyor, filizleniyordu. Şüphesizki, Türklerin eline esir düştüklerinde ilk kurbanlar daima Ermeniler oluyordu. Bu bilinçli işbirliği, pratik öneminden çok dayandığı psikolojik temeli açısından daha da ilginçtir. Kürt Ulusu geçirdiği bu son var olma veya yok olma savaşında ne Ermeni ordularını ve ne de Ermeni Ulusunu görmüştü. Fakat ne zaman ki Kürt giysisi içinde "İslamlaşmış" basit bir hizmetçi durumundaki bir Ermeni, Kürt mevzileri içinde kahramanca savaşmış öldü, o zaman Kürtler o tek Ermeninin şahsında bile, bu ölüm kalım anında Ermeni Ulusunun kendileriyle birlikte olduğunu hissediyorlardı. (2)

Kürt isyanı yabancı herhangi bir devletin tahriki ile meydana gelmemiş olduğundan, Kürtler ümitsizlik günlerinde bile hiçbir zaman gözlerini kudretli yabancı devletlere çevirmeyip, bilakis öncelikle kendi hemkaderleri olan Ermeni Ulusunun elini aradılar.

İşte bu iki güçsüz ve ezilmiş halkın ruhi birliğinin sağlam temelleri gerçeğin emredici telkiniyle oluşuyordu.

II

Türkiye Kürdistanı'nda meydana gelen olaylara paralel olarak İran, Irak ve Suriye'deki Kürdistan bölgelerinde de Kürt bağımsızlık hareketine büyük bir ilgi doğuyordu. Ulusal rönesans kavramı genelleşiyor ve bütün Kürtlerin dikkati Türkiye Kürdistanı'ndaki silahlı hareket üzerine çevriliyordu.

Şeyh Said isyanının yenilgisinden sonra Kürt aydınlarından ve askeri liderlerinden bir kısmı çok sayıdaki mücahitlerle birlikte İran, Irak ve Suriye'ye sığınmışlardı. Oralarda bir kısım eskiden kalmış Kürt devrimcileri bulunmaktaydı. Bu isyandan önce onların örgütsel ağlardan yoksun bir "Kürt Milli Liga"sı vardı. Kürt siyasi mültecileri ve sınır dışı edilmiş aydınları birbirini bularak doğal olarak meydana gelmiş olan bu durum hakkında

düşünmeye başladılar. Mülteciler gördükleri dehşetli facialardan sonra Türk hükümetine karşı nefret ve öc hisleriyle dolu olduklarından, kendileri için tek bir yol kalıyordu ki o da, Türkiye'ye karşı bu kez dışarıdan savaşa katılarak zaten Türkiye Kürdistan'ın derinlerinde mevcut olan isyan ocaklarına yardım etmektir.

Şeyh Said'in yenilgisinin hemen arkasından artık Ulusal genel bir Kürt örgütünün kurulması acil ve zorunlu olmuştu.

Bir kısım önemli Kürt bölgeleri daha halen isyanın bayrağını kaldırmamışlar, kısmi ve birbirleriyle bağlantısız kavgalarını genel bir millî cepheden yoksun olarak devam ettiriyorlardı. Halbuki Kürtleri tehdit eden tehlikenin o denli büyük ve örgütlenmiş durumda olmasına rağmen, ötede hem içeride ve hem de ülke dışındaki Kürt kanatlarında halen aşiret çelişkileri, birbirlerine karşı hainlikler ve şahsî sorunlar eksik değildi. İçerideki ve dışarıdaki bilinçli Kürt aydınları ise durumun vahimliğini derin bir şekilde hissederek bu yönde çabalar harcamaya başladılar.

Herhangi bir ulus kendi içinde uyuşmayı ve işbirliğini temin etmesinde birçok zorluklarla karşılaşabilir. Fakat Kürt ulusu içinde maalesef en zor iş, birlik yaratma sorunudur. Kürtler çok sayıda aşiret reisliklerine bölünmüşlerdi ve eskiden beri aralarında toprak sorunu, talan ve cinayetler, ailevi düşmanlıklar, nüfuz ve üstünlük hesapları peşinde koşmalar gibi sorunlar vardı. Şayet bütün bunların üstüne bilgisizliği ve ulus olma temel kavramından yoksunluklarını da eklersek, 1926-1927 senelerinde Kürt Ulusal birliği meydana getirmek isteyen bu aydınların önüne dikilen zorluklar kolayca anlaşılabilir.

Fakat buna rağmen bazı önemli etkenler Kürt Ulusal birliğini kurmada yardımcı oldu.

1- Dağınık Kürt güçlerini birleştirme konusunda Ermeni-Kürt dostluğu güçlü bir harç(bağlayıcı unsur) rolünü oynadı. Dışarıdaki Kürtler, özellikle siyasi mülteciler sıcak bir sempati ile Ermenilere ve onların bağımsızlık akımlarına bağlandılar. Birbirleriyle çelişki halinde olan Kürtler barış ve uyuşma halklarını oluşturan Ermeni eylemcileriyle dost oldular.

2- Kürt ulusal hareketi daha önce de anlattığımız gibi, birçok dağlık bölgede berdevamdı. Bu bölgelerdeki hareketler ulusal bir örgüt biçimini alarak, dışarıdaki güçleri de merkezileşmeye zorluyordu.

3- "Türk" gaddarlıklarının devam etmesi sonucu "Türk" lerin Ermenilere yaptıkları gibi Kürt Ulusunu da köklü bir planla yok etmek kararında oldukları artık Kürtlerin çoğunluğu tarafından kesin olarak biliniyordu.

4- Dağınık Kürt mültecileri, özellikle onların önderleri dünyanın çeşitli yerlerinde (bir sene başıboş dolaştıktan sonra) anladılar ki büyük devletlerden ve çeşitli komşu devletlerden yardım beklemek boşunadır ve onlar bağımsızlık savaşını yalnız kendi başlarına sürdürmelidirler. Ve nihayet şunuda anladılar ki "Türk" ler tarafından kendilerinden daha fazla

ezilmiş ve zarar görmüş, ulusal bağımsızlık özlemiyle "Türk"lere karşı savaşılmaya hazır bir başka ulus daha vardır. İşte bu ulus Ermeni Ulusudur.

Bütün bu şartların bir araya gelmesi dağınık Kürt güçlerini birbirlerine daha fazla yaklaştırarak, onlara ciddi bir siyasi örgütün kurulmasının kaçınılmaz olduğunu düşündürdü.

Kürt ve Ermeni siyasi liderleri 1926-1927 yıllarında devamlı bir çaba göstererek, düşüncelerini yaydılar, aralarında çelişki halinde bulunan güçleri barıştırdılar ve bunun sonucunda 1927 Yazında birçok bölgesel toplantılar ve tartışma oturumları yapabildiler. Daha sonra aynı senenin Sonbaharında Kürt Milli Genel Kurultayı yapıldı. Buna mülteci Kürtleri, dışarıdaki Kürt guruplarının, aydınların ve isyan halinde olan bölgelerin temsilcileri de katıldılar. Bu kurultay, şekil bakımından Kürt Ulusunun o zamana kadar hiçbir zaman sahip olmadığı ilk ciddi siyasi ve devrimci bir kurultaydı.

Bu kurultay "Hoybun" ulusal siyasi partisinin temelini attı. Ona eski örgütler ve siyasi akımlar da katılarak Taşnak Partisinde olduğu gibi tek bir ulusal parti meydana getirdiler.

Kurultay partinin amacını, siyasi yolunu iç örgüt tüzüğünü gözden geçirdi.

Partinin amacı, Türkiye Kürdistanı'nın bağımsızlığı olduğuna göre, bu amaca ulaşmak için bütün gücünü örgütlendirerek, gaddarlığıyla tüm Kürt Ulusunu yok etmeyi amaçlayan Türkiye'ye karşı yönelmekti.

"Hoybun" partisinin siyasi çizgisi ise şöyleydi. Öncelikle İran devletine, Irak ve Suriye'deki Arap halkına ve onların himayecilerine (İngiliz ve Fransız) karşı dostane bir tutum takınarak, o yerlerdeki büyük Kürt bölgelerinin barış ve refahını garanti altına almak.

Sonra da aynı kadere sahip olan Ermeni Ulusuyla dostluk kurarak, ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini tartışma götürmez temel bir prensip olarak kabul etmek.

Kurultay "Hoybun"un Merkez Komitesini seçti, bu komite Birleşik Kürt Ulusal Partisi'nin politbürosu olarak faaliyete geçmekle beraber, Kurultay tarafından "Kürdistan Milli Hükümeti" olarak ilan edildi.

Kurultay dağılmadan önce iki bildiri hazırladı ve bunları yürütme organına teslim etti. Bildirilerden biri herkese diğeri ise Sosyalist Enternasyonal'e (3) hitab etmekteydi.

Birinci bildirinin dört maddesi "Hoybun" un amacının ve siyasi yolunun bir özeti için buraya kısaltarak aktarıyorum.

1- Birinci Kürt Kurultayı, barbar Türk rejiminin despotluğu altında ezilen Kürtlerin bulundukları tahammül edilmez durumlarını, geniş çapta uygulanan katliamları ve de Kürt Ulusunun özgür ve bağımsız

yaşama özlemini gözönüne alarak Türkiye Kürdistanı'nı bağımsız bir devlet haline getirmek amacıyla kurtarmaya karar vermiştir.

2- Kurultay Irak içinde yöresel bir Kürt özerkliği yaratmak konusunda, Milletler Camiası tarafından yapılmış olan isteği İngiliz ve Irak hükümetlerinin destekleyeceklerini umar.

3- Kurultay, İngiltere, Fransa, Suriye, İran ve Irak hükümetlerine Türkiye'de baskıya uğrayarak göçe mecbur bırakılan Kürt mültecilerini sevgiyle kabul etmiş olduklarından dolayı onlara minnettarlıklarını sunar.

4- Kurultay herkese duyurur ki, Ermenistan ve Kürdistan'da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler yaşamaktadırlar. Onlar kendi bağımsızlıkları uğruna çalışırken, ülkelerinin her hangi bir yabancı hakimiyetine bağlı olmasını red ederler. Çünkü, bu iki ülke yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt Uluslarına aittir. (4)

Böylelikle Kürt Ulusal Birliği artık birinci kurultayını ve "Hoybun" un meydana gelmesi sayesinde gerçekleştirmişti. "Hoybun" dört seneden beri faaliyette, kendi örgütünü geliştirmekte ve Kürt halkını örgütlemekteydi. Böylece Kürt Ulusunun bağımsızlık bayrağını Kürtlerin büyük çoğunluğuna mal ettirmekteydi.

Kürtlerin örgütlenme çabaları ve Ermeni-Kürt uyuşması ve işbirliği konusunda bu genel tabloyu vermekle yetiniyorum. İçinde yaşadığımız, ciddi siyasi olaylarla dolu bu günler, yarının sürprizlerine gebedirler. Bundan dolayı bugün bu sayfalarda birçok önemli belgelerin ve çalışma raporlarının yer almalarının nedenleri çabucak anlaşılabilir. Belki siyasi ortam iyileştiğinde, belki de 10 sene sonra bu belgeler tümüyle bu kitabın devamını oluşturabilirler,

Hoybun'un önemini belirtirken aynı zamanda bu örgütün Türkiye'ye karşı faaliyette bulunan başlıca kuvvet olduğunu ve Kürdistan'ın bağımsızlığı amacını güttüğünü de belirterek, genellikle Türkiye dışında bulunan küçük birtakım Kürt guruplarının fikirlerinden de biraz bahsedelim.

1- Taabig Kürdistan : Bu gurubun fikrine göre bağımsız Kürdistan yaratmak zordur ve herhangi bir devletin himayesi şarttır. İngiltere, Irak, İran ve hatta Rusya'yı tercih ederler, fakat Türkiye'yi asla. Bu akımın merkezi Revanduz'dur (Irak) ve "Zara Kurmanci" aylık dergisini çıkarırlar. Bu akım şimdilik Irak çerçevesinde kalmaktadır.

2- Özerklik taraftarları : Bu akımın başında Süleymaniye'deki meşhur Şeyh Mahmud bulunmaktadır. Bu akımı benimseyenler Süleymaniye bölgesi çerçevesinde kalmakta ve Irak'a bağlı özerk bir Kürdistan yaratma

amacındadırlar. İngiltereye karşıdırlar. "Jian Lwe" haftalık dergisini ve "Zanisti" kitap ve kitapçıklar serisini yayınlılar.

3- İran Kürdistanı'nın Kurtarılması : İran Kürdistanı'nın kurtarılmasını öngören çok sayıdaki Kürt güçleri İran sınırı boyunca bulunmakta ve ilhamlarını Kemalistler ve Bolşeviklerden almaktadırlar. Türkler İran bölgelerini devamlı isyan halinde bulundurmak için her zaman çaba göstermişlerdir (Sımko'nun kavgalarını hatırlayalım). Türklerin bunda amaçları İranlıları Kürtlere düşman etmek ve böylelikle Kürt hareketine karşı İran'ın işbirliğini temin edebilmektir. Bundan başka da Türklerin bir diğer amacı da bu hareketler sayesinde Kürtlerin dikkatini İran Kürdistanı üzerine çekmektir.

4- Bu akımlardan başka Birinci Kürt Kurultayı'ndan sonra Hoybun'a karşı bir çeşit muhalefet akımı olarak "Teali Cemiyeti" meydana geldi. Bu akım Irak'ta oluştu ve Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza (kendisi Birinci Kürt Kurultayı'nı meydana getirme inisiyatiförlerinden biri olduğu halde, birçok nedenlerden ötürü Kurultay'a katılmadı) da buna dahildi. Akımın beyanlarına göre kendileri de Kürdistan'ın bağımsızlığına taraftardılar fakat pratikte ise Türk hükümeti ile ilişkilerine devam ederek, af kanunundan yararlanıp Türkiye'ye döndüler. Geri dönenlerin içinde Şeyh Ali Rıza'da bulunmaktaydı. Geri dönenler istisnasız olarak diğer Kürt isyan liderleri gibi, ya yok edildiler ya da baskıya uğradılar. Böylelikle "Teali Cemiyeti..." arkasında yalnız bir isim bırakarak çözüldü, gitti.

Meşhur Şeyh Ubeydullah'ın torunu Şeyh Sıddık'ın oğlu Şeyh Tayya "Teali Cemiyeti" taraftarı iken, İran'a geçerek Şemdinan'a yakın aile mülküne oturup yakinen siyasetle ilişkisini tamamen kesti.

Bu durumda Hoybun işe başladığında 1927 Ararat isyanı zaten alevlenmişti. Hoybun örgütü hızla yayıldı ve hem ülkede ve hem de dışarıda iç tüzük şartlarına uygun bölgesel örgütler yaratıldı ve bu örgütler birbirleriyle bağlandırıldı. Her örgüte giren aşiretlerin uyuşmalarını garanti altına almak için, parti tüzüğünün yükümlerinden başka aşağıdaki kardeşlik andını da kabul etmeye mecburdurlar.

Kardeşlik Andı

Şu anda imza ettiğim tarihten itibaren, iki yıllık zaman süresince, eğer Kürt Ulusunun varlığını ve güvenliğini tehdit eden bir tehlike ortaya çıkmazsa ve şayet hayatımın ve şerefimin yada kendi şerefini koruyan, ailesini ve Kürtlüğü korumaya zorunlu şahıslara (ki ben onlara karşı vazifeyle yükümlüyüm) karşı başka bir Kürt tarafından bir hücum olmazsa, herhangi bir Kürde karşı silah kaldırmamayı, kan

davalarının ve diğer anlaşmazlıkların çözümünü bu iki seneyi takip eden döneme ertelemeyi, iki Kürt arasında kişisel nedenlerden dolayı kardeş kanı dökülmesine tüm gücümle engel olmaya, dinimin, şerefimin ve kutsallıklarımın üstüne yemin ederim. Vallah, Billah bu andı bozan herhangi birisi Kürt Ulusunun düşmanı ve hainidir. Herhangi bir hainin hak ettiği ceza ölümdür.

Bu and ve örgütlenme sayesinde sadece genel ulusal bir cephe yaratılmakla kalınmıyor, aynı zamanda Kürtlüğün gücünü zayıflatan ve halen de zayıflatmakta olan iç anlaşmazlıklar ve küçük çelişkilerde yumuşuyordu. Şimdi Kurultaydan ve onun öncesinden itibaren gelişen olayların bazılarından bahsedelim.

III

Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra Türk hükümeti, gerilmiş kuvvetleriyle Kürtlere darbelerini o denli vurmak istiyordu ki, Kürt Ulusu'nun akli daha 50 sene başına gelmesin (Yani Ermenilerin durumuna girsinler). Zindanlardan, sürgünlerden, bölgesel katliamlardan, darağaçları ve kurşuna dizilmelerden başka Türk hükümeti Kürt bölgelerini birbirinden kopartmak için hertürlü çabayı sarf etti ve bu amaçla o bölgeler arasındaki hertürlü irtibatı durdurdu. Türk hükümetinin gizli amacı Kürt isyancı merkezlerini ayrı ayrı ezmek ve birinin işini bitirip ötekine başlamaktı.

Altı ay süren bu dizginsiz kırımlardan sonra Türk hükümeti zaferinin yarı yolunda durdu. Kürt Ulusu ilk ağır darbeden sonra silkinmiş ve tehlikenin büyüklüğü karşısında bu kez Şeyh Said isyanı esnasında yapılan, isyan bayrağını her tarafta aynı zamanda açmama yanlışlığını kavramaya başlamıştı. Bu nedenle güçlerini koruyabilmiş olan bölgeler, Kürt halkının fiziki varlığını korumak için silahlandılar. Bu durum artık Kürt Ulusal gücünün tekrar oluşturulması demekti ki, bu da kendi kendini muzaffer kabul eden Türk idarecilerini derin endişelere düşürdü.

Türk hükümeti bir taraftan Kürt güçlerini ezerken, diğer taraftan da kendi kuvvetlerini belirli merkezlerde toplayarak isyan bölgelerini demir bir çember içine alıyordu. Amaçları o bölgelerin örgütlenerek ulusal bir hareket haline gelmesine engel olmaktı.

Bu yönde en tehlikeli yer Dersim'di. Çünkü, Dersim büyük bir Kürt ocağı olup, güçlü bir askeri potansiyele sahip ve aynı zamanda Dersim stratejik durumu ile Harput, Erzincan ve Diyarbekir'e çok yakın olduğundan Türk ordu merkezlerine karşı bir tehdit teşkil ediyordu. Çünkü, Dersim'den gelecek bir darbe sadece bir Kürt darbesinden çıkıp, o yörede aynı zamanda Kemalist rejimden hoşnut olmayan diğer güçleri Kemalistleri devirmek için ayaklandırılabildi. Bütün bu olanakları tartan Türk askeri

idaresi, Dersim'i ezmek için kesin bir adım atmaya karar verdi.

Dersim Şeyh Said isyanına katılmamış olduğu halde, Türk idaresi o bölgeden yüzlerce Kürt liderlerini Harput hapisanesine tıkmayı gerekli bulmuştu. Diğer bölgeleri ezip, ora liderlerinin başlarını keserken Türk idarecileri kurnazlıkla bir kısım Dersim liderlerini hapiste bulunmalarının kısa süreli olacağına ve çok yakın bir zamanda yerlerine döneceklerine, daha sonra da yüksek memuriyetlere atanacaklarına ikna etmişti. Örneğin büyük ve güçlü bir aşiret reisi olan Dersim milletvekili Hasan Hayri'ye özellikle özen gösterilerek ileride kendisini tekrar milletvekili yapacaklarını vaat etmişlerdi. Bu hilekarlıklar sayesinde Dersim yeni bir isyana başlamayarak, Türk birliklerinin diğer Kürt bölgelerinde serbestçe hareket etmesine fırsat verilmiş oldu.

Fakat, Türkler artık Dersim'i de sıkıştırmanın zamanının geldiğine karar vererek, bütün yapmış oldukları vaadleri "adetleri mucibince" unuttular. Okşanmış mahpus Hasan Hayri darağacına gönderildi ve diğer 12 önder de ölüme mahkum edildiler. (28 Aralık 1926)

Hasan Hayri'nin 18 yaşındaki oğlu, gömmek için babasının naşını kendisine teslim etmelerini Türk makamlarından istediğinde, Türk makamları bu isteği reddettikten sonra O'nun tevkif edilip hapse atılmasını emrettiler. Fakat Dersim'li genç red cevabını alır almaz atına atlayıp Dersim'e yöneldi. Peşinden giden Türkler O'nu yakalayamadılar. Bahsi edilen çocuk Dersim'in merkezi Hozat'a varır varmaz, kendi taraftarıyla birlikte oradaki Türk güçlerine hücum ederek birçoklarını esir aldı. Bunlar arasından 18 Türk subayını ibret olsun diye astı. Kalanların hepsini de sonradan öldürttü. Harput'a gidip gördüklerini anlatması için yalnız bir eri serbest bıraktı.

Türk ordu birlikleri Dersim'e karşı genel taarruza başladılar. Birkaç gün süren kanlı çarpışmalardan sonra Türk ordusu Dersim dağlarında paramparça olup korkunç insan kayıpları verdikten başka, pek çok esir ve muazzam miktarda askeri teçhizatı da Kürtlerin eline bırakırlar. Dersim'in merkez bölgesinde mağlup olan Türk kuvvetleri düzlük kısmına inip, oranın günahsız halkını kılıçtan geçirerek 1500 kadar Kürdü o bölgeden sürerler.

Bu olay Türklerin Dersim'i ezmek için Şeyh Said isyanı döneminde seferber ettikleri güçte büyük bir orduya ihtiyaçları olacağını anlamalarına kafi geldi. Bundan başka da aynı günlerde Ararat, Muş ovasındaki Musa Bey aşireti ve Sasun Kürtleri tehlikeli olmaya başlamışlardı. Türkler Dersim sınırlarına "Daimi Kollayıcı Birlikler" koyup bir müddet orayı diğer Kürt bölgelerinden tecrit edilmiş bir vaziyette bırakarak önce daha doğudaki Kürt ocaklarını söndürmeye karar verdiler.

Aşağıda belirtilen iki önemli neden, savaş cephesinin değişmesinde kesin rol oynamışlardı.

1- Kürt isyancı bölgeleri 1927 yılının başlarında artık bir Kürt ulusal örgütü şekline dönüşmüştü. Aralarında birbirleriyle bağ kurduktan başka dış ülkelerdeki Kürt liderleri ve kurultayı hazırlayanlarla da bağ kurabilmişlerdi. Örgütlenmiş Kürt Hareketi artık Kürdistan'da kök salıyordu.

2- Türkler, Ermeni-Kürt dostluğu ve işbirliğinin olasılığından endişeleniyorlar ve de Ararat gücünün arkasında yabancı devletlerin varlığından şüphe ediyorlardı ki, böyle bir ihtimalin varlığı Türk devletinin bütünlüğü için çok tehlikeli bir durum yaratabilirdi.

1927 yılının başında Kürt hareketinin ciddiliğini görerek, büyük bir askeri taarruzun, kısa bir dönemde bütün Türkiye'yi bir iç savaşa sürükleyeceğini anlayan Türk idarecileri, asırlardan beri kullandıkları metoda tekrar başvurdular. Genel bir af kanunu çıkarttılar. Bundan Şeyh Said isyanına katılan ve katılmayan bütün Kürtler faydalanacaklar ancak, Kürdistan illerinin barış içinde kalabilmesi için 1400 tehlikeli aile batı illerine sürüleceklerdi.

Bir yandan Af kanunu ve onunla ilgili propagandaya paralel olarak Türkler Kürdistan'ın Dersim doğusundaki Kürt isyan ocakları yakınlarına askeri yığınaklar yaparken, öte yandan da hükümet kurnazca Kürtlerin barıştan yararlanarak kaybetmiş olduklarına tekrar kavuşacaklarının belirsiz ümidini onlarda doğurmak istiyorlardı. Ve diğer taraftan da Dersim, Diyarbakir ve güney bölgelerini rahat bırakarak bu bölgelerdeki Kürtlerin kendilerini affa uğramış olduğuna inandırtmak istiyorlardı. Böylece bu Kürtler, daha doğudaki isyan bölgeleriyle zaten bağları olmadıklarından bu psikolojik yapı içinde Sasun, Muş ve Ararat Kürt mücahitlerine yönelmiş olan Türk hükümetinin tedbirlerini engellemeyi hiç düşünmüyorlardı. Böylelikle Türk ordu birlikleri sürekli insafsız bir kırım siyaseti izleyerek, dizginsiz hareketlerine devam edebiliyordu.

Muş ovasının Çukur bölgesindeki Musa Bey aşiretinden olan Şeyh Rıza yakalanarak Türk subayları tarafından tandır içinde diri diri yakıldı. Oradaki Kürtler kuvvetlerini toparlayıp çeşitli çarpışmalardan sonra bir Türk birliğini kuşatarak 200 Türk askerini öldürdüler ve esir almış oldukları çok sayıdaki subayları diri diri büyük bakır kazanlarda haşladılar. Bu türlü birbirini yok etme savaşları her yerde günlük olaylar olarak sürekli bir şekilde devam etmekteydi.

Sasun'a karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri amaçlarında muvafak olamadılar. Sasun aşiretlerinin büyük çoğunluğu Türk ordusuna karşı düşmanca bir tavır içindeydiler. Ali Yunus hemfikirleriyle birlikte isyan edip, Türk ordu birliklerini ağır kayıplara uğratıp aynı zamanda Sasun bölgesindeki bütün devrimci güçleri yavaş yavaş etrafında toplayarak çok kuvvetli bir hale geliyordu. Tabii Türkler o andan itibaren bu bölgeyi rahat bırakmadıysa da, oraya büyük birlikler yığmadılar çünkü, Sasun'un Toroslardan tecrit edilmiş bir durumda olduğunu ve kendisine en yakın

çevreler hariç etkisini büyük Kürt bölgeleri arasına yayamayacağını biliyorlardı. Bundan başka da Sasun yabancı devletlerin etki alanından da uzaktaydı. (Şüphesiz Türklerin kanaatine göre buradaki hareketin arkasında da yabancı devletler bulunmaktaydı.)

Ararat Türkler için en tehlikeli yer olarak kalıyor ve yabancı müdahaleler merkezi olarak kabul ediliyordu. Orası yalnız savaşan bir güç olmakla kalmayıp, aynı zamanda etkisini ta Van, Bulanık, Malazgirt, Zilan, Eleşgirt ve Hınıs'a kadar yayabilecek nitelikteydi. Türk hükümeti esas güçlerini Erzurum'dan Alaşgert'in Kara Kilisesine, Kars'tan ise Kulp ve Iğdır'a topladılar.

1927 yılı Sonbaharının sonlarına doğru 10.000 kişilik bir Türk ordusu Iğdır ve Beyazıt istikametlerinden aynı zamanda Ararat'a karşı taarruza geçti. Bu suretle maalesef Eleşgirt, Zilan, Abağa ve Kulp Kürtlerinin yardımlarından yoksun olarak ilk Ararat isyanı patlamış oldu. Hernekadar hareketlere katılmamış olan Türk birliklerinin yekünü daha sonraki dönemde (1903) ki kadar büyük sayıda değildiyse de sadece Ararat bölgesi isyancılarına karşı sürülen bu miktarın ne denli büyük olduğu açıktır.

Birinci Ararat isyanı ve o sırada meydana gelen çarpışmalar çok ateşliydi ve insan kaybı bakımından (Özellikle Türkler için) korkunçtu. Bir ay devam eden bu çarpışmalar Türkiye ve yabancı basında büyük yankılar uyandırmadı. Dolayısıyla geniş bir kamuoyunda Ararat'ın cesurane direnişinin önemi yeteri kadar bilinemedi.

Türkler 2000 kadar ölü verdikten başka Kürtlere 400 esir asker, bundan başka 12 top, 36 makinalı tüfek, çok sayıda taşıt hayvanları, vasıtalar ve büyük miktarda teçhizat bıraktılar. Ararat dağının kayalıklarında kötü bir yenilgiye uğrayan Türk birlikleri, isyan etmiş olan Ararat'ın gücünü kavrayarak artık kalan kuvvetleriyle bu Kürt isyan ocağına yaklaşmaya cesaret edemediler.

Ararat olayları dış ülkelerde pek yankı uyandırmadı ise de, Şeyh Said'in yenilgisinden sonra ezilmiş olan ve 1927 yılı başlarındaki Türk affından ve vaadlerinden kararsız bir durumda bulunan Kürt halkı üzerinde etkisi çok büyük oldu. Kahramanca direniş ve Türk birliklerine indirilen ağır darbeler, Kürtler arasında genel morali yükseltti. Halk kendi kendine güvenini tekrar elde etti.

Ararat liderleri 1926 dan 1927 ye kadar bir çok ön hazırlık yapıp, büyük zorluklar pahasına da olsa yenilmiş Kürt Ulusunun devrimci moralini tekrar güçlendirmişti. 1927 yılının muzaffer isyanından sonra ise Ararat liderleri derhal geniş çapta bir örgütlenme çalışmalarına başlayarak, önce Ararat tepeleri üzerinde bir Kürt Milli Toplantısı hazırladılar (daha önce de kısmi toplantılar yapılmıştı). Büyük toplantı Kürdistan'ın bağımsızlık amacını temel prensip olarak kabul edip kendi örgütüne bu bağımsızlık savaşını yürütme görevini verdi ve Ermeni-Kürt işbirliği prensibinin önemini belirtti.

Toplantı Ararat'ın daimi bir Ulusal toplantısı, yani bir nevi parlamentosu halini aldı ve ulusal bir hükümet seçti. Bu hükümetin görevi iç ve dış sorunları çözmek idiyse de, gerçek görevi bağımsızlık savaşına hız vererek ona yön vermektir.

Bu ulusal toplantıda İbrahim Huske Telli ve İhsan Nuri iki önemli lider olarak seçildiler. İbrahim Huske Telli Ararat hareketinin siyasi idaresinin liderliğine, İhsan Nuri ise askeri genel kumandanlığına atandılar.

Bu olaylardan birkaç ay sonradır ki, yabancı bir ülkede Birinci Kürt Kurultayı toplanmış ve bu kurultay "Hoybun" u doğurmuştu. Buna Ararat'ta katılarak İhsan Nuri tüm Kürdistan'ın devrimci ordusunun kumandanı oldu.

Türk hükümeti Kürtlerin bu ön çalışmalarını, sürekli örgütsel gayretlerini ve savaştaki dinamizimlerini engellemek ve zayıflatmak için bir taraftan Kürt ulusuna karşı çarpışmaları sürdürürken, öte yandan da aflar çıkarma siyesetine devam ediyordu.

Türk hükümeti 1927 yılının Sonbaharında artık kesin olarak anladı ki, Kürt Ulusu hem içte ve hem de dışta örgütlenmeye, ulusal bilinçlenmeye, güçlerini toparlayabilmeye başlamıştır ve Türkiye'ye karşı hiçbir şekilde taviz vermeyecek bir azimle savaşacaktır. İşte bu nedenlerden dolayı Türk hükümeti sabırlı bir hazırlığa girişti. İbrahim Tali'yi bütün doğu illeri üstüne genel müfettiş tayin edip, ikinci bir af kanunu ilan etti. Bu özellikle Ararat ve ona yakın bölgelerdeki liderleri aldatma amacını güdüyordu, fakat bölgede örfi idare berdevamdı.

Her iki tarafta hummalı şekilde hazırlık içindeydiler ve böylece 1928-1929 yılları gizli hazırlıklar ve öte yandan da aldatılmak üzere çıkarılan aflarla dolu beklenti yılları oldu. Şimdi bu olaylara değinelim.

IV

Türk afları önceden de söylediğimiz gibi, Kürt aşiretlerini yanıltma amacını güden hilekar çarelerden biriydi. Asırlık tecrübelerle rağmen, bazı Kürt aşiretleri bu hilelere yine de aldandılar. Fakat çoğunluğu, maziye bakarak bu aflara kanmadılar. Geçmiş tarihi gerçekler Kürt Ulusuna şunu söyletiyordu, "Bexte Rome Tune.!

Türk idarecileri de sabırsız davranışları ile attıkları her adımla bu güvensizliği arttırıyorlardı. Çünkü, aldanıp Türk ağına düşenler derhal silahları ellerinden alınıp tevkif ediliyorlardı. Birçok Kürtler de Türk yalancılığına karşı hileli davranıyor, bunlar sadakat yeminiyle af şartlarını kabul ettikten sonra ve bazı durumlarda da Kürt isyancılarına karşı kullanmak üzere Türklerden silah alarak, kendi bölgelerinde mevzileniyorlar ve Kürt isyancılarıyla irtibat kuruyorlardı.

Bilindiği gibi Türkler aflara paralel olarak bir mecburi iskan, yani sürgün kanunu çıkardılar. Buna göre 1927 yılının Kışında 1400 tanınmış Kürt aile

Kürdistan'dan Türkiye'nin batısına sürüldüler.

Tümüyle Ermeni sürgününü hatırlatan bu kanun 12 maddeden ibaret olup bunlardan önemli olan beşini buraya aktarıyoruz.

"Madde 1- İdari, askeri ve içtimal sebeplerden, hükümet şarktaki Örfi İdare bölgesinden ve Beyazıt vilayetinden 1400 kadar fert ve ailelerini ve keza 80 adet isyankar aileyi ve bu bölgeler içinde ağır cezalara hükümlüleri batı illerine nakletmeye müsaade etmiştir.

Madde 2- Nakil fiiliyatı 1927 yılının Ağustos ayında nihayet bulur. Hasatları olanlar Kasım ayının nihayetine kadar aileleriyle birlikte yerlerinde kalabilirler.

.....

Madde 5- Nakledilmiş olan fert ve aileleri, batı illerinde belirtilmiş olan bölgelerde yaşamaya mecburlardır. Onlar daha önceki ikamet bölgelerine dönemezler. Karşı çıkanlar cezalandırılacaklardır.

.....

Madde 8-Naklonulacaklar sahibi oldukları arazilerden ve üstünde inşa edilmiş binalardan başka diğer gayri menkullerine de sahip kalırlar. O şartla ki, iki sene içinde bu malları tanzim edip, satsınlar. Tanzim edemedikleri takdirde hükümet malları açık arttırmayla satıp parasını mal sahibine iade edecektir.

Madde 9- Naklonulacakların geriye terk etmiş oldukları araziler ve üstünde inşa edilmiş binalar devlet hazinesinin malıdır.

....."

Elbette ki bu kanun hukuki yönden bir gözdağı vermek için çıkarılmıştır. Çünkü, gerçekte yalnız ilk maddesi, yani 1400 ailenin sürgünü ve ölümü uygulandı, diğer maddeler ise lafta kaldı. (5)

Affin yeterli derecede yayılamadığını, iç ve dıştaki Kürt liderlerinin çoğunluğunun hazırlanmış olan bu tuzağa düşmediklerini gören Kemalistler af maddelerini uzatmak amacıyla ikinci kez af ilan ettiler.

Ararat örgütü içeriden, Hoybun ise dışarıdan Türk aflarına karşı geniş bir kampanya açarak, Kürt Ulusunu Türk hilekarlıkları hakkında uarmaya çalıştılar. Bu amaçla Hoybun çok sayıda çağrılar, broşürler yayınlayarak, bütün Kürtler içinde dağıtıp, Türk hilekarlıklarının maskesini düşürdü.

Çağrılarının önemli bölümlerini aynen aktarıyorum; çünkü bunlar Kürt Ulusal örgütünün, Türk tehlikesini tam olarak kavrayabilmiş olduğunu ve Kürt Ulusunu uyanık ve hazır olarak beklemeye sebep olduğunu gösterir.

Hoybun Merkez Komitesi, ilk önce 23 sayfalık bir kitap yayınladı. Kitap Hoybun'un resmi damgasını taşımakta ve bu kitabın ikinci baskı olduğu

anlaşılmaktadır, fakat baskı tarihi yoktur. Bu çağrısı 1928 Mart ayında yayınlanmış olduğu muhtemeldir. Yazının başlığı şöyledir.

"Kürt Ulusuna, Ey Kürtler, Türkiye'nin aklarına İnanmayın!, Bexte Rome Tunel, Atalarımızın bu sözünü unutmayın. Türklerin affına inanarak onlara teslim olanlar şüphesiz yok edileceklerdir."

Türkiye'deki Kürt çevrelerinde de yayılmış olan bu çağrı kitapçığından bazı bölümleri aktaralım.

"Ey Kürtler! Bıllıyorsunuzki Türk hükümeti Kürtler için son günlerde sözüm ona bir af çıkarmıştır. Bu affı çıkarmakta Türk hükümetinin amacı, Türkiye sınırları dışında yaşayan Kürt milliyetçileriyle, halen dağlarda isyan halinde olan İçerdeki Kürtleri hile ile ele geçirmektir. 'Hoybun' Kürt örgütü bu kritik dönemde Kürt Ulusuna bu konuda uyarıda bulunmayı kutsal bir görev sayar.

Herşeyden önce şunu söyleyelim ki, Türklerin ilan ettikleri bu af, kesinlikle samimi ve gerçek bir af değildir. Türkler kendi kontrolleri dışında bulunmakta olan Kürtleri ülkeye getirerek tevkif etmek İsytiyorlar. Çünkü;

1- Türk hükümetinin İçeride isyan halinde olan Kürtlere kuvvet yoluyla boyun eğdirme ümidi yoktur. Ülkenin dışında olan Kürtlerin İse Türk hükümetinin sözüne güveni hiç yoktur. Geçen üç yıllık devre içinde Türk hükümetinin güttüğü siyaset hernekadar Kürt halkına çok pahalıya mal olduysada, bu siyaset aynı zamanda Türk devleti için İse daha da büyük zararlara ve zorluklara mal olmuştur. Bunun için Türk hükümeti, Kürt İsyancıları ve sınır dışındaki milliyetçi Kürtler sorununu kolay bir yolla çözümlemeyi planlamaktadır. Bu çözüm yolu İse aftır. Şurası şüphesizdir ki, şayet bazı Kürtler bu affa İnanıp teslim olurlarsa, mutlaka yok edilecekleridir.

2- Türkiye'de barış kanun ve düzen mevcut değildir. Avrupa ve Amerika Türkiye'ye güvenmemekte, bu ülkelerin günlük basınları devamlı olarak Türkiye içindeki kargaşalıklar hakkında ve Mustafa Kemal İdaresinden hoşnut olmayan Kürtlerin İsyan halinde oluşlarını ve bu hareketlerinde haklı olduklarını belirtmektedirler. Türkler, dünyaya Türkiye'nin barış içinde olduğunu göstermek ve Batı'nın güvenliğini kazanmak, onlardan ekonomik yardım koparabilmek

umuduyla bu affı gerekli bulmaktadır. Kısacası bu af sadece Türklerin çıkarları gözönüne alınarak planlanmış ve Kürtleri yeni bir tuzağa düşürme amacını gütmektedir.

3- Ulusumuzun üç yıl devam ettirdiği isyan ve gösterdiği kahramanlıkları sayesinde, bugün dünyanın her tarafında Kürtlerden bahsedilmekte, Türklerin canavarlıkları anlatılmakta ve bir Kürt halkının varlığı kabul edilmekte ve bu halkın özgürlüğünü amaçladığı kavranılmaktadır. Türkler bu sahte af ile bir Kürt sorununun olmadığını dünyaya inandırmak istemektedirler. Ve eğer dışarıda bulunan Kürtleri de geri getirtebilirlerse, onları da yok edip artık dünya kamuoyuna bir Kürdistan'ın var olmadığına inandıracaklardır.

4- Türkler, yabancı devletler tarafından gelebilecek hücumlardan korkmakta ve herhangi bir savaş olduğunda, Kürtlerin bu fırsatı kullanarak kendi bağımsızlıklarını ilan etmelerinden endişelenmekte ve bunun için de şimdiden Kürt gücünü boğmak istemektedir.

5- 'Hoybun' örgütü Türk hükümeti için büyük bir endişe teşkil etmektedir. Türk hükümetleri bundan önce de suikastler ve hileler yoluyla Kürt örgütlerini dağıtmışlardır. İşte şimdi de 'Hoybun'u dağıtmak istiyorlar. Halbuki bütün Kürt halkı 'Hoybun'la birliktedir ve bütün uluslar kendi bağrından doğan öz örgütleri yoluyla nasıl bağımsızlıklarına kavuştularsa, Kürt Ulusu da kendi öz örgütü olan 'Hoybun' öncülüğünde bağımsızlığına kavuşma isteğindedir. Bu nedendir ki, Türk idaresinin en büyük arzusu 'Hoybun' u dağıtmaktır.

Af çıkarılmasının gerçek nedeni işte budur. Fakat gerçek Kürt 'Hoybun'a sadık kalacak ve Türk idarecilerinin riyakarlıklarına inanmayacaktır.

Affin katliamı hedef tutan amacını açıklamak için, korkunç bir gerçeği anlatalım. Biliyorsunuz ki, geçen kış çok sayıda Kürt sürgün edildiler ve onların büyük bir kısmı yolda kırıldılar. Şimdi yine kara kış ortasında-sözüm ona affı uygulamak amacıyla- bu zavallıları eski yerlerine götürmek için yola çıkarılmışlardır. Oysa onlar, Türk idarecilerinin çıkardığı sahte af nedeniyle

yol boyunca kırılıp çoğunluğu yok olacaktır.

6- Türk hükümeti için herşeyden önce lider durumundaki kişiler önemlidir. Bundan dolayı bu kişileri aldatarak Kürt Ulusunun 'başını kesmek' istemektedir.

7- Harput, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Siverek ve Genç'ten sürgün edilmiş olan yüzbinlerce Kürtten, bugün ancak bir kaç yüz kişi hayatta kalabilmiştir.

Bütün bunlardan görülüyor ki, Türk hükümeti, Türk Ulusuna af bağışlamamakta, tam aksine o, af yoluyla diğer Kürtlere yapıldığı gibi isyan eden Kürtleri öldürmek ve dış ülkelere kaçmış olanlarla, lider durumunda olanları ele geçirmek istemektedir. Türk'ün affına inanılmamalıdır.

Türk hükümeti bir taraftan af çıkarıp, diğer taraftan da Kürt halkını yok etmeye devam ederken, şimdi de sözüm ona doğu vilayetlerini düzene sokmak için İbrahim Tali isminde bir genel müfettiş göndermektedir. Halbuki genel müfettiş, katliamları daha hızla ve daha sessizce devam ettirmek için bütün Kürdistan'da örfi idare ilan etmiştir."

Çağrı kitapçık yukarıdaki geniş bilgiler ve uyarılardan sonra şu tavsiyelerle biter.

"Kürtler! Türklerin affına inanmayınız!

Genel Müfettiş teşkilatına inanmayınız!

Türklerin insafına sığınmayınız!

Herhangi bir Türk hükümetinin Kürt haklarını tekrar vereceğine inanmayınız!

Birbirinizle birlik ve anlayış içinde olunuz!

Ümidinizi kaybetmeyiniz! Kürdistan bağımsızlığına kavuşacak ve Kürt Ulusu bahtlıyar olacaktır!

Atalarımızın şu sözünü unutmayınız!

Bexte Rome Tuneye.!"

Bu çağrışı diğer çağrılar takip etti. Hepsinin de amacı Kürt Ulusunun uyanık tutmak, onların Türk hükümetine olan güvensizliğini derinleştirmek ve Türk idaresinden hoşnut olmayan bütün unsurları Kürt bağımsızlık hareketine bağlamaktır.

"Hoybun" meydana gelen olayları günü gününe izliyor, öz vatandan tam doğru bilgiler ediniyor ve herdefasında aldananların hain olduklarını ispatlayan yeni bir çağrışı tam zamanında yayınlıyordu. Çünkü, affa inanıp teslim olan Kürtler hapsedilerek beklemedikleri bir sürprizle karşılaşılıyorlardı.

Hoybun, bu tür belgeleri kullanarak aşağıdaki çağrışı halka dağıttı.

"Türk hükümeti geçenlerde sahte bir af ilan ederek, Kürtlerden bir kısmının içeriye girmesine müsaade etmişti. Bu gelenlerin yok edilmesi zaten önceden karar altına alındığından birer bahane ile onların bir kısmı hapse atıldılar ve diğerleri öldürüldüler. 1400 kişi aniden hapsedildi ve sürgün edildiler. Bunlardan da anlaşıldığı gibi o af bir tuzaktı. Fakat Hoybun zamanında Kürtleri uyararak, Kürtlerin çoğunluğunu bu tuzaktan kurtarabildi. Türkler şu anda yeni bir tuzak kurmaktadır ve bunun için yeni bir af kanunu çıkardılar.

Bu nedenlerden dolayı Hoybun, Kürt kardeşlerimizi Türk vaatlerine inanmamaya çağırır. Türkler hangi türde kanun çıkarırlarsa çıkarsınlar ve ne yaparlarsa yapsınlar, bunu yapmada tek amaçları Kürt Ulusunu yok etmektir. Bütün kardeşlerimiz bu gerçekten emin olmalıdırlar." (Hoybun bildirisi 9 Nisan 1928, nr. 10)

Hoybun, düşmanlar tarafından Kürt örgütlerine karşı yapılmış olan çeşitli kötölemelerden başka, Hoybun'un yabancı devletler elinde bir alet olduğu yalanlarını da dikkate alarak halk içinde dağıtılması için içteki ve dıştaki şubelerine şu çağrışı yolladı.

"Vatanın içinde alınan haberlere göre şu anda "Türk" lere karşı savaşmakta olan fedkar kahramanların, Hoybun'luların izledikleri siyasetin açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç vardır. Hoybun, hiçbir devletin siyasi aleti değildir ve olamaz. Hoybun'un tek bir amacı vardır ki o da Kürt Ulusunu Türk boyunduruğundan kurtarmak ve Kürdistan'ı gerçek sahipleri elinde mutlu ve bağımsız bir ülke haline getirmektir. Hoybun işte bu temel amacı için yalnız ve yalnız kendi güçleriyle hareket eder."(Hoybun bildirisi, 9 Nisan 1928, nr. 12)

Vatandan gelen haberler gösteriyordu ki "Hoybun" un kuşkuları gerçekte ve Türkler Kürt Ulusunu eritmek ve bütün liderlerini boğmak için her türlü çereye başvuruyorlardı. Hoybun 1928 yılının Mayısında tehlike çanlarını duyurmak için aşağıdaki çağrışı halka dağıttı.

"Kürt Ulusu yeni ve korkunç bir tehlike karşısında bulunmaktadır. Türk'e özgü öldürme ve yok etme siyaseti devam ediyor. Doğu vilayetlerinde barışı sağlamak istediklerini ilan etmeleri yalandır. Türkler Kürtlerin başına yeni bir bela hazırlıyorlar. Muhtelif şubelerimizden alınan haberlere göre Türklerin Van,

Bitlis, Erzurum, Diyarbakir, Muş, Mardin, ve Urfa'ya askerî birlikler topladıkları anlaşılıyor. Türkler bir taraftan Suriye, Irak ve İran'a iltica etmiş olan Kürtleri kendi eski yerlerine dönmeye ikna etmeye çalışırken öte yandan vatanın bağrında, onların şerefini ve mallarını koruyanları ezmektedirler.

Kürtler, Kardeşler! Hayatınızı tehdit eden yeni bir tehlike karşısında bulunuyorsunuz. Yakılmış yüzlerce köyü, öldürülmüş binlerce Kürdü, kızlarınızın ve kadınlarınızın sefaletini gözlerinizin önüne getirerek, birbirinizi seviniz ve silahlarınızı koruyunuz. Aranızdaki düşmanlıkları unutarak size karşı tatbik edilen yeni zulümlere direniş gösteriniz. Türklerin amacı Kürdü Kürde öldürtmek ve bu suretle Kürt kavmini yok etmektir. Tekrarlıyoruz. silahlarınızı ve dostluğunuzu muhafaza ediniz.

Kürtler, Kardeşler! Türkler her dakika bir Kürdü öldürüyor ve hiç bir zaman size merhamet göstermiyorlar. Kürtlere özgü cüretkarlıkla ve sabırla düşmana karşı öc alma hislerinizi korumakta inad ediniz. Ancak bu tür kahramanca bir tutumla, Kürt Ulusunun kurtuluş günleri yakınlaşır.

Bexte Rome Tuneye.!" (Hoybun bildirisi, nr. 18)

Kürt genel hareketini belirleyen bu belgelerden, hem Kürtlerin, hemde Türklerin tutumu açık olarak görülmektedir. Bütün bunlardan başka özellikle ilginç olan şey Türk hükümeti ile Ararat isyancıları arasında yapılan yazışmalardır. Bu yazışma belgeleri Türk sahtekarlıklarını ve Türklerin Ararat konusundaki büyük endişelerini açık bir şekilde göstermektedir. Aynı zamanda Ararat liderlerinden bazılarının verdikleri cevapları, bu liderlerin devrimci tutumunu şereflendirmekle kalmayıp, aflatın hilekarlığını ve sürgünlerin faciasını da geniş bir şekilde ortaya döker.

Bu yazışmalardan başka Türkler hem delegasyonlar ve hem de doğu vilayetleri genel müfettişi İbrahim Bey vasıtası ile Ararat devrimcilerinin aralarını açmayı ve onlardan bazılarını rüşvetle tuzağa düşürmeyi denediler.

1928 yılı Mayıs ayı ortalarında 12 Türk milletvekilinden oluşmuş bir delegasyon, yanlarında Karakilise valisi, 29. Tümen kumandanı, aynı ilin Jandarma kumandanı, Diyadin ve Beyazıt kaymakamları olduğu halde Şeyhli Köprü mevkiine gelerek, Kürt güçleri kumandanı ile görüşmeyi teklif etiler. İhsan Nuri 60 atlı ile birlikte bu görüşmeye gitti. Şeyhli Köprüsü, Ararat isyancılarıyla Türklerin kontrol sınırındaydı.

Delegasyon Türk hükümeti adına, şayet Kürtler mücadeleden

vazgeçerlerse genel af çıkartılacağını ve İhsan Nuri Paşa'ya Türkiye'de yada yabancı bir ülkede yüksek bir görev verileceğini teklif ettiler.

İhsan Nuri Paşa, Türklerin bu teklifini küçümseyerek red ettikten sonra Kürtler için kabul edilebilecek yegane şartın, Kürdistan'ın Türk orduları tarafından boşaltılması ve Türkiye tarafından Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınması şartı ile mücadeleden vazgeçeceklerini söyledi.

Türk delegasyonu beklemedikleri bu kararlı ve kesin tavır karşısında şaşırarak geri döndüler.

Bütün bu çabalardan sonra Kürtlere vereceği vaadlerden gözlerinin kamaşacağını umut eden genel müfettiş'te şansını dener.

Çıkarılan affın hilekarlığı üzerine, önceki tecrübelere dayanarak bir tepki yaratabilmek için Ararat Kürt Ulusal Toplantısı, bu aflara kanmamaları için yakın çevredeki bütün Kürt aşiretlerine mektuplar ve haberler gönderiyor ve çağrılardaki bu uyarımlar dışında şunu da belirtiyordu; "Aftan yararlanmak isteyenlerden, Kürt devrimci andını içmiş olanlar hain olarak kabul edileceklerdir."

Tipik bir örnek olarak Bekire Hacı'ye uygulanan cezalandırmayı analım. Bekire Hacı Ararat Ulusal Toplantısı azası, olup aftan faydalanmak isteyerek teslim olduğunda, Ararat devrimci merkezi, Bekire Hacı'yi cezalandırdı ve hiyanet edenlerin aynı şekilde cezalandırılacaklarını da ilan etti.

Beyazıt valisinin çabalarının boşa gitmesinden birkaç hafta sonra genel müfettiş İbrahim Tali Bey, kendisi ve Van valisi tarafından imzalanmış bir mektupla doğrudan doğruya İhsan Nuri Paşa'ya bir müracatta bulundu. Bu olayı belirten Hoybun'un faal üyelerinden olan Süreyya Bedir Han bir makalesinde (Kürtler Türklere karşı niçin savaşırlar?) şöyle yazar:

(Teessüf ederim ki ne bu mektubun, ne de İhsan Nuri Paşa'nın bu mektuba cevabının orjinalleri elimde değildir. Bu mektupta İbrahim Tali Bey, İhsan Nuri Paşa'ya "kolordu genel kumandanlığı rütbesini, büyük miktarda para ve kendisine istediği bir yerde elçilik görevini vaad ediyordu.")

İhsan Nuri Paşa ise O'na şu cevabı vermişti:

"Ben Hoybun'un askeri lideri ve Kürt silahlı kuvvetlerinin genel kumandanıyım. Ben bu görevde Hoybun'un emriyle bulunuyorum ve Hoybun'a mensup olmaktan şeref duyuyorum. Görevim Türkiye'nin, Kürdistan'ın bağımsızlığını tanınmasına ve O'nu ordularından boşaltmasına dek savaşı yürütmektir. Görevi, ancak Hoybun emrettiğinde terk ederim. Hoybun'a yapmak istediğiniz siyasi teklifleriniz varsa onları ben Hoybun'a takdim edebilirim. Muhtelif şahıslara para ve mevki vaadleri ile müracaatlarda bulunmak faydasızdır. Çünkü, çözümlenecek sorun

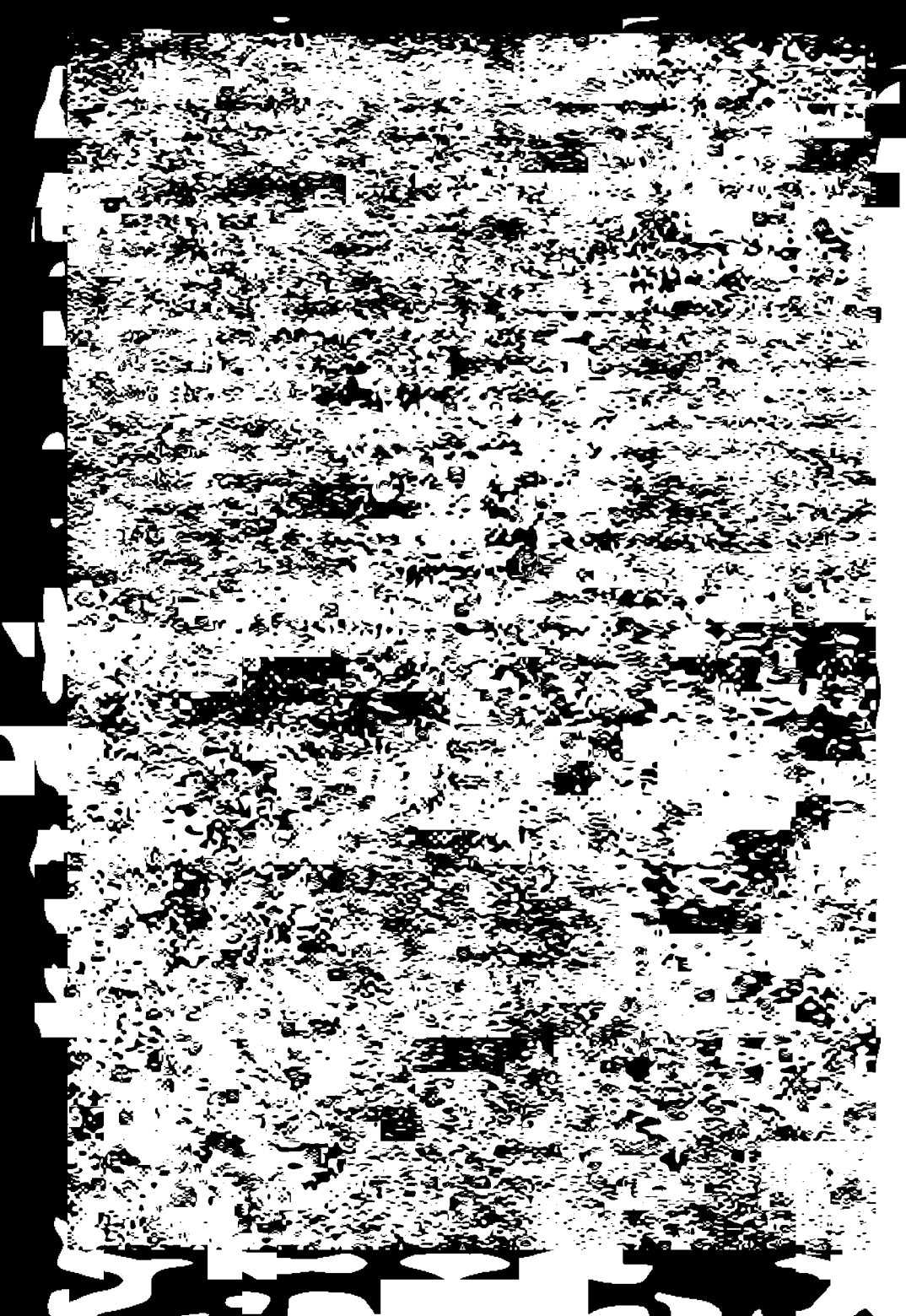
şahsi bir sorun olmayıp, ulusal bir sorundur ki bu da ancak o Ulusun bağımsızlık haklarının tanınmasıyla çözümlenebilir."

Bu kesin ve bilinçli cevaplar karşısında umutsuz kalan Türkler, Ararat isyancılarına yöneltilen müracaatlarına artık son verdiler. Fakat bazı saf kişileri kendi tuzaklarına düşürmek için aynı siyaseti diğer bölgelerdeki liderlere uygulamaya devam ettiler.

1928 yılı Sonbaharında Şeyh Ali Rıza (Şeyh Said'in oğlu) Irak'tan Türkiye'ye geçti. Birkaç ay sonra O'nun tevkif haberi işitildi. İşte o andan itibaren affa inananlar artık kaybolmuştur. O'nun küçük kardeşi Selahattin ise daha sonraları Erzurum'a geçti ve orada tevkif edildi ve şimdiye dek (1932) mahkemesi sürmektedir.

Fakat Hoybun'un tavsiyelerinin Kürtler üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. Kürt liderlerinin çoğu Türk tuzağınadüşmemek için dikkatli davrandılar. Sürgün bölgelerinde olanlardan birçoğu, oralardan kaçıp dağlara sığındılar ve hatta bazıları da, örneğin Kır Hüseyin Paşa oğulları ile birlikte ve ünlü Musa bey Suriye'ye kaçtılar. 1929 dan itibaren Türk askeri idaresinin, askeri zincirini git gide daraltarak, Kürt Ulusuna nihai bir darbe indirmeye hazırlandığını gören Kürtler, büyük savaşa hazırlanmaya başladılar.

* * *

1930 Ararat İsyanı

Kürt Bağımsızlık hareketi ve Ermeni-Kürt ilişkileri tarihinin en önemli sayfası 1930 yılı Haziranının başında patlak veren son Büyük Ararat İsyanıdır.

Dört yıllık Kürt bağımsızlık hareketini inceleyip, olayları tartar ve bir eleştiri ile onun değerini ölçersek, görürüz ki "Ararat" isyanının bütün Kürdistan'ı kapsamamış ve büyük Kürt kitlelerini kendisiyle sürüklememiş olmasına rağmen, açık siyasi kavramı, düzenli örgütü, askeri disiplini ve direnişi ve de bilinçli Ermeni-Kürt dostluğu ile birinci derecede öneme sahip bir Kürt hareketidir. Bu savaş Kürt bağımsızlık hareketlerinin en büyük safhalarından biri veyahutta en önemlisi kabul edilebilir ve ilerideki Ermeni-Kürt siyasi hayatına çok büyük etkide bulunmuştur.

Burada özet olarak son olayları açığa çıkararak, onların önemini belirtelim.

Görmüş olduğumuz gibi 1928-1929 yıllarında Kürtler, Türk hükümetinin parçalayıcı hareketlerine karşı direnmek, kendisini müdafaa etme savaşlarını vermek ve daha tehlikeli hücumlara karşı koyabilmek için örgütlenmeye ve savaşmaya hazırlanmıştı.

Ararat Kürt Örgütü bu yönde diğerlerine nazaran en çok başarı göstereniydi. 1927 yılındaki birinci Muzaffer Ararat isyanından sonra, Ararat daha cesaretli ve atılgan bir şekilde etkisini yakın bölgeler üstünde git gide güçlendiriyordu.

Ararat hareketinin üç büyük lideri vardı. İbrahim Huske Telli Paşa, İhsan Nuri Paşa ve Zilan Bey (takma ismi). Bunların her üçü de geniş siyasi görüşlere sahip olup, Kürdistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığı amacındaydılar. Aynı zamanda askerlik yönünden büyük teorik ve pratik tecrübelerine sahip olup, Ermeni-Kürt dostluğuna ve işbirliğine sıcak bir

içtenlikle taraftardılar. Bu güçlü yetekeneklere sahip üç liderin çevresinde isyancı aşiretler ve bütün devrimci Kürt unsurları toplanmışlardı. Bu yukarıdaki üç liderden başka şu liderleri de anabiliriz. Ferzendi Bey, Adevi Aziz, Taceddin, Kamil Malhor, Yusuf Redkini, Mustafa Kelo, takma isimli Weli olan Diwane Hase Sorî ve başkaları

Ararat isyanından önce maalesef Zilan Bey (1) bir bolşevik tuzağına kurban gitti, hapsedildi ve sonunda ne olduğu bugüne kadar bilinmemektedir. Fakat başka güçler O'nun yerini almak için Ararat'a gitmişlerdi.

Ararat örgütü 1928 de ve özellikle 1929 da Kürt Ulusal Örgütü'nün şubelerini vatanın değişik yerlerine yaymak ve aynı zamanda Türk-Tatar göçmen unsurlarını bertaraf etmek ve bu suretle kendi idari mekanizmasını ateşlendirmek için hummalı bir faaliyette bulunmuştu.

15-20 kişiden meydana gelen birçok küçük guruplar atılğan liderler önderliğinde Zilan, Van, Bulanık, Malazgirt, Muş, Kağızvan, Hınus, Kulp ve Kars'a hücumlarda bulundular.

Bu guruplar "Taşnak fedai gurupları" na benzemekte, ajitasyon, örgütlenme, hainleri cezalandırma, sivil idare ve askeri merkezlere hücum etme, yol kesme, silah ve cephane depoları kurma, devrimci harekette gelecekte kullanılması için göçmen unsurların yaşadığı bölgelerden zorla erzak temin etme ve düşman unsurlarının Kürdistan'da kökleşmesini önlemek için kovalama hareketleri gibi işler yaparlardı.

Türkler daha 1927 de doğu illerine 100.000 Türk göçmenini yerleştirmeye karar vermişler ve bu yönde masraf için devlet bütçesinden bir milyon lira ayrılmasını onaylamışlardı. Hükümet Kuzey Kafkasya'dan 50.000, Suriye'den 15.000, Kıbrıs'tan 5000 ve diğer çeşitli yerlerden 30.000 Türk getirmeyi planlamıştı. İşte Ararat İsyanı sayesinde bu Türk planı gerçekleşemedi. Bu kadar sayıdaki "Türkler" Türkiye Ermenistanı'nda yerleşemedikleri gibi, hatta Van, Beyazıt ve Iğdır bölgelerindeki mevcut Azerî ve Türklerin büyük bir kısmı da ya eridiler veyahutta oralarından uzaklaşmaya mecbur oldular.

Bu kayıplardan başka Türkler ve Sovyetler de kendi siyasi ve diplomatik oyunlarında da bir yeniliğe uğradılar. Daha 1925 ten önce ve özellikle o yıldan sonra Mustafa Kemal ve Bolşevik idareleri bazen birlikte, bazen de ayrı ayrı olarak Ararat bölgesindeki ve İran sınır boyundaki Kürt aşiretlerini gizliden gizliye kendi nüfuzları altına almak için çabalarda bulunmuşlardı ve Kürtler eğer isyan hareketini İran'a karşı yöneltecek olurlarsa onlara para ve silah yardımıyla bulunacaklarını vaatmişlerdi.

Geçmişte sık sık İran'a yönelik Kürt çarpışmaları olmuştu. Eğer bu olaylar derinliğine incelenirse Rus ve Osmanlı etkisinin rolleri anlaşılır. Fakat Kürt Ulusal Örgütü'nün gelişmesi ile devrimci Kürt güçleri darbelerini Türkiye'ye yöneltmişlerdi ve öncelikle Türkiye Kürdistanı'nın bağımsızlığını öngörüyorlardı.

Böylelikle Moskova ve Ankara 1927-30 döneminde bütün manevralarında başarısızlığa uğradılar. Bu sayede öncelikle Kürt güçleri birbirlerinden ayrılıp birkaç cephede kendi güçlerini bölmediler ve aynı zamanda da kısmen İran'ın tarafsızlığını da temin edebildiler.

Bütün bu olaylar aslında esas sorun olan İran ve Türk asırlık mücadelelerinin yeniden değişik bir şekilde ortaya çıkmasıydı.

Şu halde Türkiye gelişmekte olan Kürt hareketlerinden dolayı endişe içindeydi. Çünkü, bu hareketler yakın bir gelecekte Kürdistan ve Ermenistan'ın bir ucundan öteki ucuna genişleyebilirdi. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde Kafkas'ta zorluklar içindeydi. Burada toprakların kollektifleştirilmesinin uygulanması neticesinde isyanlar olmuş ve şimdi bu iki devletin sınırı üstünde (Sovyetler Birliği ve Türkiye) bağımsız bir Ararat yaratılıyordu, (ve burada herşeye rağmen Ermenilerle Kürtler birlikte gözüktüyor) ve bu her iki diktatör rejim için de bir tehlike olarak kabul ediliyordu.

Bundan başka Türkiye ve Sovyetler bilinçli veyahutta maksatlı olarak Ararat hareketinin arkasında yabancı devletlerin (daha doğrusu İngiltere'nin) parmağını görmek istiyorlardı. Bu (sözüm ona) tehlike aynı derecede hem Bolşeviklere ve hem de Kemalistlere yönelikti.

Ararat Kürt örgütü artık çok dikkate değer bir durum yaratmıştı ve Türkiye ile Sovyetler gizli bir anlaşma imzaladıktan sonra Türkiye uzun hazırlıklarından sonra Kürt Örgütünü kendi yuvasında boğmak için 1930 yılı başlarında sahneye çıkarıyorlardı.

Kürt ulusal Hareketi askerî yönden hazırlıklarını tamamlamış değildi. Bundan başka da bir kısım bölgeler (örneğin Dersim) henüz tam olarak Büyük Ulusal Savaşa katılmamıştı.

Ararat Ulusal Örgütü tehlikenin yakın olduğunu ve Türkler ise Kürdistan'ın diğer bölgeleri hazırlıklarını bitirmemişken, Kürt isyancı gücüne kesin darbeler indirmeye hazırlanmakta olduklarını biliyorlardı. Biz bu gerçeği Ararat tepeleri üzerinde yayınlanan Kürt Devrimci organı "Egri"nin (Ararat) 1930 Ocak başmakalesinden öğreniyoruz. Bu başmakale Cemşid (İhsan Nuri Paşa) tarafından yazılmış olup, durumun ne denli zor olduğunu bize anlatır. Türk ordusunun çok yakın bir zamanda hücum edeceğinden şüphesi olmadığını belirttikten sonra Kürtleri atılgan ve cesurane olarak birlikte silaha sarılmaya davet eder.

Türkler 1930 Haziran ayı başlarında hücumu başladıklarında Ararat isyancıları artık hazırды ve sürprizle karşılaşmadılar, fakat maalesef diğer bölgeler böyle bir hücumu henüz hazır değillerdi.

Böylelikle Büyük Ararat İsyanı patladı. Bu gerçekte (Erzurum'dan başka) Ermenistan ve Kürdistan'ın bütün bölgelerini kapsayan bir isyandı. Türkler Haziran ayı esnasında İğdır ve Beyazıt'e 10.000 kadar asker yığdılar ve böylelikle Ararat isyancılarına kesin bir darbe indirerek sorunu sessizce

kapatmak arzusundaydılar. Aynı esnada çok sayıda askeri birlikler de birkaç tehlikeli sayılan bölgelerde mevzilenmişlerdi.

Türkler ilk taarruzda kesin bir şekilde mağlup olup dağıldılar. Yüksek Askeri İdare birbirine girdi ve çok büyük bir savaş için yeniden hazırlıklara giriştiler. Hükümetin prestiji kırıldı. Türk basınında endişeler belirmeye başladı ve Türk ordusunun bu savaşı gizlilikten çıktı. Böylelikle bu durum yalnız Türk, Ermeni ve Kürtlerin dikkatini çekmekle kalmayıp, aynı zamanda uluslararası basında güncelliğiyle Orta Doğu'nun en önemli bir sorunu haline geldi. Fakat Ararat yalnız değildi. Yeni olaylar isyanı daha da geniş bir alana yaydı. Konya'daki sürgün bölgesinden daha önce, kardeşleri ve babası Kör Hüseyin Paşa ile beraber Suriye'ye kaçmış olan Kürt lideri zaten o esnada Abağa ile İran Azerbeycanı arasındaki bir yerde bulunuyordu. Bu olaydan önce zeki ve güçlü bir savaşçı olan İbrahim (takma ismi) ora halkını devrime sokma amacıyla Abağa ve Zilan bölgelerinde faaliyeteydi. İlk Ararat çarpışmaları döneminde Hüseyin Paşa'nın oğlu, İbrahim ve diğer bir kaç liderle birlikte harekete geçtiler, bu hareket bir sel gibi gittikçe büyüdü.

Abağa, Pergiri, Zilan ve Malazgirt'teki Kürt güçleri birlikte hareket ederek, yolları üzerinde bulunan idari ve askeri hatları işgal ettikten sonra, cüretkar bir hücumdan ve kanlı çarpışmalardan sonra önce Erciş (Arceş), az sonra da Zilan'ı aldılar, ve Van bölgesindeki Kürtlerin de hücumlarıyla Van şehrini de işgal ettiler, fakat şehri uzun zaman tutamadılar. O bölgedeki çarpışmalar Kotur'a kadar yayıldı. Hakkari'nin bir kısmı isyan bayrağını açıp, Türk askeri birliklerini kırarak Çulamerik'i zaptettiler.

Türkler temel güçlerini Erciş ve Zilan bölgelerinde topladılar. Savaşlar kızgın bir şekilde devam ediyordu. Burda Kürtler 7 Türk uçağını düşürdüler ve onlara binlerce kurban verdirttiler. İsyanlıların cephanesi ve teçhizatları eridiğinden mücahitler geri çekilerek yakınlarındaki dağlara ve Ararat'ın yüksek kısımlarına sığınmaya mecbur oldular. Türkler öclerini her zaman olduğu gibi bu sefer de yine silahsız sivil Kürt halkından aldılar. 5.000 kadar kadın, çocuk ve ihtiyarlı insafsızca katlettiler. 200 kadar köyü yakarak bütün halkı talan ettiler. Aynı gaddarlığı Van bölgesinde de devam ettirip, orada da yüzlerce Kürdü toplayıp Van gölüne döktüler. Fakat çarpışmalar bir yerde sönerken diğer bir yerde daha güçlü bir şekilde patlak vermekteydi.

Erimiş olan ordu birliklerini takviye için Türk hükümeti kısmi seferberlik ilan etti. 15 Temmuzda Avrupa basını Ararat ve çevresindeki bölgelere karşı 60.000 kişilik bir Türk ordusunun gönderildiğini ve savaşlara 100 Türk uçağının katılmış olduğu haberini artık veriyorlardı. Türk-Kürt çarpışmaları büyük bir savaş niteliğini kazandı ve dünya kamuoyu bu savaşı çok önemli bir siyasi olay olarak nitelendiriyordu.

Hernekadar epey büyük miktardaki Türk birlikleri Van, Hakkari, Muş,

Hinus ve İran sınırı boyundaki isyancı aşiretlerle meşgul idiyse, savaşın esas cephesini Ararat teşkil ediyordu. Ararat'tan Van Gölü'nün güneyine kadar olan yerlerde savaşlara katılan Kürt Ulusal kuvvetlerindeki mücahitlerin toplam sayısı en fazla 10.000 idi. Halbuki bu güçlere karşı Türk ordusunun toplamı 60.000 i buluyordu. (Bazı Avrupa ve Amerika'nın önemli gazetelerinde hatta bu rakam 100.000 olarak verilmekteydi.)

Türkler Temmuz ayı esnasında Iğdır, Beyazit ve İran sınırı istikametlerinden Ararat'ı muhasar etmeye çalışarak, Ararat'taki merkeze karşı ikinci kez büyük bir taarruza geçtiler.

Talih bu kez de Türklere gülmedi ve Türkler yine büyük kayıplar vererek yenildiler. Bundan sonra savaş cephesi sabitleşti ve bu savaş sürekli bir şekil aldı. Ararat'taki Kürt güçleri sık sık mevzilerinden çıkarak, Türk ordusunun şu veya bu kanadına taarruz edip onları paniğe düşürüyorlardı.

Özellikle Taşburun çarpışmaları meşhurdur. Kürtler zaman zaman Iğdır'a hakim olup, Türk birliklerini Sovyet Ermenistanı'na sığınmaya mecbur ettiler. Türklerin çabaları uzun bir müddet semeresiz kaldı. Çok sayıda uçak kaybettiler. Salih Paşa'nın birlikleri Beyazit yakınlarındaki bataklıklarda kısmen yok edilip kısmen de esir edilerek büyük bir yenilgiye uğradı. Türk ordu birlikleri Ararat güçlerinin engelleri önünde sürekli yenilgiye uğrayarak git gide savaş morallerini kaybediyorlardı.

Ararat bölgesinin dışında Malazgirt, Hinus ve Van bölgelerinde nisbi çarpışmalar kesintisiz olarak devam ediyordu. Van, Çatak ve Hakkari savaşları özellikle dikkati çekiyordu. Irak bölgesinden Şeyh Barzani'nin (Musul bölgesinin en nüfuzlu Kürt lideri) 500 askeri sınırı geçerek Hakkâri çarpışmalarına hız verdiler. Suriye sınırları boyunca, sınırları yararak içeri girme teşebbüsleri yapıldıysa da bu teşebbüsler başarılı olmadığı için Güney Kürdistan'ın güçlü bölgeleri ayaklandırılmadı.

Ankara-Moskova işbirliği uzun süre perde arkasında gizli kalamadı. Sonunda Kızılordu birlikleri Aras'ı geçerek, Kürt isyanını boğmak için Türk barbar ordusuna yardıma koştular. Bu kadarla da yetinmeyip Moskova-Ankara birleşik diplomasisi İran hükümetine, Küçük Ararat dağını Türkiye'ye terketmeye razı olması ve kendi askeri güçleriyle Ararat bölgesindeki Kürt güçlerini ezmesi için baskılarda bulundular.

İran bu siyasi baskılara uzun müddet karşı koydu ve belirli bir devre için İran-Türk ilişkileri o derece gerildiki bütün dünyada yeni bir uluslararası sorun yaratabilecek olan İran-Türk savaşını muhtemel olması endişesi doğdu.

Kanlı savaşlar Ararat Kürt ulusal ordusuna ciddi kayıplara neden olmadan dört ay aralıksız devam etti. Bunun tam aksi olarak Türk ordusu günden güne eriyip çözülmüyordu. Ankara hükümeti yüzlerce milyona varan masrafa katlanarak, savaş bölgesindeki sarsılmış durumunu onarmak için yeni tümenler yetiştiriyordu.

İran sınırları üzerinde Türk ordu birliklerinin toplanması, İran'ı tehdit edici

bir durum yarattı. Kızıldorduya ait birlikler İran Azerbeycanı'nın bazı bölgelerine girerek İran topraklarını işgal ettiler. Bu harekete karşı da, Kafkaslarda isyan hareketinde bulunanların İran topraklarına geçmiş olduklarını ve Kızıldordunun kaçanları takip etmek zorunda oldukları gerekçesi kullanıldı. Fakat bütün bu hareketler ve de Tahran'a yapılan baskılar (Moskova ve Ankara elçileri tarafından) gösteriyordu ki, Türkler kendi ordu birliklerini İran Azerbeycanı'na sokarak, Kürt hareketiyle aynı zamanda Pan-Türkist bir planın bir kısmını çözmek için bir fırsat kollamaktaydılar. Türkler bütün başarısızlıklarının nedenini İranlılara yüklüyorlar, onları, Kürtlere yardım etmekle ve İran'daki Kürt aşiretlerinin sınırı geçerek Kürt hareketine katılmalarına izin vermekle suçluyordu. Türklerin gözünde en önemli yer Maku'ydu çünkü, burası Ararat isyancıları için açık bir kapı haline gelmişti. Türkler üç , dört ay Ararat'ın muhasara edilmiş olduğunu iddia ediyorlar, fakat taarruzlar yenilgi ile neticelendiğinde Askeri Türk İdaresi muhasara zincirinin git gide daraltıldığını daima tekrar etmek ihtiyacını duyuyordu.

Türkler İran'a Türk birliklerinin Maku bölgesine girmelerine ve Küçük Ararat'ı da işgal etmelerine izin verilmesini şart koşuyorlardı. Bu şekilde Ararat isyancıları dört taraftan kuşatılmış olacaktı. Bundan başka Türkler İran askeri birliklerinin Ararat hareketi esnasında Türk ordusuna yardım etmesini ve o çevrede bulunmakta olan İran askeri birliklerinin Türk genel kumandanlığına bağlanmalarını da istiyorlardı.

İran, Azerbeycan sınırlarında kendi müdafaası için birkaç tümen asker topladı ve vatandaşları olan Kürtlerin Türk sınırını geçerek Ararat Kürt hareketine katılmamaları için ne mümkünse onu yaptı ve diğer taraftan da Ankara hükümetine, Türklerin İran'a girmeye teşebbüslerinde, İran birliklerinin kendi vatanlarını koruyacaklarını hissettirdi. Böylelikle İran hükümeti Eylül ayının ilk haftasına kadar çok soğuk kanlı ve sabırlı bir siyaset izleyerek, bir taraftan İran ile Türkiye arasında uyuşmaya engel olacak sorunların olmadığını anlatmaya çalışırken, öte yandan da Türk tehditlerinden korkmadan, Kürt hareketine dostane bir tarafsızlık siyasetini devam ettirdi.

Dünya kamuoyu endişe ve merak içinde idi ve genellikle İran'a karşı bir sempati duyuyordu. Çünkü, İran aynı zamanda Milletler Cemiyeti azalarından biri idi. Dünya kamuoyunun bu tutumu ve bir Türk-İran savaşının uluslararası bir müdahalenin muhtemel olması, Türkleri pratikte ölçülü, lafta ise iddialı olmaya zorunlu bıraktı. İran da gerçekleri tartarak siyasetini ona göre ayarlıyordu.

Böylelikle İran dört ay tarafsızlığını muhafaza edebilmiş ve Türkiye'nin İran'ın içişlerine karışmasına onurlu bir şekilde karşı koymuştur. Fakat Kürt isyanının sadece Kürdistan'ın kuzeydoğu köşesinde sınırlanmış olarak kaldığını ve güneydeki büyük Kürt kitlelerinin genel isyana katılmadıklarını

(bu takdirde Türk ordu birlikleri dört ateş arasında kalarak mahfolabilirlerdi) ve Moskova'nın Ankara ile işbirliği yaparak, askeri müdahalelerde bulunduğunda, uluslararası kamuoyunun böyle bir durumda yalnız bir protesto ile yetinebileceğini anlayan İran, yavaş yavaş kesin siyasi direnişlerini bırakarak, durumun alevli bir hale gelmemesi için kendisine orta bir yol seçti.

Türkler Küçük Ararat bölgesine bir ordu birliği soktular. Bunun üzerine İran Ararat Kürtlerine karşı Türkiye ile işbirliği yapmayı kabul ederek, Türk ordu birliklerinin İran topraklarına girmemiş olduklarını ilan etti. Türkiye hükümeti de bu yalanı tekrarladı. Neticede gerçekler ve karışık diplomasi birbirini tamamlayarak, Büyük Ararat İran ordu birliklerinin de işbirliği ile dört yandan muhasara edildi. Bu bilfiil iştirak sayesinde İranlılar Türklerin İran sınırlarını işgal etme olanaklarını asgari dereceye indirdiler.

Bu olaylar esnasında Türkiye iç ve dış iki büyük zorlukla karşı karşıya bulunuyordu. Kürt isyanı patlak verdiği anda, Türkiye zaten ekonomik kriz içinde iflas durumundaydı: Ve O günlerde Türk hükümeti bir dış borç elde edebilmek için her türlü çabayı sarfetmekteydi. Kürt hareketi ve bu hareketin gösterdiği büyük güç ve savaşın sürekliliği yüzünden kapitalist dünyası Türkiye'ye ödünç para vermeye yanaşmıyordu ve Türkiye zaten kötü olan durumunu, Kürt-Türk savaşının zorunlu kıldığı büyük harcamalarla daha da kötü bir duruma sokuyordu.

Bütün bunlar (tabi Mustafa Kemal'in hoşgörülüğü ile) Fethi Bey partisinin meydana gelmesine neden oldu. Bu durum Türk iç siyasi hayatını parçaladı ve İsmet Paşa kabinesinin prestijini düşürdü. İsmet Paşa ile Mustafa Kemal arasında şuskun bir kavga başlamıştı. İsmet Paşa idari ve askeri mekanizmayı gerip, gerçekten kendisine karşı bir tehlike gözüken Fethi Paşa'yı etkisiz bir hale sokmak istiyordu.

İsmet Paşa (Başbakan) bir taraftan Ararat'a karşı Eylül ayı başında büyük bir genel taarruza başlarken, öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 22 Eylül tarihinde olağanüstü toplanmasını şart koştu. Bu toplantıda İsmet Paşa ile Fethi Paşa arasında bir düello olurken, Mustafa Kemal bu durumu perde arkasından gözlüyordu.

Genel taarruza rağmen Eylülün 2 sinden 15 ine kadar Türk ordusu çok zor bir cephe harbi vermeye mecbur oldu. Çünkü, Ararat Kürt Ulusunun ordusu iyi yetiştirilmiş cesur askerlerdendi. Birçok hallerde bir karış kaya parçasına sahip olabilmek için birkaç Türk bölüğü Ararat uçurumlarında can veriyordu. İşte savaşın bu en hararetlı anında İsmet Paşa ve doğu orduları başkumandanlıkları Eylülün 15 inde Ararat isyanının ezilmiş olduğunu ve Kürt hareketinin nihai olarak ezildiğini dünyaya ilan ettiler. Bu komik bildiri aslında 22 Eylüldeki Meclis toplantısında İsmet Paşa'nın bir muzaffer kumandan edasıyla çıkması için hazırlanmıştı.

Bu tür tertipler birbirini kovaladı ve İsmet Paşa ile Mustafa Kemal yarışı

denge değişikliğine yol açtı. Fethi Bey partisi, başlangıçta Türkiye rejimine muhalif olanlarda bir heyecan yarattı. Fakat yavaş yavaş bu durum durgunlaştı ve parti, hakim bir örgüt olarak kök salamadı. Mustafa Kemal bir müddet tereddütler içinde bocaladı, fakat sonunda gücünü İsmet Paşa tarafına verdi ve nihayet Fethi Bey partisi yasaklandı. Fakat hoşnutsuz unsurlar kendi gizli çalışmalarına devam edip Menemen isyanını doğurdular. Bu bambaşka bir hikaye olduğu için konumuz dışındadır.

Ararat cesurane bir şekilde Eylül 25 e kadar direndi. Her türlü irtibattan yoksun olan Ararat liderleri, savaşa devam etmek için zorunlu olarak iki ayrı sorunu düşünmeye başladılar ki ilki her türlü erzak ve yiyecek darlığı idi çünkü, askerlerden başka çok sayıdaki sivil halkı da beslemek imkansız bir duruma gelmişti. İkinci ise cephan ve teçhizat darlığı idi.

Ararat liderleri önce sivil halkı kurtarma ve sonra da oradaki güçlerini başka dağlık bölgelere nakledip savaşı oralarda devam ettirme çarelerini aramaya başladılar. İhsan Nuri ve bir kısım liderler bu planı uygulama taraftarı iken, en büyük lider ve Ararat'lı olan Huske Telli buna karşı çıktı. Huske Telli şu teklifi sunuyordu. Bütün kadınları , güçsüz ihtiyarları ve çocukları kılıçtan geçirsınlerki arkalarındaki bütün köprüleri yakmış olan devrimci güçler, son neferinin son nefesine kadar savaşsınlar... Ve bir devrimci gaddarlığı içinde Huske Telli bu planı ilk önce kendi aile ve akrabalarına uygulayarak, Ararat tepelerinde bir trajedinin manzarasını ortaya serdi. Bütün nüfuzlu liderler ve şeyhler yaşlı gözlerle Ararat Arslanından bu ümitsiz kırıma son vermesini rica ediyorlardı. Huske Telli'yi yumuşatmaya muvaffak olduklarında zaten 10 kadar günahsız Kürt bağımsızlık ocağının alevlerine kurban gitmişti. Bu gaddar plan böylelikle uygulanamadı.

Kürt güçlerinin askeri kumandanı İhsan Nuri Paşa önderliğinde sivil halk ve askeri birliklerin bir kısmı İran'a geçerek, İran idaresine teslim oldular. Kalan diğer askeri birlikler ise Zilan, Abağa ve Bulanık'a geçip, kısmi çarpışmalarla Türk ordusunu şaşırtıyorlardı. Türk ordu öncüleri, Ararat'ın terk edilmiş bazı tepeleri üzerinde ancak birkaç hafta kalabildiler. Sarp ve sert Ararat'ı artık kar kapladı. Türk askerleri bunun üzerine Beyazıt ve İğdir'a döndüler.

Türk komedisi de böylece artık sona ermişti.

Fakat Ararat Kürt Devrimi ve Huske Telli şakayı sevmeyizler...

Ekim ayının 27 sinde Huske Telli, tüm silah arkadaşları ile karla kaplı, sert iklimli fakat dost Ararat'ın mağaralarına tekrar yerleştiler. Bu suretle Kürt Devriminin bağımsızlık ocağını tekrar canlandırarak, büyük dağın eteklerinde soğuktan büzülmüş ve suskun Türk birliklerine insafsız darbelerini tekrar indirdiler.

Bu şekilde tekrar alevlenmiş olan Kürt bağımsızlık devrim hareketi kış mevsimi dolayısıyla yapılan mütarekeden sonra Türk hükümeti için, gelecek

günleri düşündüren büyük bir soru haline gelecekti. Türk hükümeti, kendi bağımsızlığını amaç edinmiş ve devrimci olarak örgütlenmiş olan Kürt Ulusunun atılğan ve cesurane darbeleri altında elbette ki zor günler geçirecekti.

• • •

Biz, daha günümüzde devam etmekte olan ve halen günlük hayatımızda heyecan uyandıran bu büyük olayın yalnız kısa bir tablosunu çizmekle yetindik.

Kürt Hareketinin Nitelikleri

Şimdi okuyucunun dikkatini önemli bazı noktalara toplayalım.

1- Kürt aydınları, Kürt subayları ve binlerce devrimci mücahitleri tarafından idare edilen Ararat isyanı, Kürt hareketinin sade ve katıksız bir Ulusal Bağımsızlık Hareketi olduğunu açıkça ispatlar.

2- Kürt devriminin Türk gericiiliği ile ve dışarı sürgün edilmiş olan 150 liklerle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu konuda Hoybun açık ve kesin bir demeçte bulunmuştur. Zaten olaylar bu gerçeği tamamiyle onaylar.

3- Kürt hareketi hiçbir yabancı devletin yardımını almamıştır. Halbuki, belgeler bunun tam aksini, Türklerin Sovyetlerle Kürtlere karşı işbirliği yaptıklarını ispatlar. İranlılar da son dakikalarda Türklere yardım ettiler. Irak ve Suriye'de, İngilizler ve Fransızlar ise bu harekete düşmanca bir tavır takınarak Kürt ulusal hareketinin güneyden herhangi bir yardım elde etme olanağına engel oldular. Hoybun yayınladığı bildirilerde bu konuda bilgi vermiştir.

4- Kürt hareketi daha örgütlü olarak sahneye çıktı ve askeri kabiliyeti ile uluslararası takdire layık oldu.

Kürtlerin nihai zaferi elde edememelerinin nedenleri şunlardır.

a- Türkler ve Sovyetler Kürt hareketine karşı birlikte sahneye çıkarken, Yakındoğu'daki birkaç devletin diplomatik tutumlarından faydalandılar.

b- Ararat'ın güneyindeki Kürt bölgeleri (Güney Kürdistan ve Öz Kürdistan) dört aylık dönem içinde güçlü bir isyan çıkaramadılar ve bundan dolayıda töhmet altına girmiş oldular.

c- Türk ordu birliklerinin kontrolünde bulunan Dersim bütün bu savaş döneminde tarafsız kaldı.

Para ve teçhizat darlığından artık bahsetmeye gerek görmüyoruz çünkü, darlıklar olmasaydı bağımsızlık ateşiyle alevlenmiş olan Kürt Ulusu şüphesizki mucizeler yaratabilirdi.

5- Ararat isyanı Ermeni - Kürt dostluğuna daha belirgin bir karakter kazandırdı. Türk basını ilk dönemde Ermenilerin bu harekete katılışları üzerine çok şeyler yazdılar, fakat sonra yukarıdan gelen bir emirle bu

konuda bir tek kelime bile daha yazılmadı. Öyle anlaşılıyor ki bu Ermeni - Kürt birliğinin ciddiyeti gözönüne alındığından dolayı yapılmıştır.

6- Kürt hareketi içinde İngiliz parmağı bulunduğunu iddia eden " Moskova "nın yalan ve düzmece haberlerine veya diğer taraftan da bu olaylarda " bir bolşevik " parmağının bulunduğunu tahmin eden İngiliz basınının bir kısmının iddialarına rağmen iki tarafta elle tutulur gerçekleri gösteren tarihi bir tek belge bile gösteremediler. Gerçek şudur ki, Kürtler kendi ulusal bağımsızlık devrimlerinde yapayalnız olmalarıdır. Eğer mutlaka onlara bir dost bulmak gerekiyorsa o da yalnız biricik dostları olan " Taşnak Partisi " temsilciliğindeki Ermeni Ulusudur.

7- Ararat İsyanı, Kürt sorununu önce çevredeki devletlerin gözünde ve daha sonra da bütün dünya kamuoyunda uluslararası bir soruna dönüştürdü. Uluslararası basın beş ay aralıksız olarak bu sorunla ilgilenerek (Türkler ve Sovyetler tarafından yapılan oyunlara ve tükenmeyen karşı propagandalara rağmen) Kürt ismini duymaya ve kabul etmeye, bir Kürt ulusunun varlığını ve O'nun bağımsızlığa kavuşma istemlerini anlamaya başladı.

Böylece uzun tarihi safhalardan geçerek, Kürt bağımsızlık hareketi son ve kesin merhalesine vardı. Hem siyasi kavram, hem örgütlenme şekli ve hemde büyük Ermeni - Kürt dostluk gerçeği ile Kürt devrimi şu anda tam doğru yolundadır. Öyle bir yol ki, bu yol her iki komşu ulusu da gelecekte kendi nihai amaçlarına vardırabilir.

• • •

K ü r t U l u s u n u n B u g ü n k ü D u r u m u v e E r m e n i - K ü r t İ l i Ŗ k i l e r i

Kürt ulusu dört ÷lke arasında bölünmüŖtür. Türkiye, İran, Irak, Suriye. (Rusya sınırları içindeki Kürtlerin nüfusu çok az olduğu için burada onlardan bahsetmeyeceğiz.)

Kürt sorununda, bağımsızlık hareketlerinin temel eksenini Türkiye Kürdistan'ı oluşturur. Bunun için önce Türkiye Kürdistan'ı dışında kalan Kürt bölümlerini anlatıp, ondan sonra Merkeze (Türkiye Kürdistan'ına) dönelim ki orada Ermeniler ve Kürtler birbirleriyle devamlı olarak temas halinde olagelmışlerdir.

I

İran Kürtleri

Kürt Ulusunun büyük bir kitlesi uzun asırlardan bu yana İran'ın idaresi altındadır. Küçük Ararat'tan başlayarak bütün Türk - İran sınırı boyunca Zağros dağları ve Urmiye gölü güneyinde Kürtler Kürdistan eyaletini oluştururlar, daha güneye Musul ve Süleymaniye'ye paralel olarak Kermanshah ilini oluşturup, Kasr-ı Şirin ve Bağdat sınırlarına kadar varırlar. Bu kalabalık ve Kürtlerin yoğun şekilde yaşadığı yekpare bölgeden başka, Horasan ve diğer İran illerinde de Kürtler dağınık şekilde yaşamaktadırlar.

16. yüzyılın başına kadar hem bu topraklar ve hem de Türkiye Kürdistan'ı İran'a(veya bazı durumlarda bu yüksek bölgelerde İran hakimiyetinin yerini alan diğer güçlere) bağlı idi.

Sultan Selim ve Şah İsmail çarpışmalarından sonra, Kürdistan bölündü ve günümüzdeki sınır, geçen yüzyıl esnasında önemsiz değişikliklere uğrayarak o günkü durumunu olduğu gibi muhafaza etti.

Kürt Ulusunun İran'daki parçası uzun yüzyıllar İran sınırları içinde kalarak hemen hemen İran devlet sistemine alışmış ve kısmen de onunla kaynaşmıştır. İran Azerbaycan'ındaki Kürtler ve Van, Hakkari, Musul hattına yakın bölgelerde yaşayanlar, Türkiye Kürdistan'ındaki Kürtlerle birlikte devamlı kontakt halinde olup, Kurmanci lehçesini konuşurlar. Kalan diğer Kürtler ise Lurca (veya Farsça ile Kürtçe arasında bir lehçe) konuşmaktadırlar. Bu son söylediğimiz gurup, ırksal, lisan benzerliği yönüyle, yaşantı benzerliğiyle İrani bir karakter taşımakta olup Fars lisanına yakın bir Kürt lehçesiyle konuşur. Onlar her ne kadar kendilerini Kürt sayarlarsa da, hakim Ulus olan Farslara karşı güçlü bir nefret hislerine sahip değillerdir. İran'ın tedrici gelişmesiyle birlikte, Kürt Ulusunun hayatı da siyasi ve ekonomik reformlar sayesinde değişmektedir. İran Kürdistan'ında ulusal bağımsızlık hisleri güçlü değildir. Ve İran'a karşı bağımsızlık niteliği taşıyan herhangi çok güçlü bir kürt hareketi henüz mevcut değildir.

Bazı dönemlerde İran toprakları üzerinde Kürt ayaklanmalarının da meydana geldiği bir gerçektir. Ulusal bir hareket niteliğini taşıyan bir iki isyan hariç, diğer bütün hareketleri incelediğimizde şu sonuçları çıkartabiliriz.

a- Bu olayların bir kısmı, mahalli memurların despotizmine ve hilekârlıklarına karşı meydana gelmiş.

b- Ayaklanmaların diğer bir kısmı ise yabancı devletlerin (Türkiye, Rusya, İngiltere) telkinleri ve oyunlarının sonucunda doğmuştur.

1914 yılına kadar bir taraftan Kürt hareketlerininve ulusal bilinçliliğin belirsizliği, öte yandan siyasi durumun ve dış güçlerin değişkenliği kürtleri çeşitli ayaklanmalara va yöresel başkaldırmalara itiyordu.1918 mütarekesinden sonra Yakındoğu siyasi durumu gitgide daha bariz bir şekil alarak Türkiye'den başka bütün diğer devletlerin ve o devletlerdeki halkların hayatı daha istikrarlı bir yola giriyordu. Kürt ulusu örgütlenerek, ulusal bağımsızlık fikri ve bilinçliliği geniş kitlelere mal oldu. Bağımsızlık hareketleri Türkiye Kürdistan'ını merkez kabul ettiğinden, yalnız Türkiye'deki Kürtler değil, komşu ülkelerdeki Kürt kitleleri de dikkatlerini Türkiye Kürdistan'ının bağımsızlığı üstüne çevirmişlerdi.

Bu temel gelişmeler nedeniyle İran Kürdistan'ındaki ayaklanmalar azalmış ve şimdi bütün gelişmeleri bir yoruma bağlamak istersek, diyebiliriz ki Kürt Ulusu ulusal bağımsızlık sorununun çözümünü İran Kürdistan'ında aramamaktadır.

Şüphesiz bu değerlendirme ile demek istemiyoruz ki İran hükümetini ilgilendiren bir sorun yoktur. Kürt halkının nüfusu İran'da 750 000 kadardır. (Lurları, Bahtiyarları ve çeşitli aşiretleri saymıyoruz çünkü, onlar Kürten çok Farsa yakındırlar.)

Şu halde Kürtler, hatırı sayılır öyle bir azınlıktır ki İran devlet hayatında sesini duyurmuş, bunda rol oynamış ve de oynayacaktır. Kürtler daima İran devletinin hızlı gelişmesine paralel olarak belirli bir özerklikten

faydalanabileceklerdir. İran devleti göstereceği tedbirlik ve siyasi uzak görüşlülüğü sayesinde Kürtler tarafından, yeni zor durumlara düşürülme tehlikesinden kaçınabilir, ancak Kürtlerin de sosyal, iktisadi ve kültürel reformlara ihtiyaçları olduğunu unutmamalıdır.

İran, yüzyıllık tecrübesi ile Kürtleri iyi tanımakta ve bu dinamik halkın Türk-İran hudutları üzerinde genellikle Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesine karşı bir engel olduğunu ve onların o dönemde ne kadar büyük bir direniş göstermiş olduklarını bilmektedir. Ve aynı zamanda Kürt halkı, İran iç hayatında kuvvetin timsali olarak görülmüş ve bu, o dereceye varmıştır ki çoğu kez bu durum idari çevreleri endişeye bile düşürmüştür. (Son zamanlara kadar Şah'ın ilk tahta çıkışında O'nun beline kılıcı bağlama işinin geleneksel hakkı Kürtlere aitti.)

Kürt seddi uzun yıllar İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında varlığını muhafaza etti. Rusya'nın o bölgede rol oynamaya başlamasıyla birlikte bu Kürt seddi Rus, Osmanlı ve İran İmparatorlukları sınır kesiminde bir üçgen durumuna girdi.

Osmanlılar, tarihte durmadan Kürt beyliklerinin haklarını kısıtlamaya ve Kürt ulusundan kendi çıkarları yönünde faydalanmaya çabaladılar. Bundan dolayı çoğu kez Kürtleri İran'a yahutta İran Kürdistanı'na karşı kullandılar. Ekseriye Rusya'ya karşı bir engel yaratmaya uğraşıp ve genellikle de bütün Kürt Ulusunu aldatarak, onların yardımıyla önce Ermeni Ulusunun bağımsızlık hareketini yok edip, sonra da nihai bir darbe ile Ermeni tehlikesine, hiç olmazsa bir zaman için son verdiler.

İran da Kürtlerden aynı şekilde yararlandı. Nitekim Türkiye ile İran arasında meydana gelen çok sayıdaki savaşlarda, Kürtler Ararat'tan Kirmanşah'a ve daha güneylere kadar Türk hücumlarına karşı sağlam bir kale oluşturdular. Daha 17. yüzyılın başında Kürt şairi Ahmede Hane şiirlerinde Kürt kahramanlıklarından bahsederken, Kürt sıradaşlarını, Osmanlı ve İran hücumları arasında bir kaleler zinciri olarak görür.

Bugün, Ermenilerin yok edilmesinden sonra, Rusların tutumu da değişmiştir. Türkler bugün, Aras ve Arpaçay üzerindedirler. Öte taraftan Kürt hareketleri ve sonuçlarının etkileri, Türkler ve Kürtler arasında aşılması olanaksız bir uçurum yaratmıştır. Zamanımızda Türkler, Kürtleri bir doğu sınırları müdafaa seddi olarak kabul etmedikleri gibi, bilakis Kürt Ulusunun (Ermeniler gibi) nihai olarak yok edilmesi ve bu Kürt duvarının ortadan kalkması için ellerinden gelen her çareye başvurumaktadırlar. Böylelikle Türkler Nahçevan'a, kuzey ve güney Azerbaycan'a ve daha uzaklara (Pan Türkist) giden emellerine ulaşabilmek istemektedirler.

Görülüyor ki Kürt Ulusunun önemi (son 15 yıllık dönemdeki karışıklıklar, ekonomik, siyasi ve köklü demografik değişiklikler nedeniyle) bahsi geçen üç büyük devletin gözünde eski değere göre aynı değildir. Türkler için Kürtler yokedilmesi gereken bir düşman durumuna geçmişlerdir ve bunun

İçindir ki, amansız darbelere maruz kalmaktadırlar. Sadece İran için Kürtlerin önemi, diğer her iki devlet gibi, hatta daha da fazla önem kazanmış durumdadır. Çünkü, Sovyetlerin müsaadesi ve dostluğuyla şartlandırılmış olan Türk genişleme politikası, İran sınırları üzerindeki Türk tehlikesini daha hissedilir bir duruma getiriyor, böylelikle bugün Kürt seddi İran'ın bütünlüğünün muhafazası bakımından çok büyük bir önem taşıyor. İran, geçen yüzyıllarda bu gerçeği kavrayabilmişse şimdi de kavramaya mecburdur. Çünkü, bu tarihin zorunlu kıldığı bir gerçek ve ihtiyaçtır.

Bu kısa göz atış, bizi bütün yönleriyle şu neticeye götürür ki, İran Kürdistanı Kürtleri İran içinde yaşamına devam edecek ve başlıca dikkatini Kürt bağımsızlık savaşlarının süregittiği Türkiye Kürdistanı'na çevirecektir.

II

Irak Kürdistanı

Dünya savaşının sonunda Ortadoğu'da en çok perde arkasında bırakılan iki ulus vardır. Bunlar Ermeni ve Kürt Uluslarıdır. Acı siyasi olayları burada tekrar etmeyelim, yalnız bugünkü gerçeği görmekle yetinelim. Ermenistan'ın olduğu gibi Kürdistan'ın da bahtlı Lozan Muahadesi kararları ile Türk despotizmine bağlandı. Güçlü yabancı devletler kendi çıkarlarını düşünerek, bu konuda seyirci olmaktan başka bir şey yapmadılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi neticesinde eski Musul viyaleti, yeni Irak devletinin bir kısmını teşkil etti, Cezire ve Zor (deyri Zor) kazaları Suriye'ye bırakıldı.

Bildiğimiz gibi Musul viyaleti, Hakkari, Bohtan, Siirt ve Cezire ile birlikte asıl Kürdistan'ın kalbini teşkil eder. Bu yekparelik içinde Kürtler tek bir ulus olup, bir devlet teşkil edebilirler. Fakat bu kötü siyasi operasyonlar Kürdistan'ı kalbinden ikiye ayırıyordu. Hakkari'nin büyük kısmı, Bohtan ve Siirt bölgeleri Türkiye sınırları içinde bırakılıp, diğer bölüm ise İngiliz himayesine sokuldu.

Mamafi, 1918 mütarekesinden sonra Irak sınırları dahilinde yarıya bölünmüş halde bile olsa bir Kürdistan meydana geldi. Türk-Irak sınır anlaşmazlıkları ve Musul sorunlarının çözümünden sonra, Musul ilindeki Kürtler yarı özerk bir durum kazanarak, siyasi gelişmede kendilerine özgü bir yol elde etmiş oldular.

Irak Kürdistanı'nda 700.000 Kürt yoğun olarak yaşamaktadır. Azınlıklardan Süryaniler yaşayış tarzları, gelenekleri ve de Kürtçeyi kullanmaları ile Kürtlere çok yakındırlar ve bir azınlık olarak kendilerine özgü isteklere sahip olabilecekleri halde, şüphesiz Kürtlerin hareketlerine katılacaklardır. Türkmen ve Arap azınlıklarını birlikte düşünsük, önemli bir güç oluşturmazlar. Bütün Irak devletinin nüfusu 2.5 milyon olarak tahmin edilmekte, fakat Irak Milli Hükümeti bu sayıyı 3 milyon olarak

göstermektedir. Son rakamı gerçek olarak kabul etsek bile, Irak Kürtleri, 140 milyon nüfusunun üçte biri kadarını teşkil ederler.

Bundan başka Irak Kürdistanı arazi bakımından oldukça geniş olup, ekonomik yönden çok zengindir. Yalnız Musul petrol yatakları, bu küçük ülkeyi dünyanın en zengin ülkelerinden biri haline getirmeye kafidir.

Irak Kürdistanı yöresel, hukuki ve gerçek haklardan başka, uluslararası bir öneme sahiptir ve onun özerklik hakları Milletler Cemiyeti ve ilgili devletlerin kararları ve siyasi anlaşmalarının bir parçasını oluşturmakta olduğundan keyfiyete bırakılmaktan uzaktır.

Şu halde Irak Kürdistanı'nın içinde bulunduğu yöresel ve uluslararası şartları gözönüne alırsak denilebilir ki bağımsızlığa doğru ilk ve temel basamağını atmıştır. Çünkü, vaktiyle Osmanlı hakimiyetinde bulunmuş olan ezilmiş uluslar, öncelikle Türk boyunduruğundan kurtularak bağımsızlıklarını temin etme amacını gütmekte idiler. Ancak bu temel hürriyetten sonradır ki her ulus siyasi yeni bir gelişme safhasına girebildiler. Bu yönden Irak Kürdistanı kendi bağımsızlığının en büyük ve en tehlikeli safhasını atlatmış sayılabilir.

Şu anda Irak Kürtleri oldukça geniş bir özerkliğe sahiptirler ve bu özerklik yavaş yavaş siyasi ve ekonomik özerklik niteliğine bürünmektedir. Irakta Kürtler Araplarla boy ölçüleşebilecek güce sahiptirler. Çünkü, Arapların miktarı sayı itibarıyla Kürtlere iki misli daha fazladır ama, fiziki ve askeri güç yönünden ancak onlara eşdeğer olabilirler. Bundan başka da orada İngiliz himayesi mevcuttur.

Irak Kürdistanı bu çift idare dolayısıyla, tam bağımsız olmazsa bile, şüphesiz ki yavaş yavaş daha geniş haklar elde ederek, tedrici gelişme ile yüksek bir devlet idaresine ulaşacaktır ve bu durum Kürtleri ekonomik, siyasi ve kültürel bir rönesansa götürecektir.

Böylelikle Irak Kürdistanı'ndaki iç mücadeleler (onlar her ne kadar sürekli bir nitelikte ve bazende büyük isyanlar şeklinde olmuş olsalarda) ancak yöresel, özel bir önem taşırlar ve Kürt bağımsızlığını ve siyasi sorunlarını çözme niteliğinde olamazlar. Irak Kürdistanı'nın hem barış dönemindeki yaşamı, hem de özerkliğe veya tam bağımsızlığa yönelik faaliyetleri, Irak ve bazı büyük devletler için belirli derecede önem taşıyabilir ve bu suretle Dünya kamuoyunu meşgul edebilirler. Fakat bütün bunlar tüm Kürt Ulusunun dikkatini çekemezler ve O'nun bağımsızlığının mihenk noktası olamazlar.

Irak Kürdistanı kendi coğrafi durumu ve daha özgür kitleleriyle, genel Kürt bağımsızlık savaşında, ancak yardımcı bir dayanak noktası olabilir. Ve bu yardımın ölçüsü de öncelikle Irak Kürt özerkliğinin özgürlüğü ölçüsü nisbetine ve daha sonra da büyük devletlerin Irak'a karşı takınacakları siyasi tutuma bağlıdır. Fakat yine de en kötü şartlarda bile Irak Kürdistanı, Türkiye Kürdistanı isyancıları için coğrafi bir dayanak noktası olarak

kalacaktır çünkü, ne Türk hükümeti ve ne de Irak idarecileri Kürtlerin birbirleriyle olan irtibatını kesin olarak durduramayacaklardır.

III

Suriye Kürtleri

Suriye'de 250.000 Kürt yaşamaktadır. Bunların çoğu Halep'in doğusunda, Nuseybin, Deyri Zor ve Cezire bölgelerinde yerleşiktirler. Günümüzdeki Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, birçok Kürt aşiretlerini ikiye bölmüştür. Bunlar muhtelif sınır engellerine rağmen daha uzun zaman birbirleriyle irtibat halinde olacaklardır.

Suriye Kürtleri, belki yukarıda bahsedilen bölgelerde yöresel çok dar bir özerklik elde edebilirler, fakat bunun hiçbir büyük siyasi anlamı olamaz. Fransız ve Suriye hükümetlerinin ilişkileri ve yarı bağımsız devletlerin mevcudiyeti bize şu kanaati vermektedirki, Suriye Kürtleri de ayrı, kendilerine has bir ünite oluşturabilirler. Fakat bu sorun henüz olgunlaşmamış ve daha ateşli mücadelelere neden olmamıştır.

Suriye Kürtleri, Türkiye Kürdistanı'ndaki hareketlere çok bağlıdır. Türkiye Kürdistanı'nın bağımsızlığında, kendi siyasi, ekonomik ve kültürel geleceklerini görürler. Halbuki bu ilgi ve bağ nisbetinde Kürt bağımsızlık hareketlerine katılmak için hiçbir zaman sahneye çıkma olanağı bulmamışlardır.

Suriye Kürtlerinde, Irak Kürdistanı'ndakilere benzer yöresel mücadeleler ve kaygılar mevcut değildir. Böylelikle onlar Kürdistan'ın bağımsızlık hamleleri için, işgal ettikleri uzun toprak parçasında bir yardımcı unsur ve coğrafik dayanak noktası halinde kalmaktadırlar.

Fransız hükümeti ve Suriye idarecileri genellikle Kürtlere karşı daima Türkiye tarafını tutarak dizginleyici bir rol oynamıştır. Fakat şüphesiz ulusal bağımsızlık sorunu bu tür engellerle durdurulamaz. Çoğu kez çok zor şartları bile yıkarak, bağımsızlık hareketi kendi yoluna devam etmiştir.

Böylelikle İran, Irak ve Suriye Kürt kitleleri üçgen bir sahada Türkiye Kürdistanı'nı sınırlarlar. Orası geçmişte, uzun senelerden beri bağımsızlığı için çalışmış ve şimdi (1925'den bugüne kadar) Türk boyunduruğunu kesin olarak silkeletip atmak için daimi bir ateş içindedir.

IV

Türkiye Kürtleri

Tarih boyunca, daha önce de gördüğümüz gibi Kürt bağımsızlık hareketleri çoğunlukla Türkiye Kürdistanı içinde meydana gelmiştir. Şu anda İran Kürdistanı'nın zamanımızdaki durumunu ve Osmanlı boyunduruğundan henüz kurtulmuş olan Irak ve Suriye'deki Kürtlerin siyasi

yaşantılarını ve bağımsızlık olanaklarını gözönüne aldığımızda, Kürt ulusunun bağımsızlığının esas çözümünün yalnız Türkiye Kürdistanı'na bağlı olduğunu göreceğiz.

Kürt Ulusunun hareketlerini ve isteklerini bu kitabın daha önceki bölümlerinde anlatmıştık. Şimdi Kürtlerin sayısını, yerleşik olduğu bölgeleri ve en önemli güçlerin nerelerde toplanmış olduğunu göreceğiz.

Türkiye'nin şu andaki sınırları içinde aşağı yukarı 1.5 milyon Kürt yaşamaktadır (Doğru ve itiraz edilmeyen bir nüfus sayımı mevcut değildir). Şu halde Kürt Ulusunun çoğunluğu olan 1.5 milyon Kürt halkı Türkiye'nin şu üç bölgesinde yerleşiktirler.

1- Wilson tarafından sınırlandırılmış olan Ermenistan (şu halde Erzincan'dan Varto'ya, Genç'in kuzeyine, Muş bölgesindeki dağlardan Bitlis'e, Van'a bağlı Şatah üzerinden İran hududuna kadar) içinde 150.000 Kürt yaşar. Bunlar Oltu, Pasin, Kağızman, Ararat, Aladağ, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Van, Muş ve Erzurum dağlık bölgelerinde adacıklar teşkil ederler.

2- Esas Kürdistan ve O'na yakın bölgelerde bir milyon Kürt yaşar. Bu bir milyon Kürdün yaşadığı saha Erzincan güneyinden Harput'a, Dersim'i, Çarsacak'ı, Malatya yörelerini Cebel Bereket sıradağlarına kadar içine alan bir çizgi halinde uzanıp, Urfa'nın batılarında Suriye sınırlarına kavuşur. Böylelikle Ermenistan'ın güneyi, İran, Irak, Suriye üçgeni, yukarıda tarif ettiğimiz hat ile birleştirilince Harput'un büyük kısmının, Dersim'in, Malatya'nın, Diyarbakir'in, Urfa'nın, Genç - Palu'nun, Sasun'un bütün güney bölgesinin, Siirt'in, Mardin'in, Bohtan'ın ve Hakkari'nin bu bölgeye düştüğünü görürüz. İşte Kürtler tarafından istenen en geniş Kürdistan bu bölgeleri içerir.

3- Kilikya, Sivas ve diğer yerlerde 350.000 Kürt yaşamaktadır.

Kürtler gerek Birinci Dünya Savaşı esnasında ve gerekse onu takip eden yıllar esnasında kırımlar ve göç ettirmeler nedeniyle 500.000'e yakın zaiyat verdiler. Ermenistan'daki Kürtlerin üçte ikisi öldü. Harput, Diyarbakir ve güney bölgelerindeki Kürt kitleleri de büyük zaiyatlara uğradılar.

Ermenistan sınırı (Wilson'a göre) içinde çok zayıflamış durumda da olsalar, yine de şu anda birçok kolları olan şu büyük aşiretler yaşamaktadır. Çelali, Haydaran, Hasanan, Cibran, Sipikan, Şekah, Dersim ve Sasun yörelerinde dalları ile İlli, Miran, Rişkotan ve Pençeran büyük aşiretleri mevcuttur. Diyarbakir düzlüğü - Bohtan Hakkari aşiretleri, İran sınırlarından Diyarbakir'e kadar Kürt Ulusunun belkemiğini oluştururlar...

Özet olarak 1925'ten bu yana olan olaylardan şu sonuçlara varabiliriz.

a) Şeyh Said isyanının bütün ağırlığını Genç'ten Harput'a kadar, Fırat vadisi boyunca yaşayan Kürtler taşımıştır. Bunlara Ermenistan aşiretlerinden bazıları ile güneyden Lice, Hani ve Diyarbakir düzlüklerindeki bir kısım Kürtler de katılmışlardır.

b) Ararat isyanının ağırlığı, Haydaran aşiretinin tümü ve Celali aşiretinin bir kısmı üstüne yüklenmiştir. Dersim, Sasun ve Hakkâri bölgelerinde kısmi isyanlar ve çok sayıda çarpışmalar meydana gelmiş olmasına rağmen, bu son bölgeler Ararat kadar ezilmemişlerdir.

Bu kısa açıklamaları daha fazla detaylı yapmak mümkündür. Fakat bu güçlü aşiretler, henüz bütün güçleriyle birlikte sahneye çıkmamışlardır. Fakat ileride sıra onlara da zorunlu olarak gelecektir. İşte o zaman Türk devleti ile Kürt Ulusu arasındaki nihai savaş ortaya çıkmış olacaktır.

Kürt-Türk ilişkilerinin niteliğini belirtmiştik. Yüzlerce seneyi kapsayan tarihin gelişimi artık son devresini yaşamaktadır. Türkler ve Kürtler arasında mevcut olan ayrılık şimdi, dipsiz bir uçuruma dönüşmüştür. Türk-Kürt düşmanlığının nedenleri derin, köklü ve tamiri olanaksızdır. 15. yüzyıldan günümüze kadar devam eden ulusal düşmanlık ve nefret, ekonomik hiçbir bağ ve çıkar bir' ği bırakmamıştır (Son dönemlerde). Dini bağlar nihai olarak kopmuştur. (Türkler Kürtleri inançsızlıkla, Kürtler ise Türkleri dinsizlikle ve islamlığa düşmanlıkla itham etmektedirler). Dil, kültür, yaşayış ve gelenekleri yönünden de tam bir farklılık gösterirler ve en önemli olanı da Kürt Ulusunun kitleler halinde kendi öz vatanında Türk Ulusundan apayrı olarak yaşamış ve yaşamakta olmasıdır.

Yalnız Türkiye'nin askeri idaresinin zoruyla, Kürt Ulusu yüzyıllar boyunca tutsak bırakılabilmıştır.

Bütün bu elle tutulur şartlara dayanarak, Kürt Ulusunun aydınları, askeri liderleri, şeyhleri ve beyleri özgürlük seven Kürt halkı ile birlikte siyasi hareketlerini Türkiye içine toplamışlar ve Kürdistan'ın bağımsızlığı amacını sarsılmaz bir bağlılıkla takip etmektedirler ve edeceklerdir.

• • •

S o n u ç

Kürt ulusunun bağımsızlık sorunu - tarihi, siyasi, ekonomik, demografik ve topraksal yani bütün yönleriyle - Türkiye içinde toplanmıştır.

Fakat acaba Türkiye içinde böyle bir Kürt bağımsızlığı mümkün müdür? Yoksa Kürt bağımsızlığı başka yerlerde mi başarılacaktır?

İlk sorunun cevabı bizce olumludur.

Evet! Kürt Ulusu, toplumsal ve coğrafi durumu, askeri gücü ve idari ananeleri ile birlikte Türk boyunduruğundan kurtularak bir devlet kurabilmesi için gerekli olan bütün olanaklara sahiptir. Şüphesiz ki bağımsız olduktan sonra uygarlaşma ve ilerleme yolunda uzun bir yol katetmeye mecburdur. Kürt Ulusu son yüzyıl esnasında Yunanlılardan, Bulgarlardan, Sırp­lardan ve Araplardan daha fazla değilse bile, hiç olmazsa eşit - muhakkak ki Ermenilerden 10 kez daha fazla - bağımsızlığa ve özürlüğe kavuşma olanağına sahipti. Fakat Kürtler yazı ve edebiyattan ve bugünkü kavramıyla ulusal bilinçten yoksun idiler. Demek ki kader buymuş, tarihin çarkı uzun müddet dönmeli, en müsait fırsatlar kaçırılmalı, en ağır darbeler altında Kürt halkı ezilmeliydi ki ancak böylece ulusal bağımsızlık kavramı Kürtlerde şimdiki ateşli duruma girebilsindi. Geç de kalmış olsalar bile şimdi Kürtler artık kesin ve doğru yoldadırlar.

Türkiye Kürdistanı, günümüzde gelişmesi ve emniyeti bakımından değişik bir dönem içinde olan İran, Irak ve Suriye Kürt bölgeleriyle çevrilidir. Kürdistan'ın kuzeyinde boş bir Ermenistan serilidir ki burada Kürtler sadece etnik bir grup olarak yaşamakta ve mücadelelerinde Ermeni yakınlığını uzaktan da olsa hissetmektedirler.

Diğer taraftan ise Türkiye vardır. Türkiye son savaştaki (Birinci Dünya Savaşı) büyük sarsıntılarla eski gücünü epey kaybetmiş olmasına rağmen,

yine de büyük bir güç olarak Kürtlerin karşısında, düşman cephede yer almaktadır.

Kısaca dost (Ermeni ve Kürtler) ve düşman (Türkler) güçlerin nüfus sayısını karşılaştıralım..

Türkiye de Türk kavmine mensup olanların azami sayısı 6 milyonu geçmez. Çeşitli halkları ve değişik dini cemaatleri "Türk" olarak göstermek isteyen Türkiye hükümetinin gayretleri boşunadır. (1)

Önce Kürt Ulusunun günümüzdeki nüfusuna bir göz atalım.

Türkiye'de	1 500 000
İran'da	750 000
İrak'ta	700 00
Suriye'de	250 000
Diğer Yerlerde	100 000.

TOPLAM 3 300 000

Kürtlerle Ermeniler asırlardan bu yana aynı toprakların hissedarları ve bu toprakların hemahtlarıdır. Ermeniler de Kürtler gibi bugün Türkiye ye karşı amansız bir mücadele gütmektedirler. Tarih bu aynı topraklarda kader birliği içinde yaşamış olan bu iki kardeş halkın kurtuluşları için birleşmesini zorunlu kılmaktadır.

Ermeni Ulusunun günümüzdeki nüfusu yaklaşık 2.700.000'dir. Buna Kürt nüfusunu da eklersek bu iki halkın toplam nüfusunun 6.000.000 olduğu görülür. Şu halde Ermeni-Kürt birleşik cephesi sayı itibarıyla (Türkiye devletinin sahibi ve Ermenistan-Kürdistan'ın despotu olan) Türk kavminin sayısına eşittir. Türkler tam örgütlü bir devlete, silah ve paraya sahiptirler. Türkler işgallerinde bulunan toprakları muhafazaya çalışırken, Ermeni ve Kürtler ise Türklerin elindeki kendi baba topraklarını geri alma çabasıdadırlar. Tarihin verdiği tecrübelerden biliyoruz ki bu tür bir mücadelede daima haklı olanlar bu tür savaşlarda galip gelmişlerdir ve yenilen daima despot (gaspeden) olmuştur.

Ermeni ve Kürtler birçok haksızlıklara uğramışlar ve belki daha da uğrayacaklardır. Fakat kesin galibiyet bu iki ezilmiş halkındır. Bu bağımsızlık savaşında Türklerin fiziki ve ekonomik sayısız kayıplar vereceğini söylemeye gerek yoktur.

Şayet Ermenistan ve Kürdistan'ı çevreleyen devletler ve uluslar (Sovyetler, İran, Irak, Suriye ve onlara ek olarak İngiltere ve Fransa) umursamaz veya dostça olmayan bir tutum takınsalar bile, bu bağımsızlık savaşları daha zor şartlar altında, Türkiye'ye karşı mutlaka devam edecektir.

Bu elverişsiz şartlar altında bile Kürtlerin bağımsızlık elde etme

ihtimalleri çoktur ve bu ihtimaller, Kürt Ulusunun gösterebileceği birliğe ve örgütlülük gücüne bağlı olacaktır. Fakat, şayet çevredeki devletlerden biri bazı çıkarlarından ötürü Kürtlere karşı tarafsız veyahutta dostane bir tutum takınırlarsa, bağımsızlık hareketi çok daha kısa zaman süresinde zafere ulaşabilir.

Şu halde Kürt Ulusu, bu her iki ihtimal karşısında da bağımsızlık cephesi üzerinde tetikte, daima aktif durumda bulunarak, gelecekte meydana çıkacak olan fırsatları kaçırmamalıdır.

Yaşamak isteyen bir ulusun en büyük siyasi basireti işte bu noktadadır. Diğer işler ise yalnızca tamamlayıcı niteliktedirler.

* * *

İkinci sorunun cevabı olumsuzdur.

Kürtler İran, Irak veya Suriye de köklü bir bağımsızlık hareketine el atamazlar. Bu yerlerdeki Kürt hareketleri hangi şekilde olursa olsunlar ve hangi neticeye varırlarsa varsınlar, nisbi bir öneme sahip olabilirler. En olumlu şartlarda bile en çok ancak sözü edilen topraklarda yaşayan Kürtlerin özerklik elde etmelerine veya yaşama şartlarını yükseltmeye yardımcı olabilirler.

Bu nisbi gelişmenin genel olarak Kürt Ulusal sorununda olumlu etkileri olabilir. Fakat ulusal bütünlüğü kapsayan, birleşik Kürdistan'ın meydana getirilmesine yeterli olamaz.

Bu genel yorumlardan, siyasi hayatın pratik ve kaçınılmaz çözümlerine geçtiğimizde, Kürtlerin dünyasında apaçık olarak şu gerçeği görürüz. Kürt Ulusunun yarısı İran, Irak ve Suriye devletleri içinde tedrici bir gelişme ve reformsal bir safhaya girmiştir. Bu safhada özellikle katliam ve yok edilme tehlikesinden uzak bir vaziyette kültürel, ekonomik, siyasi alanlarda birçok yeni üstünlükler elde etme olanaklarına sahiptirler. Halbuki Türkiye içinde bulunan 1,5 milyon Kürt ekonomik yönden zayıflamış yarım milyondan fazlası kırıma uğramış ve kalanlar ise daimi olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu şartlar altında kültürel, idari, ulusal ve en doğal özgürlük haklarından bahsetmek bile imkansızdır.

Şu halde gerçeğin bir zorunluluğu olarak, Kürt Ulusu ve O'nun liderleri siyasi gayretlerini ayrı ayrı cephelerde eritmeme konusunda kaçınılmaz bir bilinçliğe sahip olmalıdırlar. Çünkü, aksi takdirde Türkiye'ye yönelik olan esas olan Kürt bağımsızlık hareketi zayıflatacaktır.

Bu esas verilerden başka, eğer soruna Ermeni çıkarları yönünden yaklaşırsak, Ermeni Ulusunun ve siyasi liderlerinin benimsemiş oldukları tutumu tartışmasız olarak kabul ederiz.

Ermeni ve Kürt Ulusu, yalnız Türkiye içinde aynı çıkarlara sahiptirler ve bu iki ulusun davaları, her ikisi içinde ortak olan düşmana yöneliktir. Şu

halde Ermeni ve Kürt Ulusunun anlaşma ve işbirliği Türkiye'ye yönelik olan savaşın bir zorunluluğudur. Ermeni Ulusunun İran, Irak ve Suriye'de hiçbir ulusal-siyasal amacı yoktur ve böyle bir amaçta gütmemektedir. Bu demektir ki bu ülkelerde Kürtlerin siyasetine karşı bir tarafsızlık siyaseti izleyeceklerdir. Bu tarafsızlıktan başka Ermeniler ellerinden gelen gayreti sarfedecekler ve Türkiye Kürdistanı'nın bağımsızlık hareketini tehlikeye düşürmemek için Kürt siyasi liderlerine bu ülkelerde ayrılma hareketlerinden kaçınmalarını tavsiye edeceklerdir.

İran, Irak ve Suriye de meydana gelebilecek Kürt hareketlerine karşı Ermeni Ulusunun takınacağı bu görünüşte olumsuz davranış, Ermeni çıkarlarına uygun olduğu gibi, Kürt Ulusunun genel ve temel çıkarlarına gerçekte çok daha fazla uygundur.

İşte bu gerçekler ışığında tüm dikkatimizi Türkiye Kürdistanı'na yöneltirsek aşağıdaki sonuçlar açık ve belirgin olarak ortaya çıkar.

1- Kürt ulusal bilinçliliği artık uyanmıştır, Kürt halkı ulus ve devlet olma amacındadır.

2- Şimdiye kadar meydana gelmiş silahlı hareketler sayesinde, Kürt birliği şu anda artık bir gerçektir ve ileride de bu birliğin güçleneceği konusunda da apaçık belirtiler vardır.

3- Kürt-Türk düşmanlığı yüzyıl boyunca artarak bugün en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Aşiretler arasındaki kavgalar, Ermeni Kürt çelişkisi ve İslam birliği gibi faktörler, artık aldatıcı vasıtalar olmaktan çıkmış ve bunlar Kürt-Türk düşmanlığını yumuşatamaz duruma gelmiştir.

4- Türk rüşveti, aflar ve ihsan dağıtmalar, birçok kanlı tecrübelerden sonra, artık Kürt Ulusunu yok etme tuzağına yarıyan etkili çareler olmaktan çıkmıştır.

5- Kürt feodal ve yarı-feodal düzeni çözülmüştür. Kürt halkı genellikle ekonomik olanaklardan yoksundur. Kürtlerin ekonomik olanaklarının ve yaşama düzeylerinin iyi olmadığı apaçıktır. Bilakis, eskisine nazaran Kürt halkı üzerinde vergiler artmış ve askeri idarenin yaptığı soygunculuklar günlük olaylar haline gelmiştir. Kürtlere kalan, kendi silahları ve aşiret teşkilatlarıdır.

Böylelikle Kürt bağımsızlık savaşı, ulusal bağımsızlık kavramının neticesi olmaktan başka, bir de ezilenler ve sömürülenlerin, despotizme ve sömürüye karşı verdikleri bir savaştır. Bu despotizm ve sömürü, eskiden aynı şiddetle Ermeni Ulusuna karşı da uygulanmıştı.

Kürtler ile Türkler arasındaki bu esas çelişkiden doğan herhangi bir savaş esnasında, Türk kurnazlığı, rüşveti ve (böl ve yönet) siyaseti, Kürt birliğine zarar vererek, birçok kez önceleri olduğu gibi, genel ve büyük bir isyanın hızını zayıflatabilir ve bazı guruplar Türk dostluğuna aldanabilir. Fakat sonuçta hiçbir zaman Türk, Kürdün dostu olamaz çünkü, geçmiş tarihi gerçekler bu sahte dostluğun sonuçları üstüne binlerce facia

kaydetmiştir. Aldatılan Kürt, yaptığı hizmete karşılık daima başını kaybetmiştir. Bu temel nedenlerden dolayı şu neticeye varabiliriz ki, Kürt-Türk çarpışmaları daha enerjik bir şekilde devam edecektir. Türkler, Kürtleri ezmeye ve onları köklü olarak yok etmeye çalışacak, bu halkı, Turanist amaçları çerçevesinde yolları üzerinde bir engel oldukları için kırıacaklardır. Kürtlere gelince, onlar savaşa devam edecek ve ta ki Türkiye'nin zayıf bir durumundan faydalanma fırsatını elde edip, bağımsızlıklarına kavuşabilsinler.

Türk idaresi ölüm veya kalım durumundan birisini seçmek zorunda olan Kürtlerin direnişe (olanaksız denebilecek kadar çok az bir ihtimalle Türk idaresinin, Kürtlerden baskıyı kaldırıp, onlara yöresel ve ulusal bir özerklik verme gibibir olgunluk göstermesi ümidi, bazı Kürtlerde alternatif olarak görülmesine rağmen) devam edeceğini görecektir.

Şu halde Türkler bundan sonra Kürt halkına karşı ya kırım ve despotizm siyasetini devam ettirecekler veya Kürt Ulusuyla barışarak, O'na özerklik vereceklerdir.

Birinci durumda çarpışmalar git gide şiddetlenecek ve Kürt Ulusunun varlığını tehdit eden bu tehlike karşısında Türkiye Kürtleri herşeylerini kaybetikten sonra varlıklarını da kaybetmek riski içinde olsalar bile direneceklerdir ki, bu Türklerle çok pahalıya mal olacaktır.

Muhakkak ki zayıf olan (silah bakımından) Kürtlerdir. Fakat Türk hükümeti, Ermenilere tatbik edebildikleri şekilde 1,5 milyonluk Kürt halkını hiçbir zaman yok edemeyecektir. Çünkü, öncelikle Kürt halkı silahlı ve savaşmayı bilen bir halktır. Sonra Kürdistan'da Kürt halkı yekpare bir nüfusa sahip olduğundan düşman tarafından eli kolu bağlı değildir. Üçüncü neden de, çok elverişli coğrafik duruma sahip olan Kürtler, taşınır mülkleri ile beraber yer değiştirmeye alıştırlar. Dördüncü neden, en kritik bir dönemde Kürt halkının büyük kitleleri Ararat'tan Musul'a, Musul'dan Urfa'ya 1200 km. lik bir mesafe boyunca İran, Irak ve Suriye sınırlarını geçebilir ve kendilerini kardeş Kürt parçaları içinde barındırabilirler.

Bu tür ümitsiz bir savaş durumu şüphesiz ki Kürt halkından çok büyük kurbanlar alacaktır, ama sonuçta Ermenistan ve Kürdistan'ın dağları ve derin vadilerinde mahvolacak olan Türkiye devleti, idari ve askeri mekanizmasının yok olması ile karşılaşacaktır. İşte bu mekanizmanın mahfında Kürtler kendi idaresini kurabilirler. Önce Türkler tarafından isyancı ve kanunsuz olarak adlandırılırsalar bile, daha sonra Kürtlerin güçlenmesiyle ve yeni dostlar edinmesiyle Türklerin de Kürtlere saygı duyması kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir evrim ile Kürtlerin bağımsızlıkları Ortadoğu çerçevesinde bile kabul edilmiş olacaktır. Önümüzdeki tarihi olanakların sonuçları bu kanuna bağlı kalacaktır.

Birkaç söz de ikinci durum için söyleyelim.

Acaba Türkler kendilerine bağlı herhangi bir ulusa özerklik vermeye yeteneklimidirler?

Türklerin tarihi, bu tür olanaklar hakkında ihtimallere yer vermez. Fakat, Türklerin bir gün böyle faziletli bir adım atabileceklerini bir an için kabul edersek, bu takdirde şüphesiz ki Kürtler, Türk tavizini kabul etme siyasi basiretini göstereceklerdir. Hernekadar ki bu, Kürt bağımsızlık yolu üstünde, sadece yarı bir çözüm yolu olsa bile, Kürtler bir süre için alınan özerklikleri ile yetineceklerdir.

Ermeni Ulusu bu tür bir siyasi çözüme sonunda ancak sevinir. Öncelikle komşu ve kardeş ulusumuz olan Kürtler, bir nefes alabilir ve durumunu iyileştirir. Böylelikle Kürtler, Yakındoğu bağımsızlık sahnesinde daha güçlü bir faktör olurlar. Sonra bir Kürt özerkliği ne denli sınırlı olursa olsun, Türkleri fiziki olarak Harput ve Malatya'dan daha geriye itecektir. Böylelikle Ermenistan ve Kürdistan'daki Türk nüfuzu bilfiil ortadan kalkar ve daha sonra Kürt özerkliği, Ermeni-Kürt işbirliğini daha iyi barış şartları ortamında geliştirebilecektir. Kürt özerkliği, Kürt gücünün ve bilinçli örgütlenmesinin çekirdeğini oluşturacak, bunun neticesinde de Kürt Ulusu emin adımlarla ve daha güçlü bir hızla ve daha etkili tedbirlerle Kürt bağımsızlığına doğru ilerleyecektir. Bütün bunlar ise Ermenistan ve Kürdistan'da Türk hakimiyetinin sonu demek olacaktır.

Bu en kaçınılmaz ve en temel ön şartların gerçekleşmesinden ancak sonradır ki Ermenilerin ve Kürtlerin ulusal rönesansından bahsetmek mümkün olur.

* * *

Kürt-Türk çelişkisi ulusal ve siyasal niteliği ile Lozan anlaşmasından sonra Türk devletini sarsan en büyük tarihi gerçektir.

Günümüzdeki niteliği ile Kürt ulusal bağımsızlık hareketi çok tabii bir şekilde Ermeni-Kürt dostluğu ve işbirliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Tarihi olayların tedrici gelişmesini izleyenler görürlerki bu olaylar daha düne kadar düşman olan Kürt ve Ermeni Uluslarının birbirleriyle dost olmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Bu büyük tarihi gerçek Kürtler için olduğu gibi, Ermeni sorununun çözümü bakımından Ermeniler için de o kadar ve daha da fazla öneme sahiptir. Ermeni-Kürt dostluğu bu iki Ulusun bağımsızlık tarihlerinde yeni ve umut verici bir safha açmaktadır.

Kürt hareketine ve ona bağlı olarak Ermeni-Kürt dostluğuna niçin bu kadar değer vermekteyiz.

1830 dan başlayarak takriben yüz senelik bir devrede, 1920 yılına kadar meydana gelmiş olan büyük olaylar esnasında, eğer Ermeniler ve Kürtler siyasi fikir olgunluğuna sahip olmuş olsalardı ve aralarındaki ekonomik ve idari ilişkiler bu denli çelişkili olmamış olsaydı ve de Türkiye'ye karşı birleşik bir cephe kurabilmiş olsalardı, şimdiye dek çoktan bu heriki ulusta kurtulmuş olacaktı. Önemli tarihi olayların ve güçler arasındaki ilişkilerin yorumu bizi bu kanaate getirmektedir. Bugün acı tecrübeler ve

yenilgilerden sonra Ermeni-Kürt liderleri itiraf etmek zorundadırlar ki bu iki komşu ve hemkader uluslar birbirlerine karşı cephelere ayrılarak birbirlerini zayıflatma bedbahtlığına düşmüşlerdir. Bundan Türk devleti faydalanmış ve baltasını her ikisinin başına da ayrı ayrı indirmiştir.

Tarihi olaylar, özellikle biz Ermeniler için çok önemlidir. Türkler güçlü ve gaddar, yabancı büyük devletler çıkarıcı ve yalancı, Ermeni devrimcileri ise zayıf ve silahsız idiler. Bütün bu nedenlerin tümü birden Ermeni bağımsızlık hareketini yenilgiye uğratma konusunda büyük roller oynamışlardır, fakat bunlardan daha da önemlisi Kürtlerin Ermenilere karşı düşmanca tavırları ve Ermeni Ulusunun her ileri bir adımına taktıkları çelmeler olmuştur.

Bu tarihi gerçekler zaten bilinmektedir, bunu tekrarlamayalım. Eğer Kürt Ulusu Ermeni Ulusuyla müttefik olmasa bile, hiç değilse geçen 40 yıl zarfında (1880-1920) tarafsız bir tavır takınarak Türkiye'ye yardım etmesiydi yine de Ermenilerin durumu bugün çok daha değişik durum alabilirdi. Ermeni bağımsızlık hareketleri asla bu zor yolları seçmeye mecbur olmayacak ve Türkler de hiçbir zaman bu denli yıkımlar yapmayacaklardı.

Yani bir tek sözle, Ermeni Ulusunun beli Kürtlerin takındıkları tavır nedeniyle kırıldı. Ermenilerin yok edilmesinden sonra günümüzde şimdi Kürtlerin beli de kırılmaktadır. Kürtler Türklerin karşısında yapayalnızdırlar. İşte bundan ötürü bugün Kürtler geçmişteki hatalarını hissedip düşman karşısında yapayalnızlıktan dehşet duymaktadırlar. Maalesef, her iki ulusta ancak bıçak kemiğe dayandıktan sonra siyasi olgunluğa varabiliyorlar.

Geçen yüzyıl esnasında yüzlerce kere müsait fırsatlar ortaya çıktı, bu fırsatlarda şayet bu iki ulus birleşmiş olsalardı, kendi ulusal sorunlarını çözebilirlerdi. Fakat bir taraftan bilinçsizlik, öte yandan ekonomik, siyasi ve dini farklar gibi nedenler, bu iki halkı birleştireceğine onları azgın iki düşman haline soktu.

Şu halde bir asırlık fırtınalı tarih bu iki ulusun aleyhine gelişti. Onlar şimdi en zayıf dönemlerinde, bilinçli ve inanmış olarak ortak düşmana karşı birbirlerine ellerini uzatıyorlar. Gelecekteki başarılar bakımından, geçmişteki bedbaht olayların neticeleri ne kadar feci ve ağır olsalarda, günümüzdeki dostluk oluşumu da o kadar büyük ve önemlidir.

Şayet dün düşman idiysek, bugün dostuz. Her iki ulusun da dünkü kuşağı hayattadır ve çoğu kez Ermeni-Kürt dostluğu ve işbirliğine tereddütle bakmaktadırlar. Fakat siyasi çıkarların aynı oluşu ve tarihin kazandırdığı sağlam telkinler bu tereddütten çok daha güçlüdür.

Ermeni-Kürt dostluğunun kaçınılmazlığı olgun bir siyasi fikir olarak en başta gelen bir rol oynamaktadır. Ermeni ve Kürt kitleleri bazen tereddütle, fakat çoğu kez de kendilerini ikna ederek, bu fikrin arkasından gitmektedirler. Bu yeni ve doğru bir yoldur ve aynı zamanda bu yol her iki ulusun rönesansını garantiye alan biricik yoldur. Yukarıdaki bocalamalar

eninde sonunda siyasi mantık sayesinde son bulacaklardır. Genel ve çok önemli ulusal çıkarlar önünde düşmanlıklar elbette çabuk unutulur.

Birçokları şöyle diyebilirler. Kürt dostluğuna inanmak için hangi temel sebepler mevcuttur? Onlar dün bizi katlediyorlardı, bugün zor durumda dost olurlar, yarın tekrar düşman olabilirler.

Ermeni-Kürt düşmanlığının temel nedenleri hakkında daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak bahsetmiştik. Bugün Ermeni-Kürt dostluğunu överken bunu sadece taktiksel bir prensip nedeninden dolayı yapamıyoruz, çünkü bu dostluk zaten gerçektir. Ve işte bu gerçek olduğu içindir ki Ermeni ve Kürt siyasi fikri hakim ve genel bir duruma gelmektedir. Çünkü, günümüzde bilinen Ermeni-Kürt dostluğu siyasi durumun yarattığı bir fikirdir ve bunun nedenleri ise şunlardır.

1- Geçmiş dönemlerdeki düşmanlığın temel nedenleri ortadan kalkmıştır, bu sebepten düşmanlığın da ortadan kalkmış olduğunu kabul etmeliyiz.

Ermeni kul, Kürt efendi idi. Günümüzde Ermeni ve Kürtler arasında buna benzer sınıfsal bir ilişki artık mevcut değildir.

Kürt silahlı, Ermeni ise silahsızdı ve Kürdün geçimi, onun yaptığı soyguna ve sömürüye bağlı idi, bugün bu durum da ortada yoktur.

Kürtler Kürdistan'ın ve Ermenistan'ın pratikte ve resmen sahibiydiler, Ermeniler ise buna bağlı tebaalar idi, oysaki bugün artık o zamanki siyasi durumun izi bile kalmamıştır.

Kürtler islam, Ermeniler ise hıristiyanı. Bugün Kürt islamı, islam Türkten o denli darbeler yedi ki, din artık onun siyasi davranışlarında bir rol oynamamaktadır.

Önceleri Kürtler Türk devletinin müttefikleriydi ve devletin despotizmine iştirak ederlerdi. Ermeniler ise sadece darbelere bir hedefti. Bugün Ermeniler artık hedef olmaktan çıktılar. Türke gelince önceden Ermenilere yönelttiği darbeleri bugün aynı insafsızlıkla Kürtlere yöneltiyorlar. Böylelikle Kürtlerin eskiden sahip oldukları siyasi monopollar artık mevcut değildir.

Önceleri Ermeni bağımsızlık hareketi kısmen Türk boyunduruğundan kurtulmak idiye de, gerçekte bu aynı zamanda Kürt yöneticilerinden kurtulmayı da içeriyordu (Kürt yöneticilerinin eski düşünüş tarzı gözönüne alınarak). Halbuki şimdi Kürtlerin kendileri, sel gibi akan kanların pahasına vatanlarının bağımsızlığı amacını güdüyorlar. Vatan kavramının bilincine vardıktan sonra Kürtler, Ermeni vatanının varlığı ve Ermenilerin bağımsızlık fikrini de kolayca kavrayabilirler.

2- Siyasi şartların değişmesi, şüphesiz etkisiz geçemezdi.

Geçen 15 yıl zarfında Ermeni Ulusu ağır darbelere maruz kaldıysa da, bir çok defalar ayrı ayrı cephelerde savaşmasını başarabildi. Böylelikle Ermeniler dikkate alınmaya değer bir güç olarak sahneye çıktılar ve böylece Kürtler de artık onlara (ancak eğilmeyi bilen) bir köle ulus gözûyle bakmamak zorunda kaldılar.

Ermeniler bağımsız bir devlet kurdular ve bugün hernekadar tam bağımsızlığını muhafaza etmiyorsa da, bir devlet olarak kabul edilmektedir. Kürtler anladılar ki, Yakındoğu topraklarının varislerinden biri de Ermeni Ulusudur ve bu ulus kendi bağımsızlığını korumada inatçıdır. Siyasi ve gerçek hayatta meydana gelmiş olan bu ağırlık, Kürt Ulusu tarafından anlaşılmiştir.

3- Siyasi yön tayin etme sorunu Kürt Ulusu için artık açık bir şekilde anlaşılır olmuştur.

Eskiden Ermeni Ulusu bağımsızlığını amaç edinerek Türk devletine karşı tavizsiz bir savaşa girmişti ve onlar bugün de aynı fikrin peşindedirler. Kürtler ise Türkiye'ye karşı ancak açık bir şekilde sahneye çıktıktan sonradır ki, Kürt ve Ermeni Ulusunun ortak düşmana karşı kavgalarının da kesinlikle ortak olduğunu görebildiler.

Bütün bunlar Ermeni-Kürt dostluğunun samimiyetini ve bu dostluğu tarihi gerçeklerin zorunlu olarak yaratmış olduğunu gösterir.

* * *

Ermeni-Kürt dostluk ve işbirliğinin amacı ne olacaktır?

-Ermenistan ve Kürdistan'ın Türk boyunduruğundan kurtuluşu.

Bu amaca bizi götüren bütün çareler pratik sorunlar olup, bu kitabın konusu dışındadır. Bu savaş ne kadar sürecektir, ileride ne gibi olanaklar hasıl olabilir. Kürtler ve Ermeniler savaşa hangi güçle ve ne gibi imkanlarla devam edeceklerdir? İşte bütün bu tür sorular devrimin günlük sorunları olup, yere ve şartlara göre değişebilirler. Bunun için esas önemli olan konu, çıkarları aynı, düşmanın ortak oluşu ve Ermeni-Kürt komşuluğundan doğan birbirini destekleme gerekliliğidir.

Bütün bunlar mevcut mudur?

-Evet! Şu halde dostluk ve işbirliği de mevcut olacaktır.

Türkler bütün bunları düşünmüyor ve bilmemekte midirler?

-Tabiidir ki düşünüyorlar ve bilmektedirler.

Bu iki ulusun bağımsızlık özlemi bütün dünyaca bilinmekte ve Türklerce ise daha da fazla iyi bilinmektedir. Türklerin bilmemeleri gereken şey siyasetimize ve savaşımıza ait pratik fikirlerdir. Türkler bilmeli ve inanmalıdırlar ki, bu iki ulus bağımsızlıklarını amaç edinmişler ve Türklerden kendi vatanlarını istemektedirler. Siyasi cephenin bu açık mevzilenmesi, Türkiye'nin kanatlarını kıracaktır. Bugün çıkarlarımız aynıdır, amaçlarımız aynıdır, savaş yollarımız aynıdır. Bugün Ermeni ve Kürt Ulusu, Türkiye'nin Ermenistan ve Kürdistan'dan çıkmasından başka bir şey düşünmüyorlar. Bu zemin üstünde kurulan herşey Ermeni ve Kürt bağımsızlığı için faydalı olacaktır.

Ne kadar mutluyuz ki, Ermeni ve Kürt yöneticileri tarihin zorunlu kıldığı bu amacı artık kavramaktadırlar.

Dörtyüz yıllık tarihi olayları tekrar hatırlayarak, bu iki bedbaht ulusun tarih sahnesindeki kanlı yürüyüşüne baktığımızda, hiç tereddüt etmeden şu sonuca varırız ki, onların siyasi, ekonomik, fiziki ve fikri bedbahtlıkları Osmanlı hakimiyetinin doğurduğu hastalıklar olmasına rağmen, bunlar Ermeni-Kürt çelişkisi ortamı içinde beslenmişler, gelişmişler ve çok feci bir şekil almışlardır. Ve tarihin amansız darbeleri altında bu iki ulusun siyasi hayatında köklü bir dönüş noktasının belirdiği şu anda, Ermeni-Kürt dostluğu ve işbirliği Yakındoğu'da önemli bir faktör haline geçerken, hiç tereddüt etmeden diyebiliriz ki, Ermeni-Kürt birleşik sorunu, birlikte verilecek savaşla kaçınılmaz olarak Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarını ve modern iki ulus haline gelmelerini gerçekleştirecektir.

• • •

İ l a v e l e r

Tarihi ve siyasi bu araştırmayı 1931 yılında "Hayrenik" aylık dergisinde yayınlarken o günlere ait son olaylardan da bahsetmiştim.

Şimdi bu kitap yayınlanırken, biz artık 1969 yılını yaşamaktayız. Okuyucu ve eleştirici için tamamlanmış bir tabloyu takdim edebilmek için 1931 den 1969 a kadar uzanan 38 yıllık olaylar arasında bir köprü kurmaya mecburum. Bu olaylar ve savaşlar 500 senelik tarihi olayların doğal sonucudur.

...

1921-1934 Ararat, Aladağ ve diğer bütün bölgelerdeki Kürt isyanları devam ederek, bu bölgelerden biri ağır kayıplar verirken, bir diğer bölgede ise yeni bir Kürt isyanı alevlendi ve bunlar Türkiye'yi bu süre içinde bir savaş halinde tuttu.

Ermeni-Kürt uyuşması ve işbirliği büyük gayretle ve metodik bir şekilde devam etti.

Sasun'un güneyindeki dağlık bölgede ve Hizan'da 1930 da isyan başlamıştı. Türk güçleri o bölgelere uzun bir müddet girememişti ve Kabilcoz, Nazo aşiret reisi olan Aliye Yunus bu Kürt hareketlerinin başındaydı.

Dersim 1936 yılına kadar ele geçirilemez bir kale halinde kaldı. Türk orduları diğer yerlerde patlak vermiş olan isyanlarla uğraşıyorlar ve Dersim Kürtlerinin isyan etmeyip normal hayatlarını yaşamalarından çok memnun görünüyorlardı.. Fakat bu dağlık dünya, olağanüstü bir şekilde silanılanıp, gittikçe tehlikeli oluyor ve artık bütün Kürtleri ilgilendiren hareket merkezlerinden biri haline geliyordu.

...

1937 Haziranında 20.000 lik bir Türk ordusu Dersim'e karşı harekete geçti. Çarpışmalar çok şiddetli oldu. Dersimliler bu Türk saldırısının ilk hücumunu parçaladılar. Haziran ayı sonlarında 10.000 den fazla kayba uğrayan Türk ordusu, artık daha emniyetli bölgelere geri çekilmişti.

Dersim isyanının lideri, Dersimlilerin evliyası olan Seyyid Rıza idi.

Türk hükümeti, çeşitli bölgelerden taze ordu birliklerini Harput'a yığarken aynı zamanda genel seferberlik ilan ederek 38 yaşına kadar olan yedekleri askere çağırırdı. Türkiye artık Kürtlere karşı köklü bir savaşa girişmişti.

1 Temmuz 1937 de Türk hükümeti, Türkiye'deki Kürtleri yerlerinden çıkarıp, uzak yerlere sürgün etme kararı aldı. Bu karar gereğince Dersim bölgesi tamamen boşaltılacaktı. Ayrıca da isyan liderlerinin asılması ve mülklerine el konulması kararlaştırılırken, "Şeyh", "Bey", "Seyyid" ve "Ağa" ünvanları da ortadan kaldırılıyordu.

Temmuz ayının birinde, daha kalabalık bir Türk ordusu Dersim'e karşı ikinci bir sefere başladı. Savaş günlük çarpışmalar niteliğindedi. Dersimliler ilk sefer esnasında Türk ordusundan toplar elde etmiş olduklarından, Dersim vadilerini top sesleri inletiyordu. Uçaklar durmadan etrafı yakıp yıkmakta idiler. Bu çarpışmalar esnasında Dersimliler üç uçak düşürdüler. Bu kanlı çarpışmalar Eylül ayının 17 sine kadar devam etti. Dersim'in büyük bir kısmı alındı ve Seyyid Rıza esir edildi.

Eylül ayının sonlarında zaten ezilmiş olan Dersim karlarla kaplanmıştı. 1937 ve onu takip eden yıllarda Dersim Kürtlerinin kalıntıları Türkiye'nin uzak illerine sürüldüler.

19 Kasım 1937 de Seyyid Rıza ve 11 Kürt aşiret reisi Harput'ta darağacına çekildiler.

• • •

1937 yılının bu yaz dönemindeki isyan ocakları Dersim, Sasun, Hizan, Aladağ, Erciş ve Bohtan idi

Sasun güneylerindeki bölgelerde çarpışmalar Temmuz ayının ilk günlerinden başlayarak Ağustos sonlarına kadar devam etti. Ağustos sonlarında kanlı çarpışmalardan sonra Aliye Yunus'un kardeşi Abdurrahman ve Yunus'un oğlu Mehmed Aliye Yunus, 30 dan fazla adamlarıyla birlikte çarpışarak Suriye'ye geçip, Kamışlı'ya yerleştiler.

Hizan isyanının lideri Şeyh Selaaddin idi. 1939'a kadar kendi bölgesinde çarpışıyordu.

Aladağ-Erciş daimi olarak Türk ordusu ile çarpışmakta olup, isyancıların başında Kör Hüseyin Paşa'nın oğlu Hasan Bey bulunmaktaydı.

Bohtan ve Siirt'teki isyancıların başında ise Şeyh Ahmed Barzani (Günümüzdeki Barzani'nin ağabeyi) bulunuyordu. Kendisine Kerkük, Revanduz, Barzan ve Musul aşiretleri bağlı idi.

Bu savaş hali bazen zayıf, bazen ise şiddetli olarak 1938 ve 1939 yıllarında da devam edegeldi.

...

1939-1940 yıllarında Dünya İkinci Cihan harbi fırtınasına kapılmıştı. Türk Hükümeti Hitler Almanyasına büyük ümitler bağlamış, fakat harbe girmemişti. Bundan dolayı ülkenin iç sorunlarını askeri güçlerle halletme bakımından Türkiye'nin elleri serbestti.

Ermeniler ve Kürtler büyük bir sabırsızlıkla savaşın neticesini beklemekteydiler. Sovyet orduları zaten İran Azerbeycanı'ndaydılar.

1945 yılında Almany'a'nın tam yenilgisiyle, 1945-1946 yıllarında dünyanın bölüşümü ve nüfus bölgeleri sorunu bahis mevzuu oluyordu. Bu dönemde Kızıldudunun teşviikiyle İran Azerbeycanı ve Urmiye gölü dolaylarında bir Kürt hareketi başlamıştı. Orada, Türkiye sınırları dışında bağımsız bir Kürt devleti kuruldu. İran Azerbeycanı Azerileri de kendi bölgelerini bağımsız ilan ettiler.

Gerçekte hasta Türkiye'ye bağılı ulusların bağımsızlığı gerçekleştirileceğı yerde İran bölünüyordu.

Irak Kürdistanı'nın şu andaki lideri Molla Mustafa Barzani o tarihlerde Irak ve Türkiye bölgelerinden çekilerek, İran Azerbeycanı'na gitmiş ve bağımsız Kürdistan'ın temelini atan liderlerin en ileri geleni haline gelmişti.

Bağımsız Kürdistan'ın başkenti Urmiye gölünün güneyindeki Mahabad idi. Yeni kurulmuş olan devletin önderi ve Başkanı Gazi Muhammed idi.

Bu siyasi gelişim karşısında Ermenilerin tutumu açıktı. "Hoybun" ve Taşnak Partisi arasındaki işbirliğinin temeli, Türkiye sınırları içindeki bir faaliyet üzerinedir. Kürtler çok iyi biliyorlardır ki, Ermeni Ulusu ve O'nun siyasi liderlerinin ne İran'da ve ne de Irak'ta herhangi bir problemleri yoktu ve dolayısıyla Ermeni çevrelerinin İran ve Irak'ta meydana gelmiş olan olaylar nedeniyle onlarla hiçbir işbirliğinde bulunmadılar.

İran de meydana gelmiş olan Kürt devletinin sonucu önemlidir. Mütarekeden sonra ABD sert bir ültimatomla Kızıldudunun İran'dan çekilmesini istedi. Sovyet ordusunun çekilmesinden 5-6 ay sonra İran ordusu hem Kürt ve hem de Azeri bağımsızlıklarını söndürdü.

Barzani, arkadaşlarıyla birlikte Sovyetler Birliği'ne geçti ve 1958 deki Irak devrimine kadar orada kaldı. Barzani az sonra Bağdad'a döndü ve bir müddet sonra da Irak Kürdistan'ındaki Kürt özerklik hareketinin önderi oldu. Hareket dünya basınında devamlı yer aldı. Çarpışmalardan uzun uzadıya bahsedildi. Barzani ve Irak idaresi arasında belirli bir anlaşma yapıldı, çarpışmalar sona erdi. Fakat yine de sorun şimdilik nihai bir çözüme kavuşmamıştır.

...

Bugün eski ve yeni tarihi olayları birbirine bağlarken, tekrar şu kanate sahip oluyoruz ki, Kürt sorununun köklü çözümünün biricik ve temel yolu, Türkiye sınırları içinde kalan Kürdistan'ın bağımsızlığıdır. Çünkü, ancak bu ortamdadır ki, Kürt Ulusu bir devlet haline gelebilir ve bağımsız bir ulus oluşturulabilir.

Yakındoğu sorunu günümüzde artık dünyanın büyük ve küçük bütün devletlerini çok yakından ilgilendiriyor. Türk despotizminden Ermeni ve Kürt vatanlarının kurtarılması sorunu ~~çözümlenmedikçe~~, bu bölgede ~~barışın~~ yerleşmesine imkan yoktur.

Yakındoğu'da barışın anahtarı ~~Ermeni topraklarının ve Kürdistan'ın bağımsızlığı temeline dayanır.~~

Er veya geç Balkanların, Kuzey Afrika'nın ve Arap ülkelerinin Türk idaresinden kurtulup, bağımsızlıklarına kavuştukları gibi, Ermeniler vce Kürtler de Türkiye'nin hakimiyetinden, Türk idaresinden kurtulup, mutlaka bağımsızlıklarına kavuşacaklardır.

Notlar ve Kaynaklar

Bölüm 1

- 1- Arşaklılar, M.Ö. 250 yılı ile M.S. 227 yılı arasında İran'da ortaya çıkmış, "İran Part Devleti"ni kuran haneden ailesidir. MS. 65 yılında, İran ve Roma devletlerinin anlaşmaları neticesinde İran İmparatoru Valarş'ın biraderi Dırtad (Tiridates) Ermenistan tahtına oturtuldu. MS. 65 - 428 yıllarında Ermenistan devleti krallarının çoğu Arşaklı Dırtad'ın ailesinden oldukları için bu krallığa Arşaguniler Krallığı (Bazı hallerde 'Ermenistan Arşaklı, Krallığı') denir. Hanedan ailesine "Arşaguniler" (Bazı hallerde 'Küçük Arşaklılar') denir. (Çevirmenin notu - Ç.N)
- 2- En eski devirlerden 15. yüzyılın sonlarına kadar Kürt tarihine ait bu kısa özet için diğer birçok kaynak dışında özellikle Minorski'nin İslam Ansiklopedisi'ndeki "Kürtler" makalesinin belirli kısımlarından faydalanılmıştır.
- 3- Kürdistan'da Kral veya Sultan derecesinde idari bağımsızlığını koruyanlar: Mervaniler (Diyarbakir, Cezire), Hasanvahdiler (Daynavar, Şehrezor), Fadluyanlar (Büyük ve Küçük Lor Prenslikleri) ve Eyyubiler (Suriye ve Mısır). Bütün bunlar muhtelif değişik bölgelere ve muhtelif değişik halklara hükmetmekte ve ulusal bir devletin kurulup teşkilatlanmasına önem vermemekteydiler.

İkinci derecedeki beylikler: Bu bölümdekiler tam bağımsız Krallıklar sayılmadıkları halde, irsi yünden değişik bölgedeki Kürt idaresini temsil ediyorlardı ve bu yönüyle de Kürt ulusal karakterini ilk bölümdekilerden daha da güçlü temsil ediyorlardı. Fakat bunların feodal düzeydeki uygarlık anlayışı içinden çıkamayışları bunları ulusal bir devlet düzeyine eriştişmedi.
- 4- 1420-1437 yıllarına ait Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen aşiretlerinin kendi aralarında ve Kürt aşiretleriyle olan savaşlarını anlatan Tovmas

Mezopezi ilk kez olarak o tarihlerde Sasun ve Huyt dağlık bölgelerinde Mar (Kürt)lardan söz eder.

Kürtlerin göçleri hakkında W. Thomashek'in "Sasun" eserinde ilginç bilgiler vardır. "Bitlisli Şerafettin, en eski devirlerden konu açarken, yılını belirtmeden der ki: Havalis'ten ve Bubas'tan birçok Hakar kabileleri Huyt'a göçtüler. Bu kabilelerden bazıları, örneğin Balek'ler Garzan dağına aşarak Sasun'a gittiler. Bütün kabileler yeni Farsçaya çok yakın olan Kırdmen (Kurmanc) şivesini konuşturlardı. Buna paralel Fırat'ın iki kolu olan Murat ve Karasu arasındaki dağlık Dersim bölgesinde yaşayan Kürtlerin kökeni çok karanlıktır. Bunlar Zazaca denilen başka bir şive konuşturlar. Dillerinde Ermeniceden alınma birçok kelime vardır. Zazalar ihtimalle çok eski devirlerde buraya göçmüş olmalıdırlar. Bunlar belki de vaktiyle Vaspurakan dağlarında yaşamış eski Mard'ların soyundan olabirler. Ermeni tarihi onların ilk yerleştiği bölgeleri Mardastan diye belirtir."

"Sasun ve Fırat kaynaklarının sınırları."

Kitabı çeviren: H. B.W. Bilezikçıyan, Viyana 1896, sayfa 53

- 5- Trabzon Kralı Dawid'in Gorgor'a (Gürcüce Kuvar Kware) mektubu (mektup 377, 22 Nisan 1459).

Gürcistan Bagrat'lı Prens Alexander'ın oğluna mektubu (mektup 379, 5 Kasım 1459)

Bu iki mektupta Sasun Beyliğinden bahsedilmektedir. 377 nolu mektupta "Gete'liler ve Aran'lılar Georg'un bayrağı altında silahlı birliklerle çıkacaklarına söz verilmekte" yazılırken, 379 nolu mektupta da "Sözün geçen anlaşmada başka halklar da vardır; Geteare'liler ve Sasun'lular" denilmektedir. Ve yine mektuplardan bunların Uzun Hasan idaresi altında yarı bağımsız beylikler olduğu anlaşılmaktadır.

Lukeark'a göre (Annali Di Rausa, Venedik 1605, sayfa 110) adı geçen halklardan hristiyan olanların dili Ermeniceydi denir...

"Haitone E Rubino, Ambassidore della Republique de Githiarni e Sasoni. Prof. W. Thomashek, 'Sason', sayfa 56-57"

Bölüm 2

- 1- Tarihçi Şerafettin'e göre fermanlar Sultan tarafından imza edilip onaylanmış, fakat Kürt beylerinin isim yerleri açık bırakılmıştı ve bu isim yerlerinin kimler tarafından doldurulması gereğinin yetkisi Hakim İdris'e bırakılmıştı.
- 2- Anlaşmanın bu noktaları Kürt Ulusal örgütü "Hoybun"un yayınladığı Thee Case Of Kürdistan Against Turkey, sayfa 27.
- 3- Osmanlı ordularının insan ve erzak takviyesini durdurmak ve Kars, Erivan, Nakhiçevan, Cuğa bölgelerinde barınabilme olanaklarını engellemek

amacıyla bu bölgelerde yaşayan tüm halk (çoğunlukla Ermeniler) zorla ve acele olarak güneye sürüldüler. Kaçıp kurtulanlar ve yolda ölenler hariç 25.000 kadar aile (yakinen 200.000 kişi)den oluşan bir Ermeni kitlesi İran'ın batı bölgelerine yerleştirildiler. Bunlardan özellikle eski Cuğa şehriden olanların çoğunun İsfahan yakınında yerleşmelerine ve orada "Yeni Cuğa" (Nor Cuğa) şehrini kurmalarına izin verildi. Diğer Ermeniler de İran'ın çeşitli bölgelerinde yeni köyler oluşturdular. (Ç.N.)

- 4- Ermeni Apostolik (Gregoryan) Kilisesi teşkilatındaki en yüksek ruhani rütbelerinden biri. Patriarklar, esas Ermeni bölgeleri dışında bulunan Ermeni toplumlarının büyük bölgesel şefleridir. Ermeni Apostolik Kilisesi teşkilatında, biri İstanbul'da, diğeri Kudüs'te olmak üzere iki Patriarklık vardır. (Ç.N.)
- 5- Van Gölü'nün doğusunda, bugünkü Gürpınar, Güzelsu ve Başkale isimli kasabaların arasındaki bölgeye eski Ermeni yapıtlarında verilen coğrafi terim. (Ç.N.)
- 6- 7. ve 11. yüzyıllar boyunca Ermenistan'ın çeşitli bölgelerinde, ağır sosyal şartlarda, devlet ve kilisenin ezici idaresinden emekçi halkı kurtarmayı amaçlayan fakat dini hareketler şeklinde yürütülen ve bu sosyal akımların en meşhurlarına verilen addır.

Pavlikyanlar (Pavlos taraftarları 7. ve 9. yüzyıllarda) ve Tondıraketsiler (Tondraklılar 9. ve 11. yüzyıllar)dir. (Ç.N.)

- 7- Şerafettin Bitlisi tarafından 1596'da yazılmış "Şerefname"ye göre.
- 8- Bunlar muhtemelen din değiştirmiş Ermenilerdir.
- 9- Bunlar muhtemelen Ermenilerdi. Çünkü, bugüne dek hâlâ Ermenice konuşurlar.
- 10- Şerefname'ye göre dinsizlerdi ve nifak yaratırlardı.

Bölüm 3

- 1- Bu eser 1620-1640 yıllarında yazılıp, 1915'te Nşanyan Episkopos tarafından Kudüs'te neşredilmiştir.
- 2- Baron sözcüğü Haçlı seferlerini takip eden çağlardan itibaren Ermenice lisanında Bey, Ağa, Beyefendi, Bay anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzdeki anlamı Türkçedeki "Bay" teriminin karşılığı şeklini almıştır. (Ç.N.)
- 3- Ermenicesi: Yebisgobos. Ermeni Apostolik Kilisesine mensup ruhanilerin dördüncü yüksek rütbesi.
1- Gatoğigos, 2- Patriark (Badriyark). 3- Arkebiskobos, 4- Yebisgobos. (Ç.N.)
- 4- Balyan Piskopos'un "Hay Aşuğner" (Ermeni Ozanları) ismiyle yayınladığı eserinin ikinci cildinde Grigor Katoğigos Ağtamarts'i'nin şiirlerinden

birisinde Kürtlerden bahsedilmektedir. Bu bahiste 16. yüzyılda doğu bölgelerindeki Ermenilerin Kürtlerin hücumlarından epeyce sıkıntı çekmiş oldukları anlaşılr. Bu şiirin kapsamı tamamen başka konu hakkında olmasına rağmen şiirin yazılış tarihini belirten son dördlük şöyle biter.

"Ermeni takviminin 900 ve yetmişbeş yılıdır.

Başıbozuk Hagarlılar,

Ermenileri ateşe verip yaktlar."

"Hagarlılar"la 16. yüzyılın ikinci yarısında bilhassa yaz mevsiminde Van ve Muş bölgesindeki Kürtler kastedilmektedir.

- 5- P.A. Jaubert 1805'te Napolyon'un emri ile Osmanlı İmparatorluğuna ve İran'a doğru bir gezi yapar. Bu gezi resmi olarak sözde ilmi araştırma amacıyla yapılmış ise de, gezideki gerçek amaç siyasi idi. Yazar "Voyage en Armenie et en Perse" kitabında İngiltere ve Rusya'nın o tarihlerde Fransa'ya karşı bir anlaşma imzaladıklarını açıklar.

İran Şahı Napolyon'a bir mektup yazarak, İngiliz Rus birleşmesine karşı Fransa ile müttefik olma isteğini belirtir. Bu mektubu İstanbul'dan Paris'e bir Ermeni götürür. O dönemde mükemmel diplomatik ilişkilerin olmayışı nazarı itibare alınarak bu mektubun gerçekliğini ve Şah tarafından yapılan teklifin değerini ölçmek için çok ihtimalle Napolyon Jaubert'i İran'a gönderir.

Avrupalı gezgin Erzurum'dan geçtikten sonra epey zorluklarla karşılaşır. Kendisine refakat etmekte olan Osmanlı muhafızlarını hem Kürtler ve hem de Ermeniler şüphe ile izlerler. Eleştirt köylerinde kendisinin bir Ermeni olduğunu söyleyen gezginci, Eçmiyazin'e (Erivan yakınlarındaki bütün Ermenilerin ruhani merkezi) geçmek istediğini söylemeye mecbur kalır. Bunun üzerine hem Kürtlerin ve hem de Ermenilerin ona karşı tutumlarında olumlu bir değişiklik başgösterir. Fakat Beyazıt'ın meşhur Kör Mahmut Paşa'sı onu hapseder ve ona refakat eden Ermenilere Jaubert'in İran'a hangi gizli amaçlarla gitmek istediğini öğrenmek için işkenceye tabi tutar. Genellikle yazarın Ermeniler ve Kürtler hakkındaki eleştirileri çok ilginçtir.

- 6- Bu olumsuz tavırları hakkında Jaubert der ki: Kendisine refakat etmekte olan muhafızların sayısına göre, muhafızlar misafir oldukları köyden köylülerin yumuşak davranışları oranında misafirperverlikleri nispetinde haraç alma adedinde idiler. Jaubert Ermenilerin misafirperverliklerini övdükten sonra, onların kanun dışı haraçlardan kurtulmak amacıyla misafirperverlik göstermek istememelerinde Hoz'luları haklı görür.
- 7- Muş ovasındaki Avran, Aladdin, Gemik Ermeni köyleri, Avran'lı Aleksan, Aladdin'li Umurşad ve Gemik'li başka bir lider önderliğinde ayaklandılar. Kürtlerin çeşitli baskısına ve her köyden senede 600 kuruşluk haraçlarına karşı şiddetli bir savaşa tutuştular. Bu olay 1840 yıllarından daha önce vuku bulmuştur. Kürtler epey miktarda ölü bırakmış, fakat birçok Ermeni

köyünü tarumar etmişlerdir. Bu savaşlar esnasında her üç Ermeni lideri de ölmüştür. Bu hadiseden sonra Kürtler Muş ovasına bir süre inmez oldular.

Bölüm 4

- 1- 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarında çok büyük diplomatik faaliyetlerde bulunmuş olan ünlü Ermeni siyasi şahsiyetidir. Kendisi Karabağ Melikleri ailesinden olup, 1660 yılında doğmuş ve 1730 yılında ölmüştür. Yakinen 1680 yıllarından itibaren hayatının büyük bir kısmı İngiliz, Fransız, Alman ve Rus ordularında görev yapmakla ve bu ülkelerin siyasi yüksek çevrelerinde çeşitli temsilciliklerle geçmiştir. (Ç.N.)
- 2- Birçok prensliklerden meydana gelmiş olan o zamanki Almanya'nın en güçlü prensliklerinden biri Pfalz prensliği (Kurfürstentum Pfalz) idi. Metinde bahsedilen Prens Kurfürst Johan Wilhelm'dir. Kendisinin, bağımsız bir Ermenistan devleti kurulduğunda, yeni devlete kral olmak amacını güttüğü gözüküyordu. (Ç.N.)
- 3- Ahmede Hani 17. yüzyılda yaşamıştır. "Meme Alan" adı verilen bir aşk eposuna ait şiirlerinin büyük bir kısmını "Mem u Zin" adlı eserde toplamıştır. Kürt sözlü edebiyatının en değerli eserleri arasında öncelikle Mem u Zin'i sayma zorunludur. Bu eser bir bütün olarak eksiksiz ve benzersiz bir şaheserdir. Bu yapıtın yazılı ilk örneğini Ahmede Hani "Halkın şarkı şeklinde okuduğu emsalsiz dramını ben kağıda çektim" diyerek kendi tarafından yazıldığını belirtir.

Ne denli mutluyuz ki bugün "Mem u Zin" in nüshasının arapça harfleriyle yazılmış Kürtçesi elimizdedir. Bana öyle geliyorki bu elyazı nüshası en eskisi ve çok ihtimalle mevcut olan yegane nüshadır. Ahmede Hani "Mem u Zin" e ait bu şiirleri vezin şeklinde kaleme almış, 1645'te eserini bitirmiştir. Bu yapıt 1749'da yazıcı Aziz Şirbar tarafından kopye edilmiştir. İşte bu kopyada "Mem u Zin" in büyük bir kısmı mevcuttur ve aynı kopyanın başında Hane'den üç değişik şiire yer verilmiştir ki bunlar bir nevi önsöz yerine geçmektedir.

Sözü geçen önsöz şiirlerinden ikisi kitabın amacını, şiirsel yönünü ve Kürt şiiri hakkındadır. Fakat üçüncü şiir Kürt ulusal davasına değindiği için, Ahmede Hani'nin bundan 300 yıl önce bu konuda ne düşündüğünü anlayabilmemize yardım etmesi yönünden çok ilginçtir.

Çok değerli bir üslup takip eden ve kusursuz bir şiir yazma sanatıyla kaleme alınmış olan bu şiir, kendi fikirlerinden hiçbir şey kaybetmemesi için serbest ve kelimesi kelimesine onu tercüme ederek sunuyorum.

- 4- "Mem u Zin" kitabı ilk olarak Mehmet Emin Bozarslan tarafından 1968 yılında Türkçeye çevrilip Gün Yayınları tarafından basılmıştır. Bu kitabın "DERDİMİZ" başlığı altında tercüme edilen V. bölümünü Ermeniceden Türkçeye tercüme ettik, fakat M. Emin Bozarslan'ın tercümesini kitaba

koymayı, Kürtçeden direkt tercüme edildiği için, bazı ufak değişikliklere rağmen yine de daha uygun bulduk. Mehmet Emin Bozarslan'ın o günün (1968) şartlarında tercümesini koymayı uygun bulmadığı kısımları da biz burada tamamlıyoruz. Böylece bu bölüm okuyucuya eksiksiz olarak sunulmuş oluyor.

- 5- Mitolojik bir İran hükümdarı olup, "Cemşit" olarak tanınır. Onun sihirli kadehi geleceği göstermiş. Ahmede Xane burada şarap kadehini de Cemşid'in kine benzetiyor.
- 6- Külçe: Kıymetli para (altın ve gümüş) anlamındadır, fakat şair yabancı yöneticiler tarafından kıymet bulmayan şiirlerinin bağımsız bir Kürdistan da değerlendirileceğine (külçe gibi) inanmaktadır.
- 7- Ayarad (Ermenice): Kars'ın doğusunda, Alagöz dağı ve Sevan gölü batısıyla, Ararat dağı arasında kalan ve Aras nehrinin orta havzasını oluşturan bölge. Bu bölge ta eskiden beri Ermenilerce "Ararat" -veya "Ayarad" eyaleti olarak adlandırılırdı.(Ç.N.)
- 8- Ermeni Apostolik Kilisesi teşkilatındaki ruhanilerden en yüksek mevkide olana verilen ruhani rutbe. (Katolik mezhebindeki "Papa" rütbesinin karşılığıdır.)(Ç.N.)
- 9- Komşu ezilmiş halklara Kürtler, Gürcüler, Azeriler, Asuri-Süryaniler, vb. (Ç.N.)
- 10- J. Emin'in bu kitabı Ermeniceye çevrilmiş ve "Hayrenik" günlük gazetesinde 1926 yılı sayılarında bölümler halinde yayınlanmıştır.

Bölüm 5

- 1- Çok eskiden Vasil isminde bir kişiye ait olmuş olan, Ermenice elyazılı çok meşhur bir incil (Kitab-ı Mukaddes). (Ç.N.)
- 2- "Kilikya" kitabında bu aşiretler hakkında kısaca şöyle denilmektedir. "Kürtler ve Türkmenler örf ve adetleri bakımından birbirlerine çok benzerler ve sürekli olarak isyan halinde bulunagelmışlerdir. 1865'deki kolera hastalığı her iki halka da çok zarar vermiştir. Osmanlı idaresi bu kötü şartların doğurduğu fırsattan faydalanıp, onları köklü olarak kırmak ve ezmek istedi. Bu aşiretlerin en büyük liderlerinden Kozanoğlu ve Küçük Alioğlu Osmanlılara karşı direniş gösterdiler. O dönemin Adana Genel Valisi Cevdet Paşa onlara karşı muntazam ordu birlikleri yollayıp, çok ağır baskı metodları kullanarak onlara zorla başeğdirtti. Aşiret liderleri yakalanıp sürgün edildiler." (Kilikya, Zamanımızın Kilikyası üstüne coğrafik bir deneme, sayfa 42-43).
- 3- İran devleti Süleymaniye'deki bu isyana sempati duyup, onlara silahlı güçlerle yardım etmiştir. Bu suretle Irak Kürtlerinin koruyucusu rolünü oynamak istemiştir. Böylece 1824'teki Hayderan'lıların ve Sipikan'lıların isyanları sırasında İran orduları bir yandan Bitlis ve Muş'a kadar, öte

yandan ise Kermanşah üzerinden Bağdat yakınlarındaki Şetistan'a kadar ilerlediler. 1823'te Horasan'da, Osmanlılarla barış anlaşması yapılırca İranlılar 1639'daki Osmanlı-İran sınırını yeniden kabullendiler.

- 4- John Mac Donald "Vogaye dans L'Asie Mineure, L'Arménie et le Kurdistan" eserinde bu pašalıklar hakkında "Amediye ve Zaho bağımsız idarelerdir. Bağdat halifesinin (Abbassiler kastediliyor) düşmesinden bu yana kendi bölgelerinin sahibi idiler ve beylikleri babadan oğula geçirdi" der. (Sayfa 251)
- 5- Aynı Reşit Paşa güçlü bir Kürt kalesi önünde, 4000 asker kaybettiği halde kaleyi alamamıştır. "lettres du Marechal de Moltke sur L'Orient" (Alfred Marchand tarafından Fransızcaya tercümesinden, sayfa 249)
- 6- "Reayalar çift vergi öderlerdi. Oysaki Kürtler bu verginin dışındaydılar. (Moltke, sayfa 209) Bence Moltke hem Ermeni ve hem de Kürt Reayalarından söz etmektedir.
- 7- "Türk haindir, O'na itimat edilmez."
- 8- Süryaniler Musul'daki Osmanlı kumandanına Hakkâri Kürt Emirini şikayet ettiler. Bu şikayet, Kürtlerle aralarının bozulmasına ve düşman olmalarına sebep oldu.
- 9- Mahmud Efendi Kürtçeyi ve Türkçeyi çok iyi bilen ve Osmanlılar ile arabulucu olabilecek nitelikte bir kişiydi. Sonradan Mahmud Efendi Van'daki Rus konsolosu Alexander Jaba'ya Kürtler ve onların yaşantısı hakkında çok geniş bilgiler vermişti. Bu bilgilerden faydalanan meşhur Prof. Lars Kürtler hakkındaki bilimsel, siyasi eserini tamamlayabilmiştir.
- 10- Anlaşıldığına göre Bedir Han siyasi planı dahilinde Ruslar ve Gürcülerden yardım alabilme işini Ermenilere vermişti. Kabul etmek zorundayız ki Bedir Han gerçekten çok planlı bir siyaset gütmekte idi. Şüphesiz ki O, 100-150 sene önceki Ermeni-Kürt birlik çabalarından haberdardı.
- 11- Man Oğlu Stepan kendisini Mamikonyan Beyi kabul ederdi. O, atalarının Muş'tan göç ederek Van'a yerleştiğini söylledi.
- 12- Bundan başka Dih'tan Ermeniler iki kez daha göç etmişlerdir. Her ne kadar Sernah'lılar gelip Bohtan'a hakim olmuşlarsa da, Bedir Han yenilgisinden sonra, Dih'ta kalan Ermeniler çevre aşiretlerine nazaran kendi bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Dih'lilar onlara bağlı olmayıp, bağımsız bir Ermeni aşireti olarak kalmışlar ve daha sonra Şeyh Celalettin'in babası Şeyh Sabadullah zamanında Dih'lilar ikinci göçünü yapmışlardır. 1878'de Rus-Osmanlı savaşında Bedir Han'ın oğlu Osman Paşa, Bohtan'da 8000 Kürtle Osmanlıların yanında Ruslarla savaşmış ve savaştan sonra silahlarını bırakmayıp Dih'a çekilip, oradan Osmanlılara karşı isyan etti. Osman Paşa'nın ordusu Dih'lar tarafından desteklenir ve Osmanlı ordusu 15 taburluk bir orduyla isyanı bastırınca, Dih'in geriye kalan Ermeni ekserisi üçüncü kez göç ederler. Bilindiği kadarıyla Dih'ta 1910'da sadece 200 aile yaşardı.

- 13- Mirza Bey'e Kürtler "Mala heft katlaxa" (Yedi suikastçi, dönekler evi) derlerdi. Bu ailenin bu şekilde anılması hikayesi şöyledir: Birgün o aileden 7 kardeş atlarını bir ahırın alçak kapısından içeri sokarken bütün eğerler parçalanır. Parçalanır, çünkü ahıra ilk giren kendisinden sonra gelen kardeşine bunu anlatmaz ve böylece hepsinin eğeri parçalanır... Bu aile aynı zamanda Musa, Kasım ve Niho Beyler lakabıyla da anılırlardı.

Mirza Bey'in oğullarından Musa Bey kötü yaşantısıyla meşhur idi. Diğer oğlu Kasım Bey ise Ermeni ve Kürt dayanışması için o bölgede propaganda yapmakta olan üç Ermeni vatanseverini önce evine davet ettikten sonra onları kendi kesmişti. Üçüncü oğlu Niho Bey'de 1929'da Suriye sınırındaki Kürt Kör Hüseyin Paşa'yı hile ile öldürmüştü ve bunun üzerine Niho Kürtler tarafından yakalanıp yaptığı ihanetten dolayı ölümle cezalandırıldı.

- 14- Geleneksel Ermeni tarihine göre, Ermeni halkının eski Atası (Nahabet: en eski ata, en yaşlı aile büyüğü). (Ç.N.)
- 15- Osmanlı devleti içindeki tüm Ermenilerin toplumsal (dini, eğitim, kültürel) işlerini idare etme ve örgütlemeye yetkili, serbest seçimle oluşan "mectlis" (Ç.N.)

Bölüm 6

- 1- Bu konudaki türküler için bak:

HACIYE CINDİ

- 1- Folklor Kurda, Yerevan 1936.
- 2- Epiken Kurdi, Moskova 1962, Stockholm 1984.
- 3- Klamed Cmeata Kurda Liriki, Yerevan 1979.

ORDIXANE CELİL - CELİLE CELİL

- 1- Zargotına Kurda, Moskova 1978.
- 2- Strane Zargotına Kurdaye Tariqie, Ordixane Celil, Kerneye XIX-XX, Yerevan 1975. (Ç.N.)
- 2- Ne acıdırki, önceki bölümde bahsedildiği gibi Yezdanşer, amcası Bedir Han Bey'in yönettiği 1847 isyanına ihanet etmiş ve onu Osmanlılar karşısında yalnız bırakmıştı. (Ç.N.)
- 3- 1908 yılına kadar Osmanlı ordusunun erlerinin üniforması siyahtı. Bundan dolayı Ermeniler ve Kürtler Osmanlı askerine "Siyah Asker" derlerdi. Bu, aynı zamanda uğursuzluk getiren asker anlamına da gelirdi halk arasında.
- 4- O tarihte İstanbul yakınında bir köy, daha sonraları bu isim Yeşilköy'e çevrildi.(Ç.N.)

- 5- Ali Paşa Arnavutluk'un en büyük kahramanı olup, 19. yüzyıl başında isyan etmiş ve isyanın en son dakikasında, düşmanın eline geçmemesi için, müdafa ettikleri kaledeki halkla birlikte kendisini de havaya uçurmuştur.
- 6- Kütükçü Simon Çilingiryan sık sık Hakkari'ye ceviz ağacı kütükleri satın almaya giderdi. Anlaşıldığına göre aynı zamanda hem Rus konsolosu ile ilişki içinde ve hem de Şeyh Ubeydullah'ı tanımaktaydı.
- 7- Bir ruhaninin daha yüksek bir rutbeye tayininde, O'nun daha yüksek dereceli bir ruhani tarafından özel dini ayinlerle takdisi. (Ç.N.)

Bölüm 7

- 1- Berlin konferansı bittikten sonra, İstanbul'a dönmüş olan Osmanlı Ermenileri delegasyonu başkanı Hırımyan Hayriğ birçok Ermeni vatanperverleri tarafından eleştirilerek, kendisinin Berlin Konferansında gerçekte Ermeni Ulusuna yararlı olabilecek hiçbir sonuç alamamış olduğu yüzüne vuruldu. Gerçekçi bir kişiliğe sahip olan Hırımyan, kendisini şu şekilde savundu:

"Konferansa katılan delegasyonlara, büyük bir kazan içinde, nefis bir yemek sunuldu. Her delegenin elinde demirden yapılmış büyük kepçeler vardı. Onlar karınları doyuncaya kadar kazanı boşalttılar. Bizim delegemize ise ancak 'kağıttan yapılmış bir kepçe verilmişti.' Kepçemizi kazana soktuk fakat en ufak bir yiyecek dahi ağzımıza götüremedik."

Hikayede "demir kepçe" çeşitli delegelerin askeri gücünü, "kağıt kepçe" ise Ermenilerin her türlü silahlı güçten yoksun durumunu ve silahlı güç yerine, İstanbul Ermeni çevrelerinin Ermeni delegasyonuna vermiş oldukları hiç bir siyasi güç ifade etmeyen "delege hüviyet selaiyeti mazbatasını" ifade ediyordu. Hırımyan'ın bu açıklaması zamanın vatanperver Ermenilerinde, halkın ancak silahlı güçle elde edilebileceği gerçeğini pekiştirdi ve böylece giderek silahlı güçler oluşturuldu vs. (Ç.N.)

- 2- Bu dehşet siyaseti ne tuhaftır ki 40 sene sonra yani 1927'de -kaderin bir cilvesiymiş gibi- TC idarecileri aynen Musa Bey ailesinden olan Şeyh Rıza'ya uyguladılar ve O'nu Ohan'ın yakılmış olduğu köye yakın bir yerde diri diri yaktılar.

Bölüm 8

- 1- Bu iki makale Kristapor Mikaelyan'ın kaleminden çıkıp daha sonra O'nun "Kitlelere Has Mantık" kitapçığına konulmuştur.
- 2- Kasım Bey'in ihaneti ve cinayeti yüzünden Daron bölgesi Ermeni eylemcileri bu hainin önünü 120 atlı ile Muş'tan Çukur'a dönerken Ruban idaresindeki 17 fedai kesti, fakat Kasım Bey başka bir yol takip ettiğinden kurtuldu.

Bölüm 9

- 1- "Toprak Sorunu" kitapçığını yazan Muş Milletvekili Keğam der Garabetyan, İstanbul Ermeni Patriarklığı ve çeşitli bölgelerdeki dini liderlik makamlarında saklı olan rapor ve şikayetlerden kaynaklanmıştır.
- 2- Kürt aşiret reisleri Ermenistan ve Kürdistan'ın bütün bölgelerini aralarında paylaşmışlardı. Bu bölgelerde yaşayan Ermeniler herhangi bir Kürt beyinin veya Kürt ağasının "Ermenisi" idi. Ermeniler bağlı oldukları feodal beye kendi ekonomik güçlerine orantılı olarak vergi öderlerdi. Ermenilerin ödedikleri bu verginin miktarı özellikle kızlarını veya oğullarını evlendirdikleri sene çok daha fazla olurdu. Buna kafirlik vergisi denirdi.
- 3- Meşrutiyet dönemine ait Ermenilerin ilişkileri ve Nisan faciası (1915) hakkında "Kritik gözle Nisan faciası" isimindeki (Troşak, 1930) bir etüdümdede ayrıntılı olarak bahsetmiştir.

Bölüm 10

- 1- Çatak'lı Murtulla Bey katliamlara karşıydı ve Kürt fanatiklerine engel olmaya çalışıyordu.
- 2- Bu gizli bilgileri Kürtlerin toplamış oldukları vesikalardan aktaralım. Sözün geçen vesikalar mütarekeden sonra ki devrede muhalefette bulunan Türkler tarafından Kürtlere verilmiştir.
- 3- 1915 Mayısında tehcir-sürgün emrine baş eğmeyip, direnmeye karar veren Van ve çevresindeki Ermeniler, kuzey ve doğudan ilerlemekte olan Rus ordu birlikleri yetişinceye kadar direnmeye muvafak olmuşlardı. Ancak, Haziran ayında savaş cephesindeki durum Van bölgesindeki Rus birliklerinin geri çekilmesine neden oldu ve bunun üzerine sağ kalan Ermeniler de kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldılar.
- 4- ABD Başkanı Wilson tarafından saptanan müstakbel Ermenistan devletinin batı sınırları kastediliyor. (Ç.N.)

Bölüm 11

- 1- Rus ordusu Ekim devriminden sonra "eve dönme"yi amaçlamış ve böylece cephelelerdeki ordu birliklerinin sayısı yok denecek dereceye varmıştı. Bu durumdan yararlanan Osmanlı ordusu 1918 ilkbaharında doğuya doğru harekete geçti ve hemen hemen bütün Güney Kafkas ülkelerini zaptetti. Bu taarruz esnasında anti-Bolşevik "Güney Kafkasya Federasyonu" çözüldü ve "Bağımsız" Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletleri meydana geldi. Mayıs ayında Osmanlı işgal kuvvetleriyle yapılan anlaşmaya göre "Ermenistan Cumhuriyeti" (pratikte yalnız Yerevan şehri ve dolaylarını kapsıyordu ve 10.000 km² idi.) Osmanlı devletinin vasalı bir devletçik haline gelmişti. (Ç.N.)
- 2- Barıştan sonraki dönemde, Aralık 1918 ile Ağustos 1920 tarihleri arasında,

"Ermenistan Cumhuriyeti"nin yüzölçümü yakinen 50.000 km² idi. (Yerevan, Aleksandropol, Nahicevan, İğdır, Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Zangezur bölgeleri.) (Ç.N.)

- 3- Ermenistan Hükümetinin kararı ve İçişleri bakanlığının emri ile kendim, 1920 yılının Mart ayından Mayıs birine kadar sözü geçen bölgelerde bulundum ve Kars valisi Gorğanyan ile birlikte Kürt ve Azeri liderlerinin birçoğuyla konuşmalarda bulundum. Aynı zamanda fırsattan faydalanarak bazı Kürt liderleriyle Kürt-Ermeni işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu anlatmak amacıyla yalnız başbaşa konuşmalarda da bulundum. Yerevan ve Aleksandropol (bugünkü Leninagan şehri) bölgelerinde yaşamakta ve zaten Ermenilerle birleşmiş olan Yezidi Kürtlerini saymazsak geri kalan 80.000 kadar diğer Kürtler bu konuda çekimser bir durumdaydılar. Her ne kadar sözle Ermeni Cumhuriyetine sadık vatandaşlar olarak görünmek istiyorlardıysa da, hareketleriyle Osmanlıları tutmaktaydılar.
- 4- 1914 sınırlarına göre eski Rus çarlığı içinde bulunan Ermeni bölgelerindeki Ermenileri temsil eden "Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyonu"ndan başka aynı zamanda tüm Osmanlı Ermeni bölgeleri ve dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan Ermenileri de temsil eden ayrı bir "Ermeni Milli Delegasyonu" kurulmuş ve bu her iki delegasyon bütün dünya Ermenilerinin çıkarlarını korumak göreviyle resmen (1919-1920) Paris Sulh Müzakerelerine katılmışlardı.(Ç.N.)
- 5- Bu günah hiçbir zaman Ermenistan Cumhuriyeti liderlerinin (Taşnaklıların) boynuna yüklenmemelidir. Orada 1918 sonları ve 1919 yılı boyunca amaç edilen "Birleşik ve Bağımsız Ermenistan"ın sınırları -daha sonra Wilson'un çizmiş olduğu sınırlardan- daha ileriye geçmemekte idi.

Bölüm 12

- 1- İsmail Hakkı'nın verdiği bu rakam mübalağalıdır. Türklerin ortaya koyduğu kuvvetler büyük bir ihtimalle 120.000 kadar olabilir.
- 2- "Kürtlerin büyük isyanı hakkında İsmail Hakkı'nın raporu." (Troşak, 1925 Aralık sayı 6 -248- ve 1926 Ocak sayı 1 -249-)

Bölüm 13

1. "Avare" takma ismini kullanan birisinin "Hayrenik" gazetesinde yazmış olduğu "Darağacına Doğru" yazısından alınmıştır.
2. Bu konuyla ilgili kahramanlıklar ve fedakarlıklarla dolu acı olaylar sayısızdır. Ama bu olaylar gelecekte daha fazla açıklığa kavuşacaktır.
3. 1925 yılındaki Sosyalist Enternasyonal'in Marsilya Kurultayında "Taşnak" Partisi bürosunun delegeleri Kürt bağımsızlık hareketini anlatan bir memorandum sunmuşlardır. O tarihten sonra Taşnak Partisi delegeleri hem Londra'da ve hem de Zürih'te Kürt hareketini tekrar gündeme getirip, Kürdistan'ın tanınmasını istemişlerdir.

4. Quelques Extratis des Résolutions Vatées par le I Congrès Kürde.
5. Bu taslak kanun daha sonra gelişerek, 1934 yılında 2510 sayılı ve 52 maddeden müteşekkil "Mecburi İskan (Sürgün) Kanunu" olarak kesin şeklini alarak yürürlüğe girdi. (Bak. Es. İsmail Beşikçi, Kürtlerin Mecburi İskanı, sayfa 132-154, Komal Yayınları, İst. 1977). (Ç.N)

Bölüm 14

1. Zilan Bey'in gerçek ismi Hınus'lu Ardaşes Muradyan idi. Kendisi isyan güçlerinin Ermeni kanadını oluşturan bilinçli bir kişiydi. Bu olaylardan sonra yaklaşık 40 sene geçmiş olduğundan biz bugün Zilan Bey'in gerçek ismini açıklayabiliriz. (Yazarın 1969 notundan.)

Sonuç

1. 1927 Nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13 milyon idi. Yazar bu 13 milyondan ancak 6 milyonunun Türk olabileceğine kesinlikle inanmakta, geri kalanları ise çeşitli değişik halkların ve dini cemaatlerin yekünü olarak görmektedir. (Ç.N)

...

K a y n a k l a r

Bu eseri yazarken faydalanmış olduğum kaynakları aşağıda veriyorum. Bu araştırmanın ortaya çıkışında şahsi ilişkilerim ve yolculuklarımda önemli bir rol oynamıştır. 1900 den 1922 yılına kadar, yani tam gençlik günlerimden olgun çağıma kadar bu eserde sözü geçen yerlerde birçok defalar yolculuklar yaptım. Kürt Ulusu ve O'nun lider unsurlarıyla yakın ve şahsi temaslarım olmuştur. Kürt lisanını bildiğimden, Kürt sözlü edebiyatı, gelenekleri ve Kürtlerin karakteriyle ilgilendim.

Faydalandığım kitaplar şunlardır.

1. Prof. V. Thomaşek, "Sasun yev Dikrisi ağperatsn sahmanneri, badmagan yev değakragan hedazodutyun" (Sasun ve Dicle kaynaklarının sınırları, Tarihi ve topoğrafik araştırması.). Ermeniceye çeviren H.P.W. Bilezikçyan, Viyana, 1896.
2. Thoma Medzopetsi, "Badmutyun Lang-Timura yev haçortats yürots" (Tirmurleng ve Varislerinin Tarihi.). G. şahnazaryan'ın yayınından, Paris, 1860
3. Çamçyan, "Badmutyan Hayots", (Ermeni Tarihi), Cilt 3.
4. Taranağtsu (Krikor vrt. Gamakhetsi), "Jamanagakrutyun" (Kamahlı Grigor Daranağtzi-Kronolojisi), 1590-1640, Piskopos Nşanyan, neşri Kudüs, 1915.
5. Piskopos Balyan, "Hay Aşuğneri" -Balyan Yebisgobos-, (Ermeni Aşuğlar-Açıklar.)
- 6. Ahmed Hani, Kürd Panasdeğdz 17 rt taru, "Mem u Zin tzerakri Hişadagaranneri", (Ahmede Xane, Mem u Zin el yazısındaki derkenar anıları)

7. Madenataran "Araks" i: "Giligya, portz Aşkharhakrutyan Artı Giligyo" ("Araks" serisinden; "Kilikya, Günümüzün Kilikya'sına ait bir coğrafi etüd tecrübesi") Petersburg, 1984
8. Avedis Berberyan, "Badmutyun Hayots", (Ermeni Tarihi), İstanbul, 1871.
9. Hagop Şahpazyan, "Krd-Hay Badmutyun", (Kürt-Ermeni Tarihi), İstanbul, 1911
10. Leo, "Haygagan Hartsı Vaverakrerı", (Belgelerle Ermeni Sorunu). Tiflis, 1915
11. Keğam Der-Garabetyan, "Hoğayin Hartsı" (Toprak Sorunu). İstanbul, 1970
12. P. De Tournafort, Relation d'un voyage du Levant 1702, (Bir doğu gezisi raporu-1702-), Cilt 1 ve 2, Paris 1818.
13. P. Anadée Jaubert, Voyage en Arménie et en Perse (Ermenistan ve İran'da gezi), Paris 1821.
14. John Mac donald Kinner, Voyage dans l'Asie Mineure et le Kurdistan (Küçük Asya ve Kürdistan'da gezi), Cilt 1 ve 2, Paris 1818.
15. Maréchal De Moltke, Lettres du Maréchal de Moltke sur l'Orient (Doğu hakkındae Mareşal Von Moltke'nin mektupları), Alferd Marchand çevirisi, Paris.
16. Elisée Reclus, Nouvelle Géographie Universelle, tome 9, l'Asie Antérieure (Yeni Genel Coğrafya, Cilt 9, Ön Asya), Paris 1884.
17. Mueller Simonis, L'Arménie, Le Kurdistan et la Mesopotamie (Ermenistan Kürdistan ve Mezopotamya), Paris 1892.
18. J. De Morgan, Mission Scientifique au Caucase. Etudes Archéologiques et Historiques (Kafkasya'da Bilimsel Görev, Arkeoloji ve Tarih Araştırmaları) Paris 1889.
19. J. De Hammar, Histoire de l'Empire Ottoman-Trad, de l'Allemand, Par J.J. Hellert- (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Almancadan Fransızcaya çevirisi, J.J. Hellert-), Cilt 7,8,9, Paris 1837.
20. The case of Kurdistan Aganist Turkey (Kürdistanın Türkiye'ye karşı davası), "Hoybun" yayını, 1928.
21. Tırkahayots Azkayin Joğovi Adenakrutyunneri (Türkiye Ermenileri Ulusal Meclisinin Zabıtları), 1860-1875.
22. "Hoyibun" i şırçaperagannern u krkuygnerni (Hoybun'un bildirimleri ve kitapçıkları), 1927-1930
23. Kradagan Hartsı yev Şarjman hed gabvadz arkhivnerı (Kürt sorunu ve hareketleri ile ilgili arşivler).

24. "Trosag"i havakadzun ("Troşk" Koleksiyonu), 1890-1930.
25. "Murc"i havakadzun ("Murc" aylık dergisi koleksiyonu), 1902-1906.
26. "Hayrenik" amsakri havakadzun ("Hayrenik" aylık dergisi koleksiyonu).
27. "Yergunk"i havakadzun- Bolso H.H.T. Usanoğagan Miutyan Organ-, ("Yergunk" koleksiyonu-İstanbul H. H. T. talebe örgütü organı) 1912-1913.
28. Mikayel Varantyan, "Haygagan Şarjman nakhabadmutyuni" (Ermeni hareketinin başlangıç safhası), Cenevre.1912.

Bu kaynaklardan başka, Ermeni Tarihi ve Osmanlı tarihine ait diğer birçok kitapları, Keğam Der-Garabetyan'ın el yazı eserlerini ve de Kürt sorununa değinen Ermeni ve Kürt günlük gazetelerindeki önemli makaleleri de nazarı itibare aldım.

• • •

Günümüz Ortadoğusunda yaşayan Arap, Ermeni, Fars, Kürt ve Türk halklarının tarihi "iç içedir". Bu halkların dönem dönem birbirleriyle çeşitli şiddetli savaşlara tutuşmaları ve birbirlerini karşılıklı kırmaları bu gerçeği değiştirmez. Tarih bilimi, birçok halkın tarihini o halkla savaşmış diğer halkların kitabe ve belgelerinden çıkarmıştır. Bugün Arap, Ermeni, Fars, Kürt, Türk ve günümüz Ortadoğusunda yaşayan diğer halkların tarihi iç içe incelenmeden gerçek anlamda bilimsel bir çalışma ortaya konulamaz.

Bu düşünceden hareketle KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ VE ERMENİ KÜRT İTİŞKİLERİ (15 YY'dan günümüze) adlı kitabını Türkiye okuyucusuna sunduğumuz Ermeni yazar GÂRO SASUNİ birçok Ortadoğu dillerini bildiği ve birçok hadisede bizzat tanık olduğu için kitap önemli bir belge niteliğindedir.

Şüphesiz yazarın kendisinde bir taraftır Yazar TAŞNAK PARTİSİ'nin önderlerinden olup Türkiye kamuoyunun "MENŞEVİK ERMENİ HÜKÜMETİ" olarak bildiği hükümetin Ermenistan'da iktidar olduğu dönemde milletvekilliği yapmış ve "Kemalist - Bolşevik" ittifakın olduğu hareketli dönemi yaşamıştır.

Kitap önemli bir kaynak olma niteliğinin yanı sıra katılmadığımız bir takım alıntı ve tespitleride içermektedir. Elbetteki kitabı Türkiye kamuoyu ve gerçek tarihçiler kendi süzgeçlerinden geçireceklerdir. Okuyanların bir kısmı övecek, bir kısmı saldıracak, bir kısmı ise bilimsel soğukkanlılığı elden bırakmadan tamamıyla tarafsız davranacaktır. Biz kitabı yayınlamakla Türkiye okuyucusuna önemli bir hizmet verdiğimiz düşüncesindeyiz. Dileğimiz okuyucunun kitabı soğukkanlı bir şekilde ele alıp incelemesi ve bir batılı düşünürün şu sözleri doğrultusunda hareket etmesidir; "Seninle aynı düşüncede değilim, ama düşünceni rahatca söyleyebilmen için seninle birlikte savaşmaya hazırım" gerisini okuyucunun takdirine bırakıyoruz.

